

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРАВО.UA

LAW.UA

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 1, 2017

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ХАВРОНЮК М.І. КОМПАРАТИВНИЙ МЕТОД У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ: МЕТА ЗАСТОСУВАННЯ.....	5
ПАМПУРА М.В. ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	10
ЧУМАЧЕНКО С.В. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	17
ВОВКОВИЧ У.В. ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ У ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.СТ.)	22
ЗІНЧЕНКО С. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ «СЕКСУАЛЬНИХ МЕНШИН» В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ.....	30
МЕЛЬНІКОВ Д.О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	36
ШУЛЬГІН В.В. НОВЕЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД ЯК СПОСІБ ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ.....	41

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ГАСАНОВА А.К. ЩОДО ПИТАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ.....	46
НІКІПОЛЬСЬКА К.В. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОНАСТУПНОЇ ПРАКТИКИ	51
СКРОБАЧ С.Л. ЩОДО ЗАВЧАСНОГО СПОВІЩЕННЯ ПРО ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ	59

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

БАНДУРКА О.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	65
ХРИСТИНЧЕНКО Н.П. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ: ЩОДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	69
ФЕЛИК В.І. ВИДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	75
КІКІНЧУК В.Ю. ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ В ДЕРЖАВІ	81
КАЛАШНИК М.В. ПОНЯТТЯ ТА ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	87
КУЧИНСЬКИЙ Ю.Д. СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА В УКРАЇНІ	90
БОЖЕНКО Н.В. МЕДІАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	95
ГОЛУБ В.О. ДО ДИСКУСІЇ ЩОДО ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ВВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ ВОЄННОГО СТАНУ	99
ОКОЛОВИЧ М.Є. ПРАКТИКА ФОРМУЛЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЙ «АДРЕСА», «БУДІВЕЛЬНА АДРЕСА», «ПОШТОВА АДРЕСА» У ПРАВОВИХ АКТАХ УПРАВЛІННЯ МІСТОБУДІВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	106
ТЕРЕЩУК Ю.В. АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ МИТНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА СЛУЖБ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АКТИВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	112
ЄФРЕМОВА І.О. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ	118
ПІТУХ Ю.Ю. МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	125

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

СОКУРЕНКО В.В. ВПЛИВ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА ПРАВОПОРЯДОК.....	130
НАЛУЦИШИН В.В. ДО ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ	135
ПЕКАР П.В. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНОСТІ» У СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 436 КК УКРАЇНИ.....	140
ЧЕРЕПІЙ П.П. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО СКЛАДУ УМИСНОГО ВБИВСТВА ПРИ ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИНАХ.....	146
ДЖУЖА А.О. ЗАПОБІГАННЯ ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ ПОВЕДІНЦІ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН.....	154
ЛЕОН Я.О. ФУНКЦІЇ СЛІДЧОГО СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	159

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

МУЛЯР М.С. ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ В ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ	164
ШАПОВАЛОВА К.С. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕМАЙНОВУ (МОРАЛЬНУ) ШКОДУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЯКІ ДОПУСТИЛИ ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ	168

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

АНУФРІЄВ М.І., ШАПКОВА-ЖУРАВЕЛЬ І.О. ДЕЯКІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЮ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ	176
--	-----

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

НІКІТІН А.А. ПОРЯДОК В'їЗДУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗД З НЕЇ ЯК ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНИЙ СТ. 332-1 КК УКРАЇНИ	182
ПОЛТАВЕЦЬ А.А. ЗНАЧЕННЯ МЕТОДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ	188
ЄРЕНКО Д.В. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ДІЯННЯМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	196
ШВЕД Н.П. ВИТОКИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В БАГАТОВІКОВІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	201
МИКИТЮК М.А. ДІЯЛЬНОСТЬ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ - ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ НОРМИ	206
ШУРКО О.И. К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА КАК ОБЪЕКТА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ	212
МИГАЛЬ Р.В. КООРДИНАЦІЙНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАНИХ ОРГАНІВ ТА ПОСАДОВИХ ОСІБ, ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАНЬ	218
СЕМЕНИШИН М.О. КРИМІНОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ЗАПОБІГАННІ БАНДИТИЗМУ	225
ПОТОПАЛЬСЬКИЙ С.В. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ	233
ТАТАРИН Н.М. НАУКОВІ СТАТТІ ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	239
БЕРШОВ Г.Є. НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПИТАННЯ ПРО РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ	244

КОМПАРАТИВНИЙ МЕТОД У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ: МЕТА ЗАСТОСУВАННЯ

ХАВРОНЮК Микола Іванович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та криминології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

---

1. Слово «компаративний» походить від лат. *comparo* – порівнюю і означає те саме, що і слово «порівняльний». На відміну від порівняльно-історичного методу, який застосовується в часовому контексті різних феноменів, порівняльно-правовий метод прийнято використовувати в просторовому контексті. Іншими словами, порівняльний метод має два різновиди: *діахронічний* (або порівняльно-історичний – коли об'єкт досліджується в історичному плані, і завдяки цьому створюється уявлення про еволюцію змісту того чи іншого правового феномену, дається ключ до розшифровки сучасних понять), і *синхронічний* (коли порівнянню піддаються об'єкти, локалізовані у певний момент часу, з метою виявлення їх типових, загально значимих рис)¹.

2. Окремою галуззю (розділом) науки правознавства вважається порівняльне правознавство або юридична компаративістика. Вона вивчає правові системи різних держав шляхом зіставлення схожих правових інститутів.

Родоначальником порівняльного правознавства можна вважати саксонського філософа, математика і водночас юриста Готфріда Лейбніца, який ще у 17 столітті спробував скласти правову карту світу, класифікувавши право різних держав за подібністю.

Сьогодні спеціально для порівняльно-правових досліджень у світі створено Інститут Макса Планка, Центр європейського і порівняльного права Оксфордського універ-

ситету, Гарвардську школу права, Австралійський інститут порівняльних правових систем та ін.

У багатьох українських університетах створені кафедри європейського права і порівняльного правознавства, а Українська асоціація порівняльного правознавства разом з Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького НАН України та Маріупольським державним гуманітарним університетом видають журнал «Порівняльно-правові дослідження».

3. Вчені-макрокомпаративісти проклали широку стежку, якою мали йти мікрокомпаративісти, що залучають іноземний досвід як аргументи на користь своїх наукових висновків. Цю стежку протоптували, зокрема, С.С. Алексєєв, М. Ансель, Є. Врублевські, Р. Давид, М.А. Дамірлі, І. Емінеску, В.П. Казимирчук, Г. Кельзена, М.І. Козюбра, Р. Леже, М.М. Марченко, К. Осакве, Е. Рабель, П.М. Рабінович, Ю.О. Тихомирова, А.О. Тилле, В.А. Туманов та інші.

Отже, на відміну від юристів, які лише використовують порівняльне право, макрокомпаративісти готують підґрунтя для того, щоб перші могли успішно його використовувати².

Наприклад, Ю.А. Тихомиров, хоча і дещо по-радянськи, визначає такі цілі порівняль-

---

¹ Черданцев А.Ф. Теория государства и права. – М., 2002. – С. 391–393.

² Мелешко Н.П., Тарло Е.Г. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран (криминологические проблемы сравнительного правоведения, теории, законодательная и правоприменительная практика). – М., 2003. – С. 11.

ного правознавства: 1) пізнавальна; 2) інформаційна; 3) аналітична; 4) інтеграційна; 5) критична; 6) пропагандистська³.

На наш погляд, усі ці цілі можна звести лише до двох:

1) теоретична або гносеологічна (від давньогрец. – *γνώσις* – «пізнання» и *λόγος* – «слово», «мова»). Вона полягає у виявленні загальних закономірностей розвитку правових явищ і інститутів. Під час такого порівняння можна виявити загальне й особливе, випадкове і закономірне в праві. Іншими словами, отримання знань про іноземне право дозволяє краще зрозуміти і пояснити іншим національне право, його переваги та недоліки;

2) практична. Йдеться:

по-перше, про сприяння зближенню і уніфікації (від. лат. *unus* – один, *facio* – робити, об'єднувати, тобто приводити до однакової системи) законодавства різних держав у тих галузях, де це є очевидно необхідним (зокрема, в кримінальному законодавстві – з метою дотримання принципу «*aut dedere aut judicare*» – або видай, або суди);

по-друге, про удосконалення національної правової системи на основі порівняльного аналізу досвіду інших держав. І те, і друге є особливо важливим для України в контексті поступової інтеграції в Євросоюз.

Той же Ю.А. Тихомиров наводить шість методологічних правил, якими слід користуватися в порівняльному правознавстві:

- правильний вибір об'єктів порівняльного аналізу (однопорядкового рівня – галузі, інститути, норми тощо) та коректна постановка цілей, обумовлених його природою та потребами суб'єкта порівняльного правознавства;

- проведення правового порівняння на різних рівнях з використанням методів системно-історичного, логічного аналізу, аналогії для з'ясування як внутрішніх зв'язків і залежностей у рамках правових систем, що порівнюються, так і їхнього розвитку в контексті конкретної держави і суспільства (помилкою є не враховувати об'єктивні умови та фактори, які обумовили ті чи інші правові явища, інститути, норми в іноземному і внутрішньому праві);

³ Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Издательство НОРМА, 1996. – С. 36–40.

- правильне визначення ознак правових явищ, що порівнюються, норм, інститутів тощо, усвідомлення суспільних і державних завдань, вирішення яких зумовило їх появу і розвиток;

- з'ясування ступеня подібності і відмінності юридичних понять і термінів, що використовуються в співставлюваних правових системах, актах тощо;

- розробка і застосування критеріїв оцінки подібності, відмінності та неспівставлюваності правових явищ, інститутів і норм;

- визначення результатів порівняльно-правового аналізу і можливостей їх використання в нормотворчій діяльності, в розвитку законодавства та його галузей, в практиці правозастосування⁴.

Зрозуміло, що порушення цих правил тягне за собою такі негативні наслідки, як-от: примітивне копіювання правових інститутів та норм без оцінки можливостей їх «трансплантації та вживлення» в національну правову систему, запровадження чужорідних правових інститутів як новел – без необхідного пристосування, неправильне використання юридичних конструкцій, понять, термінів тощо.

Американський дослідник Кристофер Осаке наводить сім поетапних послідовних стадій, з яких, на його думку, має складатися якісний порівняльний аналіз правових систем:

1) виявлення існуючих правил або підходів у системах А і Б;

2) співставлення цих правил з метою пізнання їхніх загальних та/або відмінних властивостей;

3) визначення історичних причин існування кожного певного правила в кожній системі;

4) з'ясування ефективності певного правила у відповідному національному законодавстві;

5) встановлення необхідності і доцільності внесення змін до існуючого правила або заповнення прогалин у законі системи А шляхом використання певних ідей із системи Б;

6) вивчення сумісності ідей, запозичених з системи Б, з природою правової системи А;

7) адаптація використаного правила до національних умов правової системи А.

⁴ Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Издательство НОРМА, 1996. – С. 57–58.

При цьому наукове порівняння охоплює лише перші чотири стадії⁵.

З цього випливає, зокрема, що порівняльно-правовий метод не може застосовуватися сам по собі: його обов'язковими супутниками мають бути порівняльно-історичний, формально-юридичний (догматичний) та інші методи.

4. Більш свіжим прикладом розробки правил застосування порівняльного методу є підготовлена в Національному університеті «Одеська юридична академія» кандидатська дисертація Ю.О. Баранової на тему «Методологічні правила порівняльно-правових досліджень».

У цій роботі встановлено зокрема, що при визначенні порівнюваності правових об'єктів слід керуватися такими методологічними правилами:

- порівнюваність є можливою лише внаслідок дотримання відповідності між видом порівняння та масштабами дослідження;

- порівнюваними визнаються об'єкти, що належать до одного рівня та виду (правило однопорядковості);

- порівнюваними визнаються об'єкти, що знаходяться в одній сфері (правовій, соціальній, культурній, економічній);

- при визначенні порівнюваності правових об'єктів слід враховувати регіональні особливості утворення та функціонування даного об'єкта у різних країнах тощо.

Також є методологічні правила визначення непорівнюваності правових об'єктів:

- вони можуть мати схожі параметри, але не охоплюються метою дослідження;

- відсутність аналога в інших правових системах;

- один з об'єктів знаходиться під ідеологічним, релігійним чи іншим впливом, внаслідок чого неможливо об'єктивно виокремити його якості;

- критерії порівняння не охоплюють головних ознак предмета дослідження тощо⁶.

⁵ Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах. Общая и Особенная части : Учеб.-практ. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Дело, 2002. — С. 11 (464 с.).

⁶ Баранова Ю.О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. — Одеса, 2015. — 24 с.

5. Варто нагадати, що сучасна українська наука кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права має позитивні приклади порівняльно-правових досліджень, коли перш ніж застосувати компаративний метод, вчений з'ясував для себе мету і правила його застосування.

Наприклад, у 2008 році під науковим керівництвом С.С. Яценка була підготовлена і захищена дисертація Т.Д. Лисько на тему: «Кримінальна відповідальність за згвалтування (порівняльно-правовий аналіз)».

Її підрозділі 1.1 присвячено загальній характеристиці методології порівняльно-правового дослідження. У ньому авторка, зокрема, навела концептуальні аспекти порівняльного правознавства і показала, що порівняльне правознавство базується на використанні порівняльного методу як основного спеціально-наукового методу дослідження, мета якого – прийти до порівняльно-співставлених висновків. Сутність порівняльно-правового методу, на її думку, полягає у співставленні явищ і процесів правової дійсності різних держав з метою виявлення подібних чи відмінних рис між цими явищами і процесами, а також поняттями, що їх відображають⁷.

6. Дійсно, *порівняльний метод* – це метод, що полягає у зіставленні двох чи більше таких, що можуть бути порівняні, об'єктів (феноменів, явищ, ідей, положень та інститутів законодавства, судових рішень, результатів наукових досліджень тощо) та виділення в них загального, спільного, схожого, відмінного та унікального.

Порівняння розуміється як процес відображення і фіксації відношень тотожності, схожості у правових явищах різних держав, а порівнянню піддається загальне, особливе й одиничне у таких явищах⁸.

Прийнято вважати, що порівняння здійснюється у формах зіставлення і протиставлення, при цьому воно може бути науковим лише у випадках, коли порівнюються

⁷ Лисько Т.Д. Кримінальна відповідальність за згвалтування (порівняльно-правовий аналіз). Автореф. дис.... канд. юрид. наук. — К., 2008. — 20 с.

⁸ Загальна теорія держави і права / За ред. В.В. Копейчікова. — К., 1998. — С. 9; Скаун О.Ф. Теорія государства и права. — Х., 2000. — С. 558–561.

не випадкові, а типові факти, враховуються взаємозв'язок з конкретною обстановкою, причинами виникнення, а також динаміка розвитку⁹.

У порівняльному кримінальному праві порівняльний метод полягає у зіставленні схожих інститутів кримінального права різних держав, їхніх основних принципів і категорій, вивченні їхньої генези і закономірностей розвитку.

За допомогою компаративного методу можуть бути визначені найбільш досконалі з техніко-юридичного боку, науково обгрунтовані, апробовані на практиці та актуальні положення кримінального законодавства держав континентальної Європи, частиною якої є Україна, під кутом зору як їх можливого врахування під час подальшого удосконалення КК України, так і загалом гармонізації кримінального законодавства європейських держав. Сьогодні це особливо важливо у випадках, коли вивчаються положення кримінального законодавства держав, що є молодими членами Євросоюзу, які змінювали його саме з метою імплементувати до вимог ЄС.

7. У грудні 2016 року мною проаналізовано положення 60 авторефератів дисертацій за спеціальністю 12.00.08 на здобуття наукового ступеня (56 – кандидатів юридичних наук і 4 – доктор юридичних наук), що були захищені протягом 2015–2016 років. Ці дисертації підготовлені у Львівському державному університеті внутрішніх справ (21), Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (12), Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса (7), Академії адвокатури (5), Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (4), Національному університеті «Одеська юридична академія» (4), Національній академії внутрішніх справ України (3), а також в Класичному приватному університеті, Національній академії прокуратури України, Харківському національному університеті внутрішніх справ і Інсти-

туті держави і права імені В.М. Корецького НАН України (по 1).

З них у восьми (13%) взагалі не згадано про застосування компаративного (порівняльно-правового, порівняльного) методу і фактично цей метод авторами дисертацій не застосовано.

В одному випадку (авторка – Максимів О.Д.) застосовано одночасно історичний метод – «для аналізу історії політики у сфері протидії злочинності», порівняльний метод – «для зіставлення політики у сфері протидії злочинності у різні періоди історії держави, а також під час вивчення міжнародного досвіду нормативного забезпечення політики у сфері протидії злочинності» і ще й порівняльно-правовий метод – для «аналізу та зіставлення комплексних програм щодо протидії злочинності»¹⁰.

В окремих випадках автори, які згадували про порівняльний метод, зовсім не мали на увазі зарубіжне законодавство, право чи судову практику, а використали його лише для дослідження норм міжнародного права.

Але більше дивує той факт, що в дисертації на тему «Кримінально-правова доктрина США: генезис, обгрунтування, перспективи» (автор – Є.Ю. Полянський, НУ «ОЮА», 2015 рік) про компаративний (порівняльний) метод взагалі не згадано; дисертантом використано лише діалектичний, синергетичний, герменевтичний, догматичний, аналітичний, системний методи, методи історизму і моделювання. Відповідно, і висновки до цієї дисертації мають описовий, а не порівняльний характер¹¹.

8. Щодо питання, з якою метою ними використовувався компаративний метод, відповіді авторів проаналізованих авторефератів можна поділити на три групи:

перша група поставила за мету просто «вивчити» («оглянути», «з'ясувати», «виявити», «проаналізувати», «оцінити», «дослідити») «зарубіжний досвід» («особливості») «вирішення» («нормативної регламентації», «осно-

⁹ Загальна теорія держави і права / За ред. В.В. Копейчикова. – К., 1998. – С. 9; Котюк В.О. Загальна теорія держави і права. – К., 2005. – 592 с. – С. 32; Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 2001. – 520 с. – С. 35.

¹⁰ Максимів О.Д. Теоретичні засади політики України у сфері протидії злочинності. Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Львів, 2016. – С. 3.

¹¹ Полянський Є.Ю. Кримінально-правова доктрина США: генезис, обгрунтування, перспективи. – Одеса, 2015. – С. 3–4.

вних тенденцій регламентації) певних питань «у кримінальному законодавстві» («кримінальному праві») «інших» («деяких інших») «держав» («країн») або «опрацювати зарубіжні законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори»;

друга група, менша за кількістю, мала за мету, крім того, «запозичення позитивного досвіду», «ймовірне використання зарубіжного досвіду», «встановлення соціальної зумовленості кримінально-правової заборони»;

третья група, ще менша, зазначила про необхідність не просто вивчити сучасне зарубіжне кримінальне право, законодавство чи судову практику, а «порівняти» («зіставити») їх з вітчизняними аналогами, акцентувала на необхідності «виявлення різних підходів правового регулювання у кримінальному законодавстві зарубіжних країн і КК України» або на «виявленні спільного і відмінного у підходах», або на «відмежуванні досліджуваного предмета від суміжних з урахуванням зарубіжного досвіду», або на «встановленні різниці у нормативно-правовому забезпеченні».

В одному випадку порівняльний метод було взагалі використано просто для «розгляду протилежних поглядів науковців» (!).

І лише в одному випадку за М.О. Семчуком, мета застосування зазначеного методу була визначена, на мій погляд, точно: «Для виявлення загального, схожого, відмінного та унікального в кримінальному законодавстві України та зарубіжних держав щодо відповідальності за [злочини певних видів]»¹².

9. Під час дослідження очевидно широко, зокрема на рівні підрозділів (у двох випадках – розділів) або в інший спосіб, **аналізувались**: зарубіжне законодавство та/або практика його застосування, зарубіжна доктрина (10 авторефератів); тільки зарубіжне законодавство (14 авторефератів). Зарубіжне законодавство, судова практика, зарубіжна доктрина, судячи з автореферату, **не аналізувались** взагалі або їм не було приділено належної уваги (28 авторефератів або 54%).

У тих випадках, коли вивчалось зарубіжне законодавство, то йшлося тільки про за-

конодавство окремих (від 5 до 20) держав. Часто ними є Росія, Білорусь, Казахстан, інші пострадянські держави або держави – географічні сусіди України, рідше – тільки окремі держави Західної і Центральної Європи. З цього можна судити, під впливом яких зарубіжних теорій і законів може перебувати дисертант.

Судячи з тих дисертацій, по яких я був опонентом чи які розглядались в спеціалізованих вчених радах, членом яких я є, зарубіжна наукова доктрина використовується не вельми широко, і переважно це російськомовна література. Англо-, франко-, іспано-, німецькомовні та інші подібні праці – скоріше виняток, ніж правило. Те саме стосується аналізу прецедентних рішень судів зарубіжних держав (зокрема вищих судів) та оглядів судової практики.

10. Щодо **результатів використання** компаративного методу. На підставі його використання авторами 52 авторефератів, які вказали на його застосування ними:

- запропоновано сконструювати певні норми з урахуванням законодавства інших держав та/або практики його застосування судами і зарубіжної доктрини (10 авторефератів);

- сконструювати певні норми не запропоновано, але сформульовано важливі висновки щодо загального (спільного), схожого, відмінного та унікального в кримінальному законодавстві України та зарубіжних держав (5 авторефератів);

- нічого із зазначеного не зроблено (37 авторефератів, або 71%).

З останнього виникає запитання: навіщо взагалі дисертантами вивчалось зарубіжне законодавство, судова практика і зарубіжна доктрина?

Висновок: переважна більшість дисертантів зі спеціальності 12.00.08 не знає, якою є мета застосування компаративного методу, не знає правил його застосування, не вміє його застосовувати та здобувати наукові результати за допомогою цього інструмента.

З іншого боку, ситуація є набагато кращою за ту, що мала місце на початку – в середині 2000-х років, коли компаративний метод застосовувався лише в одиничних кримінально-правових дослідженнях.

¹² Семчук Н.О. Кримінально-правовий захист моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження. – К., 2015. – С. 3.

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ПАМПУРА Максим Валерійович - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 316.4

Рассмотрены основные современные научные подходы к определению понятия «правовая идеология». Определены место и значение правовой идеологии в структуре правосознания. Охарактеризованы основные элементы и функции правовой идеологии в трансформирующемся обществе. Изучен характер влияния трансформационных процессов на формирование и функционирование правовой идеологии в переходном украинском обществе.

Ключові слова: *правова ідеологія, правосвідомість, структура правової ідеології, функції правової ідеології, трансформація, трансформаційні процеси.*

Постановка проблеми

Завдаючи впливу практично на всі складові елементи правової системи, сучасні трансформаційні процеси призводять до істотних змін у структурі правової свідомості – як на рівні правової психології, так і на рівні правової ідеології, яка відіграє провідну роль у функціонуванні та розвитку правової системи. Правова ідеологія є невід’ємним компонентом загального процесу демократичної трансформації суспільних відносин, адже саме формування і функціонування ефективної правової ідеології в умовах глобалізації та демократизації безпосередньо визначає стратегію і напрямки розвитку правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-методологічні дослідження правосвідомості в цілому та правової ідео-

логії як її важливого структурного елемента проводилися такими вченими, як Р. Байніязов, П. Баранов, Ю. Битяк, М. Вопленко, Ю. Грошовий, А. Мельник, В. Нерсесянц, Т. Радько, В. Сальніков, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Тодика та ін. Аналізу окремих характеристик та особливостей формування й функціонування правової ідеології у сучасних умовах були присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як Т. Андрусяк, А. Байков, А. Бесєдін, Р. Калужний, А. Луцький, М. Недюха, В. Толстенко, Л. Удовика, Д. Циганкова та ін.

Не вирішені раніше проблеми

Проте сьогодні під впливом низки трансформаційних процесів, насамперед, глобалізації та демократизації, відбуваються суттєві перетворення у правовій системі України. Істотні зміни відчуються в усіх її елементах, у тому числі й у змісті та характері розвитку правової ідеології як провідної складової правової свідомості. Тож функціонування та розвиток правової ідеології у сучасному посттоталітарному суспільстві наразі є вкрай актуальною проблемою, дослідження якої вимагає належної уваги теоретико-правової науки.

Мета

Метою статті є дослідження правової ідеології як провідної складової правосвідомості в умовах системної трансформації українського суспільства, що передбачає розгляд основних сучасних наукових підходів до

вивчення правової ідеології, аналіз змісту та місця правової ідеології у структурі правової свідомості, характеристики її основних функціональних елементів, а також визначення основних впливів сучасних трансформаційних процесів на формування та функціонування правової ідеології у сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу

За умов розбудови правової держави в Україні, правова ідеологія, на відміну від правової психології, що характеризує емпіричний аспект правосвідомості, відбиває рівень науково-теоретичного усвідомлення правової дійсності та, таким чином, об'єктивно перетворюється на один із найбільш впливових чинників цілеспрямованого впливу на поведінку людей шляхом зміни домінуючих цінностей та настанов у правовій культурі в цілому. Слід погодитись із думкою низки експертів, які стверджують, що докорінні зміни в правовій системі сучасної України не обмежуються лише інституціональними нововведеннями, адже будь-який правовий інститут, будь-яка правова норма повинні сприйматись у правосвідомості належним чином, бути предметом реалізації в повсякденній практиці правовідносин. Універсальним механізмом утвердження правових цінностей і принципів, їх втілення у правовій поведінці громадян є саме правова ідеологія [1, с.15].

У сучасній правовій науці ідеологія розглядається як структурний елемент правосвідомості, як суспільне явище, як теоретична основа державної правової політики та ін. Так, у довідковій літературі до найбільш уживаних значень поняття «ідеологія» відносять такі, як: сукупність уявлень і теорій про побудову майбутнього суспільства; система ідеалів, цілей і цінностей, що відбивають інтереси певної соціальної групи; комплекс символів, міфів, інтелектуальних схем, мовних структур, що відбивають існуючу політичну і культурну ситуацію та ін. [2, с.179; 3, с.545]. Кожне з наведених визначень розкриває лише окремих аспекти цього феномена суспільного життя, висвітлює один із його численних проявів. У цілому ж основні аспекти розуміння сутності ідеології можна

умовно звести до двох загальних підходів, за якими ідеологія може розглядатися як:

1) система поглядів та ідей, у яких усвідомлюється та оцінюється ставлення людей до існуючої дійсності й обґрунтовуються завдання соціальної діяльності, виходячи з інтересів соціальних груп або суспільства в цілому;

2) складова частина теоретичного рівня свідомості, яка має практичну спрямованість, є основою для створення програми соціальної діяльності та її реалізації, яка існує у вигляді певних концепцій, програм, лозунгів та ін.

Правову ідеологію більшість науковців розглядає саме як складову правової свідомості, яка виявляється, передусім, на теоретичному рівні, оскільки є формою систематизованого, теоретичного знання. Дійсно, для правової ідеології є характерним раціональний рівень правосвідомості, що формує інтелектуальне усвідомлення права, пізнання його особливостей і закономірностей тощо. Тож В. Сапун безпосередньо відносив правову ідеологію до змісту «раціональних» компонентів правосвідомості» [4, с.14]. А. Венгеров, визначаючи правову ідеологію «як систему концентрованих правових поглядів, що ґрунтуються на певних соціальних і наукових знаннях», зводив її сутність до змісту правових поглядів [5, с.118]. На думку О. Лукашевої, правова ідеологія може бути визначена як певна система уявлень про сутність, особливості, принципи права та правового регулювання, про форми втілення цих правових уявлень у життя [6, с.133]. В. Лазарєв тлумачить сутність даного поняття більш широко, виокремлюючи в структурі правової ідеології, окрім уявлень та поглядів, такі елементи, як переконання, теорії, концепції про правову дійсність [7, с. 278].

Незважаючи на деякі відмінності у розумінні сутності та змістовного наповнення правової ідеології, переважна більшість сучасних дослідників поділяє думку про те, що правова ідеологія є комплексним, системним явищем, яке містить у собі «сукупність правових ідей, теорій, концепцій, парадигм, переконань, уявлень щодо найбільш оптимального правового розвитку національної

правової системи й національної держави» [8, с.108]. Так, В. Толстенко, зокрема, визначає правову ідеологію як елемент правосвідомості, що становить цілісну систематизовану сукупність правових ідей, принципів, цінностей, ідеалів, теорій, концепцій, котрі формуються в суспільстві самостійно або завдяки цілеспрямованій державній діяльності, відображають існуючий стан правовідносин, визначають основи суспільного сприйняття правопорядку, встановлюють основні цілі розвитку правової системи й системи законодавства держави [1, с.14]. Дослідник наголошує на тому, що, являючи собою цілісне відображення правової дійсності в розумі людини, правова ідеологія дозволяє не лише реконструювати теоретичними засобами наявні в суспільстві правовідносини, але й запропонувати необхідні для розвитку держави і суспільства правові цінності, правові цілі, а також ймовірні моделі правового регулювання тих чи інших суспільних відносин [1, с.15]. Т. Синюкова підкреслює, що правова ідеологія – це сукупність юридичних ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному, систематизованому вигляді відбивають і оцінюють правову реальність [9, с.559], а К. Толкачов визначає правову ідеологію як цілісну систему ідей, теорій, переконань й зазначає, що саме така системність дозволяє їй адекватно відбивати соціально-оцінювальне ставлення до права та характеризувати правову систему як у статичності, так і в динаміці [10, с.101]. За визначенням А. Бесєдіна, правова ідеологія є основним елементом правової системи сучасного суспільства і є системою правових ідей, механізмом інтерпретації цих ідей, а також системою державних і суспільних інститутів, що впроваджують положення правової ідеології в правосвідомість [11, с.5]. Р. Калюжний, також розглядаючи правову ідеологію як систематизоване уявлення щодо правової дійсності, наголошує, що її основу складає сукупність пов'язаних між собою переконань, настанов, правових поглядів і норм, які формують суспільну та індивідуальну правосвідомість, сприяють утвердженню певного правового порядку, правовідносин, впливаючи на всі сфери соціального життя – економіку, політику, культуру, мораль тощо

[12, с.4]. В. Хропанюк визначає правову ідеологію як «систему поглядів і уявлень», основний зміст якої полягає у теоретичній формі відображення суспільного життя [13, с.204], що, як підкреслює М. Недюха, дає змогу не лише наголосити на єдності правової теорії та практики, а й на важливості забезпечення єдності теоретичної й емпіричної свідомості суспільства, ідеї та інтересу, правової норми та соціального порядку [14, с.301].

Отже, правова ідеологія постає перед нами у вигляді цілісної системи ідей, поглядів, теорій про сутність та соціальне призначення права, про можливості його використання для вирішення соціальних проблем. Як структурний елемент правосвідомості, правова ідеологія відбиває раціональне ставлення людини, соціальної групи або суспільства в цілому до явищ правової дійсності за допомогою системи ідей, переконань та ін., що мають раціональний характер і передбачають оцінку явищ та процесів правового характеру. Таким чином, правова ідеологія характеризується системністю й у значній мірі науковістю, оскільки вона претендує на теоретичне відтворення й відбиття уявлень про право та закономірності правового життя суспільства.

Провідне місце у структурі правосвідомості визначається цілою низкою специфічних особливостей її формування та функціонування, до яких, зокрема, відносяться такі, як:

- цілісність, систематичність наявного в ідеології знання, використання засобів пізнання теоретичного рівня;
- виникнення в результаті інтелектуальної діяльності професіоналів;
- спрямованість на зміну або закріплення існуючих правовідносин та правових і політичних інститутів;
- апеляція до цінностей суспільного та політико-правового життя як одного з головних чинників формування відповідної правової поведінки та ін.

Правова ідеологія, як елемент правосвідомості, взаємодіє з правовою психологією, що охоплює собою сукупність правових уявлень, бажань, почуттів, настроїв, характеристик для конкретної соціальної групи або суспільства в цілому. Однак у порівнянні з

правовою психологією, основу якої становлять психологічні почуття людей, правова ідеологія характеризується цілеспрямованим, науковим осмисленням права як цілісного соціального інституту, не в окремих його проявах (зокрема, у вигляді тих або інших норм, судових рішень та ін.), а як самотійний елемент суспільства. Тобто правова ідеологія, що відповідає теоретичному рівню правосвідомості, – це система правових ідей, поглядів, теорій, у яких або обґрунтовується необхідність певних норм права, або доводиться їх неправомірність. Мова тут йде не про розрізнені знання та уявлення, які виникають та формуються стихійно, а про їх цілісну систему, що дає можливість проникнути в сутність правових явищ, розкрити внутрішній механізм правового регулювання.

Правова ідеологія як систематизоване наукове відбиття правових поглядів, вимог, ідей соціальних груп або суспільства в цілому дає необхідне обґрунтування встановлених або передбачуваних юридичних відносин, ролі та значення права, законності та правопорядку. Саме на цьому рівні формується комплекс юридичних наук, розробляються науково-практичні рекомендації правотворчим та правозастосовним органам. Варто підкреслити, що особливого значення у правовій ідеології набуває юридична наука, правова доктрина, тобто ті праці юристів-професіоналів, які концентрують у собі аналітичні міркування про право в цілому або про окремі його інститути, про відповідність правових інститутів вимогам суспільства, що розвивається. Наукова теорія визначає стратегію розвитку правового життя суспільства, здійснює всебічний аналіз сучасної правової ситуації. Результатами діяльності правової науки як однієї з найважливіших форм прояву правової ідеології та правової свідомості в цілому, є аналіз та узагальнення сутності і змісту державно-правових явищ шляхом вироблення відповідних правових понять, ідей, теорій або концепцій.

У сфері ідеології й через ідеологію знаходять своє висвітлення потреби та інтереси різних соціальних груп, населення держави в цілому. Безумовно, елемент індивідуального, особистісного присутній і в

ідеологічному відбитті правової дійсності, однак при цьому правова ідеологія значно перевершує правову психологію за ступенем і характером пізнання права. В. Лазарєв з цього приводу зазначає, що правова ідеологія відображає переважно результати абстрактного мислення, містить у собі концептуально оформлені ідеї та поняття про необхідність і роль права, про його забезпечення, вдосконалення, методи та форми запровадження у життя [15, с.27]. Тож якщо правова психологія фіксує здебільшого зовнішній, поверхнево-почуттєвий аспект, зріз правових явищ, який цілком охоплюється повсякденним людським досвідом, то правова ідеологія прагне до виявлення сутності, соціального змісту, природи права, намагається, як правило, подати його у вигляді цілісної культурно-історичної догми [9, с.559]. Зазначимо, що ідеологія, як феномен суспільної свідомості, підкоряється загальним закономірностям її функціонування та розвитку. Являючи собою похідну від буденної психології, ідеологія утворюється на більш високому її рівні, за межами тієї або іншої конкретної соціальної групи, коли окремі, найбільш типові елементи повсякденного життя даної групи усвідомлюються та стають надбанням тієї частини цієї групи, яка володіє вже не просто повсякденною, а правовою і політичною свідомістю. У свою чергу, спеціальна діяльність з наукового оформлення даної правової та політичної свідомості у концептуальну, наукоподібну форму знань, уявлень і програм дій утворює ідеологію як вищий рівень розвитку буденної психології.

Сфера найбільшого «застосування» правової ідеології – не індивідуальні та стихійно-масові відносини людей, що є характерним саме для правової психології, а націленість на відбиття інтересів, потреб достатньо оформлених, інституціоналізованих соціальних спільнот: політичних партій, громадських рухів, державних і міждержавних об'єднань. У цьому випадку правова ідеологія виконує своє основне призначення: вона стає своєрідним «соціальним планом-програмою діяльності організованих у партії, рухи, в цілому у політичну систему людей, дозволяє їм діяти усвідомлено та доцільно з

метою досягнення відповідних соціальних і правових ідеалів» [9, с.560].

Правова ідеологія є поєднанням цілої низки духовних утворень – ідей, поглядів, принципів, оцінок, ідеалів і норм та ін. У цій якості їй властиві інституціональність, опосередкований характер відбиття дійсності, внутрішня диференційованість. Сучасні вчені відзначають, що структура правової ідеології представлена як раціональними, так і ірраціональними елементами, що є як результатом цілеспрямованого стимулюючого впливу держави та окремих інститутів громадянського суспільства на формування сприйняття права та правопорядку, так і наслідком спонтанного розвитку суспільної думки щодо змісту, цілей та призначення права в процесі регулювання суспільних відносин [16, с.14]. Основними компонентами правової ідеології, які відбивають сутність правової ідеології, яка розуміється як теоретичне оформлення правової свідомості на професійному рівні, є теоретичні знання, норми та ідеї.

Аналіз сучасних наукових досліджень у даній сфері дав можливість встановити, що традиційно в сучасній теоретико-правовій науці виділяють такі структурні елементи правової ідеології: поняття та уявлення про право і правові явища суспільства; юридичні ідеї, категорії, спрямовані на розкриття сутності та законів розвитку правового життя; теорії та вчення, що характеризують правову систему, яка розвивається; погляди світоглядного порядку, юридичні доктрини [17, с.199; 18, с.34].

Найбільш детальною та науково обґрунтованою уявляється класифікація структурних елементів правової ідеології, запропонована В. Толстенком, за яким сучасна правова ідеологія містить у собі такі основні складові, як:

а) правові уявлення, поняття та ідеї, які служать вихідними інструментами для досягнення правової дійсності, містять у собі загальне уявлення про право та його роль у регулюванні суспільних відносин;

б) правові теорії, доктрини, концепції та моделі, які описують існуючі правовідносини, а також служать засобом впливу на їх розвиток, вдосконалення і наближення до

існуючих суспільно-правових уявлень про належну правову організацію і правопорядок;

в) правові цінності та цілі, які закріплюють найважливіші для суспільства регулятивно-аксіологічні ідеї, в яких відбито пріоритети правового розвитку;

г) правові ідеали, які відбивають орієнтири розвитку правової системи;

д) правові принципи, що лежать в основі правового регулювання і визначають основні параметри розвитку системи права і законодавства [1, с.15].

Розглядаючи ідеологію як специфічне духовне утворення, спеціально призначене для цільової та ідейної орієнтації правової і політичної поведінки громадян, найбільш доцільним є виділення таких рівнів її функціонування:

- теоретико-концептуальний рівень, на якому формулюються основні положення, що розкривають цінності та ідеали певної соціальної групи, прихильників тієї або іншої мети політичного розвитку;

- програмно-політичний рівень, на якому соціально-філософські принципи та ідеали перетворюються на програми, гасла й вимоги політичної еліти, формуючи, таким чином, нормативну основу для прийняття управлінських рішень і стимулювання поведінки громадян;

- актуалізований рівень, що характеризує ступінь засвоєння громадянами цілей і принципів даної ідеології, їх втілення у практичних діях.

Дія правової ідеології як складової правосвідомості ґрунтується на її нормативності, здатності бути регулятором правового життя індивіда. Вона впливає на волю та свідомість людей, але, на відміну від права – регулятора суспільних відносин, ідеологія завдає вплив різними способами: моральними, ціннісними, нормативними і навіть почуттєвими (правові установки, очікування, устремління тощо). Звідси в правовій ідеології виявляються різні способи впливу на правову поведінку індивіда: інформаційний, адаптаційний, ціннісний, мотиваційний, нормативно-зобов'язуючий та ін.

Трансформаційні процеси у сучасному світі завдають суттєвого впливу й на всі

функції правової ідеології. Як невід'ємна складова правової свідомості, правова ідеологія виконує такі властиві правосвідомості функції, як пізнавальна функція, регулятивна функція, аксіологічна функція, прогностична функція. Поряд із ними маємо виділити низку специфічних функцій – інтегративну, цілеорієнтовну, мобілізуючу, трансформаційну, які притаманні лише правовій ідеології як специфічній складовій правової свідомості. Головною функцією правової ідеології є завдання впливу на формування і розвиток правосвідомості індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому шляхом сприяння процесу формування ідей, уявлень, принципів щодо вдосконалення правових норм, інститутів та правовідносин. Сучасні трансформаційні процеси безпосередньо впливають на зростання ролі та значення спеціальних функцій правової ідеології, актуалізуючи необхідність оцінки нових правових явищ і процесів, зокрема правових стандартів прав людини, функціонування судової влади, правової інтеграції та ін., потребуючи усвідомлення та врахування нових ціннісних орієнтирів і норм у правовій політиці держави, правовій поведінці всіх суб'єктів правовідносин, зумовлюючи необхідність швидко та адекватно реагувати на нові суспільні та політичні виклики, вимагаючи передбачати і прогнозувати перспективи правового розвитку національної правової системи у глобальному правовому просторі та ін. [8, с.110].

Сьогодні є очевидним, що проблеми адаптації правової системи до нових світових викликів безпосередньо пов'язані з еволюцією основних механізмів управління соціально-правовими процесами, якісно новими, більш адекватним новим сучасним реаліям правовим регулюванням суспільних відносин у демократичній політичній системі, адже як один із найбільш впливових інструментів даного механізму, саме правова ідеологія «надає адекватні та дієві політико-правові засоби забезпечення від викликів, ризиків і небезпек, спричинених глобалізацією» [12, с.35]. Практика сучасного правового та суспільно-політичного розвитку вимагає, насамперед, формування такого соціально-правового простору, який

можна було б об'єднати із європейським та глобальним правовим простором на основі спільних правових цінностей і стандартів. Експерти відзначають, що саме цим і зумовлена переважна більшість процесів, які відбуваються наразі у національній правовій системі України, пов'язаних з адаптацією, гармонізацією національного законодавства із міжнародним та європейським, утвердженням європейських цінностей демократії, правової держави, прав людини та ін., світових стандартів у сфері захисту прав людини, судочинства, правозастосування тощо [8, с.110].

Висновки

Отже, правова ідеологія як складова правової свідомості перебуває під впливом сучасних трансформаційних процесів, що призводить до цілої низки наслідків, зокрема: на тлі поширення та утвердження загальноєвропейських правових принципів і стандартів в Україні відбуваються значні змістовні трансформації правової ідеології, зокрема змінюється її зміст та соціальне призначення, зростає її роль у реалізації завдань державної правової політики; посилюється вплив ідеології на процеси соціального розвитку, нормативно-правове регулювання інтересів соціальних груп та населення держави в цілому, актуалізуються інтеграційна, аксіологічна, мобілізаційна, трансформаційна функції правової ідеології.

Література

1. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної української держави і суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. Л. Толстенко; Відкритий міжн. ун-т розвитку людини «Україна». – К., 2012. – 18 с.
2. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота : термінол.-понятійн. словник / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. – К. : МАУП, 2005. – 560 с.
3. Універсальний словник-енциклопедія // Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. – К. : «Ірина», 1999. – 1551 с.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто основні сучасні наукові підходи до визначення поняття «правова ідеологія». Визначено місце та значення правової ідеології у структурі правосвідомості. Проаналізовано основні елементи та функції правової ідеології у суспільстві, що трансформується. Досліджено характер впливів, що завдаються трансформаційними процесами на формування і функціонування правової ідеології у сучасному українському суспільстві.

SUMMARY

The contemporary scientific approaches of understanding of content the notion «legal ideology» are considered. The place and significance of legal ideology in the structure of legal consciousness are defined. The main elements and functions of legal ideology in the conditions of transformational society are determined. The interrelation of the contemporary transformational process and process of formation and functioning of legal ideology in Ukrainian post-totalitarian society is analyzed.

4. Сапун В. А. Социалистическое правосознание и реализация советского права / В. А. Сапун. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1984. – 112 с.

5. Венгеров А. Б. Теория государства и права: [Часть 2. Теория права]. Т. 2 / А. Б. Венгеров. – М. : Юристъ, 1996. – 152 с.

6. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность / Е. А. Лукашева. – М. : Юрид. лит-ра, 1973. – 289 с.

7. Лазарев В. В. Теория государства и права : учеб. для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – М. : Спарк, 1998. – 339 с.

8. Удовика Л. Г. Правова ідеологія України: проблеми й перспективи формування в умовах глобалізації / Л. Г. Удовика // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. – 2013. – Вип. 21. Серія Право. Частина II. Т. 1. – С. 107-112.

9. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1999. – 672 с.

10. Толкачев К. Б. Правовая идеология в структуре профессионального сознания государственных служащих / К. Б. Толкачев // Государство и право. – 2007. – № 11. – С. 101-103.

11. Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Беседин А. А. ; Моск. ин-т МВД РФ. – М., 2011. – 24 с.

12. Калюжний Р. А. Правова ідеологія як фундаментальний чинник становлення в Україні правової держави та громадянського суспільства / Р. А. Калюжний // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2012. – № 1 (I). Юридичні науки. – С. 109-112.

13. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : [учеб. пос.] / В. Н. Хропанюк / Под ред. проф. В. Г. Стрекозова ; В. Н. Хропанюка. – М. : Инверсталь, 2000. – 298 с.

14. Недюха М. П. Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття / М. П. Недюха // Публічне право. – 2012. – № 3 (7). – С. 299-306.

15. Основы права: Учебно-методическое пособие / Под ред. проф. В. В. Лазарева. – М. : Юристъ, 1996. – 296 с.

16. Луцький А. І. Правова ідеологія в українському державотворенні: теорія і практика автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А. І. Луцький ; Відкритий міжн. ун-т розвитку людини «Україна», 2015. – 40 с.

17. Зайцева В. А. Правовая идеология и правосознание / В. А. Зайцева // Вестник ТИСБИ. – 2014. – № 3. – С. 198-203 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tisbi.ru/assets/Site/Science/--2014/prav3.pdf>.

18. Пастушенко О. В. Развитие правосознания как основы правового государства / О. В. Пастушенко // Грані. – 2012. – № 12. – С. 32-36.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЧУМАЧЕНКО Сергій Вікторович - аспірант Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

УДК 342.95

В статті проаналізовані теоретико-правові підходи к пониманию сущности субъектов обеспечения национальной безопасности, в результате чего было определено понятие субъектов обеспечения национальной безопасности Украины. Осуществлена классификация субъектов обеспечения национальной безопасности в Украине.

Ключові слова: суб'єкт, національна безпека, забезпечення, держава, система.

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження

Однією із найважливіших стратегічних цілей і одночасно функцією держави є забезпечення національної безпеки, що реалізується через уповноважені органи та інститути, наділені згідно із законодавством відповідними правами та обов'язками. У той же час у сучасних умовах зростання ризиків і загроз національній безпеці, появи нових викликів перед державою, проблема належного забезпечення національної безпеки, адекватного й своєчасного реагування на існуючі загрози набуває все більшого значення. Тому очевидно є необхідність удосконалення системи забезпечення національної безпеки, що можливо лише при побудові й закріпленні оптимальної структури суб'єктів національної безпеки, чіткого розподілу їх функцій і повноважень. Проте на сьогодні неоднозначність щодо структури, завдань і цілей суб'єктів забезпечення національної безпеки, дублювання їх функцій і відсутність їх розподілу, а також налагодже-

ної взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки є одним із фактором низької ефективності забезпечення національної безпеки держави.

Стан дослідження

Слід зазначити, що різні аспекти забезпечення національної безпеки досліджували Ю.П. Битяк, А.Б. Качинський, Ю.В.Ковбасюк, В.К. Колпаков, В.А. Ліпкан, О.О. Резнікова, А.І. Семенченко, Г.П. Ситник, О.О. Тихомиров, З.Д. Чуйко та інші. Проте, незважаючи на наявний науковий доробок з даного питання, поняття і види суб'єктів забезпечення національної безпеки України потребують уточнення й подальшого дослідження.

Отже, **метою** статті є дослідження поняття та видів суб'єктів забезпечення національної безпеки України.

Викладення основного матеріалу

Як слушно зазначає В.І. Ткаченко, національна безпека є складною системою, яка об'єднується суб'єктами – особистістю, суспільством, державою, що знаходяться у тісному взаємозв'язку, діяльність яких спрямовуються єдиними цілями. При цьому національні інтереси держави лежать у сфері відповідальності одних і тих суб'єктів управління, а недооцінка або ігнорування проблем безпеки на всіх рівнях соціальної організації не тільки обертається тими або іншими втратами, але, в остаточному під-

сумку, неминуче веде до падіння життєздатності (конкурентоспроможності) і навіть загибелі відповідних її елементів – суб'єктів [1, с.3-4]. Зазначене вище підтверджує необхідність однозначного розуміння сутності й видів суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Так, у загальному розумінні суб'єкти – це особи, групи осіб, організації, яким належить активна роль у певному процесі [2, с.814]. У філософії суб'єкт позиціонується як те, що уособлює активний творчий початок діяльності, носій діяльності. У теорії права суб'єктами традиційно визначають осіб, які реально здатні брати участь у правовідносинах і мають властивості суб'єкта права в силу юридичних норм [3, с.70] або учасників суспільних відносин, які на підставі чинного законодавства мають суб'єктивні права й обов'язки [4, с.66].

Крім того, слід зазначити, що кожна країна індивідуально визначає не лише сфери, які вона відносить до національної безпеки, але й перелік об'єктів і суб'єктів її забезпечення, виходячи із тих завдань, які стоять перед державою на національному та міжнародному рівнях, та її можливостей [5, с.5]. Тому при визначенні поняття суб'єктів забезпечення національної безпеки відмітимо, що суб'єкти забезпечення національної безпеки або, як зазначається в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 24.09.2015 № 555/2015, сектор безпеки і оборони представляє собою охоплену єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, діяльність яких за функціональним призначенням відповідно до Конституції та законів України спрямована на захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України. При цьому під силами безпеки розуміють державні правоохоронні та розвідувальні

органи, сили цивільного захисту та органи загальної компетенції, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України [6]. Проте, на нашу думку, суб'єкти забезпечення національної безпеки представляють собою не «сукупність», а систему, бо тільки в такому випадку можливе забезпечення їх ефективної взаємодії в єдиному напрямку.

О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода з цього приводу стверджують, що національна безпека будь-якої держави внаслідок своєї багатокомпонентності потребує спеціальної системи її забезпечення, основним призначенням якої є виконання певних дій, спрямованих, перш за все, на захист національних цінностей і реалізацію національних інтересів, – системи забезпечення національної безпеки, що представляє собою організаційну систему державних і недержавних інституцій, інших суб'єктів, які покликані вирішувати завдання забезпечення національної безпеки у визначений законодавством спосіб [5, с.5]. В.А. Ліпкан вважає, що суб'єктами управління системою національної безпеки є керівники та керівні апарати, які діють на відповідних рівнях і становлять у своїй сукупності управляючу підсистему всієї системи даних органів у цілому і кожного з них окремо [7, с.57]. У свою чергу, О.О. Резнікова під суб'єктами національної безпеки розуміє органи державної влади, інститути громадянського суспільства, громадян; охоплену єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, утворених відповідно до законів України, військових формувань, правоохоронних та спеціальних органів і служб, діяльність яких відповідно до Конституції та законів України спрямована на захист національних цінностей й інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом проведення спеціальних заходів, правового примусу або застосування зброї у межах наданих їм повноважень [5, с.37]. Тобто суб'єктами виступають – держава (у т.ч. її інститути, посадові особи), суспільство (соціальні верстви та групи, громадські організації), а також окремі громадяни.

Справедливою є думка Г.П. Ситника з цього приводу, який вважає, що структуру

системи забезпечення національної безпеки утворює сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадові особи держави, органи державної влади та місцевого самоврядування, державні установи та заклади, сили та засоби сектору безпеки, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни) та механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших), які забезпечують їх узгоджену діяльність вказаних суб'єктів на основі чинного законодавства [8, с.220].

У той же час автор підкреслює, що роль суб'єкта завжди виконує той чи інший орган державної влади, який, оцінюючи рівень загроз національним інтересам, розробляє комплекс заходів і ухвалює відповідне державно-управлінське рішення про необхідні дії. При чому будь-яке рішення вказаного суб'єкта є державним і визначає підстави виникнення, зміни або припинення тих чи інших управлінських відносин (у політичній, економічній чи інших сферах) [8, с.263]. На наш погляд, це є свідченням того, що національна безпека є невід'ємним об'єктом адміністративно-правового регулювання, охорони та захисту, а суб'єкти забезпечення національної безпеки вступають у т.ч. в адміністративно-правові відносини в даній сфері. Відповідно, такі «владні» відносини ґрунтуються на комплексі спеціальних засобів і способів їх використання, що має забезпечити прийняття тих чи інших цінностей суспільством у цілому.

Узагальнюючи вищесказане, приходимо до висновку, що суб'єкти забезпечення національної безпеки України – це система взаємодоповнюючих і взаємопов'язаних органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадських об'єднань, цілеспрямована діяльність яких у єдиному напрямку орієнтована й сприяє ефективному, своєчасному і адекватному викликам сучасності забезпеченню національної безпеки, чого неможливо досягти при одноосібній діяльності окремо взятих уповноважених державою органів чи представників недержавного сектору.

Варто зазначити, що у ст. 4 Закону України «Про основи національної оборони

України» законодавець визначив і закріпив перелік суб'єктів забезпечення національної безпеки, а саме наступних: 1) Президент України; 2) Верховна Рада України; 3) Кабінет Міністрів України; 4) Рада національної безпеки і оборони України; 5) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; 6) Національний банк України; 7) суди загальної юрисдикції; 8) прокуратура України; 9) Національне антикорупційне бюро України; 10) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; 11) Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; 12) органи і підрозділи цивільного захисту; 13) громадяни України, об'єднання громадян [9].

Аналогічно суб'єкти забезпечення національної безпеки України зазначені в Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, зокрема, складовими сектору безпеки і оборони визначені: 1) Президент України; 2) Рада національної безпеки і оборони України; 3) Міністерство оборони України; 4) Збройні Сили України; 5) Міністерство внутрішніх справ України; 6) Національна гвардія України; 7) Національна поліція України; 8) Державна прикордонна служба України; 9) Державна міграційна служба України; 10) Державна служба України з надзвичайних ситуацій; 11) Служба безпеки України; 12) Управління державної охорони України; 13) Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; 14) Державна спеціальна служба транспорту; 15) координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президентові України та розвідувальні органи України; 16) Апарат Ради національної безпеки і оборони України; 17) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику; 18) інші складові, що визначені законами України [10]. При цьому планується створення умов для широкого залучення недержавних організацій до виконання завдань в інтересах національної безпеки держави, насамперед, у сфері надання послуг в інтересах виконання миро-

творчих завдань Збройними Силами України; функціонування мережі недержавних дослідних інституцій, що фахово опікуються проблемами безпеки тощо.

Висновки

Узагальнюючи вищесказане, вважаємо доцільним виокремити наступні основні види суб'єктів забезпечення національної безпеки, здійснивши їх класифікацію за наступними критеріями:

1) залежно від наданих відповідно до законодавства повноважень і компетенції у сфері забезпечення національної безпеки: загальні (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та інші) й спеціальні (Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Рада національної безпеки та оборони України, Національна гвардія України тощо);

2) за характером повноважень у сфері забезпечення національної безпеки: а) суб'єкти, наділені державно-владними повноваженнями по відношенню до інших суб'єктів забезпечення національної безпеки; б) суб'єкти, яким делегуються державно-владні повноваження; в) суб'єкти забезпечення національної безпеки, яким не надані владно-розпорядчі повноваження по відношенню до інших суб'єктів забезпечення національної безпеки;

3) відповідно до рівня управлінського забезпечення національної безпеки: а) суб'єкти стратегічного забезпечення (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони України); б) суб'єкти тактичного забезпечення (міністерства, відомства, центральні органи влади тощо); в) суб'єкти оперативного забезпечення (органи Служби безпеки України; Національної гвардії України, Національної поліції тощо);

4) залежно від ролі й ступеня важливості діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки: а) основні (Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Рада національної безпеки та оборони України, Національна гвардія України, Національна поліція України та інші); б) допоміжні (громадські об'єднання, міжнародні організації у сфері захисту безпеки тощо);

5) залежно від спеціалізації діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки й об'єкту забезпечення національної безпеки: суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки, екологічної безпеки, техногенної безпеки, правоохоронні органи та інші;

б) відповідно до місця знаходження й географії поширення повноважень суб'єкта забезпечення національної безпеки: загальнодержавні, регіональні, місцеві.

Проте, незважаючи на різноманітність видів суб'єктів забезпечення національної безпеки, важливо усвідомлювати, що система забезпечення національної безпеки є цілісною, і її елементи (суб'єкти та об'єкти) тісно пов'язані між собою. Тому розрив цих зв'язків (прямих і зворотних, з владно-політичною організацією держави в цілому, під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища тощо) може призвести до руйнації всієї системи [5, с.6]. Цілком очевидно, що під час взаємодії об'єктів і суб'єктів системи забезпечення національної безпеки мають місце певні функціональні особливості. Зокрема, забезпечення національних інтересів покладається, насамперед, на державу та її інститути, а суспільство і громадяни лише беруть участь у відповідних процесах, при цьому доповнюючи один одного й формуючи єдину організаційно-функціональну систему.

Також слід підкреслити, що з появою нових викликів, загроз і ризиків перед державою ставляться нові задачі, проявляються і недоліки у системі забезпечення національної безпеки, передусім, у неготовності суб'єктів забезпечення національної безпеки своєчасно адаптуватися й оптимально вирішувати поставлені задачі в єдності, взаємодії та за раціонального розподілу функцій і повноважень. Зазначене вище обумовлює необхідність детальних теоретичних досліджень місця, значення, обсягу повноважень, особливостей діяльності та інших аспектів функціонування окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки з метою практичного удосконалення їх діяльності в досліджуваній сфері.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовані теоретико-правові підходи до розуміння сутності суб'єктів забезпечення національної безпеки, у результаті чого було визначено поняття суб'єктів забезпечення національної безпеки України. Здійснено класифікацію суб'єктів забезпечення національної безпеки в Україні.

SUMMARY

The article analyzes the theoretical and legal approaches to understanding the essence of the national security entities. As a result we defined the concept of subjects of national security of Ukraine. The national security entities in Ukraine have been classified.

Література

1. Ткаченко В.І. Шляхи формування системи забезпечення національної безпеки/ В.І. Ткаченко, Є.Б. Смірнов, О.О. Астахов // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2015. – № 2(43). – С.3-8.
2. Словник української мови. [В 11 т.]. Т. 9 : С / ред. І. С. Назарова [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1978. – 916 с.
3. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій / В.О. Котюк. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
4. Грузінова Л. П. Трудове право України: Навч посіб./ Грузінова Л.П., Короткін В.Г. – К.: МАУП, 2003. – Ч. 1. – 128 с.
5. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. / О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода, С.В. Дрьомов, С.В. Сьомін. – К. : НІСД, 2015. – 58 с.
6. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборо-

ни України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 24.09.2015 № 555/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

7. Ліпкан В.А. Поняття системи забезпечення національної безпеки України // Право і безпека. – 2003. – №2(4). – С.57-60.

8. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник К.: НАДУ, 2011. – 730 с.

9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст.351.

10. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14.03.2016 № 92/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ У ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.ст.)

ВОВКОВИЧ Уляна Володимирівна - аспірант кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 340.12

В статті зроблена спроба осмислення загального фону, на якому сформувалися і зародилися філософсько-правові ідеї на західноукраїнських землях, їх зв'язок з загальноукраїнськими традиціями, парадигмами західноукраїнського філософсько-правового контексту. Зазначено на общность и региональную особенность (созданную историческими территорияльными разделами земель в условиях угнетения) и отличие носителей философских идей на примере выразительной личности Климента Ганкевича и его творческого наследия.

Ключові слова: національна своєрідність, загальнокультурні процеси, духовна традиція, творча співпраця, абсолютна істина.

Актуальність теми

Досі в українській філософсько-правовій та історичній науці наявні застарілі підходи до оцінок подій і явищ минувшини, сформовані на засадах сусідньої ідеологічної доктрини тоталітарної держави. Відтак перед нами – невідтворена об'єктивна історія розвитку різних сфер національної науки, яку треба розпочинати реінкарнувати на першоджерелах.

Чи можна віднайти у локалізованих історію теренах питома наукові зачатки філософського дискурсу взагалі і філософсько-правового, зокрема. Методологічно настановчим взірцем для дослідницьких пошуків є відповідні питання щодо істинності національної приналежності філософського дискурсу за аналогією дослідника із Києво-Могилянської академії І. Лисого:

1. Чи притаманна філософській думці, не-партикулярній, універсальній дефінітивно, національна визначеність?

2. Чи критерії такої визначеності (коли її визнати) мають винятково позаісторичний характер, чи містять і суто історичні моменти?

3. Чи така визначеність необхідно аналізується через етнічну самосвідомість суб'єкта філософської творчості? І чи «брак національної органічності» (С. Квіт) у багатьох культурних діячів українського походження становить універсальну проблему новітньої культурології, якій добре знайомі спокуси космополітизму, чи це власне проблема історії української культури? Тобто чи в останніх випадках йдеться про загальнокультурний феномен «трансетнізму», тоді як у першому – про характерну для культури бездержавного народу духовну дуальність [4, с. 76].

Отже, як бачимо, величезний пласт для інтерпретації української філософсько-правової думки залишається ще й досі не пізнаним. Тут варто підтримати авторитетні погляди наших сучасних дослідників, які актуалізують цей процес [1; 4]. А ще слушною є їхня заувага щодо потреби аналізу першоджерел (філософії права) представників цієї сфери. Згаданий автор наголошує: «Повернення до першоджерел не тільки не заперечує необхідності дослідження спроб наукової інтерпретації історії філософської думки, а навпаки – актуалізує цей процес. В орбіту соціально-філософського аналізу мають бути повернені вилучені тоталітарним мисленням історико-філософські розвідки Телфраста і Стобея, Діогена Ла-

ертського та Секста Емпірика, «батьків церкви» Євсевія Кесарійського та Августина Блаженного, видатних представників класичної та посткласичної філософії лідерів сучасної західної історико-філософської думки» [1, с. 76]. Дослідник акцентує увагу на І. Ебергарда «Загальна історія філософії» (1788–1796) і У. Геннемана «Історія філософії» (1798–1819), Ф. Аста «Нариси з історії філософії» (1807), Т. Рікснера «Керівництво з історії філософії» (1822–1823). Особливе місце в історії філософії належить творам Дж. Віко, Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтера, Й. Гердера, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Л. Фойєрбаха, Г. Гегеля. «Феноменологія духу», «Енциклопедія філософських наук» та «Лекції з історії філософії» останнього є, мабуть, найфундаментальнішими дослідженнями історико-філософського процесу [1, с. 76], а значить, і філософсько-правового.

Післягегелівський період розвитку історико-філософської думки характеризується працями О. Галича «Історія філософських систем» (1818–1819) і «Лексикон філософських предметів» (1845), Гавриїла (Воскресенського) «Історія філософії» (1837–1840), Ф. Ланге «Історія матеріалізму» (1886) і Ф. Ібервега «Нариси історії філософії» (1862–1866) [1, с. 76].

У загальноєвропейській історії XIX–XX ст.ст. сталося чимало подій, які є трагічними. Це і перша світова війна, революція в Росії, псевдиктатура, голодомор і репресії. Проте, як аргументовано оцінює цей час дослідник В.П. Андрущенко, існувала й існує далі «якась нерозгадана підвалина єдності людства» [1, с. 72]. Якраз на цьому зламі історії філософії з'явилася неоднозначна оцінка ще одного відомого вченого світового взірця Х. Ортеги-і-Гассета. Він найменував цей час як «антифілософський». Але в цей час, крім марксистсько-ленінської утопії, були вже відомі ідеї Макса Вебера (1864–1920), Еміля Дюркгейма (1858–1917) і Пітіріма Сорокіна (1889–1968).

Мега статті

Спробуємо дати відповіді на поставлені питання через призму історико-філософських реалій, які склалися на кінець XIX–XX ст.ст. у Галичині. Однак їх не можна вирвати із усього українського контексту, який творився впродовж багатьох століть знаними постатя-

ми. Відомий нам сучасник В.П. Андрущенко так визначає процеси, які вплинули на визрівання (філософсько-правових – У.В.) ідей.

Філософська думка України бере свій початок від духовної й культурно-історичної традиції Київської Русі, ідей об'єднання всіх давньоруських земель, їх захисту від кочової стихії, встановлення в державі порядку. Від початку й фактично до проголошення незалежності вона мала яскраво виражене політичне забарвлення. Першими історичними документами, які фіксували ці ідеї, були «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім», збірник законів «Руська Правда» та «Устав князя Ярослава про церковні суди». Важливими висхідними документами політико-ідеологічного і організаційно-практичного спрямування стали також «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1053–1125) і численні настанови князя Данила Романовича (1200–1264). До скарбниці української філософської думки належать такі духовні твори, як настанови печерського ігумена Феодосія (помер 1074 року), роздуми Київського митрополита Іларіона («Слово про закон і благодать»), матеріали «Ізборника 1074 року», складеного «рукою грішного Іоана» для князя Святослава Ярославовича, багаточисленні «Послання» першого давньоруського «книжника», митрополита і філософа, Климента Смолятича».

Дослідник слушно зауважив, що «з переміщенням центру суспільно-політичного і культурного життя в Галицькі землі, географічне розташування яких створювало можливості розширених зв'язків із західноєвропейською культурою, українська політико-ідеологічна думка долучилась до ідей європейського гуманізму, а згодом – Просвітництва, що поглибило її демократичну спрямованість, підняло авторитет у світі [1, с. 286–287].

Філософсько-правова думка в Україні у своєму розвитку була започаткована у XV–XVI ст. Це думка дослідника плебсології як філософсько-правового вчення М. Скригноюка. Ідеї природного права розвинули просвітителі Ю. Дрогобич (Котермак, бл. 1450–1494), П. Русин (бл. 1470–1517), Лукаш з Нового Міста, що біля Самбора (невід. –1542), (між 1545–1550 – бл. 1620), К. Зиновійв (кінець

XVII – початок XVIII ст.), І. Кочинський (невід. – 1640), К. Сакович (бл. 1578–1647).

До другої групи просвітителів М. Скригонюк відносить тих, хто визнавав ідею природного права у формі рівності людей перед Богом. Це П. Могила (1596 або 1597–1647), К. Транквіліон-Ставровецький (невід. – 1646), Х. Філалет (невід. – невід.), Л. Зизаній (невід. – бл. 1634).

До умовно виокремленої третьої групи просвітителів віднесені ті, хто пропагував регламентацію життя суспільства, ліберальні погляди, звільнення людини від державної опіки. Це І. Гізель (1600–1683), Л. Баранович (1620–1693).

Особливої оцінки в теорії природного права заслуговує в Україні Стефан Зизаній (бл. 1570–1600) із Львівської області. Він творець теорії права народу на опір. Це письменник, мислитель, гуманіст, просвітник, один із засновників братської школи, виступав проти ієрархії православної церкви, за незалежність своєї батьківщини, духовно-релігійну самостійність українського народу [8, с. 50–51].

У добу визвольних змагань у часи козаччини (XVII–XVIII ст.) українська філософська і політична думка була представлена іменами Б. Хмельницького, І. Мазепи, Л. Барановича, І. Галятовського, Ю. Немирича, І. Гізіля, П. Орлика, С. Яворського, Ф. Прокоповича, М. Козачинського і, звичайно ж, мандрівного філософа-гуманіста Григорія Сковороди [1, с. 287].

Неперервність традицій української єдиної філософської науки проглядається вже в тій наступності, з якою в полі зору галицьких дослідників простежується «сковородинський» слід. Не було звинувачень щодо «явного анахронізму» чи «допотопного явища» (як у В. Крестовського) [4, с. 59].

Вже у XVIII ст. інтелектуальний розвиток українців відповідав ситуації появи генія Сковороди. Хоча на початку XX ст. полеміка щодо його творчості тривала як «епізод філософського життя України тієї доби». Небезпристрасна, дуже авторська, а тому, як нині кажуть, захоплива розвідка В. Ерна про Сковороду знайшла негайне, досить широке і – що головне! – тривале відлуння в середовищі українських інтелектуалів [4, с. 60].

Духовна традиція Сковороди прочитується в українському ґрунті його філософії

та її залежності від питомого письменства XVIII ст. За Сумцовим, «на мисленні Сковороди «яскраво відбилася українська філософія, вироблена протягом віків на ґрунті життя і школи. Сковорода – її найвище з'явище» [4, с. 65].

Цей дискурс повністю проектується на ситуацію творення філософської науки в Галичині, і Сковорода, як фундатор національної науки, прочитується у науково-публіцистичних працях К. Левицького, С. Дністрянського, К. Ганкевича та ін. Пафос душі великого філософа переконливо втілений у філософсько-правових міркуваннях галицьких учених про силу віри і розуму. Як і Г. Сковорода, так і К. Ганкевич «пропонує поміркувати над духовним і тілесним у людині, зауважуючи їх взаємозалежність і наполягаючи на їх гармонії як бажаному, модельному стані. Зроблено наголос на універсальності індивідуалізуючої тенденції (тут апеляція до Ляйбніца), «на безконечній модуляції індивідуальності через її душу».

Тут І. Лисий зауважує, що «Експлікується ця думка через широкий опис темпераментів людини. Звертання до цих питань, як і обговорення в заключній частині статті проблем сну і сновидінь, є, можливо, своєрідною даниною гербартівському психологізмові або ж спробою зацікавити широкий загал читачів. Здається, К. Ганкевич збирався продовжувати свою публікацію, бо, хоча відповідна редакційна примітка наприкінці тексту й відсутня, авторські міркування наче обірвані, немає й натяку на підсумки» [4, с. 56].

Якщо Г. Гегель «зневажливо оцінював усю середньовічну філософію» (це «передфілософія»), то її пізніші етапи він «розглядав як систематизовану, синтезовану думку доби. Доба ж – це життєвий устрій, виробництво та споживання, політика і громадське життя, культура та соціальні відносини, держава і мораль, сім'я тощо. Оскільки Г. Гегель стверджував, що кожне окреме вчення робить певний внесок у розвиток загальнофілософської думки [1, с. 78].

Відтак звернемо увагу на окрему невивчену (крім дослідження І. Лисого) постать з теренів Галичини.

Видатна історична особистість у філософсько-правовій науці кінця XIX – початку

XX ст.ст. постала у цій царині, як і інші провідники філософії в Галичині, закономірно. Як і правники західноукраїнського краю, Клим Ганкевич (1842–1924) – багатогранна особистість – не лише філософ, «філософознавець», у визначеннях Ф. Ніцше, а й філолог, педагог та етнограф за своїми нахилами. Він поєднаний з іншими галицькими вченими вже тим, що, як і вони, освіту здобував у Віденському університеті, і вже там, як стверджує наш сучасник Іван Лисий, у 26 років розпочав свою дослідницьку стежу статтею «Декілька думок з філософії», опубліковану під криптонімом «Кл. Г.». Це було, як припускає дослідник, «напередодні складання ним докторату» [4, с. 54]. Із такого молодечого завзяття й інтелектуальної всеохопності у його полі зору опинилися «кардинальні проблеми буття», якими «він займався фахово». Дослідник І. Лисий не вникав у «перипетії розвитку філософської думки». Він оцінив філософа К. Ганкевича на етапі, коли той володів ситуацією часу і в той же час по-філософськи фахово вмів її оцінити. Це був «ситуативно-індивідуальний зріз культурно-філософського феномену, особистісні виміри філософсько-культурних процесів і актів» [4, с. 50].

Серед умов, які посприяли зростанню філософських інтенцій К. Ганкевича, було «медійне поле» Галичини – львівський часопис «Правда», який сповідував наміри популяризації філософського знання серед освічених верств населення.

«Правда», як журнал від його заснування (квітень 1867 р.), був не виключно літературним, як пишуть деякі історики культури, а літературно-науковим, в окремі періоди – і політичним виданням. Своє громадське і політичне обличчя він змінював упродовж виходу з перервами до 1896 р. Авторитет його високий. Якщо І. Франко співробітничав у журналі, а в 1884 р. редагував його, то пізніше критикував «Правду» за проголошуваний «формальний націоналізм» і правонародовські «новоєрівські» позиції. «Правду» характеризують сьогодні як видання «антидрагоманівське», що в алфавітному покажчику публікацій «Правди» за 1867–1883 рр. спростовано 21 статтею М. П. Драгоманова і 4 відгукami на інші його роботи. Однозначно кваліфікувати позицію часопису неможливо.

Невиправдано стверджувати про політичний характер «Правди», як про «народовський» орган, коли журнал започатковано у 1867 р., а перша народовська політична організація – Народна Рада, – заснована Ю. Романчуком 1885 року, як зауважує І. Лисий [4, с. 52].

Дослідник зауважив, що журнал задумався як орган єднання наддніпрянської та галицької інтелігенції, передусім літераторів, і в більшості своїх «модифікацій» не просто декларував це завдання, а успішно з ним справлявся. Як фахово поставлене періодичне видання «Правда» стояла значно вище від своїх журнальних попередників у Галичині – «Вечерниць» (1862–1863), «Мети» (1863–1865), «Русалки» (1866).

У редакційному «Запрошенні до передплати» на 1868 р. обіцяно статті не тільки літературно-критичні, а й історичні, мовознавчі та естетичні, а в аналогічному анонсі на 1869 р. цей список поповнено філософськими. «Правда» поряд із природничо-науковим, філологічним, історичним знанням популяризувала й філософію. І реалізувалося це у двох формах: 1) публікацією теоретичних філософських розвідок, прикладом чого може служити стаття Володислава Федоровича (сина І. Федоровича, про якого у своїх «Нарисах» писав К. Ганкевич) «Емпірична і утилітарна тенденція сучасної науки»; 2) власне популяризаторськими публікаціями, які репрезентує перший «правдинський» друк К. Ганкевича [4, с. 53].

І. Лисий зауважив, що це були зовсім не поодинокі філософські публікації. Уже в I річникові журналу побачила світ розвідка його співробітника Є. Згарського «Народна філософія», побудована на прислів'ях і приказках українців. Вона складається з двох частин (I. Бог. Світ. Віра. Молитва. II. Людина) і ставить проблеми самопізнання, духу й душі, голови й серця, тіла й смерті, добра і зла тощо. Близька до матеріалу Згарського публікація В. Навроцького «До світогляду українського народу». Майже одночасно журнал друкував підготовлений Остапом Терлецьким реферат праці Г. Данилевського про Г. Сковороду, у якій відзначено містичність філософії «українського Сократа» і перехідний характер постації Сковороди-мудреця. Практично паралельно з публікацією згаданої статті К. Ганкевича

розпочався друк праці І. Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу в прикладі до сучасності», заключна частина якої мала підзаголовок «Ескіз української міфології» [4, с. 53].

Ми теж спиратимемося на визначники «національної своєрідності філософської культури» Д. Чижевського.

Таким визначником він вважав насамперед «світогляд народу», «дух нації»; національний характер (ментальність), що становить безпосереднє і глибинне джерело етнічної диференціації культури, в тому числі й філософської.

Друкував журнал переклади праць зарубіжних філософів та естетиків. Наприклад, у згаданому вже збірнику за 1884 р. вміщено два розділи (47 с.) «Філософії мистецтва» І. Тена. Ще не маючи бібліографічного відділу, журнал повідомляє про вихід філософських книг і дає їм стисло оцінку. Маємо повідомлення про опублікування «Протагора» Платона в перекладі Омеляна Гороцького; редакція різко критикує мову цього перекладу, наближену до «язичія».

Дослідник І. Лисий, однак, підтримав «докір часописові» за те, що його редакція дотримувалась гасла «Перше треба жити, а потім філософувати», в тому, що навряд чи можна вважати підставним. Журнал, як можна було переконатися, не цурався участі у філософському житті краю, більше того, був коли й не одним з осередків його, то принаймні помітним чинником» [4, с. 53].

Даючи об'єктивну оцінку стану філософсько-правового розвою в Галичині у ХІХ ст., дослідники зауважили, що «друга половина ХІХ ст. не належить до «золотих» періодів у розвитку філософської думки; це радше доба її здрібнення і приземлення – не в останню чергу через посилення позитивістського струменя (ці віяння відчуваються і в міркуванні К. Ганкевича), через лінійну орієнтацію філософії на природознавство, зрештою – доба епігонства. Будучи не стільки «філософом», як «філософознавцем», К. Ганкевич належав своєму часові, а не виламывався, як це вдавалося декому, із ситуації доби. Це видно навіть з його фахових інтересів (згадаймо хоч би роботу про порубіжжя філософії та математики), а ще більше з тих підходів, що їх він реалізує у своїх писаннях, як і з авторських наголосів у статті з «Правди» [4, с. 54].

Походження слова «філософія» пов'язується за традицією з інтелектуальною порядністю мислителів, які, займаючись осмисленням остаточних причин речей, зіставили нескінченність свого завдання – осягнення абсолютної істини («найвищої правди») – з природним обмеженням свого розуму і відмовились від слів «софос», «софія», називали себе скромніше – філософами: тут же згадується передана Цицероном легенда про Піфагора, котрий, як філософ, понад усе поставив осягнення істини [4, с. 54–55].

Але вже К. Ганкевич наповнює філософську площину своїм поглядом ученого. Він ілюструє добре володіння матеріалом, проникнення у філософію Платона, Аристотеля, Канта, Плінія та ін., з'ясовує поєднання філософії як «центральної науки» зі спеціальними галузями знання: нерви цих останніх сходяться в філософії, щоби відтак просвітленими повернутися на свої околиці. Філософія є рефлексією («свідомістю») наукового знання, а невідрефлексоване знання не просто залишається розрізненим, несистематизованим, але й безцілним (не знало б свого вищого завдання); понад те філософія спрямовує погляд дослідника на всезагальне («закон єдності всесвіту») і суттєве («есенціальне») в речах. Посилаючись на Платона, Ганкевич більш ніж переконливий. Звертаючись до філології, природознавства, історії, юриспруденції і посилаючись на авторитет Шеллінга, Платона, Аристотеля, Плінія, Канта, Монтеск'є, К. Ганкевич акцентує методологічну функцію філософії (забезпечення переходів від одиничного до загального і навпаки, націлювання на заглиблення пізнаючої думки в пошуки ідеї як субстанції сущого тощо), що помічає І. Лисий.

Чергова проблема, на якій К. Ганкевич зупиняє увагу читача, – взаємодія філософії та релігії. Обидві ці духовні форми черпають з того самого джерела – Одкровення: релігія – з надприродного, філософія – з оприявленого в природі та розумі людини. Розум і віра в обох цих формах взаємопроникають і взаємодоповнюють одна одну [4, с. 55].

Малознаними є праці естетико-мистецтвознавчого спрямування: «Про фантазію в житті та мистецтві», «Реалізм у літературі та мистецтві і межі його здійснення», «Літературні і філософські фрагменти», які обгрун-

товували чи репрезентували головні засади народовського та москвофільського варіантів естетичної критики».

У згаданій праці С. Вакуленко та Л. Ушкалов зупинили увагу на праці К. Ганкевича, одній з ранніх його робіт – книжці «Нариси слов'янської філософії» (в німецькому оригіналі – «Grundzüge der slawischen Philosophie»). Два видання цієї праці – краківське 1869 року і рязівське 1873 року – не зазначають різниці між ними: перше вийшло двома випусками з інтервалом у кілька місяців; друге видання, розширене (на титулі так і зазначено – «Zweite, vermehrte Auflage»), вийшло однією книжкою (111 с.). Не вказано на те, що названа ще Д. Чижевським у списку головних філософських праць К. Ганкевича статті 51 «Die Volksphilosophie bei der Kleinrussen» (1881) є переробленою автором частиною його «Нарисів», присвяченою народній філософії українців. До речі, повернення К. Ганкевича через 8 років до порушеної в «Нарисах» теми можна вважати симптоматичним щодо його пріоритетних філософських зацікавлень» [4, с. 51].

Дослідники філософської спадщини К. Ганкевича оцінюють його як гегельянця, однак і вважають його кантіанцем, бо «Критика чистого розуму» стала початком модерного філософування її автора і в розглядуваній статті. Можна стверджувати про плюралізм філософської позиції К. Ганкевича, в якому простежуються плюралістичність філософії Й. Ф. Гербарта, яка, до речі, в час здобуття К. Ганкевичем філософської освіти стала офіційною університетською філософією Австрії, поєднавшись із традицією філософського реалізму, що домінувала тут до середини ХІХ ст. [4, с. 54].

Активна діяльність К. Ганкевича у часописі хоч і була призупинена на якийсь час, однак вже 1875 р. повідомлено про вихід його праці «Короткий начерк психології», а в річнику ІІІ – п'ять повідомлень про «Нариси слов'янської філософії», «Правда» репрезентувала перший випуск «Нарисів», (його зміст) і опублікувала окремі фрагменти розподілу «Про питомість духовного життя слов'ян». У ній виразними вже на той час були виокремлені К. Ганкевичем «прикмети слов'янського філософування». Це персоналізація Бога. Увага до проблем моралі, утвердження діяльного

безсмертя людини, трактування як творіння Божого, намагання поєднати орієнтальність з окцидентальністю тощо, нарешті – Гердерове: у духовному житті Європи слов'яни посідають місце серця, тоді як германські народи – місце голови. У цьому зв'язку пропонується кілька міркувань про «народну вдачу» (менталітет) слов'ян. Втім К. Ганкевич підсумовує, що слов'яни не сказали ще свого слова у філософії [4, с. 56].

У часописі був представлений К. Ганкевичем другий випуск «Нарисів», а в ньому розділ про українську філософію. Через 8 чисел повідомлено про вихід з друку цього випуску. Було прореферовано зміст зазначеного розділу. У наступному числі знаходимо докази того, що про Ганкевича знали чеські, польські та сербські інтелектуали.

За твердженням І. Лисого, «львівська «Правда» залучала до філософського життя, до комунікації у сфері філософської думки своїх читачів, то вміщуючи статті на філософські теми, то заохочуючи їх знайомитися з філософськими працями, що виходили поза журналом. К. Ганкевич був активним учасником цієї справи, вкрай необхідної для повноти і цілісності культури» [4, с. 56].

Відомий дослідник Д. Чижевський у праці з історії української філософії «Нариси з історії філософії на Україні» (1931) присвятив окремий параграф К. Ганкевичу. В «Історії української культури» (1949) згадує про нього І. Мірчук. Ім'я К. Ганкевича є серед персоналій «Української Загальної Енциклопедії» і «Енциклопедії українознавства». Радянські дослідники – історики філософії розцінюють К. Ганкевича як ідеаліста, який виступав «проти матеріалізму з позицій старогегельянства», за зведення завдань філософії до примирення науки з релігією» і т. п. Називають сфери наукових інтересів К. Ганкевича, часописи, до яких він дописував, і роки його співробітництва з ними, названі деякі його праці, у т. ч. в УРЕ – «Історія та критика матеріалізму», яка не фігурує в новіших публікаціях [4, с. 51].

Філософсько-правова скерованість ідей, які визрівали у представників інтелектуальних сил Галичини, виростала із архетипів народного світогляду, продовжувала духовну традицію, що виформована була ще в культу-

рі Київської Русі, розвинена Г. Сковородою, П. Юркевичем, І. Франком, М. Драгомановим та ін.

Поєднання української культури з культурою Європи, не приймаючи провінційно-колоніального способу відносин, категоризував М. Драгоманов: українське письменство доти не стане на міцні свої ноги, доки українські письменники не будуть діставати всесвітні образовані думки й почуття просто з Західної Європи, а не через Петербург і Москву, через російське письменство...А саме такий шлях проходили західноукраїнські правники-філософи.

«Новітня європеїзація» кінця ХІХ – перших десятиріч ХХ віку відбувається не стільки під гаслами М. Драгоманова, скільки під знаком ідеологем М. Міхновського і Д. Донцова (коли, зокрема, мати на увазі «вісниківство» і «празьку школу»), М. Хвильового і лідерів МУРу, як би позиції цих ідеологів не різнилися між собою. Найвагоміший внесок у реальну європеїзацію системи художньої культури здійснили в ту добу І. Франко та Леся Українка, В. Стефаник і О. Кобилянська, Лесь Курбас і М. Куліш, М. Бойчук і М. Леонтович та ін. [4, с. 224].

Вже перша друкована праця К. Ганкевича адресована не фаховому колу, а широкому, але освіченому загалові читачів. Про це свідчить не лише використання в тексті латинських висловів без перекладу, а й досить широке застосування запозичених із латинської та німецької мов понять і термінів. «Вони необхідні авторові для з'ясування природи філософії, її місця в культурі та системі знання, тобто непростой і завжди дискусійно метафілософської проблематики» [4, с. 54].

Не можна перебільшити роль К. Ганкевича як філософа, як не можна і применшити його внесок у тодішню філософську науку. Вона не була примітивно пристосованою до читацької аудиторії, звісно, на той час не була такою розвиненою, як, наприклад, математика. К. Ганкевич робить філософську науку дохідливою, переконливою, образною і цікавою.

Він стверджує, що «здатністю до філософського заглиблення у світ і навіть відповідною психологічною спонукою володіє кожна людина, але крутизна, стрімкість стежки до

«найвищої правди», небезпечність сходження нею залишає абсолютну більшість людей біля її початку. Для того, щоб з вершини цієї стежки відкрився чудовий вид на країну думки, потрібні не лише сили (передовсім інтелектуальні) і бажання, а й неабиякі моральні якості, очищення свого духу від того баласту, що невмолимо тягне донизу (сократівська модель філософування, чи не так?). Коли ж черговий Ікар склеїть для себе крила з пустих фраз і суб'єктивних суджень, то – замість відкриття Ельдорадо правди, краси і добра – падає у мертве море непослідовності і безглуздя» [4, с. 54].

Назагал Людина як центральна постать філософських міркувань займає провідне місце як у Григорія Сковороди, так і в Кліма Ганкевича. Дослідник Іван Лисий найбільш аргументовано доводить, що «першим предметом людської думки є сама людина, на першій сторінці книги мудрості знаходимо серію запитань: хто я? для чого я? до чого все прямує? що є добро та істина? К. Ганкевич зосереджує увагу перш за все на підходах до проблеми людини. Релігія, християнство ставить це питання в практично-моральній площині, філософія – у теоретичній; вони взаємодоповнювальні, але наука, приписуючи розумові всеможність, викопала прірву між ними. Потрібен зміст через прірву, бо позбавлений віри розум зближується із пристрастями і потрапляє на манівці, а людина, що замикається у вірі, все ж не уникає облоги розуму, колізії з ним. Філософія може прокладати зміст, але тільки з такої позиції, звідки розум людський увиразнив би свої обмеження, а віра бачилась би посланницею вищого розуму до розуму обмеженого. Релігія і філософія сходяться на полі любові, яка є справою не лише серця, а й мислі – як абсолютна істина. Позбавляючи духовний світ любові, ми перетворюємо його в хаос [4, с. 56].

Неоднозначними були і досі є оцінки національного внеску у розвиток філософії, як, до прикладу, феномен Юркевича. Використання російської, а у випадку Галичини – німецької, польської мов дослідниками – не означає їхньої національної невизначеності. Справедливо, звісно, спиратися на оцінки культури: «Культура є способом освоєння світу саме цим етносом, способом його вбут-

АНОТАЦІЯ

У статті зроблена спроба осмислення загального тла, на якому визрівали і зароджувалися філософсько-правові ідеї на західноукраїнських землях, їхня пов'язаність зі світовими філософськими традиціями, парадигмами загальноукраїнського філософсько-правового контенту. Вказано на спільність та регіональну особливість (зумовлену історичними територіальними розподілами земель в умовах поневолення) і відмінність носіїв філософських ідей на прикладі виразної особистості Кліма Ганкевича та його творчого спадку.

SUMMARY

The attempt of comprehension of general conditions for genesis of philosophical and legal ideas in the Western Ukraine is made in this article. Also their connection with the world philosophical traditions, paradigms of Ukrainian philosophical and legal context are considered as well. It is indicated to community and regional feature caused by historical separation of territories in conditions of subjugation and the difference of owners of philosophical ideas using an example of Klim Gankevych and his creative heritage.

тевлення в оточення, духовною субстанцією буття людини в її світі. Національна визначеність культури – це ті її необхідні константні межі, на яких увиразнюється її самобутність, індивідуальність і на яких же виникає так само необхідний діалог культур і етносів [4, с. 78].

Так через Чижевського І. Лисий апелює до питань «про критерії національної визначеності філософської культури, такі як територіальний і мовний».

Дослідник зауважив: досить істотний у теоретичному баченні нації географічний критерій непридатний, у культурології та історії культури. На його думку, не потребує розгорнутої аргументації оцінки мовного критерію як недостатнього, особливо коли врахувати, що ця недостатність історично-ситуативного характеру. І. Лисий доводить, що, наприклад, звертання професійних українських філософів другої половини ХІХ ст., до російської мови не означає, що вони здійснили вільний вибір і тим самим національно-культурне самовизначення, особистісну орієнтацію: вони працювали в ситуації, коли можливості такого вибору для них не існувало. Крім того, яку б вагу не мало мовомислення для національно-культурної визначеності, все ж у філософській культурі мова не є засобом остаточної національної ідентифікації, як і в красному письменстві.

Вагу визначеностей національного духу Чижевський бачить: «1) форму вияву філософських думок; 2) методу філософського дослідження; 3) будову системи філософії... зокрема, становище і роль у системі тих або інших цінностей» [4, с. 78–79].

Висновки

Філософську думку представників Галичини можна ідентифікувати як носіїв архетипів «народного світогляду» (Д. Чижевський) і «органічно продовжену в цій площині духовну традицію, започатковану в культурі Київської Русі та увиразнену й закріплену Г. Скорододою (І. Лисий) [4, с. 80].

Правильним є висновок А. Содомори про те, що українська культура віками функціонувала в широкому європейському контексті. Цей висновок стосується і Галичини. Він підтверджений її кращими інтелектуалами.

Література

1. Андрущенко В. Соціальна філософія / В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко/ 2-е вид., випр. й доп.- Київ: Генеза, 1996.-368 с.
2. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / Г. Блум. – К.: Факт, 2007. – 720 с.
3. Європейський словник філософії: лексикон неперекладностей. Т. 1. – К.: Дух і Літера, 2009. – 576 с.
4. Лисий І. Філософська і мистецька культура / І. Лисий. – К.: Києво-Могилянська академія, 2013. – 283 с.
5. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні: курс лекцій: навч. посібник / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К.: Вища школа; Знання; КОО, 1999. – 543 с.
6. Після філософії: кінець чи трансформація? – К.: Четверта хвиля, 2000. – 431 с.
7. Рікер П. Історія та істина / П. Рікер. – К.: ВД «КМ Academia»; УВ «Пульсари», 2001. – 393 с.
8. Скригонюк М. І. Плебсологія як філософсько-правове вчення: монографія / М. І. Скригонюк. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 764 с.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ «СЕКСУАЛЬНИХ МЕНШИН» В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Зінченко Світлана - студент за ОР «Бакалавр» юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - м. Київ
УДК: 34: 32У; А66

В статті автор розглядає актуальний питання, пов'язаний з легалізацією окремих верств населення, що стосуються сексуальних меншин. Проаналізовано діюче законодавство і приділено особливу увагу гарантіям основних прав і свобод громадян України. Акцентовано увагу на питаннях, які відображають сутність проблеми в Україні.

Ключові слова: верстви населення, життя, кохання, громадяни, держава, суспільство, моральні цінності, сексуальне меншість.

У ХХІ столітті постає актуальним питання легалізації окремих верств населення «сексуальних меншин». Чи має на існування дана проблема в Україні? Із зародженням нової течії в суспільстві на теренах сучасної України, що прагне жити, начебто «по-новому», користуючись правилом, що не відповідає жодним правилам, нехтуючи біблійними заповідями.

Життя не дуже є тривалим, тому сучасна людина усвідомлює, що час швидкоплинний, і деяка категорія суспільства намагаються собі «ні в чому не відмовляти». Сучасна цивілізована людина прагне знаходити щось нове, цікаве, прогресивне, експериментальне; ділиться досвідом з іншими, беруть для себе лише позитивні здобутки для застосування в повсякденному житті, кар'єрній праці, в духовному розвитку тощо. У житті майже кожної людини саме так і відбувається. Але хто б чим не займався, все має

бути в межах здорового глузду, моральних цінностей, у межах суспільної моралі. Актуальність даної статті заслуговує наукового обґрунтування.

Нещодавно в Україні відбувся парад сексуальних меншин. У центрі стародавньої столиці України – місті Києві – учасники «Маршу рівності» відстоювали права ЛГБТ¹ - спільноти! [2]. Це була мирна маніфестація на підтримку ідеї необхідності дотримання прав і свобод людини незалежно від сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності чи будь-яких інших ознак. Участь у гей-параді взяло кілька сотень людей, серед яких – політики і дипломати, актори театру й кіно, культурні діячі та депутати Європарламенту. Увагу привернула українська символіка та «веселкові» прапори маніфестантів. Наміри цього заходу акцентували увагу – відстоювати права людини на сексуальну орієнтацію.

Хода мене не вразила, але ж натякнула науково обґрунтувати ці дії. На думку автора дана течія не усвідомлює, до якого безвихіддя прагне. Одна із верств населення прагне до найкращого в особистісному житті, інша спрямовує приватний розвиток до іншого джерела, не зовсім зрозумілому для оточуючих.

¹ LGBT, or GLBT, is an initialism that stands for lesbian, gay, bisexual, and transgender. In use since the 1990s, the term is an adaptation of the initialism LGB, which was used to replace the term gay in reference to the LGBT community beginning in the mid-to-late 1980s. Activists believed that the term gay community did not accurately represent all those to whom it referred.

На думку автора, більшість громадян має вирішувати, чи варто виставляти на показ такі «витвори» у своїй країні, місті, чи, можливо, утриматися від подібних дійств. Якщо існує така проблема в суспільстві, то слід обґрунтувати й віднайти позитивний вихід із глухого кута, отже, позитивно вплинути на моральні цінності та розвиток суспільства.

Перш ніж зробити остаточний висновок щодо актуальності даної теми, автором запропоновано ознайомитися із різноманітною інформацією щодо «меншин». Автор дотримується думки вченого Теремцової Н.В., яка вперше намагається науково обґрунтувати легалізацію одностатевих шлюбів в Україні. У працях «Проблема легалізації одностатевих шлюбів в умовах сучасного державотворення в Україні» та «Соціотеретичні аспекти до проблеми легалізації одностатевих шлюбів в Україні» чітко відображено й науково обґрунтовано подолання та реалізацію цього питання в суспільстві щодо одностатевих відносин. Праця Н.Теремцової заслуговує на увагу, тому, як вірець, автор має за честь на підставі висловленого обґрунтування надати й власні пропозиції [3; 4, с.97 - 99].

Мета статті – віднайти, чи притаманно українській державності розвиватися й надалі течії, що складають представники сексуальних меншин. Розглянути необхідність забезпечення даних верств населення чи групам рівних можливостей та захисту їх прав, як і права будь-яких законотворчих громадян країни.

Щоб зрозуміти й вирішити дану проблему, необхідно глибоко проаналізувати й надати свої міркування.

Дослідивши історію, автор акцентує увагу, що до XVI–XVII століття у західній Європі (у Франції до XIII ст.) гомосексуальність (*грец. homois подібний і лат. seksus – стать. (homois seksus)*) [5] людини, що означає – сексуальність, складовими якої є гомосексуальна орієнтація (сексуальний потяг до осіб своєї статі), homois seksus ідентичність (усвідомлення себе як особи homois seksus орієнтації) та homois seksus поведінка (seksus практика з особами своєї статі), розглядалась як варіант seksus поведінки, хоча й гріховній,

і засуджувалась з боку суспільства. Вважалося, що це різновид природи, а всі, хто вступав до таких стосунків, вважалися гетеросексуалами. [6] Унаслідок юридичної криміналізації homois seksus в XVI–XVII ст. розпочалося відчуження сексуальних меншин від суспільства. До релігійного презирства додалося ще й юридичне – ця група людей стала розглядатись як злочинці проти держави та суспільства. Переслідування homois seksus стало елементом державної політики. До кінця XVIII ст. розуміння законного та незаконного у статевих стосунках у країнах Європи остаточно сконцентрувалось на матримоніальних (шлюбних) відносинах. Емоційні складові – еротизм, естетизм, кохання тощо – були підпорядковані цій системі відносин. Звідси під протиприродним стали розуміти все, що не відповідає раціоналізованим матримоніальним відносинам. Як наслідок цього, розпочалась інтенсивна дискусія з приводу нетрадиційної сексуальної поведінки та transseksualnosti як проти природних явищ, котра призвела до суспільного оприлюднення та класифікації різних форм статевої поведінки [7].

Homois seksus у більш вузькому значенні – це перевага представників своєї статі (або гендеру) в якості об'єкта відносин коханців, еротичного натхнення і/або сексуального партнерства. Sexual minority, або коротко ЛГБТ в широкому розумінні – це групи людей з Homois seksus орієнтацією, тобто сексуальним потягом до осіб своєї статі. Сексуальні меншини представляють собою групу, чия сексуальна ідентифікація, орієнтація або практика відрізняється від більшості членів навколишнього оточуючого суспільства. Чоловік – він же жінка, і навпаки, жінка – як чоловік. Усе це створює певний хаос у суспільстві, що призводить до того, що Sexual minority піддаються дії потужного гніту. Таким чином, той факт, що вони тяж люди, які мають свої права і свободи, відходить на задній план [8].

Sexual minogity – збірний термін, що позначає групу людей, до якої входять особи з мінорними за статистикою варіантами сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. До них відносять лесбіянок, homois seksus, vihomois seksus, а також transseksualnosti,

(для останніх зараз досить часто використовується термін «transgender identity», хоча це і не зовсім точно). Від перших літер цих слів утворено скорочення ЛГБТ, яке також часто використовується у всьому світі для позначення сексуальних меншин. У поняття «Sexual minority» не включаються групи осіб, чий сексуальні пристрасті визначаються медициною як девіантні чи патологічні, або реалізація сексуальних пристрастей яких відбувається не за взаємною згодою двох дорослих дієздатних осіб і тим самим порушує права інших людей. Зокрема, до сексуальних меншин не відносяться педофіли, zoophile and necrophilia тощо, вони переслідуються та караються законом [7].

Водночас слід розрізняти homois seksus, bisexuality and transgendernist як соціальні, сексуальні та культурні явища минулих епох, а феномен сексуальних меншин як чітко оформлену соціальну групу. Якщо така поведінка існувала в усі часи, то як соціальна група сексуальні меншини оформились тільки з другої половини ХІХ – середини ХХ століття внаслідок зростання самосвідомості ЛГБТ і реакції на юридичну та психіатричну стигматизацію. Як правило, у країнах Заходу люди гомосексуальної орієнтації за законом мають рівні права з представниками heterosexual: у багатьох країнах Західної Європи, а також деяких країнах Америки й Африки одностатеві пари можуть укласти шлюби або цивільні партнерства. Водночас нерідко відбувається дискримінація людей з гомосексуальною орієнтацією [7]. Висловлюючись на тему homosexual unions, Франциск закликає не принижувати й не дискримінувати людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, однак підкреслює, що «не існує ніякої бази для уподібнення або встановлення аналогій, навіть віддалених, між гомосексуальними спілками та передбаченням у писаннях Бога щодо шлюбу й сім'ї». На думку Франциска, «фактичні союзи або союзи між людьми однієї статі, зокрема, не можуть бути просто прирівняними до шлюбу. Жоден ненадійний або закритий для передачі життя союз не забезпечує майбутнього суспільства» [4].

Тож у яких країнах гомосексуалізм поза законом, а в яких дозволяють одностатеві

шлюби? Gay parades проходять більш ніж у 50 країнах світу на всіх континентах, включаючи такі традиційно релігійні та консервативні країни, як Туреччина, Ліван, Китай, Індія, Венесуела, Колумбія та ін. Залежно від конкретної ситуації Gay parades може мати характер карнавалу або ж правозахисної демонстрації.

У столиці Голландії Марш рівності проходить щорічно, починаючи з 1996 р. Amsterdam Gay Pride, – це масштабний фестиваль, що триває, як правило, кілька днів. Величезна кількість людей може заявити про свою homois seksus і пишатися цим їством. Власне, завдяки цьому параді та легалізації одностатевих шлюбів у 2001 році Амстердам став своєрідною gay capital планети. Автор не засуджує людей з таким вибором щодо особистих пристрастей, але все ж таки підтримує думку вченого Н.Теремцової в аспекті, що шлюб є культурним аспектом, а не біологічним. Але ж які б шлюби не були традиційними в різних народів, все одно Всесвіт немає народу, який дозволяв би союз між двома чоловіками!» [4].

Деякі країни світу скасували кримінальну відповідальність за статеві стосунки між особами однієї статі. Така тенденція зародилася після періоду, коли одностатеві стосунки каралися напередодні Французької революції 1789 р. Особливо швидко декриміналізація відбувалася в 60–70-х рр. ХХ ст. Однак, дехто дотримується іншої думки, запроваджують нові каральні закони і посилюють вже існуючі покарання. Минулого року Індія відновила чинність закону колоніальної доби, прийнятому 153 роки тому, який передбачає кримінальну відповідальність за одностатевий інтимний зв'язок [9].

Нігерія, яка не підтримує Relations between gays, заборонила одностатеві шлюби, діяльність організацій, що об'єднують геїв, і публічні прояви «ніжності» між особами однієї статі.

Існують держави, у яких Homois seksus карається стратою: Іран, Мавританія, Саудівська Аравія, Судан і Ємен. Страта за Homois seksus передбачена законом також у частинах Нігерії та Сомалі. Мільйони людей живуть у країнах, де same-sex love заборонена, а за Homois seksus стосунки несуть

відповідальність за кримінальним законодавством. У 70 країнах світу gaus загрожує ув'язнення [9].

Наразі відомо, що за останні 13 років одностатеві шлюби було легалізовано в 11 країнах світу. Про це повідомляє американський соціологічний інститут Pew Research Center. Нідерланди стали першою країною в світі, яка у 2000 році дозволила одностатеві шлюби. Відповідний закон було прийнято Голландським парламентом. Прийнятий закон дозволив одностатевим парам одружуватися, розлучатися й всиновлювати дітей [9].

Починаючи ще з 1998 року, Парламент Бельгії надав окремі права одностатевим парам. Вони можуть укласти свій шлюб у місцевого клерка та формально спільно володіти будинком. У 2003 році Парламент Бельгії легалізував одностатеві шлюби, надавши гомосексуальним парам такі ж податкові права і права успадкування майна, як і гетеросексуальним. Нижня палата парламенту Бельгії прийняла законопроект, що дозволяє одностатевим сім'ям всиновлювати дітей. «За» проголосували 77 депутатів, проти були 62 парламентарії, за повідомленням «Бі-Бі-Сі». Якщо законопроект буде схвалено і там, то через два роки після легалізації в Бельгії одностатевих шлюбів представники секс-меншин у цій країні зможуть усиновляти дітей нарівні з гетеросексуальними сім'ями. А Бельгія стане третьою країною в світі, після Швеції та Іспанії, в якій геї і лесбійки можуть ставати прийомними батьками» [10].

У 2005 р. рівні права для пар будь-якої статі затвердив окремим законом парламент Іспанії. Цей закон спровокував масові протести в Мадриді та піддав різкій критиці з боку офіційних осіб Ватикану та Католицької конференції іспанських єпископів. Після набуття чинності закону Конституційний суд країни скасував рішення двох муніципальних суддів, які відмовилися видати дозвіл на шлюб одностатевим парам.

У Канаді одностатеві пари отримали більшість правових переваг для шлюбу ще в 1999 р., а 2005 р. парламент також прийняв спеціальний закон. Парламент Південної Африки легалізував одностатеві шлюби в листопаді 2006 року, через рік після того, як

вищий суд країни ухвалив рішення, що попередній закон про шлюби порушує гарантії Конституції Південної Африки про рівні прав громадян. З січня 2009 р. одностатеві пари в Норвегії офіційно мають право вступати в шлюб, всиновлювати дітей і здійснювати штучне запліднення.

У квітні 2009 року парламент Швеції проголосував переважною більшістю за легалізацію одностатевих шлюбів. Утім, ще з 1995 р. гомосексуальні пари у Швеції мали право реєструвати «цивільні союзи».

У червні 2010 року Португалія стала восьмою країною, яка дозволила брати шлюб особам однієї статі. А 2010 р. подібний закон прийняла Ісландія. Після того, як новий закон набув чинності, прем'єр-міністр країни Йоханна Сігурдартоттірта її давній партнер Йоніна Леосдоттір стали одними з перших, хто офіційно зареєстрував одностатевий шлюб. Першою країною в Латинській Америці, яка дозволила одностатеві шлюби, стала Аргентина в липні 2010 року. Незважаючи на енергійну протидію з боку католицької церкви та євангельських протестантських церков, закон схвалили обидві палати парламенту. У 2012 році список країн, у яких дозволено гомосексуальні шлюби, поповнила Данія, а 12 лютого 2013 року – Франція. У Мексиці та США одностатеві шлюби дозволені лише в окремих регіонах.

Та чи буде легалізовано одностатеві шлюби в Україні? Перебуваючи на посаді Голови ВРУ, В. Гройсман заявляв, що одностатеві шлюби в Україні не буде легалізовано. Ним наголошено, що у зв'язку з ухваленням Верховною Радою України поправки до трудового законодавства, яка забороняє дискримінацію в трудових відносинах за ознакою сексуальної орієнтації. Закликаючи депутатів ухвалити законопроект №3442 [11], пан Гройсман заявив: «Очевидно, що нам потрібно утверджувати сімейні цінності. Я думаю, що в уряді може з'явитися спеціально уповноважена людина з питань сім'ї та сімейних цінностей». За його словами, ухвалюючи заборону дискримінації осіб, які належать до сексуальних меншин, парламент лише демонструє свою позицію «здатності виконати зобов'язання перед світом і готовності бути частиною цивілізованого

європейського світу». Після позитивного голосування В. Гройсман подякував депутатам за «розуміння» і ще раз наголосив: «Підтверджую, що сімейні цінності для нас є основними. І жодних одностатевих шлюбів в Україні бути не може. Це моя позиція і більшості депутатських фракцій українського парламенту і парламентарів» [12].

Автор повністю погоджується з думкою В. Гройсмана, адже одностатеві шлюби породжують іншу загрозу – демографічної дестабілізації. Прийшла пора «розставити всі крапки над «і», визначитися врешті-решт, чи ми, будучи гуманними, йдемо в ногу зі світовими стандартами щодо ЛГБТ, чи залишаємося з іншим кругозором? Постає величезне «АЛЕ», не можу уявити якщо це може трапитися і в моїй родині.

У великих містах України, таких як Київ, Львів, Одеса, сексуальні меншини мають відносну свободу та терпимість з боку місцевого населення, однак, варто підкреслити, саме терпимість, а не толерантність. На підтвердження хочу згадати твердження вченого Н.Теремцової, з яким автор повністю погоджується в аспекті, що ходити з гаслами по вулицях населених пунктів й демонструвати свою веселкову білизну та пишатися гарним тілом і палкими поцілунками між партнерами однієї статі – це не всім верствам населення будь-якої країни до вподоби. Тому, на думку Н.Теремцової, науковці всіх галузей науки мають вести роз'яснювальну роботу на висококультурному, науково обгрунтованому рівні, пам'ятаючи, що ми маємо залишити лише все позитивне нашим нащадкам» [4].

Проте не повинно бути страху візиту до України, якщо ви another orientation, можливо, й «space».

Як висновок, майже весь цивілізований світ закликає бути толерантними до ЛГБТ. Але що саме ми розуміємо під цим словом, що від нас вимагається, якщо ми скажемо: «Так, я толерантно ставлюся до тих, хто ходить під прапором кольору веселки», яку відповідальність беремо на себе? На думку автора, в цьому випадку – це спільне співжиття без конфліктів. Кожен із нас повинен змиритися з поведінкою, яка нам не до вподоби. Толерантність – це визнання відмін-

ностей між людьми, примирення з тим, що хтось інакший, не такий, як ми. Це означає, що необов'язково ми маємо приймати такий факт особисто, ставати подібними одне до одного, а те, що ми дозволяємо комусь бути самим собою. Варто пам'ятати, що, не прийнявши людину такою, яка вона є, можемо нашкодити їй. Повна відсутність відповідних знань, дотримання й сприйняття канонів церкви замість здорового глузду – все це, на думку європейських організацій, які обстоюють права Sexual minority, не дає можливості пересічній людині прийняти й зрозуміти ЛГБТ, всіяко їх підтримувати або, принаймні, не заважати жити. Держава, у свою чергу, має простягнути руку допомоги щодо комфортної обом сторонам їх реалізації «як таких» у соціумі.

На думку автора, наведений висновок не має бути закладено в освіту й традиції будь-якої країни. Проте homosexuals самі часто кидають виклик іншим людям, щоб налаштувати негативно проти себе всіх, хто їх оточує.

Автор дотримується думки, що інформації в мережі інтернет-просторі більше, ніж достатньо, щоб розібратися в цьому питанні. Збоку державної влади має бути проведений публічний опит щодо згоди населення до санкціонування зазначених акцій, де виставляється напоказ і пропагується свобода у виборі сексуальних партнерів.

То ж будемо толерантними до ЛГБТ, закликає нас сучасність. Не ми придумали правило, за яким будь-що вирішує більшість – так було завжди. А якщо (автор) Minority representation of space потребують узаконити притаманне цим верствам населення право, то для всіх представників Sexual minority світу варто було б створити окрему конституцію, в якій чітко прописати всі права та обов'язки для урегулювання стосунків двох спільнот – ЛГБТ та світової громадськості, що упродовж тривалого часу не можуть дійти згоди стосовно sexual orientation.

Література

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30,

АНОТАЦІЯ

У статті автор розглядає актуальне питання, що стосується легалізації окремих верств населення, які відносять себе до сексуальних меншин. Проаналізовано чинне законодавство та приділено особливу увагу гарантіям основних прав і свобод громадян України. Акцентовано увагу на питаннях, які відображають сутність існування даної проблеми в Україні.

SUMMARY

The author describes the topical issue relating to the legalization of certain segments of the population who consider themselves to sexual menshinam. The author analyzed the legislation and paid special attention to the guarantees of fundamental rights and freedoms of Ukrainian citizens. It focused on issues that reflect the essence of the existence of this problem in Ukraine.

ст. 141). – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.

2. Acronyms, Initialisms & Abbreviations Dictionary, Volume 1, Part 1. Gale Research Co., 1985.

3. Теремцова Н.В. Н.В. Теремцова. Збірка кращих виступів та доповідей на засіданні круглого столу тема «Держава як політична форма організації суспільства для спільного існування і діяльності людства в умовах розбудови правової держави». /Випуск шостий «Теорія права та держави; юридична відповідальність; історія правових і політичних учень» //Н. В. Теремцова./// За заг.ред.Теремцової Н.В. – Київ. Надруковано –Вид.ТОВ «Інтер Логістік України»/ – К., 2016. – 203 с.

4. Теремцова Н.В. Соціо-теоретичні аспекти до проблеми легалізації одностатевих шлюбів в Україні. /Н.Теремцова. Соціологічні проблеми права: польська соціологія права ХІХ-ХХ ст.: матер. VI міжнародної науково-практичної конференції, місто Київ, 30 вересня 2016 р. /Інститут законодавчих передбачень та правової експертизи. – Київ.: Вид. «Інститут законодавчих передбачень та правової експертизи», 2016. –С. 97-99, –103с.

5. Социальная работа с людьми, практикующими однополые сексуальные отношения: Теория. Методики. Лучшие практики/ Сост. Л. Гейдар; под ред. М. Андрущенко –К.: Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине, 2009. – 196 с. –С.122.

6. Corsini R. J. The Dictionary of Psychology. – New York, 1999.

7. Jung P. B., Smith R. F. Heterosexism: An Ethical Challenge. – New York, 1993.

8. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Пер. с франц. – М., 1996.

9. Worldnews. Гей-Альянс Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uropgau.org.ru>.

10. Владислав Куликов. Газета від 2005.12.02. [Елетронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gazeta.ru>

11. Проект Закону про внесення змін до Кодексу законів про працю України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.l1.rada.gov.ua>.

12. В. Гройсман. Факти ICTV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua>.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

МЕЛЬНИКОВ Дмитро Олегович - студент за ОКР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

УДК: 34: 32У

В статті розглядаються основні моделі місцевого самоуправління, аналізуються їх переваги та недоліки, а також виконується їх порівняльна характеристика. Визначається модель місцевого самоуправління в Україні.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, муніципалітет, моделі, порівняльна характеристика.*

Місцеве самоврядування виконує важливу роль у розвитку сучасного суспільства. Перш за все, місцеве самоврядування виступає інструментом, що залучає населення до демократичних процесів та участі громадян у житті суспільства. Іншими словами, новітня модель самоврядування виховує у населення почуття відданості до своєї територіальної громади та відповідальності, що є базисом для розбудови демократичної, правової держави. Також можемо констатувати відсутність універсальної класифікації моделей місцевого самоврядування за чіткими критеріями та неоднозначність щодо визначення виду самоврядування в Україні. Даний аспект відображає проблематику дослідження.

Правові аспекти теорії місцевого самоврядування було досліджено зарубіжними та вітчизняними вченими: Холісом Г., Плоккером К., Оффердалом О., Баймуратовим М. О., Гулаком Л. С., Корицькою В. І., Наконечним В. В., Батановим О. В., Стешенко Т. В., Луніною Ю. О. та іншими.

Метою статті є: на основі порівняльного аналізу, найбільш досліджених, теоретич-

них і практичних моделей місцевого самоврядування, виявити їх спільні риси та встановити відповідність їм українському муніципалітету.

Під місцевим самоврядуванням територіальної громади за Конституцією України розуміється, що «...право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання до сільської громади жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1].

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що «Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [2].

Сутністю місцевого самоврядування є феномен самоорганізації людей, що реалізується через сталу систему взаємовідносин для досягнення спільних цілей. Місцеве самоврядування є найпоширенішою формою самоорганізації громадян та охоплює ті її форми, основою яких є взаємозв'язки територіального спрямування. З нормативної точки зору місцеве самоврядування визначається як право, спроможність та обов'язок територіальних об'єднань вирішувати питання місцевого значення [3].

Природа соціального інституту місцевого самоврядування полягає у тому, що органи місцевого самоврядування є досить самостійною публічною владою територіальної громади; ґрунтуються на окремій формі власності – комунальній; мають самоврядні територіальні межі дії; мають самостійну систему владних суб'єктів, кожен з яких наділений певними повноваженнями; також ці органи спираються на власну нормативну базу – муніципальне право [4].

На думку норвезького політолога О. Оффердала, систему місцевого самоврядування встановлюють наступні характеристики: функції муніципалітетів; показники їхньої діяльності; розміри; участь громадян; політизація; ступінь спроможності до змін та експерименти; ідеологія; цінності [5].

Сучасні моделі організації місцевого самоврядування в Західній Європі і США склалися під час муніципальних реформ ХІХ ст., зумовлених переходом від феодалного до буржуазно-демократичного ладу та прийняттям перших конституцій (Французької та Бельгійської), які закріпили основоположні права людини. Ці моделі знайшли своє втілення в реальному житті в різних типах місцевого самоврядування. Документом, що закріпив концепції місцевого самоврядування та основні принципи діяльності, стала Європейська Хартія місцевого самоврядування (15.10.1985 р.) [6].

Найпоширенішими серед дослідників, науково обґрунтованими є основні моделі організації місцевого самоврядування: англосаксонська, континентальна, іберійська та соціалістична. Деякі дослідники як самостійну модель виділяють місцеве (комунальне) самоврядування Німеччини. Основним критерієм для типологізації, як відзначають С. Кутафін і С. Фадєєв, є принципи взаємин і розподілу компетенції між центральними і місцевими органами управління [7]; [8].

Англосакська модель поширена переважно в країнах з англо-американською правовою системою: Великобританії, США, Канаді, Індії, Австралії, Новій Зеландії та ін.

Англосаксонській моделі притаманні наступні основні риси: високий ступінь автономії місцевого самоврядування, виборність, контроль насамперед з боку населення; від-

сутність на місцях спеціальних державних уповноважених, контролюючих органів місцевого самоврядування; відсутність місцевих адміністрацій (органів державної влади місцевого рівня) [9].

Поряд із представницькими органами, в країнах з англосаксонською системою місцевого врядування, безпосередньо, населенням обирається і ряд посадових осіб. Значними повноваженнями, зазвичай, наділяються комісії місцевих представницьких органів, які відіграють велику роль у розробці та ухваленні рішень. Контроль громади над діяльністю місцевих органів здійснюється переважно непрямым шляхом: через центральні міністерства, а також за допомогою судів. Даючи характеристику місця і ролі місцевих органів у політичній системі англосаксонських країн, головний наголос зазвичай робиться на те, що вони є складовою частиною механізму держави.

Дана модель місцевого самоврядування має як позитивні, так і негативні риси. З одного боку, місцеві справи повністю переходять до відання населення адміністративно-територіальних одиниць та обраних ними органів та посадових осіб. Проте, з іншого боку, ця «свобода» забезпечує максимальну децентралізацію в управлінні державою, що ускладнює узгодженість рішень на різних рівнях системи управління та знижує ефективність її функціонування, створюючи підстави для владних зловживань. У країнах із такою моделлю місцевого самоврядування існує перешкода демократичному процесу, яка полягає в тому, що через різні терміни повноважень органів місцевого врядування вибори до них проводяться дуже часто, і через це спостерігається низька явка, яка є відображенням низької політичної активності громадян. Наприклад, у США у виборах місцевих органів влади зазвичай бере участь не більше чверті виборців [10].

Європейська або континентальна модель: ця муніципальна система притаманна таким країнам, як Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Польща, Болгарія, запозичена Туреччиною, Сенегалом та іншими країнами.

Для цієї моделі характерні такі риси: поєднання місцевого самоврядування і місце-

вих адміністрацій (органів державної влади місцевого рівня); певна ієрархія системи управління, в якій місцеве самоврядування є нижчою ланкою в порівнянні з державною владою; обмежена автономія місцевого самоврядування; наявність на місцях спеціальних державних уповноважених, які контролюють органи місцевого самоврядування [11].

Наприклад, у Франції основною ланкою місцевого самоврядування є комуни, кожна з яких має свій представницький орган – раду та мера, що обраний із числа депутатів ради. Мер і депутати муніципальної ради, працюючи на постійній основі, утворюють муніципалітет. У той же час мер є державним службовцем. Його діяльність перебуває під контролем муніципальної ради та комісара республіки, який спостерігає за законністю ухвалених комуною рішень.

В основі правового регулювання компетенції органів місцевого самоврядування в країнах континентального права лежить принцип негативного регулювання, відповідно до якого муніципальним органам дозволено всі дії, що прямо не заборонені законом. Отже, обсяг і зміст повноважень місцевих органів обумовлюються залишковим вільним простором, який за законом не наданий державним органам.

Розглядаючи досвід організації місцевої влади в країнах континентального права, можна стверджувати, що ця модель припускає певне обмеження місцевого самоврядування й забезпечує велику підконтрольність і централізацію системи управління.

Наступна модель місцевого самоврядування – іберійська. Ця модель набула поширення в Іспанії, Португалії та деяких країнах Латинської Америки. Характерною особливістю даного виду є те, що управління на всіх рівнях здійснюють обрані населенням представницькі органи місцевого самоврядування (ради) та відповідні посадові особи (мери, регідори, префектори, алькальди), які, стаючи головами відповідних рад, одночасно затверджуються органами державної влади на місцях. Рада розглядається як місцевий нормотворчий орган, алькальд – як його виконавчий орган. Відсутні посадові особи, що призначаються «згори», проте об-

раний алькальд затверджується центром, як представник держави в даній адміністративно-територіальній одиниці. Ці посадові особи стають головами відповідних рад і водночас затверджуються центральними органами державної влади як представники державної влади в адміністративно-територіальних одиницях.

Соціалістична істотно відрізняється від вищевказаних моделей, вона відкидає основоположні засади місцевого самоврядування – демократизацію, децентралізацію та деконцентрацію влади. Ця система була поширена й функціонувала у СРСР, а зараз у дещо зміненому вигляді функціонує у В'єтнамі, Китаї, Кубі та КНДР.

Це модель організації державної влади як самоврядної, тобто модель місцевого самоврядування (система рад) використовується для організації державної влади. При чому, самоврядна організація не передбачає ієрархій та підпорядкування нижчих органів влади вищим. Вона є горизонтальною.

В основі такої системи лежить заперечення принципу поділу на окремі гілки влади. Місцеві представницькі органи вважаються органами державної влади, у той час як їх виконавчі органи – місцевими органами державного управління. Останні, як правило, мають подвійне підпорядкування – вищому за підпорядкуванням органу управління та відповідному представницькому органу. В цілому і представницькі, і виконавчі органи розглядаються як складова частина всієї системи органів держави, основним завданням якої є проведення у життя актів центральних органів влади, забезпечення виконання основних державних функцій на всій території країни. Вони періодично звітують перед вищестоящими органами про свою діяльність.

Отже, для цієї системи характерні наступні риси: правову основу діяльності місцевих органів становлять Конституції і акти, які видаються центральними законодавчими органами влади; принцип жорсткої централізації управління; принцип патерналізму; функціонування органів місцевого самоврядування в системі органів державної влади; відсутність муніципальної власності, місцевих бюджетів[12].

До недоліків соціалістичної моделі можна віднести високий ступінь централізації, несамостійність місцевих Рад, реальне домінування виконкомів над Радами та фактичну залежність усіх місцевих органів від партійних структур.

Отже, проаналізувавши усі найбільш поширені моделі місцевого самоврядування, ми можемо на основі аналізу спільних та відмінних ознак визначити модель самоврядування в Україні. Можна однозначно стверджувати, що модель місцевого самоврядування в Україні повністю не підпадає під жоден із перелічених видів. Проаналізувавши самоврядування в Україні, можна стверджувати, що тут вбачаються спільні ознаки з англо-американською, континентальною, іберійською та соціалістичною системою.

Спільними з англо-американською системою є такі ознаки, як відносно високий ступінь автономії органів місцевого самоврядування щодо держави, – вони виступають як такі, що діють автономно в межах наданих ним повноважень; функціонування органів місцевого самоврядування в межах своєї компетенції, закріпленої в Конституції та законах України, і заборона їх виходу за межі своєї компетенції.

З континентальною моделлю спільними ознаками є поєднання місцевого самоврядування і прямого державного управління на місцях. Це проявляється у функціонуванні на одному рівні обраних територіальною громадою органів місцевого самоврядування та призначених центральною владою уповноважених представників, які здійснюють адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування.

З іберійською моделлю українська має такі подібності, як узгодження з органами державної влади кадрових питань при формуванні органів місцевого самоврядування. [13]

Від соціалістичної моделі залишилися основні складові системи місцевого самоврядування – ради та їх виконавчі комітети.

Як висновок, автор констатує, що місцеве самоврядування – це дуже складний механізм, який, маючи автономію, функціонує під контролем центральної влади та

значною мірою є інтегрованим у державний механізм. Зараз в Україні відбувається реформа місцевого самоврядування, яка полягає у широкій децентралізації та надання місцевим органам більших повноважень, що дозволить концентрувати на місцях значну кількість надходжень та раціонально розпоряджатися ними.

Таким чином, розвинена система відповідального місцевого самоврядування могла б сама по собі стати справжньою гарантією успішності подальших державотворчих та соціальних реформ, що проводитимуться державною владою в країні.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Кубай Т. Є. Місцеве самоврядування як інститут демократичного суспільства: управлінсько-правовий аспект / Т. Кубай // Ефективність державного управління. – Львів, 2015 р. – № 42. – С. – 266 – 273
4. Печенка Я.О. Політична сутність інституту місцевого самоврядування: основні риси, компетенції, моделі // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : науковий журнал / М-во освіти і науки, молоді та спорту України; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2013. – № 5. – С. 116 – 119
5. Оффердал О. Политика и проблемы организационного дизайна в местном самоуправлении / О. Оффердал // Полис. – 1998. №1.
6. Європейська Хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
7. Наконечний В.В. Основні моделі місцевого самоуправління: порівняльний аналіз / В.В. Наконечний // Теорія та практика державного управління. – Харків, 2014 р. – №1(44). – С. – 283 – 289

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються основні моделі місцевого самоврядування, аналізуються їхні переваги та недоліки, а також виконується їхня порівняльна характеристика. Визначається модель місцевого самоврядування в Україні.

SUMMARY

In article discusses the main model of local government, analyzes the advantages and disadvantages of, as well as carried out their comparative characteristics. Defined model of local self-government in Ukraine.

8. Кутафин О. Е. Муниципальное право Российской Федерации: Учебник / О. Е. Кутафин, В. И. Фадеев. – М.: Юристъ, 1997. – 428 с.

9. Костенок І. О. Західні моделі місцевого самоврядування: перспектива обмеження культурних трансферів / І. О. Костенок // Державне управління та місцеве самоврядування. – Донецьк, 2013 р. – №1(13). – С. – 296 – 307

10. Стешенко Т.В., Луніна Ю.О. Основні моделі організації місцевого самоврядування / Т.В. Стешенко, Ю.О. Луніна // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Харків, 2012 р. – №23. – С. – 128 – 137

11. Корицька В. І. Характеристика та сутність основних моделей місцевого самоврядування: на прикладах розвинених країн світу / В. І. Корицька // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ, 2008 р. – №13. – С. – 224 – 236

12. Шустов В. Г. Основные модели местного самоуправления / В. Г. Шустов // Вестник Адыгейского государственного университета. – Майкоп, 2011 г. – №2. – С. – 351 – 360

13. Гулак Л. С. Сучасні моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз / Л. С. Гулак // Порівняльно-аналітичне право №1, – Львів, 2014 р., С. –14–16

НОВЕЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД ЯК СПОСІБ ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

ШУЛЬГІН Володимир Вікторович - старший викладач кафедри військового права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 340.132

В статті аналізується якість і результати впливу інтенсифікації правотворчого процесу удосконалення воєнно-службового законодавства в період дії особливого періоду на ефективність реалізації воєнного законодавства України. Виявлено, що в результаті внесення багаточисленних бессистемних змін об'єкта додатковими колізіями і прогалинами, які негативно впливають на ефективність юридичних механізмів в процесі реалізації воєнного законодавства України.

Ключові слова: правотворчий процес, особливий період, військово-службове законодавство України, колізії та прогалини, ефективність юридичних механізмів, реалізація військового законодавства України.

Постановка проблеми

Ведення в державі особливого періоду викликало інтенсифікацію законотворчої діяльності у військовій сфері суспільних відносин. Але збільшення кількості підготовлених та прийнятих Верховною Радою України законів, якими вносяться зміни, не свідчить про достатній професіоналізм законотворців. Вплив новелізації військово-службового законодавства України на ефективність його реалізації в особливий період потребує ретельного аналізу та наукового осмислення.

Актуальність теми

Загальнотеоретичні аспекти даної проблеми досліджували вчені: Ж.О. Дзейко,

Є.П. Євграфова, Р.З. Лівшиць, Я.І. Ленгер, Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, Ю.А.Тіхоміров, Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик та ін. Актуальність висвітлення проблемних питань, пов'язаних з необхідністю внесення виважених «змін-новацій» у приписи військово-службових законодавчих актів України в особливий період, пов'язана із диспропорцією співвідношення їх кількості до їх якості, нездатності «удосконалених» норм-новел до ефективного практичної реалізації.

Метою статті є виявлення та узагальнення юридичних колізій та прогалин у конструкціях окремих приписів Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», які негативно впливають на ефективність їх реалізації в особливий період.

Виклад основного матеріалу

Основними завданнями процесу удосконалення військового законодавства та підвищення ефективності його реалізації є попередження та усунення колізій та прогалин. Належить акцентувати увагу на цій тезі, бо саме метою нашого дослідження є причини та наслідки зворотного результату, коли колізії та неузгодженості з'являються після підготовки, прийняття та внесення змін до нормативно-правових актів військової сфери.

Важливість подібного дослідження підкреслює Я.І. Ленгер, зазначаючи найбільшим актуальним завданням сьогодення в Україні – пошук основних напрямків зміни

законодавства й чітке уявлення про цілі, що повинні бути досягнуті, а також про системні наслідки відповідних змін [1, с. 47].

Так, до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-ХІІ (далі – Закону) [2] за період від березня 2014 року до грудня 2016 року (2 роки 9 місяців) 24 законами були внесені численні зміни та доповнення, а всього за весь період його дії до 2014 року (22 роки) прийнято 55 таких законів про внесення змін. Тобто майже третина всіх змін відбулася за останні два роки (2014-2016 р. р).

Ступінь недостатньо якісних змін і доповнень цього періоду наочно підтверджує здійснений нами аналіз навіть частини внесених та чинних новел Закону, а зокрема:

проходження служби у військовому резерві відокремлюється від проходження військової служби і виконання військовозобов'язаними військового обов'язку (статті 1, 3, 26¹ Закону), що ніяким чином не може бути предметом правового регулювання цього Закону [3];

введено новий вид військової служби – військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період (частина четверта статті 2 Закону [4]), але відповідно до Закону України «Про оборону України» (ст. 1) мобілізація є частиною особливого періоду;

шляхом редакції частини другої статті 9 Закону за громадянами України, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, але не більше 1 року, зберігаються місце роботи (посада), середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, незалежно від підпорядкування та форм власності [4]. Але відповідно до вимог статей 36 та 44 Кодексу законів про працю України призов або вступ працівника на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу є підставою припинення трудового договору. У цих випадках працівникові виплачується вихідна допомога у розмірі двох мінімальних заробітних плат. На відміну від працівників, військовослужбовці отримують не заробітну плату, а грошове забезпечення. Змінюється правовий статус громадянина та правовий статус військовослужбовця, отже, одночасне отримання військовослужбовцем грошового

забезпечення та заробітної плати суперечить чинному законодавству України;

комплектування Держспецзв'язку як центрального органу виконавчої влади військовослужбовцями (доповнення частини другої статті 20 Закону [5]) не узгоджується з вимогами Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»;

редакція частини дванадцятої статті 29 Закону щодо здійснення грошових виплат, грошового забезпечення і заохочення резервістів тощо не є предметом регулювання зазначеної статті, де йдеться лише про питання проходження зборів військовозобов'язаними та резервістами [6];

назва закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо додаткових гарантій соціального захисту військовослужбовців в особливий період» від 04.07.2014 № 1589-VII [7], який вносить зміни до Закону, не відповідає його змісту та предмету правового регулювання;

шляхом повторної (через 3 місяці) редакції одних і тих же частин статті 28 Закону підвищено граничний вік перебування у запасі для всіх категорій військовослужбовців, але, окрім старших та вищих офіцерів, – підвищено граничний вік перебування в запасі для рядових другого розряду, але вже до 60 років (аж на 20 років), сержантів та старшин до 60 років (на 10 років), для молодших офіцерів другого розряду до 60 років (на 10 років) [8]. Таким чином, навантаження щодо виконання обов'язків військової служби у більшому темпоральному вимірі покладається на військовослужбовців рядового, сержантського та старшинського складу, а тому вбачається несправедливим, що граничний вік перебування в запасі для таких військовозобов'язаних є більш тривалим, ніж для їх командирів (старших офіцерів у військовому званні «майор», «підполковник» – 50-55 років).

шляхом повторної (через 2 місяці) редакції одних і тих же пунктів статті 26 Закону «посилено» захист прав дітей (до 16 років, а потім до 18 років) в особливий період шляхом надання права одинакам: матері (батьку) – військовослужбовцю, яка (який) не перебуває у шлюбі, звільнитися з військової

служби у зв'язку з вихованням дитини (дітей) до 18 років [9];

доповнення статті 19 Закону новою частиною третьою, де йдеться про можливість зміни військовослужбовцем одного виду військової служби на інший з припиненням попереднього контракту і укладенням нового, на нашу думку, потребує узгодження із частиною шостою статті 26 цього ж Закону, де дається перелік підстав припинення контракту з військовослужбовцем [10];

введений новий термін «оперативний резерв першої черги військовослужбовців» [11], але тлумачення якого дано у підзаконному нормативно-правовому акті (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів» від 12.11.2014 № 607);

шляхом доповнення новим абзацом пункт перший частини восьмої статті 26 Закону надано право звільняти з військової служби військовослужбовців, які є студентами, аспірантами чи докторантами денної форми навчання та були призвані на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період; хоча вони можуть продовжувати військову службу, якщо виявили таке бажання. Але не зрозуміло, як військовослужбовці можуть бути одночасно студентами, аспірантами чи докторантами денної форми навчання та проходити військову службу [12];

шляхом повторної редакції абзацу другого частини тринадцятої статті 17 Закону повернуто до переліку підстав для отримання громадянами України відстрочки від проходження строкової служби для продовження професійної діяльності категорії педагогічних працівників у містах [13];

доповнення Закону статтею 21¹ щодо прийняття на військову службу до Збройних Сил України іноземців та осіб без громадянства суперечить частині першій статті 65 Конституції України, відповідно до якої захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України [14];

шляхом редакції частини шостої статті 15 Закону (повторна редакція статті 15 Закону) встановлена нова процедура проведення призову Президентом України, а зо-

крема: «Строки проведення призову (призовів) громадян України на строкову військову службу визначаються Указом Президента України. Такий указ публікується в засобах масової інформації не пізніше як за місяць до закінчення року, що передує року призову (призовів) громадян України на строкову військову службу, крім указу про призов (призови) громадян України на строкову військову службу в особливий період, який публікується не пізніше як за місяць до початку проведення призову (призовів) громадян України на строкову військову службу [15]. Але, на наш погляд, такий порядок повинен мати тимчасовий характер (до закінчення особливого періоду) та бути чітко визначений у Законі;

шляхом редакції частини сьомої статті 23 Закону передбачено запровадження військової служби за призовом осіб офіцерського складу (строком до 18 місяців) не лише у мирний час, а також і в особливий період [16]. Але не зрозуміло, який вид військової служби відповідно до частини шостої статті 2 Закону повинні проходити офіцери запасу: військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період (на термін, визначений указом Президента України), або військову службу за призовом осіб офіцерського складу (до 18 місяців, як це передбачено чинною частиною сьомою статті 23 вказаного Закону).

Ми повинні підтримати позицію Ю.А. Тіхомірова, який зазначає, що справа ускладнюється і полягає в тому, що активний процес сучасної законотворчості на всіх рівнях відбувається в умовах, коли сам механізм підготовки та прийняття законопроектів не відпрацьований. Особливо багато гострих проблем виникає на стадії реалізації законів. Усе це робить надзвичайно актуальним впровадження правового моніторингу, який повинен супроводжувати нормативно-правовий акт від стадії народження ідеї регулювання суспільних відносин до прийняття та реалізації закону [17, с. 157].

Висновки

Численні законопроекти змін до Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» готуються з «коліс», спонтанно,

не достатньо професійно, безсистемно, без ретельного аналізу та реального прогнозу ефективності їх реалізації. Науково-обґрунтовані зауваження та пропозиції Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України до першого читання відверто ігноруються законодавцем. Поява нових, фрагментарних, не пов'язаних між собою понятійно-термінологічних та інших алогічних юридичних конструкцій внесли до військово-службового законодавства України численні суперечності та колізії, що суттєво розбалансувало та ускладнило ефективність реалізації його юридичних механізмів.

Пропозиції

Парламентському Комітету з питань національної безпеки і оборони необхідно оперативно ініціювати виважене та науково обґрунтоване упорядкування новел-приписів до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» з уніфікованими, логічно-пов'язаними та системно-узгодженими приписами інших актів військового законодавства України, які б остаточно усунули вищезазначені системні недоліки, зокрема й законодавчої техніки.

Запропонований погляд у дослідженні процесу удосконалення та реалізації військового законодавства є спробою, направленою на розробку відповідних методичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення юридичних механізмів ефективної нормотворчості та реалізації приписів чинного військового законодавства України в сучасних умовах. Подальші дослідження проблематики ефективності реалізації приписів нормативно-правових актів військового законодавства України мають полягати у більш глибокому осмисленні, комплексному вивченні та застосуванні дієвих юридичних механізмів удосконалення цього процесу.

Література

1. Ленгер Я.І. Сучасна правова реформа: питання нормотворчості // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 4. – Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2005. – С. 47-49.

2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо служби у військовому резерві» від 17.03.2014 № 1127-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17. – Ст. 595.

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення проведення мобілізації» від 27.03.2014 № 1169-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 20-21. – Ст. 746.

5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 09.04.2014 № 1194-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 25. – Ст. 890.

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення оборонно-мобілізаційних питань під час проведення мобілізації» від 20.05.2014 № 1275-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 29. – Ст. 942.

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо додаткових гарантій соціального захисту військовослужбовців в особливий період» від 04.07.2014 № 1589-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 35. – Ст. 1179.

8. Закон України «Про внесення змін до статті 28 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 22.07.2014 № 1604-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 36. – Ст. 1191.

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення захисту прав дітей» від 25.07.2014 № 1614-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 36. – Ст. 1194.

10. Закон України «Про внесення змін до Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу» та «Про засади запобігання і протидії корупції» від 12.08.2014 № 1634-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2010.

11. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про військовий

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується якість та результати впливу інтенсифікації правотворчого процесу удосконалення військово-службового законодавства в період дії особливого періоду на ефективність реалізації військового законодавства України. З'ясовано, що в результаті внесення численних безсистемних змін створилися додаткові колізії та прогалини, які негативно впливають на ефективність юридичних механізмів в процесі реалізації військового законодавства України.

SUMMARY

The article is devoted to analyze the quality and the effects of the intensification of legislative process improvement military service law in the period of the special period for military efficiency of the legislation of Ukraine. It was found that as a result of making many changes unsystematic created more conflicts and gaps that affect the efficiency of legal mechanisms in the implementation of the military legislation of Ukraine.

обов'язок і військову службу» щодо служби у військовому резерві в особливий період» від 19.03.2015 № 265-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 22. – Ст. 150.

12. Закон України «Про внесення змін до законів України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо освітніх гарантій для студентів, аспірантів та докторантів денної форми навчання» від 07.04.2015 № 277-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 24. – Ст. 166.

13. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань соціального захисту громадян України, які проходять військову службу під час особливого періоду» від 14.05.2015 № 433-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 30. – Ст. 273.

14. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 06.10.2015 № 716-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 47. – Ст. 436.

15. Закон України «Про внесення змін до статті 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо призову громадян України на строкову військову службу» від 18.02.2016 № 1008-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 12. – Ст. 138.

16. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку проходження військової служби» від 06.12.2016 № 1769-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 4. – Ст. 39.

17. Еремина О.Ю. О правовом мониторинге // Журнал российского права. – М.: Юридическое издательство «Норма», 2006. – № 3. – с.157-161.

ЩОДО ПИТАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ

ГАСАНОВА Антоніна Керимівна - кандидат юридичних наук, адвокат

Стаття направлена на осуществление анализа полномочий Высшего совета правосудия с целью выявления проблемных аспектов их законодательной регламентации. Исследован вопрос постепенного расширения полномочий Высшего совета правосудия на законодательном уровне и указано на необходимость их определения исключительно Конституцией Украины.

Ключові слова: Вища рада правосуддя, повноваження, внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), судоустрій і статус суддів.

2 червня 2016 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (далі також – Закон № 1798-VIII), який набрав чинності 30.09.2016 року.

Вказаним законом на конституційному рівні передбачено створення Вищої ради правосуддя (шляхом реорганізації Вищої ради юстиції), а також суттєво змінено повноваження цього органу. Якщо раніше Конституція України передбачала вичерпний перелік повноважень Вищої ради юстиції, то наразі перелік повноважень Вищої ради правосуддя таким не є.

Так, статтею 131 Конституції України визначено, що в Україні діє Вища рада правосуддя, яка:

1) вносить подання про призначення судді на посаду;

2) ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності;

3) розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;

4) ухвалює рішення про звільнення судді з посади;

5) надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою;

6) ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

7) вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів;

8) ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого;

9) здійснює інші повноваження, визначені цією Конституцією та законами України. [1].

Надаючи висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України, Конституційний Суд України під час аналізу положень вказаної статті лише зазначив, що запропонована Законопроектом редакція статті 131 Конституції України не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина[2].

Водночас вбачається, що такий підхід законодавця до визначення на конституційному рівні повноважень Вищої ради правосуддя є хибним.

Як зазначено в окремій думці до вказаного Висновку судді КСУ Мельника М.І., усі повноваження Вищої ради правосуддя як конституційного органу мають бути ви-

значені виключно Конституцією України, що зумовлюється важливістю для держави та суспільства здійснюваних цим органом функцій. Аналогічний підхід застосовано у Конституції України до визначення повноважень глави держави та парламенту. Пропоноване Законопроектом закріплення в Основному Законі України положення, згідно з яким Вища рада правосуддя може наділятися додатковими повноваженнями законами, несе в собі небезпеку наділення цього органу невластивими функціями, політизацію його діяльності, надмірного посилення впливу на суди та може спричинити настання інших негативних наслідків, що загрожуватиме незалежності суддів та реалізації права на судовий захист (статті 55, 126, 129 Конституції України) [3].

Аналогічна точка зору відображена й в окремій думці судді Конституційного Суду України Саса С.В., в якій зазначається, що «згідно з пунктом 9 частини першої статті 131 Конституції України у пропонованій Законопроектом редакції законами України можуть визначитися інші повноваження Вищої ради правосуддя. Конституційний Суд України у Висновку мав би звернути увагу на недопустимість розширення на законодавчому рівні повноважень конституційного органу, оскільки це може призвести до дестабілізації його роботи» [4].

В окремій думці судді КСУ Литвинова О.В. також звертається увага на те, що у запропонованій Законопроектом редакції статті 131 Конституції України наводяться повноваження Вищої ради правосуддя, але їх перелік не є вичерпним, оскільки передбачено здійснення нею інших повноважень, визначених законами України. Реалізація вказаного положення може призвести до неконтрольованої зміни на законодавчому рівні повноважень Вищої ради правосуддя – конституційного органу, що може негативно відобразитися на стабільності та прогнозованості діяльності цього органу; наданні йому невластивих повноважень; політизації його діяльності тощо [5].

Слід зазначити, що Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту

про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України мав безпрецедентну кількість окремих думок суддів КСУ, а саме десять.

Як вбачається з матеріалів конституційної справи № 1-15/2016 р., Верховний Суд України також звертав увагу на доцільність вилучення пункту 9 частини першої статті 131 у проекті закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), обґрунтовуючи вказане аналогічними вищевикладеним доводами про те, що реалізація зазначеного положення зможе призвести до перманентної зміни на законодавчому рівні повноважень Вищої ради правосуддя як конституційного органу, що може негативно відобразитися на стабільності та прогнозованості діяльності цього органу, надання йому невластивих повноважень, політизації його діяльності та інших негативних наслідків [6].

Одночасно з прийняттям Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» 2 червня 2016 року Верховною Радою України було ухвалено у новій редакції Закон України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII (далі також – Закон № 1402).

Ухвалення цього Закону відбулось з порушенням Регламенту Верховної Ради України, адже проект Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (реєстр. № 4734 від 30.05.2016 р.), який було прийнято в цілому під час його розгляду в першому читанні, містив 160 статей.

Водночас, відповідно до статті 102 Регламенту Верховної Ради України, остаточне прийняття Верховною Радою за власним рішенням законопроекту відразу після першого чи другого читання у випадку, коли розглядаються проекти кодексів і законопроектів, які містять понад 100 статей, пунктів, - не допускається. [7].

Разом з тим, порівняно з обсягом повноважень Вищої ради правосуддя, передбачених Конституцією, новим Законом України «Про судоустрій і статус суддів» їх перелік було розширено. Так, було додатково визначено, що Вища рада правосуддя (далі також – ВРП) затверджує Положення про

Єдину судову інформаційну (автоматизовану) системи, порядок відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації, положення щодо особливості проведення конкурсів для призначення на посади державних службовців у судах, органах та установах системи правосуддя, положення про Державну судову адміністрацію України та типові положення про її територіальне управління; проводить консультації з Президентом з метою внесення ним проекту закону про утворення чи ліквідацію суду; погоджує визначену в ДСА кількість суддів у суді, рішення ДСА щодо утворення територіальних управлінь та Типові положення про апарат суду й служби судових розпорядників; призначає Голову Державної судової адміністрації України та його заступників [8].

21 грудня 2016 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Вищу раду правосуддя» № 1798-VIII (далі також – Закон № 1798), аналіз змісту статті 3 якого дає підстави для висновку, що вже існуючий обсяг повноважень ВРП, визначений Конституцією та передбачений Законом України «Про судоустрій і статус судів», знову було збільшено.

Так, одним із повноважень ВРП згідно із положеннями вказаного Закону № 1798 є надання обов'язкових до розгляду консультативних висновків щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнення пропозицій судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів (пункт 15 ч.1 статті 3) [9].

Разом з тим, згідно зі статтею 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» саме до повноважень Верховного Суду віднесено надання висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою [8].

Натомість, як уже зазначалось раніше, Вища рада правосуддя відповідно до статті 19 Закону № 1402 проводить консультації саме з Президентом України, за результа-

тами яких останній вносить до Верховної Ради України, проект закону про утворення чи ліквідацію суду.

Таким чином, вбачається, що вищевказане повноваження ВРП, передбачене Законом № 1798, має розбіжності з положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та більш коректним його формулюванням було б визначення, що ВРП надає обов'язкові до розгляду Президентом України консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів.

Окрім цього, у Законі України № 1798 визначено, що Вища рада правосуддя погоджує в установленому порядку перерозподіл бюджетних видатків між судами, крім Верховного Суду (пункт 18 ч.1 статті 3) [9].

У висновку Головного науково – експертного управління Апарату ВРУ на проект Закону України «Про Вищу раду правосуддя» реєстр.№ 5180, зверталась увага, що відповідно до частини третьої статті 148 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів, крім Верховного Суду, здійснює Державна судова адміністрація України. ВРП є головним розпорядником коштів Державного бюджету України виключно щодо фінансового забезпечення її діяльності. А відтак перерозподіл бюджетних видатків між судами виходить за межі повноважень Вищої ради правосуддя [10].

Разом з тим, незважаючи на вказане зауваження ГНЕУ, у кінцевій редакції тексту прийнятого Закону України «Про Вищу раду правосуддя» дане повноваження було збережено.

Прикметно, що під час представлення 27.05.2016 р. в Адміністрації Президента на засіданні Ради з питань судової реформи проекту нового закону «Про судоустрій та статус суддів» його початковою редакцією було передбачено зміни порядку призначення суддів на адміністративні посади, а саме передбачалось, що голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спе-

ціалізованого суду, його заступники призначатимуться на **посади Вищою радою правосуддя**. [11]

Проте в тексті зареєстрованого та в подальшому прийнятого Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було збережено вже існуючий на той момент, та на нашу думку, найбільш демократичний та такий, що забезпечує незалежність судді, порядок призначення суддів на адміністративні посади зборами суддів відповідного суду.

У той же час у Законі України «Про Вищу раду правосуддя» додатково розкрито зміст конституційного повноваження Вищої ради правосуддя стосовно вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів.

Привертає увагу, що у статті 73 Закону України № 1798 серед заходів, направлених на забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя, передбачено внесення на розгляд зборів відповідного суду подання про звільнення судді з адміністративної посади у разі невиконання ним рішення Вищої ради правосуддя [9]. Проте не визначено, про які саме рішення ВРП йде мова.

Такий захід, як й інші передбачені частиною першою цієї статтею, Вища рада правосуддя вживає з власної ініціативи, за зверненням судді, судів, органів та установ системи правосуддя.

Разом з тим серед переліку дисциплінарних стягнень, визначених статтею 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які можуть застосовуватися стосовно судді, таке дисциплінарне стягнення, як звільнення судді з адміністративної посади, – відсутнє. [8] Натомість, невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу або члена є підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності, а перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя – до кримінальної.

Водночас, стаття 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що голова суду та його заступник можуть бути достроково звільнені з посади саме з ініціативи не менш як однієї третьої від загальної кількості суддів відповідного суду шляхом таємного голосування не менш як двома третинами суддів, які працюють у відповідному суді.

Як правильно вказано у зауваженнях Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (реєст. №5180), оскільки зміст та обсяг поняття «авторитет правосуддя» не визначений у чинному законодавстві, а перелік заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету держави, визначений у статті 73 законопроекту, не є вичерпним, створюється стан правової невизначеності щодо питань, які заходи може і повинна вживати Вища рада правосуддя, а також хто може бути адресатом таких заходів [12].

Таким чином, з урахуванням викладеного, можна зазначити, що динаміка законодавчого розширення повноважень Вищої ради правосуддя свідчить про обґрунтованість застережень, зазначених у окремих думках суддів КСУ, щодо надання ВРП невластивих повноважень та намагань надмірно посилити вплив цього органу на суди. Більше того, вбачається, що положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в частині повноважень ВРП мають корелювати з відповідними положеннями Закону України «Про Вищу раду правосуддя», адже в іншому випадку вказане порушуватиме конституційний принцип верховенства права, зокрема такий його невід'ємний елемент, як «юридична визначеність», який вимагає, щоб правові норми були чіткими й точними та спрямованими на забезпечення передбачуваності правовідносин.

Література

1. Конституція України: // [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>;
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Конституційного Суду України. - Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/1-v/2016.pdf>;

АНОТАЦІЯ

Стаття спрямована на здійснення аналізу повноважень Вищої ради правосуддя з метою виявлення проблемних аспектів їх законодавчої регламентації. Досліджено питання поступового розширення повноважень Вищої ради правосуддя на законодавчому рівні та вказано на необхідність їх визначення виключно Конституцією України.

SUMMARY

The article is focused on analyzing of the powers of the High Council of Justice in order to identify the problematic aspects of the legislative regulation. The issue of the gradual empowerment of High Council of Justice through legislation is examined and the necessity of their determination only in the Constitution of Ukraine is indicated.

3. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Конституційного Суду України. - Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1-v-2016-03.pdf>;

4. Окрема думка судді Конституційного Суду України Саса С.В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. [Електронний ресурс]. - Офіційний сайт Конституційного Суду України. - Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1-v-2016-10.pdf>;

5. Висновок Верховного Суду України стосовно законопроекту «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (реєстр. № 3524 від 25 листопада 2015 року)» (матеріали справи №1-15/2016 до 1-в/2016 ч.2). [Електронний ресурс]. - Офіційний сайт Конституційного Суду України. - Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/docs/369>

6. Окрема думка судді Конституційного Суду України О. Литвинова стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції

України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Конституційного Суду України. - Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1-v-2016-02.pdf>;

7. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1861-17>

8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>;

9. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/1798-19/page>;

10. Висновок Головного науково-експертного управління 17.10.2016 на проект Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60102;

11. Новий поворот судової реформи: по заслугам всім - Стаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/noviy-povorot-sudovoyi-reformi-po-zaslugam-vsım.html>;

12. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (реєст. №5180) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60102

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ПРАКТИКИ

НІКОЛЬСЬКА Кристина Володимирівна - юрисконсульт Адвокатського об'єднання «Альянс Консалтинг Груп» (м. Київ)

Вопрос регулювання конституційно-правового статусу ребенка в Украине является особенно актуальным из-за проблем в правоприменительной практике, вызванных несовершенством системы государственного управления. Из-за отсутствия реальных полномочий у государственных органов, осуществляющих регулирование правового статуса ребенка, становится невозможным достижение обеспечения надлежащего уровня гарантий соблюдения прав ребенка. В данной статье проанализированы подходы к пониманию конституционно-правового статуса ребенка в Украине в контексте регулювання такого статусу и формирования правоприменительной практики соответствующими органами.

Статус дитини, конституційно-правовий статус дитини, регулювання статусу, права дитини, дотримання прав дитини, Уповноважений з прав дитини.

Найбільшою соціальною цінністю в нашій державі визнається людина, її життя та здоров'я, честь та гідність. Однак, не викликає сумнівів, що для забезпечення сталого та успішного розвитку держави особливо важливим є захист дитинства як основи майбутнього суспільства. Саме в цьому контексті важливим постає питання правового статусу дитини, у першу чергу, створення державою відповідних гарантій для належного захисту прав дітей. Метою нашого дослідження є аналіз концепцій визначення правового статусу дитини саме в конституційному праві України, що є основополож-

ним стосовно інших галузей, а також визначення основних проблем правозастосовчої практики в Україні, що перешкоджають належному регулюванню статусу дитини.

Питання визначення конституційно-правового статусу дитини було предметом дослідження низки як вітчизняних, так і іноземних науковців, зокрема: Ю. Барабаш, О. Батанов, А. Колодій, А. Крусян, Н. Крестовська, О. Кудрявцева, О. Лотюк, М. Маніна, О. Марцеляк, А. Оржаховська, В. Погорілко, О. Пушкіна, С. Саблук, О. Скрипнюк, О.Совгіря, П. Стецюк, Ю. Тодика, В. Федоренко, Ю. Фрицький, І. Швець, Ю. Шемшученко та ін.

Разом з тим у нашому дослідженні ми лише в загальних рисах надамо характеристику поняттю «конституційно-правовий статус дитини» та зосередимось більше на практичних проблемах ефективного регулювання такого статусу та шляхах їх вирішення, з метою вдосконалення такого регулювання.

Як уже було зазначено, важливість здійснення дослідження конституційно-правового статусу дитини, визначення його складових елементів викликана не стільки його структурою, як місцем його в загальній системі прав і свобод людини, а також його взаємодією та співвідношенням із загальним статусом людини. У сучасній юридичній науці досі не досягнуто консенсусу щодо визначення єдиного підходу до розуміння поняття конституційно-правового статусу дитини. У загальному можна ви-

ділити два основних підходи до цього питання – вузький та широкий. Перший, зокрема, виражений у визначенні, запропонованому А.А. Оржаховською, на думку якої конституційно-правовий статус дитини – це сукупність прав і свобод, передбачених Основним Законом України, які можуть реалізовувати суб'єкти, які не досягли повноліття, а також їхніх обов'язків, що вони можуть виконувати з урахуванням вікових особливостей [1, с. 43]. Таким чином, науковці, які схилиються до розуміння конституційно-правового статусу дитини у вузькому розумінні, схилиються до обмеження кола нормативно-правових актів, які визначають права дітей, що є одним з елементів статусу, лише Конституцією України. Незважаючи на те, що такий підхід є цілком виправданим з огляду на особливе місце Конституції у системі українського законодавства, ми вважаємо, що подібне обмеження може вплинути на обсяг статусу дитини, зокрема, через те, що Основним Законом визначено лише основоположні права, тоді як їхня деталізація здійснюється в інших актах конституційного законодавства.

Прихильники широко підходу, зокрема І.В. Швець, визначають конституційно-правовий статус дитини як юридично закріплене становище дитини в суспільстві, що визначається системою принципів та норм, які містяться в Конституції України, міжнародних актах та інших нормативно-правових актах і захищають права, свободи і обов'язки дитини, а також гарантії їх реалізації та відповідальність [2, с. 121]. На нашу думку, такий підхід, у порівнянні з вузьким підходом, має перевагу у вигляді охоплення суттєво ширшого кола нормативно-правових актів, які визначають статус дитини. Таким чином, елементи конституційно-правового статусу дитини можуть бути закріплені не лише нормами Конституції України, а й іншими конституційними нормами як українського, так і міжнародного законодавства. Разом з тим, як слушно зауважує Н.М. Крестовська, наведеному вище визначенню конституційно-правового статусу дитини, запропонованому І.В. Швець, властивий суворий патерналізм, оскільки з нього можна зробити

висновок про те, що конституційно-правовий статус дитини складають виключно норми захисного характеру [3, с. 13]. Ми погоджуємось з цією думкою і вважаємо, що найбільш збалансованим підходом до визначення досліджуваного поняття буде поєднання двох підходів, зокрема, розширення кола нормативно-правових актів, що визначають конституційно-правовий статус дитини, запропонованих прихильниками вузького підходу, та зміщення акценту з захисту прав дитини, що є характерним для другого підходу, на їхнє чітке нормативне закріплення.

У даному контексті, зокрема, конкретно закріпленню конституційно-правового статусу дитини в нормах конституційного законодавства, вважаємо за доцільне навести висновок О.А. Шульц, яка зазначає, що конституційні норми, які регламентують права й свободи людини і громадянина й не визначають при цьому конкретного суб'єкта (законодавець вживає термін «кожен»), визначають, серед іншого, правовий статус дитини в Україні [4, с. 125]. При цьому, особливу увагу звертаємо на те, що наявність спеціального статусу не означає зменшення обсягу прав, обов'язків та гарантій, які характерні для загального статусу людини, а навпаки, до загального статусу додаються окремі елементи, які, щоправда, у деяких випадках можуть виключати певні права або обов'язки, що є загальними. Дана позиція також підтверджується висновком М.А. Маніної, яка вважає, що на дитину поширюються майже всі права людини, однак з урахуванням певних особливостей [5, с. 52]. Дещо інакше визначає співвідношення між загальним та спеціальним конституційно правовим статусом дитини Н. Крестовська, яка переконана, що дитина володіє усіма тими правами та свободами, несе ті ж обов'язки та відповідальність, які за Конституцією України має кожна людина, але їх самостійна реалізація залежить від досягнення дитиною певних параметрів фізичної та соціальної зрілості [3, с. 16].

У той же час, як зазначалось вище, деякі права, що є елементами загального конституційно-правового статусу, виключаються

або обмежуються у складі конституційно-правового статусу дитини. Це є досить широким спектром прав, а також і обов'язків, володіння та реалізація яких обмежена для дітей. Такими, наприклад, є права на працю, право на участь у певних видах об'єднань громадян тощо. На нашу думку, подібні обмеження прямо пов'язані з дієздатністю, яка є повною в осіб, що досягли повноліття, а також в окремих випадках, коли мала місце емансипація, до 18 років.

Для більш повного дослідження й інших підходів до визначення конституційно-правового статусу дитини, що мають місце в українській юридичній науці, наведемо й також інші визначення цього поняття, запропоновані вітчизняними науковцями. Наприклад, О. В. Бутько зазначає, що правовий статус дитини є концептуально й історично обумовленою системою її прав, свобод і обов'язків, встановлюваних з урахуванням вікових обмежень і типу юридичного зв'язку дитини з державою й батьками або особами, що їх замінюють, структурованих і формалізованих за основними параметрами сфери дитинства, реалізованих в особливому владно-вольовому режимі, охоронюваних і гарантованих державою [6, с. 6-7].

Таким чином, науковці серед елементів, що визначають конституційно-правовий статус дитини, називають досягнення певного віку особою, зокрема її повноліття. З одного боку, ми погоджуємося з таким підходом, про що вже зазначали вище. Однак, вважаємо за доцільне вказати, що безпосередня пряма вказівка на вік особи при формулюванні визначення поняття конституційно-правовий статус дитини є не дуже доцільною, оскільки законодавчо чітко закріплено, що дитина є особою, яка не досягла певного віку. Таким чином, окреме зазначення цього факту ще раз у визначенні поняття статусу дитини є, свого роду, тавтологією, що не несе особливого змістовного навантаження. Тому, на нашу думку, недоцільно включати цю ознаку у дефініцію конституційно-правового статусу дитини, однак її доцільно виокремити при здійсненні загального аналізу особливостей статусу дитини як такого.

С.А. Саблук, у свою чергу, визначає правовий статус дитини як об'єктивовані і формалізовані у праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб'єктами права. На думку науковця, до елементів правового статусу дитини відносяться принципи правового положення, правосуб'єктність, громадянство, права, свободи і обов'язки, гарантії права дитини, засоби і способи їх захисту, відповідальність дітей [7, с. 147]. У цілому, запропоноване визначення є досить комплексним і включає усі елементи, які, на нашу думку, є обов'язковими у структурі конституційно-правового статусу дитини.

Таким чином, проаналізувавши різні підходи до розуміння поняття конституційно-правового статусу дитини, що розроблені вітчизняними науковцями, ми вважаємо, що найбільш комплексним визначенням, яке буде використовуватись для нашого дослідження, є наступне:

конституційно-правовий статус дитини – це визначена нормами українського та міжнародного конституційного права сукупність прав, свобод, обов'язків дитини, а також принципів та гарантій їх реалізації.

Для завершення аналізу визначення конституційно-правового статусу дитини відповідно до законодавства наведемо аналіз конституційно-правових норм, що власне і закріплюють такий статус. Насамперед, у даному контексті необхідно зазначити Конституцію України, що є основним законом нашої держави та норми якої є нормами прямої дії [8]. Так, у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» поняття «дитина» вживається на рівні з поняттям «неповнолітні». Очевидно, вживання останньої категорії звужує коло суб'єктів, на яких поширюється відповідне регулювання. Тим не менше, неповнолітні є дітьми, а тому і визначення їхнього статусу є також предметом нашого дослідження.

Так, у згаданому вище розділі II Конституції України закріплені окремі елементи конституційно-правового статусу дитини в Україні:

- гарантія невикористання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах, що забезпечує їхні розширені права на безпечні умови праці;

- право дітей на утримання батьками до їх повноліття (що виражається через відповідну гарантію у вигляді кореспондуючого обов'язку батьків утримувати неповнолітніх дітей) та обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків;

- принцип рівності дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним;

- гарантія, що передбачає заборону будь-якого насильства над дитиною та її експлуатації, шляхом притягнення винних осіб до відповідальності;

- гарантія дотримання прав дітей на належний рівень умов життя, що проявляється в обов'язку держави утримувати та забезпечити виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Крім цього, п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачає, що виключно законами визначаються засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства. Таким чином, зазначена норма підтверджує зазначену вище тезу про те, що обмежувати визначення конституційно-правового статусу дитини лише нормами Конституції є не зовсім коректно.

Враховуючи те, що інших спеціальних норм щодо визначення статусу дитини Конституція України не містить, вважаємо, що інші права, обов'язки та гарантії, які закріплені в Основному Законі та не містять вікових обмежень при деталізації відповідних положень в ординарних законах, також визначають конституційно-правовий статус дитини.

З огляду на те, що нами було визначено, що конституційно-правовий статус дитини визначається не лише нормами українського, а нормами міжнародного права, вважаємо за доцільне згадати про Конвенцію ООН про права дитини [9]. Так, відповідно до зазначеної Конвенції, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до

цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

Аналізуючи норми конституційного законодавства України в аспекті регулювання конституційно-правового статусу дитини, необхідно зазначити про Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, який є основоположним законодавчим актом для нашого дослідження [10]. Так, на відміну від інших актів, що також регулюють статус дитини, зазначений закон можна віднести саме до галузі конституційного права, який деталізує положення, викладені у Конституції та формує ставлення держави до регулювання статусу дитини як такого.

Отже, на наш погляд, конституційно-правовий статус дитини – це закріплене за допомогою норм права (як конституційного, так і суміжних з ним) положення дитини в суспільстві, виражене через права та обов'язки, гарантії їх дотримання та виконання, принципи, на яких базується визначення зазначених попередньо елементів. При цьому, до елементів конституційно-правового статусу дитини, крім прав, обов'язків, гарантій та принципів, можна також віднести і відповідальність, яка, з огляду на вік, не є обов'язковим елементом, хоча його наявність не потрібно виключати. Саме це визначення ми будемо використовувати для здійснення аналізу правозастосовчої практики регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні.

Однак, перш за все, надамо визначення поняттю «правозастосування», під яким у теорії юридичної науки розуміють діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, або інших уповноважених суб'єктів щодо прийняття індивідуальних актів чи рішень на основі певних юридичних фактів та із застосуванням правових норм. Функція з формування правозастосовної практики в Україні покладена на органи виконавчої та судової влади. У зв'язку з цим, діяльність та основні тенденції таких органів і буде основним предметом нашого дослідження.

Насамперед, коротко наведемо перелік органів виконавчої влади та інших органів

державної влади, які уповноважені ухвалювати рішення, що регулюють конституційно-правовий статус дитини в Україні. Такими органами є:

- Офіс Уповноваженого Президента України з прав дитини;
- Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- Міністерство освіти та науки України;
- Міністерство соціальної політики України тощо.

Кожен із зазначених органів, діючи у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством, ухвалює рішення, які впливають на реалізацію прав дітей, на реалізацію гарантій дотримання цих прав, на виникнення відповідальності тощо. Для того, щоб розуміти, який вплив їхня правозастосовна діяльність має на регулювання конституційно-правового статусу, коротко проаналізуємо основні повноваження цих органів у конкретній досліджуваній сфері.

Інститут Уповноваженого Президента з прав дитини є досить новим для українського правового поля. Так, рішення про те, що здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини забезпечується Уповноваженим Президента України з прав дитини, було прийняте відповідним указом Президента України №811/2011 від 11 серпня 2011 року [11]. Відповідно до пункту 4 Положення про Уповноваженого Президента з прав дитини, його основними завданнями є:

1) постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентіві України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;

2) внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;

3) здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформування

громадськості про такі заходи та їх результати;

4) підготовка заходів за участю Президента України, у тому числі міжнародного характеру, з питань, що стосуються дітей;

5) здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав та законних інтересів дитини.

Незважаючи на досить широке коло завдань, які покладаються на Уповноваженого Президента з прав дитини, обсяг його реальних повноважень є досить обмеженим і не дозволяє ефективно та належно забезпечити дотримання прав дітей. Якщо коротко описати суть повноважень Уповноваженого, то ними є аналіз інформації, статистики, скарг тощо, внесення на основі проаналізованої інформації пропозицій до органів різних рівнів щодо формування політики у справах дітей, звернення до правоохоронних органів у разі виявлення порушень прав дитини, звернення до компетентних органів державної влади та місцевого самоврядування, надання консультацій щодо способів захисту прав дітей тощо. На нашу думку, такі повноваження є недостатніми для оперативного та своєчасного реагування на порушення прав дітей, а також для реального впливу на формування політики у справах дітей.

На жаль, проблема обмежених повноважень є типовою і для діяльності Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, хоча основним завданням окремого його відділу з питань дотримання прав дитини є забезпечення реалізації повноважень Уповноваженого Верховної Ради у сфері здійснення парламентського контролю саме за дотриманням прав дитини. Разом з тим реалізація покладених на офіс омбудсмена завдань не лише стосовно прав дітей, а й стосовно інших категорій осіб, є не дуже успішною через надто декларативний характер повноважень офісу Уповноваженого, який полягає лише в можливості звернутись до компетентних органів для того, щоб звернути їхню увагу на наявність тих чи інших порушень. Таким чином, опрацьовуючи величезну кількість інформації про порушення прав лю-

дини, включаючи порушення прав дітей, Уповноважений Верховної Ради, однак, не може адекватно відреагувати на такі проти-правні дії.

Ми переконані, що чинне українське законодавство стосовно повноважень зазначених двох органів повинно бути вдосконалено, оскільки нинішній його стан не дозволяє сформувавши ефективну правозастосовчу практику цих органів у питанні захисту прав дітей, як одного з елементів конституційно-правового статусу дитини. Разом з тим саме інститути омбудсмена та, так званого, «дитячого» омбудсмена повинні бути флагманами з-поміж інших органів державної влади в питаннях захисту прав дітей, сприяння створенню умов для належної реалізації таких прав, дотримання принципів, які закріплені нормами конституційного права та інших галузей; інакше кажучи, органами, які повинні здійснювати реальний вплив на відносини, учасниками яких є діти.

Стосовно правозастосовчої діяльності Міністерства освіти та науки України варто зазначити, що, враховуючи його статус як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти, акти цього органу прямо або опосередковано впливають на дітей, що отримують освіту в навчальних закладах. Разом з тим участь профільного Міністерства в питанні забезпечення права на освіту, контролю за якістю освіти та іншими питаннями, які мають вплив на навчальний процес дітей, є предметом окремого дослідження. Однак, на нашу думку, даний аналіз правозастосовчої практики органів виконавчої влади не можна було провести, не згадавши про Міністерство освіти та науки.

У контексті діяльності, спрямованої на захист прав дітей, особливо важливі повноваження має Міністерство соціальної політики України, яке, з-поміж іншого, здійснює наступні завдання:

- розробляє та вносить в установленому порядку пропозиції щодо надання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам

з дитинства та дітям-інвалідам, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання чи перебування батьків яких невідоме;

- організовує роботу з призначення та виплати передбаченої законодавством державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання батьків яких не відоме;

- видає іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, – кандидатам в усиновлювачі, – згоду на усиновлення дитини для здійснення подання до суду тощо [12].

Якщо говорити більш узагальнено, то відповідно до чинного законодавства Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми. Наявність відповідних повноважень даного центрального органу виконавчої влади, беззаперечно, є позитивом для процесу належного забезпечення прав дітей, що складають основу конституційно-правового статусу дитини, а також створює базис для провадження ефективного регулювання такого статусу. Однак, доцільно звернути увагу на надмірно широке коло повноважень Міністерства соціальної політики України, яке не дозволяє йому питання, пов'язані з забезпеченням прав дітей, ставити в першочерговий пріоритет діяльності. У зв'язку з цим, регулювання зазначених питань є не досить ефективним, що негативно відображається на правозастосовчій практиці у цій сфері загалом.

Другою складовою аналізу правозастосовчої практики є діяльність судової гілки влади та сформована судова практика щодо справ, пов'язаних із порушенням прав дітей. У даному контексті важливо сказати, що більшість справ стосується порушення не суто конституційних, а більше суміжних

з конституційними прав. Це, наприклад, справи, пов'язані із позбавленням батьківських прав, установленням опіки та піклування над дітьми (узагальнення щодо розгляду яких зроблені Верховним Судом України) [13] або рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) [14]. Як ми бачимо з прикладів, судові спори більше стосуються, умовно кажучи, галузевих прав дітей. Так, норми конституційного права регулюють найбільш важливі суспільні відносини і при цьому закріплюють певні рамки для регулювання іншими галузями права, які так чи інакше деталізують конституційні норми. Тому розвиненої та цілісної сформованої судової практики саме щодо захисту порушених конституційних прав дитини в Україні не сформовано, що, однак, свідчить не про відсутність порушень таких прав дітей, а про наявність детального регулювання статусу дитини через норми інших галузей права.

Таким чином, правозастосовча практика конституційно-правового регулювання статусу дитини в Україні головним чином проявляється в діях уповноважених державних органів, основою діяльності яких є питання, пов'язані з забезпеченням прав дітей та створенням системи гарантій для реалізації таких прав. Незважаючи на наявність достатньо розгалуженої системи державних органів, до компетенції яких належать зазначені питання, на практиці регулювання статусу дітей є неефективним та таким, що не забезпечує належного рівня гарантій прав дітей. На нашу думку, основною передумовою виникнення подібної ситуації є неправильність розподілу повноважень між органами виконавчої влади та іншими державними органами, а також відсутність у них реальних механізмів для оперативного та своєчасного впливу на той чи інший конкретний випадок. Ця проблема є загальною для системи державних органів України загалом, однак, у контексті

особливої важливості захисту прав дитини (через неможливість останніх, у здебільшому, захистити свої права самостійно) питання реорганізації функцій відповідних уповноважених органів є особливо актуальним та нагальним. Відповідно, необхідним є комплексна реформа по внесенню змін до законодавчих актів, згаданих вище та пов'язаних з ними інших актів, що дозволило б органам, які здійснюють правозастосовчу діяльність у сфері регулювання конституційно-правового статусу дитини, ухвалювати реальні рішення, що матимуть ефективний вплив на таке регулювання.

Література

1. Оржаховська А.А. До проблеми визначення конституційно-правового статусу дитини / А.А. Оржаховська // Наукові записи Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – Вип. 4(13). – с. 40-43.
2. Швець І.В. Конституційно-правовий статус дитини: поняття, елементи, види / І. В. Швець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 3. – С. 116-123.
3. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01 / Крестовська Наталія Миколаївна; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 40 с.
4. Шульц О.А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права / О.А. Шульц // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 3. – с. 123-127.
5. Особисті права дитини / М. А. Маніна // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2013. – Вип. 4. – С. 49-56.
6. Бутько О. В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Краснодар, 2004. – 26 с.
7. Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини / С. А. Саблук // Університетські записки. – 2005. – № 3 (15). – 143-147.
8. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141.
9. Конвенція про права дитини: прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року,

АНОТАЦІЯ

Питання регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні є особливо актуальним через проблеми в правозастосовчій практиці, викликані недосконалістю системи державного управління. Через відсутність реальних повноважень у державних органах, які здійснюють регулювання щодо правового статусу дитини, неможливим стає досягнення забезпечення належного рівня гарантій дотримання прав дитини. У даній статті проаналізовано підходи до розуміння конституційно-правового статусу дитини в Україні в контексті регулювання такого статусу та формування правозастосовчої практики відповідними органами.

SUMMARY

The regulation issue of the constitutional and legal status of a child in Ukraine is particularly important because of problems in law enforcement caused by imperfect system of government. Due to absence of real authority of the state agencies that regulate sphere concerning the legal status of a child, it becomes impossible to achieve a proper level of guarantees for the rights of a child. This article analyzes the approaches to the understanding of the constitutional and legal status of a child in Ukraine in the context of regulation of the status and formation of the authorities legal practice.

ратифіковано Верховною Радою України: постанова від 27 лютого 1991 р. № 789ХІІ // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.

10. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – ст. 142.

11. Указ Президента України №811/2011 від 11 серпня 2011 року // Офіційний вісник Президента України. – 2011 р. – № 23 / Спеціальний випуск / – с. 3, ст. 938.

12. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України // Постанова Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – від 15.07.2015. – № 126.

13. Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми // Вісник Верховного суду України. – 2009 р. – № 9.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) // Вісник Конституційного суду України. 2009 р. – № 2. – с. 22.

ЩОДО ЗАВЧАСНОГО СПОВІЩЕННЯ ПРО ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

СКРОБАЧ Соломія Любомирівна - студентка другого курсу ОР «Магістр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 342.729

В статті розглядається питання цільності удосконалення нормативно-правового регулювання порядку проведення мирних зібрань в частині визначення чітких строків повідомлення про проведення мирних заходів в законодавстві з метою забезпечення реалізації права на мирні зібрання.

Ключові слова: мирні зібрання, завчасне сповіщення, строки повідомлення, порядок проведення мирних заходів.

Постановка проблеми

Стаття 39 Конституції України передбачає право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації [1]. Українські парламентарі задля гарантування положень Конституції неодноразово робили спроби прийняття закону, який би регламентував порядок проведення мирних зібрань і підстави обмеження права збиратися мирно.

Так, у 2005 і 2007 роках розглядалися проекти Закону про свободу мирних зібрань, у 2008 і 2012 роках намагались прийняти ідентичні законопроекти – про порядок організації і проведення мирних заходів, у 2013 році подавався проект Закону про свободу мирних зібрань, у 2015 році почали розглядати два проекти – основний та альтернативний, – про гарантії свободи мирних зібрань, у листопаді 2016 їх було включено до порядку денного [2].

Дивлячись на таку цікаву хронологію розгляду, виникає питання: навіщо товк-

ти воду в ступі? Чи справді існує нагальна потреба прийняття такого закону?

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У науковій літературі порядку проведення мирних зібрань приділяли увагу О.В. Васюковська, І.В. Валюшко, М.М. Денісова, О.І. Клименко, Р.С. Мельник, О.С. Шкарнега та ряд інших вчених.

Так, І. Валюшко вважає, що нормативно-правова база, яка регулює право збиратися мирно, є неповною та недосконалою в Україні. [3, с. 46] На думку О. Шкарнеги, варто прийняти спеціальний закон «Про мирні зібрання», при цьому за основу взяти законопроект «Про гарантії свободи мирних зібрань» №3587 від 07.12.2015 року. [4, с. 209]

Не зосереджуючись на всіх упущених аспектах регулювання порядку проведення мирних зібрань, хочеться звернути увагу на питання строків сповіщення про проведення мирних заходів.

Тому **метою написання** даної статті є наступне: провести аналіз застосування на практиці положення Конституції України щодо завчасного сповіщення про мирне зібрання та доцільності визначення чітких строків сповіщення на рівні закону.

Виклад основного матеріалу

У статті 39 Конституція України передбачає, що про проведення мирних заходів

завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. При цьому орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування не вправі заборонити проведення мирного зібрання, оскільки обмеження щодо реалізації права можуть встановлюватись лише судом і лише в інтересах національної безпеки і громадського порядку [1].

Тобто Конституція України не тільки надає громадянам право збиратися мирно, а й певною мірою передбачає механізм реалізації цього права і його можливого обмеження.

У 2005 році було прийнято Кодекс адміністративного судочинства України, в статтях 182 і 183 якого регламентувались питання особливостей проваджень про обмеження чи усунення обмежень щодо реалізації права на мирні зібрання: строк розгляду, підстави та спосіб обмеження [5].

Основна проблема, яка виникає при врегулюванні порядку проведення мирних зібрань, – це, власне, межі втручання у права людини: по-перше, яким чином врегулювати проведення, щоб не позбавити особу права, гарантованого Конституцією; по-друге, проводити мирне зібрання потрібно таким чином, щоб запобігти обмеженню чи порушенню прав інших осіб, які не є учасниками мирного зібрання.

У керівних принципах ОБСЄ зі свободи мирних зібрань вказується: «Оскільки право на свободу мирних зібрань відноситься до основних прав, його реалізацію необхідно забезпечити без регулювання у тій мірі, в якій це можливо». [6, 19]

У той же час для реалізації права осіб збиратися мирно деякі аспекти потребують законодавчого регулювання: досить часто на практиці не вдавалось повною мірою реалізувати право, передбачене статтею 39 Конституції України, у зв'язку з нечіткістю визначення строків повідомлення про проведення зібрання.

Зокрема, Конституція передбачає, що повідомлення про проведення мирного заходу повинне бути завчасним. У 2001 році Конституційний Суд України у рішенні у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання зазначив, що

конкретні строки проведення є предметом законодавчого регулювання. [7] І це, справді, так, зважаючи на те, що права і свободи людини і громадянина та гарантії цих прав і свобод визначаються виключно законами відповідно до статті 92 Конституції України. [1]

Станом на сьогодні жодним законом не визначено конкретні строки повідомлення, а термін «завчасно» породжує невизначеність у правовідносинах, тому що і громадянами, і органами місцевого самоврядування розуміється і тлумачиться по-різному.

Так, відповідно до Рішення Київської міської ради від 24 червня 1999 року №317/418 «Про визначення порядку організації та проведення у Києві недержавних масових громадських заходів політичного, культурно-просвітницького, спортивного, видовищного та іншого характеру» організаторами недержавних масових заходів не пізніше ніж за 10 днів до проведення подається письмове повідомлення до виконавчого органу Київської міської Ради. [8] Згідно з пунктом 5 Положення про проведення масових заходів у м. Дніпропетровську, затвердженого рішенням виконавчого комітету Дніпропетровської міської ради від 10.07.2008 повідомлення про проведення масового заходу подається організаторами завчасно, у розумний строк, але не пізніше як за 10 днів, не враховуючи офіційні вихідні та святкові дні. [9] Відповідно до Положення про мирні громадські акції у місті Тернополі, затвердженого рішенням Тернопільської міської ради від 31.01.2014 року, повідомлення про проведення мирних масових заходів подається завчасно, але не пізніше як за 24 години до проведення. [10]

Таким чином в органів місцевого самоврядування далеко не однакові погляди на так звану «завчасність», а тому гарантії реалізації права збиратися мирно для мешканців різних міст – різні. Ще й до того виникає питання щодо законності таких рішень міських рад та їх виконавчих органів, зважаючи на те, що права і свободи людини і громадянина повинні визначатися виключно законами.

Для порівняння: «The Public Order Act» 1986, що регулює порядок проведення мирних заходів у Великій Британії, визначає, що письмове повідомлення подається до поліції не пізніше 6 днів перед днем проведення публічних зібрань [11]; Закон Польської Республіки «Prawo o zgromadzeniach» передбачає, що повідомлення подається не раніше 30 днів і не пізніше 6 днів перед запланованою датою проведення [12]. Варто згадати, що у грудні 2016 року у Польщі відбулось ряд протестів з метою запобігти внесенню змін до вищезгаданого закону [13].

Як зазначає Р. Мельник, оскільки строк завчасного сповіщення не є чітко визначеним в Україні, суб'єкти публічної влади отримують «значні межі адміністративного розсуду, якими вони не завжди користуються безсторонньо, обґрунтовано та виважено, внаслідок цього останніми роками спостерігається стійка тенденція до протиправного обмеження права громадян на свободу мирних зібрань» [14, с. 8].

Так, 27 квітня 2016 року Виконавчий комітет Херсонської міської ради звернувся до адміністративного суду з позовом, у якому просив заборонити проведення масового заходу у формі мітингу із використанням технічних засобів, у тому числі звукопідсилювальної апаратури біля Херсонської обласної державної адміністрації. Позовні вимоги мотивовані тим, що повідомлення про проведення масового заходу надано до міської ради з порушенням чинного законодавства, оскільки фактично позбавляє позивача можливості виконати свої обов'язки щодо забезпечення громадського порядку під час проведення таких заходів, що може спричинити загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей. Зокрема, повідомлення було подано 20.04.2016, а захід заплановано на 28.04.2016. [15]

Зрозуміло, що такого роду позов є безпідставним: по-перше, Конституція передбачає, що заборона на проведення мирного зібрання можлива лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку, а несвоєчасне сповіщення не є підставою для обмеження реалізації права;

по-друге, законодавство не визначає чітких строків «завчасного» повідомлення.

Водночас звернення до судів з позовом про обмеження реалізації права на мирні зібрання через порушення строків подання повідомлення про проведення заходів, визначених рішеннями місцевих органів влади, є поширеним явищем.

Варто також звернути увагу на те, що доволі часто «сповіщення про проведення мирного заходу» розуміється місцевими органами як дозвіл, оскільки вони відмовляють у реєстрації повідомлення на підставі того, що останнє подано пізніше визначеного актом органу місцевого самоврядування строку; більше того, в актах місцевого самоврядування надається перелік підстав для відмови у проведенні заходів.

Так, у вже згаданому Рішенні Київської міської ради від 24 червня 1999 року №317/418 «Про визначення порядку організації та проведення у Києві недержавних масових громадських заходів політичного, культурно-просвітницького, спортивного, видовищного та іншого характеру» у пункті 3 зазначається: «Посадові особи у дводенний термін (не враховуючи офіційних вихідних та святкових днів) розглядають повідомлення і повідомляють про прийняте рішення заінтересованих осіб» [8]. Хоча обов'язком міської ради є реєстрація повідомлення і ймовірне звернення до суду в разі наявності обставин, передбачених частиною другою статті 39 Конституції України.

Отже, надане органам місцевого самоврядування, виконавчим органам та судам право адміністративного розсуду, без встановлення меж такого розсуду, у ряді випадків призводить до сваволі, що, безумовно є перешкодою для реалізації права збиратися мирно.

Окрім цього, є й інша сторона медалі: чи то побоюючись заборони на проведення зібрання, чи користуючись недоліками законодавства, організатори мирних заходів подають сповіщення безпосередньо перед їх початком, що взагалі не дозволяє органам влади і місцевого самоврядування забезпечити їх проведення.

Оскільки неповідомлення про проведення мирного заходу не є підставою для його заборони, то бувають також випадки, коли учасники мирних зібрань зловживають своїми правами: хоча переважно громадянам для реалізації їх права не потрібна допомога суб'єктів публічної влади, але досить часто організатори таких мирних зібрань не дбають про інтереси інших осіб, які не є учасниками мирного зібрання. Так, наприклад, у разі проведення маршу кількома вулицями чи перекриття автомобільної дороги безперечно будуть створені перешкоди для водіїв. Якщо завчасно повідомити про такі заплановані заходи, то суб'єкти публічної влади матимуть змогу організувати об'їзди для транспорту, тим самим зможуть забезпечити безпеку руху і мінімальну затримку осіб, які не є учасниками зібрання.

Тому, безперечно, визначення чітких строків повідомлення про проведення мирного зібрання повинне служити гарантією як для учасників самого зібрання, так і для всіх інших осіб, права яких не повинні бути порушені.

Якщо говорити про максимально можливий строк завчасного сповіщення, то варто скористатись досвідом і практикою інших держав та не приймати повідомлення раніше 1 місяця до дня проведення заходу.

Інше питання полягає в тому, який кінцевий час повідомлення передбачити в законодавстві. У згаданому Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року зазначається: «Тривалість строків завчасного сповіщення має бути у розумних межах і не повинна обмежувати передбаченого статтею 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій ... Упродовж цього строку зазначені органи мають здійснити і ряд підготовчих заходів, зокрема, для забезпечення безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингу, походу чи демонстрації, підтримання громадського порядку, охорони прав і свобод інших людей. У разі необхідності органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування можуть погоджувати з організаторами масо-

вих зібрань дату, час, місце, маршрут, умови, тривалість їх проведення тощо. Строк завчасного сповіщення має бути достатнім і для того, щоб органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону, та в разі потреби, згідно з частиною другою статті 39 Конституції України, звернутися до суду для вирішення спірних питань» [7].

У частині 4 статті 182 Кодексу адміністративного судочинства записано, що «адміністративна справа про обмеження права на мирні зібрання вирішується судом протягом трьох днів після відкриття провадження, а в разі відкриття провадження менш як за три дні до проведення відповідних заходів – невідкладно» [5].

Тобто, кінцевий час повідомлення повинен дорівнювати часу підготовки мирного заходу органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування. По-перше, після реєстрації сповіщення необхідно повідомити департамент чи інший структурний підрозділ, який відповідає за проведення мирних заходів, працівники якого, у свою чергу, повинні вирішити разом з організаторами ряд питань (наприклад, забезпечення чергування машини «Швидкої допомоги» при значній кількості учасників мітингу, прибирання сміття після проведеного заходу тощо [16, с. 14]), окрім цього потрібно повідомити правоохоронні органи про проведення заходу для забезпечення безпеки останніми (кількість працівників правоохоронних органів повинна бути достатньою для забезпечення безпеки і ні в якому разі не надмірною), в ряді випадків слід ужити заходів до безперешкодного проходу чи проїзду.

Таким чином видається, що оптимальним варіантом кінцевого часу повідомлення, достатнім для суб'єктів публічної влади і мінімальним для учасників мирних зібрань є три дні без урахування святкових та вихідних днів.

При цьому потрібно пам'ятати, що не забороненими будуть і спонтанні зібрання, в той же час не слід зловживати правом, і якщо мирний захід є запланованим, про нього слід сповіщати.

Висновки

1. Конституція України передбачає, що про проведення мирного зібрання слід завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, при цьому станом на сьогодні на практиці не існує єдиного підходу щодо розуміння строків завчасного повідомлення. 2. Оскільки завчасне сповіщення не повинне бути обтяженням для учасників мирного зібрання, то кінцевий час повідомлення про проведення заходу повинен дорівнювати часу здійснення органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування дій щодо гарантування реалізації права збиратися мирно. 3. Оскільки ряд масових заходів потребує тривалої підготовки, то про них варто повідомляти раніше кінцевих строків, при цьому для забезпечення визначеності у роботі органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування у законодавстві слід також закріпити, з якого часу до дня проведення мирного зібрання можна подавати повідомлення відповідним органам.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2>.
3. Валюшко І.В. Проблеми законодавчого регулювання свободи мирних зібрань громадян в Україні / І.В. Валюшко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №4(13). – С.46-52.
4. Шкарнега О. С. Провадження у справах щодо реалізації права на мирні зібрання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Шкарнега Олена Святославівна. – Одеса, 2016. – 210 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
6. Руководящие принципы по свободе мирных собраний: Издание 2-е. – Варшава, 2010 – 194 с.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання): Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2001 №4-рп/2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>.
8. Рішення Київської міської ради від 24 червня 1999 року N 317/418 Про визначення порядку організації та проведення у Києві недержавних масових громадських заходів політичного, культурно-просвітницького, спортивного, видовищного та іншого характеру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/988630AC34D6FB2FC22573C0004CA97F?OpenDocument.
9. Рішення виконавчого комітету Дніпропетровської міської ради від 10.07.08 № 1966 Про затвердження Положення про проведення масових заходів у м. Дніпропетровську. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dniprograda.gov.ua/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-provedennya-masovih-zahodiv-u-m-dnipropetrovsku>.
10. Рішення Тернопільської міської ради від 31.01.14 №6/44/130 Про затвердження Положення мирні громадські акції у м.Тернополі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irf.ua/about/news_new/svoboda_chi_khaos_mirni_zibrannya_v_ukraini/.
11. Public Order Act 1986 // legislation.gov.uk (delivered by The National Archives). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/64/part/II>.
12. Prawo o zgromadzeniach: Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. // Kancelaria Sejmu.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається питання доцільності удосконалення нормативно-правового регулювання порядку проведення мирних зібрань у частині передбачення чітких строків сповіщення про проведення мирних заходів з метою гарантування реалізації права на мирні зібрання та формування єдиних підходів до розуміння завчасності сповіщення.

SUMMARY

The article examines the feasibility of determination clear terms of providing notification on holding peaceful actions in legislation in the purpose of forming common approaches to understanding timely notification.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/HP/Downloads/D20151485L%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/D20151485L%20(2).pdf).

13. Cyrankiewicz M. Nowelizacja ustawy Prawo o zgromadzeniach: Reglamentacja wolność wiesowania. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rp.pl/Bezpieczenstwo/312049969-Nowelizacja-ustawy-Prawo-o-zgromadzeniach-Reglamentacja-wolnosc-wiesowania.html#ap-2>.

14. Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. – К., 2015. – 168 с.

15. Постанова Херсонського окружного адміністративного суду від 27 квітня 2016 року у справі №821/582/16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57429117>.

16. Посібник громадського спостерігача за мирними зібраннями / за заг. ред. О. Мартиненка; Центр Громадян. Свобод. – К. : Четверта хвиля, 2013. – 102 с.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

**БАНДУРКА Олександр Олександрович - доктор юридичних наук, професор
Міжрегіональної академії управління персоналом**

Стаття посвячена темі адміністративно-правового регулювання банківської діяльності в Україні. Було проаналізовано поняття адміністративно-правового регулювання в цілому. Виділені основні форми і методи регулювання банківської діяльності. Приведені пропозиції по удосконаленню адміністративно-правового регулювання банківської діяльності в Україні.

Ключові слова: *правове регулювання; банківська діяльність; адміністративне регулювання; банківська система.*

Вступ

Сьогодні банківська система в Україні зазнає значних змін. Значна кількість акціонерних банків знаходяться у стані ліквідації, деякі з них переходять до державної форми власності. Певним чином це пов'язано з перетвореннями, що відбуваються в економіці та політиці нашої держави. Банківська система є важливою сферою економіки країни, яка суттєво впливає на функціонування всіх економічних процесів у суспільстві. Безперербійне та ефективне функціонування всіх державних органів, розвиток суверенної держави, взаємозв'язок банківських установ із суб'єктами господарювання, забезпечення стабільності національної валюти значним чином залежать від стану банківської системи. Саме тому важливим видається розгляд питання адміністративно-правового регулювання банківської діяльності в Україні.

Стан дослідження

Обраній темі були присвячені праці таких науковців, як: О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, С.М. Братусь, В.В. Бутнев, Л.В. Воеводін, В.В. Вітрянський, В.П. Грібанов, І.О. Дзера, С.М. Попова, Г.П. Тимченко, Симв'ян С.В., Ж.Л. Чорна, А.С. Шевченко, О.П. Шегіна та інших, але, незважаючи на це, проблема адміністративно-правового регулювання банківської діяльності залишається для української дійсності вельми актуальною.

Саме тому метою цієї статті є аналіз основних положень адміністративно-правового регулювання банківської діяльності в Україні та виокремлення основних пропозиції щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу

Розкриття сутності адміністративно-правового регулювання банківської діяльності можливе через визначення змісту поняття «адміністративно-правове регулювання».

Загальне визначення правового регулювання можна знайти в юридичному словнику, де зазначено, що дане поняття походить від лат. *regulare* – спрямування, впорядкування та означає один з основних засобів владного впливу на суспільні відносини з метою впорядкування їх в інтересах людини, суспільства і держави [1].

З'ясовуючи сутність поняття «адміністративно-правове регулювання», слід зазначити, що ця категорія є різновидом загальної системи правового регулювання, визначаючи яку

найдоцільнішим є використання інструментального підходу, базуючись на теорії позитивного права. Адже, погоджуючись з думкою П. С. Пацурківського, перевагою такого підходу є можливість чіткого визначення набору гарантованих державою, правовою системою та сукупністю суспільних відносин соціально-юридичних засобів, що надаються законом суб'єктам правовідносин для досягнення ними бажаного результату [2, с.11].

Що ж стосується самого поняття «адміністративно-правове регулювання», то серед науковців також відсутня єдина позиція щодо розуміння цієї категорії. Проте, узагальнюючи наукові висновки сучасних учених-адміністративістів, що досліджували зміст поняття адміністративно-правового регулювання в різних сферах суспільного життя, слід виокремити такі основні визначення даної категорії, як:

1) адміністративно-правовий вплив, здійснюваний за допомогою комплексу адміністративних засобів та інших правових явищ, які в сукупності складають механізм адміністративно-правового регулювання [3, с.33];

2) адаптація суспільних відносин до вимог позитивного права, що здійснюється по стадіях, на кожній з яких працюють специфічні юридичні засоби, які в сукупності складають механізм адміністративно-правового регулювання, завдяки якому забезпечується упорядкованість суспільних відносин [4, с.228];

спеціально-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його адресатів, внаслідок реалізації якого формується юридична основа та визначаються зафіксовані в правових веліннях орієнтири для організації діяльності учасників адміністративно-правових відносин на досягнення фактичних завдань адміністративного права [5].

Щодо поняття «банківська система», то його слід тлумачити як законодавчо визначеною, чітко структурованою сукупністю різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією кредитно-фінансових установ.

Банківська справа виникла ще в античному суспільстві та була пов'язана переважно із функцією зберігання грошей (дорогоцінних металів), із міняльною справою, що була тісно пов'язана із обігом монет різної ваги і вмістом

золота, срібла та міді. Першу банківську функцію у древньому Вавілоні та античній Греції виконували корпорації жреців та храми. Міняльна справа була основою приватного банківського промислу, особливо у розвинених на той час Афінах. Міняли нерідко ставали лихварями, які давали у позику не тільки власні кошти, але й кошти довірені їм на зберігання. В часи середньовіччя банківська справа відродилась, насамперед, у Північній Італії. Саме слово «банкір» походить від італійського «banco», що означає лава чи контора, у якій міняли та банкіри вели свої фінансові операції. У сучасній економіці банки є одними із найважливіших інститутів, що забезпечують узгоджену і цілісну поведінку учасників вільного економічного ринку.

Сьогодні банківська система України складається з Національного банку України, інших державних та акціонерних банків» а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень банківського законодавства. Функції банківської системи: а) створення грошей і регулювання грошової маси, що забезпечується оперативною зміною банками маси грошей в обігу, через збільшення або зменшення її відповідно до зміни попиту на гроші; б) трансформаційна, завдяки мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів підприємства та громадян і передачі їх у формі кредиту іншим суб'єктам; в) стабілізаційна, шляхом забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку.

Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» правове регулювання таких суспільних відносин, як банківська діяльність, здійснюється Конституцією України, законами («Про банки і банківську діяльність» [6], «Про Національний банк України»), а також нормативними актами Національного банку України. Таким чином, перелік нормативних актів, використовуваних в регулюванні банківських стосунків, встановлений законодавчо.

Аналізуючи і оцінюючи правове регулювання банківської діяльності, слід мати на увазі, що воно має свою специфіку. Насамперед, це процес по встановленню правил ведення банківської діяльності в Україні в порядку законодавчої й іншої нормотворчої

діяльності. Наприклад, Національний банк України здійснює нагляд за дотриманням законодавства суб'єктами другого рівня банківської системи. З іншого боку, Президент України та Верховна Рада України контролюють Національний банк. Судова ж влада у разі допущення порушень встановлених правил поведінки будь-яким з суб'єктів банківської системи застосовує примус.

Особливе місце в управлінні банківською системою займає Президент України, який, як глава держави, забезпечує дотримання законності всіма суб'єктами права, в тому числі і тими, що діють у кредитно-фінансовій, забезпечує узгоджене функціонування і взаємодію органів державної влади. Наприклад, Президент подає на розгляд Верховній Раді України кандидатуру Голови Національного банку України. Президент України формує внутрішню і зовнішню політику держави. У зв'язку з цим Національний банк України зобов'язаний забезпечити Президента України усією необхідною інформацією про стан і функціонування банківської системи.

Головним суб'єктом регулювання банківської діяльності є саме Національний банк України.

Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах:

- 1) адміністративне регулювання:
  - реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності;
  - встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
  - застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
  - нагляд за діяльністю банків;
  - надання рекомендацій щодо діяльності банків.
- 2) Індикативне регулювання:
  - встановлення обов'язкових економічних нормативів;
  - визначення норм обов'язкових резервів для банків;
  - встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
  - визначення відсоткової політики;
  - рефінансування банків;

- встановлення кореспондентських відносин;
- управління золотовалютними резервами, зокрема, й валютними інтервенціями;
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- регулювання імпорту й експорту капіталу [7, с.127].

Регулювання банківської діяльності забезпечується певними адміністративно-правовими методами, які поділяються на три групи: 1) податкові; 2) нормативні (коли розміри обмежень або пільг, що вводяться, пов'язані з кількісними характеристиками операцій, що регулюються); 3) коригуючі (їм властива гнучкість та оперативність, можливість стимулюючого впливу залежно від ситуації).

Нині в банківській системі України є багато проблем, які потребують свого практичного вирішення. Вони зачіпають, передусім, питання, які пов'язані з подальшим розвитком банківської системи України, яка має концентруватися на таких напрямках:

- 1) удосконалення безвиїзного нагляду та інспектування банків, а саме: розмежування повноважень і підвищення відповідальності керівників банку за безпеку; результати діяльності банку; проведення адекватної політики управління ризиками; поліпшення якості внутрішнього контролю та аудиту; удосконалення методологічної бази щодо оцінки ризиків; упровадження стратегії нагляду за кожним банком на основі оцінки ризиків його діяльності та якості управління ними;
- 2) удосконалення порядку створення та ліцензування банків і банківських об'єднань, а саме: розроблення та запровадження процедури акредитації філій іноземних банків і надання їм банківської ліцензії; посилення ліцензійних вимог щодо здійснення банками окремих операцій;
- 3) удосконалення процедур тимчасової адміністрації, реорганізації і ліквідації банків, а саме: опрацювання питання щодо законодавчого врегулювання процедур примусової реорганізації та продажу банку; удосконалення методики щодо визначення критеріїв проблемності в діяльності банків; удосконалення процедур відновлення належного фінансового стану банків під час тимчасової адміністрації;

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена темі адміністративно-правового регулювання банківської діяльності в Україні. Було проаналізовано поняття адміністративно-правового регулювання взагалі. Виокремлені основні форми та методи регулювання банківської діяльності. Наведені пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання банківської діяльності в Україні.

4) зміцнення нагляду у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а саме: установлення вимог до банків щодо впровадження ними внутрішньо-банківських систем фінансового моніторингу, що буде ґрунтуватись на: виявленні, оцінці, управлінні, контролю за ризиками, що виникають під час взаємодії з клієнтами;

5) забезпечення прозорості діяльності банківської системи загалом та банкам зокрема, а саме: роз'яснення через засоби масової інформації суть звітності про діяльність банку, яка публікується; запровадження і забезпечення функціонування Єдиного електронного реєстру банків та їх філій;

6) розвиток співробітництва з іншими державними наглядовими органами, а саме: укладання двосторонніх угод щодо співробітництва з органами банківського нагляду тих держав, які мають найбільший вплив на розвиток вітчизняного банківського сектору;

7) підвищення кваліфікації та матеріальне стимулювання працівників банківського нагляду;

8) запровадити у діяльність нові банківські послуги, а саме: трастові операції; консультативно-інформаційні послуги; допоміжні операції, пов'язані із забезпеченням господарської діяльності клієнтів; удосконалення традиційних банківських послуг, насамперед депозитних та послуг із надання позик.

Висновок

Таким чином, банківська система має важливий вплив на розвиток економіки країни, а тому потреба у чітко визначеному адміністративно-правовому регулюванні не викликає жодних сумнівів. Адміністративно-правове регулювання банківської діяльності слід визначати як прямий методу впливу держави, що здійснюється

SUMMARY

Article devoted to topic administrative and legal regulation the banking activities in Ukraine. It analyzes the concept of the administrative and legal regulation in general. The basic forms and methods of regulation of banking activities. Presents proposals to improve the administrative and legal regulation of the banking activity in Ukraine.

снюється уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та саморегулюючими інституціями, владні повноваження яких спрямовані на реалізацію відносин у сфері банківської діяльності, заснованих на обов'язковій чи добровільній основі. При цьому автор виокремлює мету адміністративно-правового регулювання як основну ознаку, що розкриває сам зміст даної категорії і полягає в забезпеченні стабільності, збалансованості та ефективності банківського ринку.

Література

1. Шемшученко, Ю.С. (2012). Великий енциклопедичний юридичний словник, 2-ге вид. переробл. і доповн. Київ: Вид-во «Юридична думка». – 623 с.
2. Пацурківський, П.С. (2000). Інтегративний підхід в системі методів пізнання права. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць, 75. – С. 11-18.
3. Шопіна, І.М. (2011). Адміністративно-правове регулювання управління органами внутрішніх справ України: монографія. Київ: «МП Леся». – С. 33.
4. Коломоєць, Т.О., Колпаков, В.К. (2014). Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України»: навч. лекція. Київ: Ін Юре. – С. 228-229.
5. Галуцько, В.В., Єщук, О.М. (2011). Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання- [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.law-property.in.ua/\(2015,березень, 14\)](http://www.law-property.in.ua/(2015,березень,14)).
6. Про банки і банківську діяльність. Закон України від 20.03.1991 № 872-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР від 18.06.1991 – 1991. – № 25.
7. Швед В.В. Банківське регулювання та нагляд. Сутність та значення/ В.В. Швед// Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 11, частина 5, 2005 р. – С. 124-127

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ: ЩОДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

**ХРИСТИНЧЕНКО Надія Петрівна - доктор юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
МАУП**

УДК 343.95

В статті проаналізовані норми, що визначають особливості організації наукової діяльності. Доказано, що інтеграційний процес наближення України до Європейського Союзу являється дуже важливим аспектом в сфері розвитку вищого образования в Україні.

Ключові слова: система вищої освіти, Європейський Союз, імплементація принципів, напрями європейської інтеграції.

Пріоритетним напрямком державного регулювання організації наукової діяльності є створення ефективного механізму, який має поєднувати державні та ринкові важелі впливу на наукові процеси з орієнтацією на забезпечення економічного зростання України, її інтеграції у світову економіку.

Стан дослідження

Окремі особливості механізму організації наукової діяльності в Україні були предметом розгляду багатьох вчених, серед яких В.М. Бесчастний, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, А.Є. Конверський, О.В. Крушельницька, М.О. Мацелик, А.Ф. Мельник, Т.М. Попович, В.А. Пригоцький, І.М. Рассоха, Г.С. Цехмістрова та ін. Проте, враховуючи євроінтеграційний напрям нашої держави, проблема механізму організації наукової діяльності потребує додаткового аналізу, в тому числі й критичного.

Мета і завдання дослідження

Мета полягає в тому, щоб на основі вивчення теоретичних положень організації системи в Україні розробити напрями удосконалення механізму організації наукової діяльності на основі європейських стандартів.

Мета передбачає вирішення наступних завдань:

- з'ясувати чинники, які сприяють недосконалоості в системі вищої освіти;
- проаналізувати нормативно-правове та знайти оптимальні шляхи вирішення нагальних проблем.

Постановка проблеми

На сьогодні удосконалення механізму організації наукової діяльності має пріоритетне значення. Рівень професійної компетентності фахівців, покликаних бути активними провідниками наукового та технологічного прогресу, – один із важливих факторів, що впливає на стабільний характер розвитку суспільства.

Науковій діяльності приділяється значна увага в нашій країні, приймаються різноманітні програми розвитку науки та здійснюється її додаткове фінансування. При цьому організація наукової діяльності в Україні є предметом досліджень багатьох науковців.

Основою багатьох досліджень є формування понятійного апарату певної тематики. Для дослідження національних особливостей механізму організації наукової діяльності передусім доцільно сформулювати

авторське поняття «наукової діяльності». На нашу думку, під останньою слід розуміти інтелектуальну діяльність людини, спрямовану на отримання наукових знань, проведення нових прикладних наукових досліджень та їх практичне використання у суспільному та державному житті. До основних видів наукової діяльності доцільно віднести основну (фундаментальну), педагогічну, технічну (практичну та експериментальну), прикладну наукову діяльність тощо.

Не менш важливого значення набуває дослідження терміна «механізм організації наукової діяльності». Деякі словники ґрунтуються на двох визначеннях цього поняття, таких, як послідовність станів, процесів, які визначають собою які-небудь дії, явища; як система, пристрій, який визначає порядок якого-небудь виду діяльності [1, с. 401]. Термін «механізм» – це внутрішня будова, система чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [2, с. 677]. Тобто механізм – це внутрішня системна послідовність елементів, станів і процесів будь-якої діяльності.

Словник української мови визначає організацію як особливості будови чого-небудь; структуру [3, с. 89]. Водночас філософський енциклопедичний словник наводить такі визначення цього поняття: 1) внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого, зумовлена його будовою; 2) сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого [4, с. 462]. Тобто організація – це внутрішня будова цілого, що полягає в упорядкованості, узгодженості взаємодії взаємозв'язків між його структурними частинами. А механізм організації – це внутрішня системна послідовність станів і процесів цілого у структурі взаємозв'язків між його структурними частинами.

Зважаючи на законодавче визначення науково-організаційної діяльності як такої, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності [5, с. 194], можна сформулювати визначення поняття механізму організації наукової діяльності як внутрішньої будови,

системної послідовності елементів, станів і процесів наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності, спрямованої на її методичне, організаційне забезпечення та координацію. При цьому основними ознаками механізму організації наукової діяльності є те, що: 1) він є результатом налагодженої чіткої, послідовної діяльності певної групи суб'єктів; 2) його мета полягає у створенні умов здійснення наукової діяльності та досягнення її результатів; 3) об'єктом є методичне, організаційне забезпечення та координація наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності; 4) суб'єктами є державні органи, державні та недержавні організації та установи, наділені правом забезпечувати, координувати наукову, науково-технічну та науково-педагогічну діяльність.

Вчені, розглядаючи механізм організації наукової діяльності в Україні, наголошують на її державному регулюванні, тобто діяльності держави, яка полягає у впорядкуванні діяльності учасників суспільних відносин з метою забезпечення її відповідності вимогам закону та досягнення бажаного балансу публічних і приватних інтересів. Державне регулювання також є формою реалізації виконавчої влади, зміст якої полягає у створенні умов, за яких забезпечується виконання законів: упорядкування, налагодження, визначення напрямів розвитку, підкорення їх певному порядку, встановлення вірної взаємодії, створення умов нормальної роботи. Державне регулювання передбачає встановлення певних стандартів, нормативів, лімітів, квот, тарифів тощо, дотримання яких є обов'язковим для учасників суспільних відносин і осіб, що здійснюють відповідну діяльність [6, с. 111].

Продовжуючи наукову думку, А.Ф. Мельник зазначає, що з метою сприяння розвитку науково-технічної діяльності держава бере на себе зобов'язання щодо створення сучасної інфраструктури науки та підготовки науково-технічних кадрів, надання державного фінансування та пріоритетного матеріально-технічного забезпечення фундаментальних досліджень, довгострокових державних науково-технічних програм, підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки і

техніки. Основним завданням державного регулювання організації наукової діяльності є створення ефективного механізму, який має поєднувати державні та ринкові важелі впливу на наукові процеси з орієнтацією на забезпечення економічного зростання України, її інтеграції у світову економіку [7, с. 248]. Таким чином, основним завданням державного управління у певних суспільних відносинах є встановлення порядку у відповідній сфері шляхом дотримання певних правил поведінки та стандартів, які є необхідними для врегулювання суспільних відносин. Державне регулювання спрямоване на встановлення відповідного балансу між суб'єктами суспільних відносин, що виникають.

Основним змістом і механізмом здійснення державного регулювання наукової діяльності О. Альохін, А. Кармолицький та Ю. Козлов називають: а) нормативне регулювання шляхом встановлення загальних правил реалізації наукової діяльності; б) оперативне корегування відповідно до реальних задач, які має вирішити управління у сфері наукової діяльності; в) контроль за виконанням правових норм, що регулюють відносини у сфері наукової діяльності; г) державний захист прав та інтересів суб'єктів наукової діяльності, врегульованих відповідними правилами; д) координацію і загальне спрямування їх діяльності; е) сприяння її успішному здійсненню [8, с. 393]. На нашу думку, така позиція науковців повною мірою характеризує мету державного управління науковою діяльністю. Наведені ознаки державного управління саме у науковій сфері характеризують державне управління не лише як відповідний еталон правил поведінки суб'єктів державного управління, які мають бути дотримані, а й є певним координаційним важелем впливу на суспільні відносини, що здійснюються шляхом використання дозволів, рекомендацій тощо.

Розглянемо основні напрями державної підтримки наукової діяльності в Україні. По-перше, проаналізуємо нормативно-правову базу, що регулює це питання. Так, згідно із Законом України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» від 1998 р. основними

цілями державної політики у науковій і науково-технічній діяльності є:

– примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень.

– створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки;

– зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень.

– забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості [9]. Цим же Законом визначено повноваження вищих органів державної влади, а саме: Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України.

Проте окремо наголосимо, що нормативно-правова база, наявна в Україні та на основі якої здійснюється правове забезпечення наукової діяльності, є недосконалою, що знижує ефективність адміністративно-правового впливу на розвиток науки і техніки в Україні. Така нормативно-правова основа, на нашу думку, не здатна по-справжньому забезпечити реалізацію державної політики у науковій сфері. Хоча, безумовно, вже частково вживаються заходи щодо приведення норм національного законодавства відповідно до реалій сьогодення, зокрема, це стосується законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», нового Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність», основним призначенням якого стало створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності та забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення потреб суспільства, інших підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на державну підтримку науки. Розглянемо основні напрями державної підтримки наукової сфери в Україні.

Основним напрямом державної підтримки науки та наукової діяльності є її фінансування. Наприклад, М.О. Мацелик, досліджуючи питання розподілу видатків із бюджету на розвиток науки, визна-

чає основні напрями розподілу коштів: на фундаментальні дослідження, пошукові та прикладні розробки; державні та міждержавні науково-технічні програми; державні премії України у галузі науки і техніки; фінансування наукових розробок із проблем стандартизації, сертифікації та еталонної бази, державних контрактів; фінансування наукової частини національних, міжгалузевих та галузевих програм тощо. У цій групі фінансуються науково-дослідні інститути, що виконують фундаментальні дослідження на державне замовлення, а також науково-дослідні організації, що перебувають на господарському розрахунку, але виконують державне замовлення з оплатою за рахунок бюджетних асигнувань [10, с. 287].

Про переваги державного фінансування наукової діяльності говорить і С.І. Юрій, який зазначає, що основна сутність бюджетного фінансування наукової діяльності полягає в тому, що за допомогою цього механізму налагоджуються грошові відносини, які виникають між державою і вищими навчальними закладами – з позиції спрямування та використання коштів централізованого фонду на розширене відтворення, підвищення рівня життя, задоволення суспільних потреб і забезпечення інших державних заходів. Обсяг, своєчасність і повнота фінансування наукової діяльності значною мірою залежать від рівня централізації фінансових ресурсів і мобілізації коштів до бюджету, що своєю чергою залежить від дотримання фінансової дисципліни окремими платниками податків, від рівня виконання дохідної частини бюджету [11, с. 271].

Відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» одним із основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності, що здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. Обсяг коштів державного бюджету, спрямований на наукову і науково-технічну діяльність, щорічно визначається у Законі України про Державний бюджет України як частка валового внутрішнього продукту (у відсотках). Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та на-

уково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7 % валового внутрішнього продукту України. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України [12].

На жаль, державне фінансування науки та науково-технічної діяльності здійснюється на досить низькому рівні та охоплює не всі суспільні відносини у цій сфері. Характеризуючи розвиток науки та наукової діяльності, зазначимо, що останнім часом основним джерелом фінансування наукових проєктів є саме держава, оскільки підприємства, установи та організації з огляду на економічну кризу не бажають вкладати кошти у розвиток науки. Таким чином, державне фінансування наукової діяльності здійснюється у найважливіших її сферах, а тому значна частина наукових проєктів залишається поза увагою держави. Це питання є досить актуальним. На основі зарубіжного досвіду ця проблема вирішується так: більшість країн застосовує конкурсний підхід до фінансування наукових відкриттів, тобто підприємства, наукові організації, університети у визначені терміни надсилають свої проєкти в електронному вигляді урядовим організаціям, що відповідають за формування та реалізацію політики, після чого відбувається відбір найбільш перспективних проєктів та учасників майбутніх кластерів [13]. Ми вважаємо, що відповідний підхід для українського законодавця є цікавим досвідом і потребує детального вивчення науковцями та експертами. Перевагою такого державного втручання у наукову сферу є те, що запровадження конкурсу на виконання наукового дослідження створить конкуренцію між великими науковими установами, які виявляють бажання працювати над певними науковими проєктами, що позитивно вплине на розвиток економічних відносин у державі та науковій сфері [14, с. 158]. Проте, з іншого боку, у такій боротьбі не зможуть брати участь дрібні компанії, що здійснюють наукову діяльність, адже вони не зможуть конкурувати із великими науковими установами.

На сьогодні в юридичній літературі досить часто застосовується поняття прямої

державної підтримки фінансування наукової сфери, під яким розуміється фінансування, що здійснюється в межах державних програм, а також через систему спеціальних фондів. При цьому обсяги фінансування загальнодержавних (національних) науково-технічних програм щорічно визначаються Верховною Радою України при прийнятті Закону України про Державний бюджет України. Проте це не єдиний вид фінансування, який на сьогодні є в Україні.

Л.Д. Глущенко та М.О. Дамаскін вважають, що разом із прямою фінансовою підтримкою потужним засобом державного стимулювання інноваційних процесів виступають непрямі методи – податкові пільги, надання пільгових кредитів, прискорена амортизація основних фондів, знижені державні тарифи та інші преференції. Автори зазначають, що пільги мають бути так узгоджені між собою, щоб забезпечити системний розвиток науково-технологічного комплексу. Пільгове оподаткування прибутку від реалізації науково-технологічної продукції може поєднуватися з пільговими кредитами на її закупівлю і схемою прискореної амортизації при подальшому використанні [15, с. 181].

Крім фінансування, державна політика спрямована на оптимізацію механізму організації наукової діяльності. Організацією наукової діяльності в Україні займається Міністерство освіти і науки, а також Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, яке відповідно до покладених на нього завдань реалізує державну політику у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, інформатизації, формування, використання і захисту державних електронних інформаційних ресурсів та створення умов для розвитку інформаційного суспільства. Також необхідно погодитись із думкою А.Є. Конверського, який вказує на те, що державне регулювання і управління розвитком науки здійснюють Президент України, Верховна Рада України і Кабінет Міністрів України. Вищим органом організації науки є також Національна академія наук України (НАН України) [1, с. 38]. Головним завданням галузевих міністерств, інших центральних ор-

ганів виконавчої влади з проблем науково-технологічного та інноваційного розвитку є розроблення та реалізація єдиної науково-технологічної політики відповідної галузі.

Таким чином, автор хоче зазначити, що глобалізація соціально-економічних процесів у світовому співтоваристві, зміцнення інформаційного суспільства та підвищення ролі транскордонного співробітництва у науковій сфері сприяють створенню уніфікованих стандартів оцінювання результатів наукової діяльності.

Література

1. Краткий экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. – М. : Ин-т нов. экономики, 2001. – 1088 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Словник української мови : в 11 томах. – 1974. – Том 5. – 739 с.
4. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильичева, П.Н. Фаддеева, С.М. Ковалева, В.Г. Панова – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
5. Національна економіка : навч. посіб. / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.А. Желюк, Т.М. Попович ; за ред. А.Ф. Мельник. – К. : Знання, 2011. – 463 с.
6. Ткач М.П. Державне регулювання та державне управління: співвідношення понять / М.П. Ткач // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 8. – С. 110–113.
7. Мацелик М.О. Фінансове право : навч. посіб. / М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В.А. Пригоцький ; за ред. В.К. Шкарупи. – К. : Знання, 2011. – 815 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
8. Административное право Российской Федерации : учебное пособие/ АLEXIN А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. –М. :Зерцало,2003. – 608с.
9. Про основи державної політики у сфері науки і науково технічної діяльності: Закон України від 01.12.1998 № 284 – XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 2. – Ст. 20.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано норми, що визначають особливості організації наукової діяльності. Досліджено, що інтеграційний процес наближення України до Європейського Союзу є дуже важливим аспектом у сфері розвитку вищої освіти в Україні.

SUMMARY

The article analyzes the rules that determine the characteristics of scientific activity. It's revealed that the integration process bringing Ukraine closer to the European Union is a very important aspect in the development of higher education in Ukraine.

10. Про основи державної політики у сфері науки і науково технічної діяльності: Закон України від 01.12.1998 № 284 – XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 2. – Ст. 20.

11. Юрій С.І. Бюджетна система України : навч. посібник. / С.І. Юрій, Й.М. Бескид. – К. : НІОС, 2000. – 400 с.

12. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 3. – Стор. 5. – Ст. 25.

13. Christensen T. Alslev. Cluster and Network Policy Programmes in Europe / T. Alslev Christensen, G. zu Kocker, T. Lammer-Gamp, M. Thomsen, K. Olesen // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://files.conferencemanager.dk/medialibrary/f13db635-416d-4cbc-a465-78f2ff8796c6/images/Cluster_policy_programmes_in_Northern_Europe_Article_2_.pdf.

14. Христинченко Н.П. Національні особливості механізму організації наукової діяльності / Н.П. Христинченко // Митна справа. – 2014. – № 3 – С. 256–261.

15. Глущенко Л.Д. Державна підтримка науково-технологічної політики в Україні / Л.Д. Глущенко, М.О. Дамаскін // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 3–4 (4–5). – С. 177–190.

16. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А.Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.

ВИДИ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

ФЕЛИК Василь Іванович - кандидат юридичних наук, доцент, директор Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 342.9

Стаття посвячена дослідженню деяких видів нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України. На основі аналізу етимології базових понять сформульовано авторське визначення категорій «науково-методичне» та «психологічне» забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України; визначено форми здійснення нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції; охарактеризовано зміст цих видів забезпечення.

Ключові слова: Національна поліція, профілактика, діяльність, науково-методичне забезпечення, психологічне забезпечення, психологічна підготовка.

Постановка проблеми

Ефективність профілактичної діяльності Національної поліції України залежить від багатьох факторів організаційного та правового характеру. Визначаючи умови належного виконання органами поліції завдань та функцій щодо профілактики правопорушень, необхідно ґрунтовно дослідити інші види забезпечення, які, як правило, не розглядаються науковцями як основні. До них, зокрема, належать науково-методичне, психологічне та деякі інші види забезпечення. Дані види забезпечення можна умовно назвати нематеріальними, оскільки їх предметом виступають немайнові послуги (супровід профілактичної діяльності поліцейських), хоча повністю виключати майнову складову

не слід, адже фінансуванню підлягають витрати, необхідні для надання таких послуг.

Актуальність теми дослідження підтверджується відсутністю наукових робіт, що ґрунтуються на сучасних підходах та положеннях нового Закону України «Про Національну поліцію», присвячених характеристиці видів нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України, що обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі питання науково-методичного та психологічного забезпечення правоохоронних органів досліджували такі вчені, як: М. О. Амонс, В. М. Бабакін, С. Г. Братель, К. Л. Бугайчук, Є. В. Додін, С. М. Кавун, О. М. Ключев, М. І. Корнієнко, Д. М. Овсянко, О. В. Руденко та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені характеристиці видів нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення та характеристика видів нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України. Для досягнення поставленої мети в статті планується виконати наступні завдання: сформулювати авторське визна-

чення категорій «науково-методичне» та «психологічне» забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України; визначити форми здійснення нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції; охарактеризувати зміст цих видів забезпечення.

Викладення основного матеріалу

Одним з видів нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції є науково-методичне забезпечення. Для розуміння його сутності необхідно визначити зміст понять «наука» та «методика». Так, у Словнику української мови категорія «наука» тлумачиться як: 1) одна з форм суспільної свідомості, що дає об'єктивне відображення світу; 2) система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на оточуючий світ; 3) окрема галузь цих знань; 4) те, що повчає, дає життєвий досвід; порада, урок, напучення [1, с. 223]. Термін «методика» визначається як: 1) сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи; 2) вчення про методи викладання певної науки, предмета [2, с. 692].

Отже, науково-методичне забезпечення – це процес визначення науково-обґрунтованої системи способів та методів, застосування яких у конкретній діяльності призведе до найбільш оптимальних за конкретних умов результатів. Відповідно, науково-методичне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції можна сформулювати як процес вироблення та наукового обґрунтування системи методів та способів виконання органами поліції функцій щодо профілактики правопорушень, виявлення причин та умов, що їм сприяють, та вжиття заходів для їх усунення.

Науковий супровід державного управління є необхідною умовою його ефективності. Для цього утворюються науково-дослідні інститути, науково-методичні ради при органах державної влади. В результаті діяльності цих суб'єктів розробляються та затверджуються різноманітні програми та концепції розвитку та удосконалення дер-

жавного управління, методичні рекомендації тощо.

Так, у 2001 р. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено наукову Програму дослідження розвитку державної служби та вдосконалення кадрового забезпечення державного управління. Основними напрямками Програми були проголошені:

удосконалення правових і соціальних засад та моделей ефективного функціонування системи державної служби;

створення методологічних основ та комплексу методів і засобів супроводження державної служби, підтримки процесу підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і керівників державних підприємств, установ і організацій;

розроблення застережних заходів і методів запобігання зловживанням і корупції серед державних службовців та рекомендацій до створення відповідного правового поля;

створення системи методів і реалізація заходів, у тому числі з використанням комп'ютерних технологій, для забезпечення прозорості діяльності органів державної влади та ін. [3].

Що стосується науково-методичного забезпечення діяльності Національної поліції в цілому та профілактичної діяльності цього органу зокрема, то це покладається на Міністерство внутрішніх справ України. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» Міністерство внутрішніх справ виконує такі функції у сфері науково-методичного забезпечення:

бере участь у формуванні та забезпеченні наукової і науково-технічної політики держави у сфері охорони суспільних відносин, пов'язаних із захистом та охороною прав і свобод людини, забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху, а також охорони державного кордону, цивільного захисту та міграції (імміграції та еміграції);

бере участь у проведенні наукових, кримінологічних, соціологічних і психологічних досліджень, а також у розробленні за-

їх результатами науково-практичних пропозицій, методичних рекомендацій тощо в інтересах системи Міністерства внутрішніх справ;

організовує розроблення нових видів засобів спеціальної техніки, озброєння, засобів зв'язку, технічних засобів захисту інформації, спеціальних технічних засобів для оперативної діяльності, спеціального транспорту, пожежної та бронетанкової техніки, спеціальних засобів самозахисту та активної оборони, засобів індивідуального бронезахисту, криміналістичної та комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, форменого одягу тощо [4].

Для виконання функцій у сфері науково-методичного забезпечення утворюється колегія Міністерства внутрішніх справ України. Зокрема, Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 27 липня 2016 р. № 728 затверджено склад Колегії [5], до якої, крім працівників органів поліції та інших органів системи Міністерства внутрішніх справ, включено працівників наукових установ системи Міністерства, народних депутатів та ін.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» для розгляду наукових рекомендацій та проведення фахових консультацій з основних питань діяльності в Національній поліції також можуть утворюватися колегії, інші постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи. Рішення про утворення чи ліквідацію таких органів приймає Голова Національної поліції, який затверджує кількісний та персональний склад таких органів, а також положення про них [6]. Однак, на сьогодні інформація про функціонування колегії або іншого консультативного органу при Національній поліції України відсутня.

Повноваження щодо наукового супроводу діяльності органів поліції покладається на колегію Міністерства внутрішніх справ. Як приклад результатів такої діяльності Колегії Міністерства внутрішніх справ України можна навести розробку в 2014 р., за участю інших органів, Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ [7].

Певний інтерес також становлять Методичні рекомендації «Про дії працівників органів та підрозділів внутрішніх справ у типових та екстремальних ситуаціях», розроблені в 2013 р. Міністерством внутрішніх справ України та Національною академією внутрішніх справ з метою організаційного забезпечення підготовки та подальшого впровадження в оперативно-службову діяльність алгоритмів дій працівників органів внутрішніх справ під час несення служби в типових і екстремальних ситуаціях [7].

Національна поліція для виконання покладених на неї завдань також має право залучати в установленому порядку до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань учених і фахівців, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до компетенції Національної поліції [6].

У сфері профілактичної діяльності Національної поліції наразі не розроблені будь-які методичні рекомендації, не враховуючи тих, що перебувають на стадії розробки. Однією з них є програма «Шкільний офіцер поліції», яка розробляється Інститутом модернізації змісту освіти. У рамках даної програми працівники поліції проводитимуть інтерактивні зустрічі зі школярами навчальних закладів. Тематика таких зустрічей торкатиметься питань особистої безпеки, профілактики правопорушень, ролі поліції в громаді, розв'язанню конфліктів та суспільно корисних проектів у громаді [9]. Отже, дана програма спрямована на забезпечення профілактики правопорушень серед неповнолітніх.

Таким чином, науково-методичний супровід профілактичної діяльності Національної поліції є необхідною умовою для підвищення ефективності та результативності такої діяльності. Однак, даний вид забезпечення є наразі недостатньо розвинутим. З метою удосконалення науково-методичного забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України необхідно:

1) утворити при Національній поліції України науково-методичну раду для розробки науково-методичних рекомендацій з питань, що виникають у різних напрямках діяльності органів поліції, в тому числі профілактичної;

2) розробити Методичні рекомендації з питань провадження профілактичної діяльності Національної поліції, в яких визначити:

- рекомендовані форми та методи профілактичної діяльності;

- типи особи правопорушника, способи їх розпізнання та моделі поведінки працівника поліції при спілкуванні з кожним з означених типів;

- особливості та порядок організації профілактики правопорушень серед неповнолітніх;

- особливості та порядок організації профілактичної діяльності в надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення масових заходів та ін.;

- порядок організації роботи із виявлення, вивчення та систематизації причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, та вжиття заходів щодо їх усунення.

Ще одним видом нематеріального забезпечення є психологічний супровід профілактичної діяльності Національної поліції.

М. О. Амонс під психологічним забезпеченням розуміє комплексне використання даних психологічної науки, її засобів, методів і технологій спеціально підготовленими або достатньо компетентними у цій сфері особами з метою вдосконалення професійної діяльності. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників міліції (поліції) здійснюється за багатьма напрямками: організація та проведення професійного психологічного відбору, здійснення психологічного супроводу та підтримки співробітників в екстремальних умовах, організація і проведення соціально-психологічної роботи в службових колективах, проведення професійно-психологічної підготовки; психологічне забезпечення оперативно-службових заходів [10].

Функції з організації психологічного забезпечення діяльності Національної поліції виконує Міністерство внутрішніх справ

України [4]. Крім того, у структурі органів поліції передбачається утворення спеціального відділу (відділення, сектору) психологічного забезпечення. До його завдань віднесено: 1) надання допомоги керівникам усіх рівнів з питань зміцнення дисципліни й законності в органах поліції, створення ефективної системи забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності персоналу; 2) проведення поглибленого психологічного вивчення кандидатів на керівні посади органів і підрозділів Національної поліції, професійна орієнтація та професійно-психологічний відбір кандидатів на службу в органах поліції України, навчання в навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України і до участі в миротворчих місіях Організації Об'єднаних Націй; 3) використання комп'ютерних поліграфічних технологій у роботі з персоналом [11].

Законодавством України передбачені такі форми психологічного супроводу діяльності працівників поліції: психологічна експрес-діагностика; поглиблене психологічне обстеження кандидата на керівні посади в органах поліції, посилена психологічна увага щодо працівника поліції, психологічна підготовка працівників поліції.

Психологічне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції здійснюється в усіх наведених вище формах, однак найбільш вагомий позитивний вплив на ефективність такої діяльності має саме психологічна підготовка працівників поліції.

Психологічна підготовка працівників поліції здійснюється з метою навчання особового складу методів профілактики та подолання негативних психічних станів, прийомів саморегуляції, розвитку навичок розв'язання проблемних життєвих ситуацій, формування психологічної упевненості у складних ситуаціях професійної діяльності. Основною формою психологічної підготовки виступають психотренінгові комплекси, використання кабінетів психоемоційної регуляції та психологічних смуг перешкод [12].

Зміст психологічної підготовки працівників поліції як суб'єктів профілактичної ді-

яльності складають: ознайомлення з психологією особи правопорушника та способами впливу на нього; вироблення за допомогою психологічних тренінгів навиків припинення правопорушень за допомогою методів переконання, ведення переговорів та інших способів маніпулювання поведінкою особи правопорушника; навчання працівника поліції прийомів психологічної саморегуляції, способів подолання внутрішньої напруги та ін.

Отже, психологічне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції можемо визначити як систему дій, методів та способів, які застосовуються психологічною службою або кадровим відділом Національної поліції, для проведення психологічної підготовки поліцейських для виконання ними функцій з профілактики правопорушень, вироблення навиків психологічного впливу на поведінку осіб з метою недопущення вчинення ними правопорушень, а також прийомів саморегуляції та корегування поведінки поліцейських у процесі здійснення профілактичної діяльності.

Для розвитку психологічного забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції необхідно: 1) оновити законодавство у сфері регулювання психологічного забезпечення органів поліції; 2) залучити спеціалістів у галузі психології до діяльності у сфері підготовки та здійснення відбору кандидатів на посаду поліцейського, проведення їх психологічної діагностики; 3) розробити методіку психологічної підготовки поліцейських, на яких покладається виконання функцій з профілактики правопорушень.

Проведене дослідження показало, що кожен із видів забезпечення відіграє суттєву роль у підвищенні ефективності профілактичної діяльності Національної поліції. Слід вказати на безпідставність недооцінки так званих неосновних видів забезпечення – науково-методичного та психологічного, оскільки від них залежить оптимальність та наукова доцільність обрання тих чи інших методів та засобів профілактичного впливу, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на ефективність профілактичної діяльності.

Однак, наразі законодавче регулювання науково-методичного та психологічного забезпечення діяльності органів поліції в цілому, та профілактичної діяльності зокрема, потребує актуалізації – його оновлення та приведення у стан, що відповідає реаліям сьогодення та проголошеній меті реформування органів внутрішніх справ.

Література

1. Словник української мови: в 11 томах. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. – Т. 5: Н–О / [ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К. : Наукова думка, 1973. – 921 с.
2. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. – Т. 4: І–М / [ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
3. Про затвердження наукової програми дослідження розвитку державної служби та вдосконалення кадрового забезпечення державного управління: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2001 № 953 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 32. – Ст. 1477.
4. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 89. – Ст. 2972.
5. Про затвердження складу Колегії Міністерства внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27.07.2016 № 728. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/ua/pages/37_Kolegiya-MVS-Ukraini.htm.
6. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248607704>.
7. На розширеному засіданні колегії МВС України Міністр презентував концепцію першочергових заходів реформування системи внутрішніх справ: новини МВС України від 22.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1193164>.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню деяких видів нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України. На підставі аналізу етимології базових понять сформульоване авторське визначення категорій «науково-методичне» та «психологічне» забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України; визначено форми здійснення нематеріального забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції; охарактеризовано зміст цих видів забезпечення.

SUMMARY

The article investigates some types of intangible providing preventive National Police of Ukraine. The analysis of the etymology of the basic concepts formulated Copyright determine the categories of “scientific methods” and “psychological” ensure the prevention of the National Police of Ukraine; identified intangible forms of prevention activities to ensure the National Police; describes the content of these types of software.

8. Про дії працівників органів та підрозділів внутрішніх справ в типових та екстремальних ситуаціях: Методичні рекомендації Міністерства внутрішніх справ України та Національної академії внутрішніх справ, 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ad/pro_dii_pracivnuk.pdf.

9. Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції»: Лист Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України від 27.05.2016 № 2/2-14-966-16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://don.kievcity.gov.ua/files/2016/6/7/list_mon.pdf.

10. Амонс М. О. Основні етапи формування психологічної підготовки працівників міліції / М. О. Амонс // Матеріали

III Міжнародної наукової інтернет-конференції «Інновації та традиції в сучасній науковій думці». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/amons-m-osnovni-etapi-formuvannya-psihologichnoy-pidgotovki-pratsivnikiv-militsiyi/>.

11. Про затвердження Положення про відділи (відділення, сектори) психологічного забезпечення управлінь (відділів) кадрового забезпечення головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2004 № 842 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2922.

12. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2004 № 842 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2922.

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ В ДЕРЖАВІ

КІКІНЧУК Василь Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.56

В статті досліджено поняття і форми взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки та порядку в державі; сформульовано поняття взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами в сфері забезпечення публічної безпеки та порядку; розглянуто форми взаємодії Національної поліції з правоохоронними та іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадянами та їх об'єднаннями.

Ключові слова: публічна безпека, публічний порядок, Національна поліція, взаємодія.

Постановка проблеми

Для ефективного виконання повноважень у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку Національна поліція України вступає у взаємодію з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами. Таким чином, взаємодія є необхідною та важливою частиною роботи Національної поліції, у тому числі у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, завдяки чому досягається узгодження дій та спільної діяльності Національної поліції з іншими суб'єктами. Тому, виникає необхідність у проведенні ґрунтовного дослідження проблем взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт,

що присвячені визначенню форм взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти взаємодії в правоохоронній діяльності досліджували такі вчені, як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Ю. С. Назар, В. П. Пилипишин, Є. В. Сергієнко, М. П. Ткач, Ю. С. Торкайло, В. В. Чумак та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню поняття та форм взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення поняття та форм взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки та порядку. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити поняття взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, визначити та охарактеризувати різні форми взаємодії Національної поліції з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадянами та їх об'єднаннями в

сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Виклад основного матеріалу

З метою визначення основних форм взаємодії Національної поліції з іншими державними, в тому числі правоохоронними, органами, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами у напрямку забезпечення публічної безпеки і порядку, з'ясуємо зміст базової категорії «взаємодія».

Взаємодія – це взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь [1, с. 85]. У свою чергу, поняття «координація» походить від лат. «со» – спільно, *ordinatio* – погодження, узгодження, взаємопов'язування, упорядкування [2, с. 161].

В. В. Чумак, провівши аналіз різних наукових підходів до визначення досліджуваних понять, констатував, що, як правило, під час розкриття змісту поняття «взаємодія» науковці зазначають, що 1) взаємодія полягає в узгодженні дій її суб'єктів за цілями, часом, місцем проведення, виконавцями і програмою; 2) для взаємодії необхідна наявність не менше двох суб'єктів; 3) під час взаємодії кожен із взаємодіючих суб'єктів (систем) діє в межах наданої йому законодавцем компетенції; 4) суб'єктів взаємодії об'єднує єдина мета щодо виконання спільних завдань [2, с. 162].

Ю. С. Назаров зазначає, що взаємодія органів внутрішніх справ з іншими суб'єктами системи профілактики адміністративних правопорушень характеризується вступом перших у різноманітні організаційні зв'язки. Ці зв'язки за розподілом повноважень щодо організації профілактичних заходів науковець пропонує поділити на такі:

– зв'язки субординаційного та координаційного впливу на органи внутрішніх справ із метою налагодження взаємодії з іншими суб'єктами системи;

– зв'язки співробітництва органів внутрішніх справ із державними, самоврядними органами та громадськими організаціями в профілактиці адміністративних правопорушень;

– зв'язки організаційного впливу органів внутрішніх справ на інших суб'єктів профілактики адміністративних деліктів [3, с. 59].

За аналогією, правовідносини взаємодії Національної поліції з іншими державними органами, фізичними та юридичними особами можуть бути таких видів: 1) правовідносини, в яких сторони займають рівноправне становище (відсутні зв'язки типу «влади-підпорядкування»); 2) правовідносини, в яких Національна поліція займає керівне, а інша сторона – підпорядковане становище; 3) правовідносини, в яких Національна поліція є підпорядкованим суб'єктом, а інший учасник займає керівне становище. При цьому, координаційні правовідносини можуть відноситися до останніх двох груп правовідносин. Тобто в них завжди передбачається наявність керівного та підпорядкованого суб'єкта правовідносин.

Ю. С. Торкайло під взаємодією органів внутрішніх справ з державними органами та органами місцевого самоврядування розуміє врегульовану правовими та адміністративно-правовими нормами, погоджену за метою, часом і місцем необхідну спільну діяльність міліції і державних органів та органів місцевого самоврядування, за якої вони реалізують взаємний вплив один на одного і на суспільні відносини задля виявлення відхилень від встановлених норм і порушень принципів законності, ефективності спільної діяльності з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, природного середовища, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, запобігання правопорушенням, боротьби зі злочинністю [4, с. 188].

Виходячи з вищенаведеного визначення можемо виділити такі характерні особливості правовідносин взаємодії в діяльності органів внутрішніх справ: 1) обов'язковим суб'єктом правовідносин виступають органи внутрішніх справ, які можуть займати рівноправне, підпорядковане або керівне становище; 2) ці правовідносини характеризуються зв'язками з іншими суб'єктами на різних територіальних рівнях, що виникають у сфері реалізації різних напрямків діяльності органів внутрішніх справ; 3) метою взаємодії органів внутрішніх справ з іншими суб'єктами правовідносин є підвищення ефективності виконуваних ними функцій, зокрема, шляхом об'єднання зусиль у відповідній сфері, ін-

формаційного та технічного співробітництва тощо.

Отже, взаємодія Національної поліції з іншими суб'єктами у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку – це вид правовідносин, у які вступають органи поліції різного рівня з правоохоронними органами, іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями з метою підвищення ефективності діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку, шляхом організації і планування спільних заходів у цій сфері, об'єднання інформаційних, технічних, людських та інших ресурсів для спільного їх використання.

Розглянемо особливості взаємодії Національної поліції з різними суб'єктами у напрямку забезпечення публічної безпеки і порядку.

Так, правовою основою виникнення відносин взаємодії у діяльності Національної поліції є Закон України «Про Національну поліцію» [5], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» [6], Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про патрульну службу Міністерства внутрішніх справ» [7] та ін.

Аналіз цих нормативно-правових актів дозволяє виділити такі форми взаємодії Національної поліції з іншими державними органами (в тому числі інших держав) у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку:

- здійснення в межах повноважень, передбачених законом, міжнародного співробітництва, участь у розробленні проектів та укладенні міжнародних договорів України з питань забезпечення публічної безпеки та порядку, а також забезпечення їх виконання;

- здійснення інформаційної взаємодії з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями;

- подання в межах компетенції запитів органам правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону, міжнародних договорів України, установчих актів та правил міжнародних організацій поліції, членом яких є Україна;

- направлення звернень у межах своєї компетенції із запитом до органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону, міжнародних договорів України, установчих актів та правил міжнародних організацій поліції, членом яких є Україна;

- організація приймання-передавання осіб, які перебувають під вартою на державному кордоні України або за її межами;

- використання баз (банків) даних інших державних органів, здійснення інформаційно-пошукової та інформаційно-аналітичної роботи, а також оброблення персональних даних у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку;

- забезпечення захисту державних і власних інтересів в органах державної влади та органах місцевого самоврядування;

- взаємодія з органами державної влади з питань соціального захисту та пенсійного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції та членів їх сімей;

- участь у визначенні основних напрямів розвитку науки і освіти з питань діяльності Національної поліції, в організації та проведенні відповідних науково-дослідних, дослідно-конструкторських, кримінологічних і соціологічних досліджень, а також у впровадженні їх результатів в освітній процес та практичну діяльність тощо.

Свої особливості має взаємодія Національної поліції з органами місцевого самоврядування. Зокрема, як зазначає Є. В. Сергієнко, специфіка взаємовідносин у місцевому самоврядуванні полягає в тому, що територіальна громада – його первинний суб'єкт, основний носій самоврядних функцій і повноважень, одночасно є об'єктом управління, на котрий спрямовано організуючий і регулюючий вплив органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Як суб'єкт управління сільська, селищна, міська громада безпосередньо вирішує питання місцевого значення через різноманітні механізми прямої демократії та інші форми участі в місцевому самоврядуванні, формує органи місцевого самоврядування та обирає його головних посадових осіб – сільських, селищних, міських голів; взаємодіє з іншими громадами [8, с. 280].

Згідно зі ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до повноважень органів місцевого самоврядування у сфері взаємодії з правоохоронними органами (в тому числі, Національною поліцією) щодо забезпечення публічної безпеки і порядку належать: 1) сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, внутрішніх справ, Національного антикорупційного бюро України, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України; 2) внесення подань до відповідних органів про притягнення до відповідальності посадових осіб, якщо вони ігнорують законні вимоги та рішення рад і їх виконавчих органів, прийняті в межах їх повноважень; 3) сприяння органам внутрішніх справ у забезпеченні додержання правил паспортної системи; 4) вирішення спільно з відповідними органами Міністерства внутрішніх справ України питань щодо створення належних умов для служби особовому складу органів внутрішніх справ тощо [9].

Таким чином, взаємодія Національної поліції з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування переважно побудована за принципом рівноправної, спільної участі у розробці та провадженні заходів, спрямованих на підтримання та підвищення рівня публічної безпеки та порядку.

Між тим, слід зазначити, що реформування правоохоронних органів і, зокрема, органів внутрішніх справ спрямоване на формування принципового нового типу взаємовідносин цих органів із суспільством та громадянами.

Так, згідно зі ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад [5].

Національна поліція, реалізуючи підхід «міліція та громада», постійно співпрацює з населенням та громадськими організаці-

ями з метою підвищення рівня громадської безпеки, запобігання вчиненню правопорушень та встановлення довірливих відносин між міліцією та населенням. Діяльність поліції здійснюється на засадах партнерства з фізичними та юридичними особами та організаціями з метою вирішення проблем та підвищення довіри до органів Міністерства внутрішніх справ України [7].

Для забезпечення тісної взаємодії Національної поліції з громадськістю в усіх напрямках, у тому числі з питань забезпечення публічної безпеки і порядку, при Міністерстві внутрішніх справ утворено Громадську раду у складі, затвердженому Наказом Міністерства внутрішніх справ від 8 вересня 2015 р. № 1083 [10], Експертна рада з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ [11; 12].

Основними повноваженнями Громадської ради відповідно до Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України:

1) готує та подає Міністерству внутрішніх справ пропозиції до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю, а також щодо проведення консультацій, не передбачених таким планом;

2) готує та подає Міністерству внутрішніх справ пропозиції щодо організації консультацій з громадськістю;

3) подає Міністерству внутрішніх справ обов'язкові для розгляду пропозиції з питань, щодо яких Міністерство проводить консультації з громадськістю, а також щодо підготовки проектів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері, удосконалення роботи Міністерства;

4) проводить відповідно до законодавства громадську експертизу діяльності Міністерства внутрішніх справ та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, які розробляє Міністерство [13] тощо.

Експертна рада з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ при Міністерстві внутрішніх справ України є постійно діючим дорадчим органом при Міністерстві внутрішніх справ України, створена для розгляду наукових рекомендацій

дацій та проведення фахових консультацій, надання допомоги Міністерству внутрішніх справ України в реалізації завдань Міністерства у сфері дотримання прав людини, реформування органів внутрішніх справ, а також здійснює координацію недержавних організацій та експертів з представниками органів внутрішніх справ на цих напрямках [12].

Таким чином, взаємодія Національної поліції з громадськістю в різних сферах та напрямках її діяльності, в тому числі щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, здійснюється через відповідні громадські ради, які утворюються при Міністерстві внутрішніх справ, а також мають в майбутньому утворитися при центральних управліннях та територіальних відділах Національної поліції. Між тим, для спільної з Національною поліцією охорони публічного порядку можуть утворюватися громадські формування відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону».

Згідно з цим Законом громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону створюються на добровільних засадах за місцем роботи, навчання або проживання громадян. Рішення про створення громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону приймається на зборах (конференціях) громадян. На збори можуть бути запрошені представники трудових колективів, навчальних закладів, правоохоронних органів та громадськості. Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону створюються у складі не менше ніж 10 осіб [14].

Законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» громадяни України беруть участь у здійсненні цивільного контролю над Воєнною організацією держави та правоохоронними органами як через громадські організації, членами яких вони є, через депутатів представницьких органів влади, так і особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його представника у справах захисту прав військово-службовців або до іншого державного орга-

ну в порядку, визначеному законодавством України [15].

Висновки. Таким чином, основними формами взаємодії Національної поліції з громадянами та громадськими об'єднаннями в сфері забезпечення публічної безпеки і порядку є: 1) проведення консультацій з громадськістю з питань нормативно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) подання представниками громадськості (громадською радою) пропозицій з питань, що стосуються підвищення ефективності заходів забезпечення публічної безпеки і порядку, удосконалення законодавства в цій сфері; 3) проведення експертизи нормативно-правових актів, що приймаються Національною поліцією з питань забезпечення публічної безпеки і порядку; 4) участь громадських формувань в охороні публічного порядку; 5) здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції в сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Водночас, для удосконалення правовідносин взаємодії, що виникають за участю Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, пропонуємо розробити та затвердити Положення про організацію взаємодії Національної поліції з іншими правоохоронними органами, їх окремими структурними підрозділами та іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
2. Чумак В. В. Взаємодія та координація між суб'єктами охорони державного кордону / В. В. Чумак // Право і безпека. – 2011. – № 2 (39). – С. 161-165.
3. Назар Ю.С. Взаємодія органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: монографія / Ю.С. Назар. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 160 с.
4. Торкайло Ю. С. Організаційно-правові засади взаємодії органів внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено поняття та форми взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку в державі; сформульовано поняття взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку; розглянуто форми взаємодії Національної поліції з правоохоронними та іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадянами та їх об'єднаннями.

SUMMARY

In the article the concepts and forms of cooperation between the National Police with other actors to ensure public safety and order in the State; The concept of National Police interaction with other actors in the area of public safety and order; considered forms of cooperation between the National Police and law enforcement and other state agencies, local governments, citizens and their associations.

з інституціями держави та структурами громадянського суспільства: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 / Торкайло Юрій Семенович. – Х., 2012. – 219 с.

5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.

6. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877 [Електронний ресурс] // Урядовий портал – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248607704>.

7. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 02.07.2015 № 796 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 54. – Ст. 1767.

8. Сергієнко Є. В. Структура та класифікація механізмів взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування / Є. В. Сергієнко // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. - 2012. - Вип. 2. - С. 278-290.

9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

10. Про затвердження складу Громадської ради: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.09.2015 № 1083 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1627117>.

11. Про утворення Експертної ради з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ при Міністерстві внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.04.2014 № 305 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1163729>.

12. Положення про Експертну раду з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ при Міністерстві внутрішніх справ України: схвалено Експертною радою з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ при Міністерстві внутрішніх справ України та погоджено Міністром внутрішніх справ України в квітні 2014 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1163778>.

13. Про затвердження Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 04.12.2015 № 1543 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1739632>.

14. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

15. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

ПОНЯТТЯ ТА ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

КАЛАШНИК Марина Володимирівна - докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття посвячена дослідженню нової для українського законодавства превентивної міри - поліцейського попечительства. В статті проаналізовані поняття превентивної міри та визначені поняття поліцейського попечительства. Досліджені передбачені законом основи застосування поліцейської опіки та обов'язків поліцейського попечительства при застосуванні такої міри.

Ключові слова: поліція; поліцейське піклування; превентивні заходи; поліцейські заходи; запобігання злочинності.

Вступ

Прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Національну поліцію» є одним із рішучих кроків влади на шляху до перетворень. Новелою у діяльності Національної поліції України є запровадження у практичну діяльність застосування превентивного поліцейського заходу – поліцейське піклування. Враховуючи специфіку об'єктів, щодо яких застосовується такий захід, актуальним видається дослідження особливостей застосування поліцейського піклування.

Ступінь дослідження

Правові підстави, види та порядок застосування заходів адміністративного переконання та примусу завжди залишаються важливим питанням для практичної діяльності поліції, а також для наукових досліджень вчених. Заходи адміністративного переконання та примусу, які застосовують-

ся органами поліції, були предметом дослідження окремих учених-адміністративістів, а саме: О.М. Бандурка, Є.О. Безсмертного, О.В. Джафарової, О.І. Беспалової, С.В. Ківалова, Т.О. Коломoeць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, М.В. Романенко, В.К. Шкарули та інших.

Враховуючи, що Закон України «Про Національну поліцію» [1] прийнятий нещодавно, на сьогодні питання саме поліцейського піклування є не достатньо дослідженим в українській правовій науці, а тому метою даної статті є визначення підстав та порядку застосування поліцейського піклування.

Виклад основного матеріалу

Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови «піклуватися» означає виявляти увагу, турботу про потреби когось, чого-небудь; виявляти неспокій з приводу влаштування когось, чого-небудь, клопотатися про когось, щось [2, с. 972]; «піклувальник» – той, хто піклується про когось, що-небудь; дбайливець [2, с. 972].

Юридична енциклопедія визначає «піклування» як одну з форм правового захисту правових і майнових прав та інтересів громадян [3, с. 559].

Поняття «піклування» згадується і в чинному законодавстві України. Так, відповідно до Правил опіки та піклування, піклування є особливою формою державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без піклування батьків, та повнолітніх осіб, які

потребують допомоги щодо забезпечення їх прав та інтересів [4].

Таким чином, поняття піклування означає «турботу», «нагляд», «захист» та з огляду на чинне законодавство переважно застосовується до неповнолітніх дітей.

Проте, поліцейське піклування застосовується до значно ширшого кола осіб. Так, відповідно до ч. 1 статті 41 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейське піклування зможе здійснюватися щодо:

- 1) неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду;
- 2) особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення;
- 3) особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточуючим або собі;
- 4) особи, яка перебуває у публічному місці і внаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі [1].

Відповідно до п. 11 ч.1 статті 31 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейське піклування відноситься до превентивних заходів. До прийняття нового закону поняття «превентивні заходи» не застосовувалося.

Слово «превентивний» означає «попереджає що-небудь, запобігає чомусь, профілактичний, попереджувальний» [5, с. 525]. Сутність поняття «превенція» виражена через запобігання, попередження [2, с. 1-104].

У теорії кримінального та кримінально-виконавчого права, у кримінології він вживається як синонім терміну «запобігання злочинності» [3, с. 58].

Тобто поняття «превентивний захід» можна тлумачити як сукупність заходів, що застосовуються поліцією з метою попередження адміністративних та кримінальних правопорушень.

Визначаючи поняття «поліцейського піклування», його слід також відносити до «поліцейських заходів», тобто здійснювати які уповноважені співробітники поліції.

Законом визначені також наслідки застосування поліцейського піклування, а саме: щодо неповнолітньої особи віком до

16 років, яка залишилася без догляду – передання батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування; щодо особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу та особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточуючим або собі – передання відповідному закладу; особи, яка перебуває у публічному місці і внаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі – передання у спеціальний лікувальний заклад чи до місця проживання [1].

При застосуванні поліцейського піклування на працівника поліції також покладаються і процесуальні обов'язки. Так, про застосування поліцейського піклування складається протокол, у якому зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) застосування поліцейського заходу; підстави застосування; опис вилученої зброї чи інших предметів; клопотання, заяви чи скарги особи, якщо такі надходили, наявність чи відсутність видимих тілесних ушкоджень. Протокол підписується поліцейським і особою. Копія протоколу негайно під розпис не вручається особі. Протокол може не надаватися особі для підписання, а його копія – вручатися особі у випадку, коли є достатні підстави вважати, що вона не може усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Статтею 41 Закону України «Про Національну поліцію» передбачений ще ряд обов'язків поліцейського під час застосування поліцейського піклування, а саме:

- поліцейський зобов'язаний негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підставу застосування поліцейського заходу, а також роз'яснити право отримувати медичну допомогу, давати пояснення, оскаржувати дії поліцейського, негайно повідомити інших осіб про її місце перебування. Повідомлення про права і їх роз'яснення поліцейським може не проводитися у випадку, коли є достатні підстави вважати, що особа не може усвідомлювати свої дії і керувати ними;

- поліцейський уповноважений вилучити в особи зброю чи інші предмети, якими

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню нового для українського законодавства превентивного заходу – поліцейського піклування. У статті проаналізовано поняття вказаного превентивного заходу та розкрито зміст поліцейського піклування. Досліджено передбачені законом підстави застосування поліцейського піклування та обов'язки поліцейського під час застосування такого заходу.

особа може завдати шкоди оточуючим чи собі, незалежно від того, чи заборонені вони в обігу;

- поліцейському заборонено здійснювати обшук особи, щодо якої здійснюється поліцейське піклування;

- про кожне застосування поліцейського заходу поліцейський одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідального поліцейського в підрозділі поліції;

- поліцейський зобов'язаний надати особі можливість негайно повідомити про своє місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи [1].

Під час реалізації заходів поліцейського піклування щодо вказаних осіб дуже важливо проявляти ініціативу у вирішенні побутових та матеріальних питань у міру можливості поліцейського (наприклад, за необхідності надати теплі речі, харчування, ліки тощо).

Висновки

За майже два роки дії Закону України «Про Національну поліцію» досі не існує офіційної статистики застосування поліцейського піклування та слід зазначити, що відсутня навіть форма протоколу, яку відповідно до вимог закону необхідно скласти поліцейському, а тому на сьогодні не можливо достатньо глибоко проаналізувати ефективність такого засобу. Проаналізувавши наведені визначення та норми закону, приходимо до висновку, що «поліцейське піклування» слід визначати як сукупність превентивних поліцейських заходів, що застосовуються до визначеного законом кола

SUMMARY

The article investigates the new Ukrainian legislation to preventive measures - police guardianship. The article analyzes the concept of preventive measures and defined the concept of police guardianship, which should be defined as a set of preventive police measures applicable to the statutory range of people in order to prevent the offense by the person as to which it applies and in respect of such persons. Studied law provided grounds for the use of police guardianship, identified persons to whom it applies and responsibilities of police when applying the measure. Article isolating, police procedural obligation, namely the protocol on the use of police guardianship. The author draws attention to the fact that for nearly two years of this preventive measure is still no official statistics concerning the use of police custody and said that not even a form of protocol, which according to the law should make police.

осіб з метою запобігання вчинення правопорушення як самою особою, до якої воно застосовується, так і щодо таких осіб.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1 728 с.

3. Юридична енциклопедія. В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 4: Н–П. – 2002. – 720 с.

4. Про затвердження Правил опіки та піклування: Наказ Держкомсім'ямолодь України, Міносвіти, МОЗ України, Мінпраці України від 26.05.1999 № 34/166/131/88 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – 115 с.

5. Словник української мови: в 11 томах. – Том 7, 1976. – Стор. 525.

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА В УКРАЇНІ

КУЧИНСЬКИЙ Ю.Д. - здобувач Державного науково-дослідного інституту МВС України

УДК 342.951(351)

В статті досліджено структуру механізму адміністративно-правового регулювання режиму воєнного имуществу в Україні; определено поняття механізму адміністративно-правового регулювання режиму воєнного имуществу и виділені основні елементи цього механізму; охарактеризовані елементи механізму адміністративно-правового регулювання режиму воєнного имуществу в Україні.

Ключові слова: механізм, елементи, військове майно, правовий режим, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми

Однією з особливостей правового режиму військового майна України є встановлення імперативної моделі його адміністративно-правового регулювання. При функціонуванні такої моделі особливо важливого значення набуває ефективність правового регулювання, що передбачає створення дієвого механізму розробки, прийняття та реалізації адміністративно-правових актів.

Досліджуючи питання механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна, необхідно враховувати його неоднорідну структуру, яка складається з відповідних елементів, що знаходяться в нерозривному взаємозв'язку між собою. Окреслення системи та характеристика цих елементів дозволить визначити особливості відповідного механізму та розробити напрямки його вдосконалення.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що у науці адміністративного права не розроблено єдиного підходу до визначення механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна та його елементів, що й обумовлює актуальність теми даної статті.

Стан дослідження

Окремі аспекти визначення правового режиму військового майна в Україні досліджували такі вчені, як: Е. Г. Бойченко, І. О. Гайдамака, С. О. Іванов, І. В. Логінов, Т. О. Коломєць, В. П. Ольховець, С. Г. Стеценко, М. З. Романюк, В. С. Щербина та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні наукові роботи, присвячені визначенню елементів механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є визначення елементів механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити поняття механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна та виділити основні елементи цього механізму; охарактеризувати елементи механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна в Україні.

Виклад основного матеріалу

Ефективність адміністративно-правового регулювання суспільних правовідносин в значній мірі обумовлена наявністю дієвого механізму такого регулювання, що передбачає злагоджене функціонування всіх його елементів. Такий механізм гарантує не тільки прийняття якісних актів адміністративно-правового регулювання, але і їх реалізацію, що забезпечує правову стабільність та законність у державі.

У науці адміністративного права під механізмом адміністративно-правового регулювання розуміють засоби функціонування єдиної системи такого регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [1, с. 214].

Механізм адміністративно-правового регулювання складається з певних елементів, які у безперервній взаємодії між собою утворюють системні зв'язки. Причому серед науковців превалює думка про необхідність розмежування органічних та функціональних елементів відповідного механізму.

Органічними складовими механізму адміністративно-правового регулювання є: 1) норми права - загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені з метою регулювання суспільних відносин; 2) акти реалізації норм права - процес фактичного втілення в життя приписів правових норм через поведінку суб'єктів адміністративного права; 3) правові відносини - вольові суспільні відносини, що виникають на основі норм права [2, с. 33].

У свою чергу, функціональні складові механізму адміністративно-правового регулювання включають: 1) юридичні факти - конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна та припинення адміністративно-правових відносин; 2) правову свідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання – система відображення правової дійсності у поглядах, почуттях, уявленнях людей про право; 3) законність – правовий режим суспільного життя, який характеризується неухильним дотриманням норм права всіма суб'єктами правових відносин; 4) акти тлу-

мачення норм права; 5) акти застосування норм права [3, с. 12-13].

Відтак, саме органічні елементи механізму адміністративно-правового регулювання безпосередньо складають зміст процедури регулювання, створюють базову основу процесу розробки, прийняття та реалізації адміністративного законодавства, а також ефективності застосування інших засобів адміністративно-правового регулювання.

Тому можна погодитись з думкою С. Г. Стеценка про те, що органічні складові частини визначають суть самого механізму, тобто без них не може відбуватись процес адміністративно-правового регулювання. У той самий час функціональними складовими частинами можуть вважатись ті, котрі значною мірою впливають на зазначений механізм, його вираженість та ефективність, водночас вони не є обов'язковими елементами [2, с. 33].

Тобто виділення функціональних елементів в механізмі адміністративно-правового регулювання обумовлено специфікою сфери такого регулювання. При цьому органічні елементи механізму матимуть однаковий склад, а функціональні можуть відрізнятися.

Для визначення поняття та структури механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна необхідно з'ясувати особливості відповідного режиму.

Т. П. Мінка, досліджуючи онтологічну сутність правових режимів, зробив висновок, що правовий режим як самостійна правова категорія хоча й розглядається науковцями в різних аспектах, однак головна особливість полягає в тому, що у будь-якому разі він встановлюється, змінюється, припиняється та забезпечується правом. Поза правовою системою він не може існувати априорі. Поза правовою системою діють режими, які не передбачають юридичного втручання в регулювання відносин та не врегульовані правовими нормами. На думку науковця, неможливо визначити такий правовий режим, який би був встановлений поза політичною волею держави, інакше така держава не є суверенною [4, с. 125]. Можна погодитись з такою точкою зору, адже, як прави-

ло, правові режими носять назву «правових» у зв'язку із тим, що вони встановлюються на підставі норм права.

О. В. Адабаш вважає, що сутність будь-якого адміністративно-правового режиму полягає у сукупності заходів адміністративно-правового впливу, передбачених законом, що встановлюють межі поведінки, визначають заборони та обмеження щодо вчинення окремих дій, забезпечується засобами державного примусу, яким наділені компетентні органи чи особи, метою якого є забезпечення безпеки держави в цілому або в окремії, важливій для неї сфері діяльності [5, с. 39].

Правовий режим військового майна характеризується рядом особливостей. Наприклад, М. З. Романюк, досліджуючи один із видів військового майна – землі оборони, виділив такі ознаки їх правового режиму: 1) можливість перебування земель оборони лише в державній та комунальній власності; 2) можливість їх надання визначеному колу суб'єктів для розміщення і постійної діяльності; 3) використання земель оборони відповідними суб'єктами на праві постійного землекористування; 4) істотне обмеження на землях оборони права загального землекористування; 5) можливість створення навколо військових частин та оборонних об'єктів, а також у межах прикордонної смуги, зон з особливим режимом використання земель; 6) можливість передачі земель оборони у вторинне користування господарюючим суб'єктам для визначених законом потреб без зміни їх цільового призначення; 7) функціонування особливої системи органів управління у сфері використання та охорони земель оборони [6, с. 16].

Дослідження адміністративного законодавства [7; 8; 9] у сфері регулювання режиму військового майна в Україні дозволяє виділити такі структурні елементи його механізму:

1) акти адміністративно-правового регулювання, організаційні акти та акти реалізації;

2) принципи, цілі та завдання адміністративно-правового режиму військового майна в Україні;

3) адміністративно-правові та інші правовідносини, що виникають у сфері використання військового майна в Україні;

4) адміністративна відповідальність за порушення режиму військового майна в Україні.

Охарактеризуємо кожний з означених елементів.

Так, розглядаючи перший структурний елемент механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна в Україні, необхідно вказати на таку особливість, як наявність у системі елементів, крім актів адміністративно-правового регулювання та актів реалізації, актів організаційного забезпечення, зокрема, стратегічних актів, планів, бюлетенів тощо.

Відповідно до Закону України «Про організацію оборонного планування» [8] матеріальне забезпечення Збройних Сил України здійснюється на основі довгострокового, середньострокового та короткострокового планування. При цьому оборонне планування ґрунтується на таких актах, як Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки, Стратегічний оборонний бюлетень (концептуальний довгостроковий програмний документ з реформування та розвитку Збройних Сил України та інших складових Воєнної організації держави), директива з оборонного планування (документ, який визначає основні показники оборонного планування), державні програми розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань (програми, що розробляються центральними органами виконавчої влади, які здійснюють керівництво військовими формуваннями, з метою визначення перспективних цілей, завдань та практичних заходів організаційно-технічного і соціально-економічного характеру).

Означені акти є основою для розробки довгострокових, середньострокових та короткострокових планів забезпечення Збройних Сил України майном. Крім того, стратегічні та планові документи є основою для розробки нормативно-правових актів.

У системі актів правового регулювання режиму військового майна важливе значення мають акти реалізації. Наприклад, у 2015-2016 рр. Міністерство оборони Укра-

їни своїми наказами затвердило Порядок списання військового майна у Збройних Силах України [10] та Інструкцію з організації охорони та захисту військового майна, яке знаходиться на території державних підприємств, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, силами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України [11].

Акти реалізації приймаються з метою деталізації положень нормативно-правових актів та визначення конкретних способів та методів реалізації цих положень.

Наступним елементом механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна є принципи, цілі та завдання адміністративно-правового режиму військового майна в Україні.

Метою адміністративно-правового регулювання режиму військового майна слід вважати упорядкування правовідносин у сфері обігу військового майна, а також визначення повноважень органів військового управління та посадових осіб щодо управління цим майном.

Відповідно до означеної мети можна виділити такі завдання адміністративно-правового регулювання: 1) визначення системи суб'єктів управління військовим майном, розподіл між ними відповідальності за дотримання режиму військового майна; 2) визначення порядку планування, замовлення, закупівлі, обліку, використання, інвентаризації, списання та утилізації військового майна; 3) встановлення підстав та видів юридичної відповідальності за порушення режиму військового майна тощо.

Основними принципами адміністративно-правового регулювання в цій сфері є диференційований підхід до визначення складу військового майна, централізоване управління та контроль за забезпеченням правового режиму військового майна, спеціальний порядок обліку, інвентаризації, зберігання, списання, використання та передача військового майна тощо.

Окремим елементом механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна є адміністративно-правові та інші правовідносини, що виникають у сфері використання військового майна в

Україні. Зокрема, до інших видів правовідносин належать фінансові правовідносини, що виникають у процесі організації оборонного планування та замовлення військового майна, адміністративно-процесуальні правовідносини, що виникають у процесі притягнення посадових та інших осіб, винних у порушенні режиму військового майна, до адміністративної відповідальності, службово-трудова правовідносини та ін.

Важливим елементом механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна є адміністративна відповідальність за порушення режиму військового майна в Україні. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про державне оборонне замовлення» у разі нецільового використання бюджетних коштів відповідальність несуть державні замовники згідно із законом. У разі невиконання або неналежного виконання оборонного замовлення винна сторона відшкодовує іншій стороні завдані нею збитки в порядку, передбаченому законом. У разі ухилення виконавця, визначеного в порядку, передбаченому законодавством, від укладення державного контракту такий виконавець несе відповідальність згідно із законом [9].

Крім того, Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено адміністративну відповідальність за такі види правопорушень: неправомірне використання державного майна (ст. 184-1), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 172-12), зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172-13), порушення правил поведіння із зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 172-19) та ін. [12].

Таким чином, проведений у даній статті науково-правовий аналіз дозволяє сформулювати поняття механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна в Україні як систему адміністративно-правових засобів та інших елементів, пов'язаних між собою, які у комплексі забезпечують стабільність правового режиму військового майна, його дотримання всіма суб'єктами правовідносин.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено структуру механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна в Україні; визначено поняття механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна та виділено основні елементи цього механізму; охарактеризовано елементи механізму адміністративно-правового регулювання режиму військового майна в Україні.

Література

1. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галуцька. – Херсон : Гринь Д.С., 2015. – 272 с.
2. Стеценко С. Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання / С. Г. Стеценко // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – С. 31-34.
3. Адміністративне право України: підручник / за заг.ред. д.ю.н., проф. Коломoeць Т.О. – К. : «Истина», 2008. – 457 с.
4. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму / Т. П. Мінка / Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 123-127.
5. Адабаш О. В. Поняття, сутність та ознаки адміністративно-правових режимів / О. В. Адабаш // Європейські перспективи. – 2013. – № 12. – С. 36-40.
6. Романюк М. З. Правовий режим земель оборони України: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Романюк Михайло Зіновійович. – К.. 2013. – 21 с.

SUMMARY

In the article the structure of the mechanism of administrative and legal regulation of munitions in Ukraine; The concept of the mechanism of administrative and legal regulation of munitions and highlights the main elements of this mechanism; described elements of the mechanism of administrative and legal regulation of munitions in Ukraine.

7. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1075-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 407.
8. Про організацію оборонного планування: Закон України від 18.11.2004 № 2198-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 4. – Ст. 97.
9. Про державне оборонне замовлення: Закон України від 03.03.1999 № 464-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 17. – Ст. 111.
10. Про затвердження Порядку списання військового майна у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 12.01.2015 № 17 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 14. – Ст. 367.
11. Про затвердження Інструкції з організації охорони та захисту військового майна, яке знаходиться на території державних підприємств, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, силами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 30.03.2016 № 172 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 38. – Ст. 1471.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122.

МЕДІАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ: ТЕОРЕТИКО- ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

БОЖЕНКО Наталія Василівна - аспірант юридичного факультету кафедри адміністративного та кримінального права Дніпропетровського національного університету ім.О.Гончара

Научная статья посвящена исследованию теоретически-исторических оснований медиации как альтернативного метода решения конфликтов. Рассматриваются основные этапы становления медиации, научные подходы отечественных и зарубежных ученых о целесообразности и актуальности внедрения указанного альтернативного механизма урегулирования споров.

Ключові слова: *медіація, примирення, правовий конфлікт, спір, міжособистісний конфлікт.*

Вступ

Створення умов для вільного, прогресивного розвитку суспільства є одним із найважливіших завдань сучасної держави, при цьому вагому роль відведено формуванню ефективних механізмів врегулювання конфліктів – неодмінних супутників будь-яких соціальних процесів. Вирішення правових конфліктів необхідно досліджувати як певний механізм, на функціонування якого впливають як соціальні, так і правові явища та процеси. У сучасному суспільстві все частіше використовуються неюрисдикційні способи вирішення правових конфліктів, серед яких одне з важливих місць займають альтернативні методи вирішення конфліктів, до яких, зокрема, відноситься медіація.

Дослідженням питання медіації, як одного із альтернативних засобів врегулювання спорів, у тому числі адміністративних, приділяли увагу С. Васильчак, В. Баранова, Є. Борисова, О. Бобров, В. Землянська, Т. Подковенко, Г. Єрьоменко, Г. Похмелкі-

на, Т. Кисельов, Д. Давиденко, Ю. Притика, О. Дементьев, І. Бельська, Д. Валдайцев, Є. Тихонова, Ф. Ентрингер, Х. Бесемер, Ц. Шамлікашвілі, Л. Леві-Брюль, М. Пель, Р. Нельсон та ін. Однак, дослідженнями вітчизняних та зарубіжних науковців недостатньо врегульовано дане питання, і тому є потреба щодо подальшого його вивчення.

Постановка завдання

Метою статті є дослідження теоретико-історичних аспектів медіації як альтернативного методу вирішення конфліктів.

Результати дослідження

У всьому світі медіація є однією з найпопулярніших форм урегулювання конфліктів. Медіація (від лат. mediation – посередництво) – це приватне та конфіденційне використання посередників для виходу з конфліктної ситуації. Вона дає можливість уникнути втрати часу в судових розглядах та додаткових і непередбачуваних матеріальних витрат.

Медіація, в сучасному розумінні як суспільно значима діяльність, стала розвиватися в другій половині ХХ століття, передусім в країнах англосаксонського права: США, Великобританії, Австралії, після чого отримала поширення і в Західній Європі (Франції, Німеччині, Італії).

У 1976 році відбулася національна конференція ім. Р. Паунда «Причини недоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США» [1], яка і стала

початком впровадження альтернативних способів вирішення спорів, оскільки саме тоді проявився взаємозв'язок цих методів з судовою системою США. Тоді ж Верховний суддя У. Бергер звернув увагу на серйозні проблеми судової системи: великі судові витрати, тривалі терміни розгляду справ, надмірну легалізацію та формалізацію процедур, які вимагають надвеликих розмірів витрат на юридичне обслуговування громадян – та запропонував звернутися до неформальних альтернатив. На цій же конференції гарвардський професор Ф. Сандер (Frank E. A. Sander) ввів таке поняття, як «Суд з багатьма дверима» [2]. Тобто коли суд може запропонувати позовникам не лише судові слухання, але й інші підходи, такі як медіація або арбітраж. Ця конференція стала історичним ривком, після якого ідеї медіації почали проникати у свідомість людей.

Примирливими процедурами зацікавилися й інші країни, у тому числі Англія, Ірландія, Канада, Індія, Австралія, а пізніше і Європа. Необхідно звернути увагу, що ініціаторами примирення виступали як окремі особи, так і держави, а пізніше – міжнародні організації, передусім Організація Об'єднаних Націй (ООН). Стаття 33 Статуту ООН регламентує мирне вирішення спорів, у тому числі «шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення» [3].

Пізніше, в 1982 році Конвенцією Організації Об'єднаних Націй по морському праву, у ст. 279 був передбачений обов'язок держав-учасниць врегулювати будь-який спір між собою, згідно із тлумаченням або застосуванням цієї Конвенції, мирними засобами, у тому числі шляхом переговорів, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами за своїм вибором [4].

З метою урегулювання процедури медіації ООН опублікувала для господарського права Модельний закон про міжнародні комерційні примирливі процедури (Model Law on International Commercial Conciliation (UNCITRAL)); у США виданий Єдиний закон про медіацію (Uniform Mediation Act); в Австрії був ухвалений Федеральний закон про медіацію.

Що стосується країн пострадянського простору, то найбільшого успіху в процесі просування примирливих процедур досягла влада Республіки Беларусь, яка в 2004 році розробила і в 2008 році ввела в дію законодавчу модель судового посередництва. На сьогодні медіація є самостійним правовим інститутом попри те, що він вимагає вдосконалення. Головним позитивним ефектом процесу медіації є те, що після її завершення сторони чітко знають, що результат, до якого вони прийшли, був вироблений безпосередньо ними. Іншими словами, кінцевий результат медіації, до якого сторони прагнуть прийти, – укладення домовленості на взаємовигідних умовах, як хотілося б їм. У цьому і є головний сенс і мета будь-яких мирових переговорів і медіаційних процесів.

В Україні медіація з'явилася через 3 роки після розпаду Радянського Союзу. Так, у 1994 році, з метою сприяння розвитку стабільного українського суспільства шляхом запровадження відновних практик і підходів, у Києві був створений перший Український Центр Порозуміння [5], як представництво міжнародної організації Search for Common Ground («Пошук порозуміння»), і вже у 1995-1997 роках перші навчені медіатори стали брати участь у вирішенні міжособистісних конфліктів за допомогою процедури медіації.

Медіація під час врегулювання адміністративних спорів в Україні застосовується вже не перший рік – в основному завдяки міжнародним організаціям (зокрема Міжнародній фінансовій організації), яка фінансує відповідні програми. На сьогодні врегулювання спорів за участю незалежного посередника (медіатора) проходить у рамках діяльності ряду громадських, благодійних організацій, а також установ, які надають платні послуги з медіації; крім того, з 2003 року в українських судах медіатори беруть участь у процесах експериментально; проводиться підготовка суддів-медіаторів і адвокатів-медіаторів [6].

Одним із найбільших є Український центр медіації (УЦМ), заснований при Києво-Могилянській бізнес-школі з метою створення інституції, яка стала б рушійною силою для розвитку альтернативних спосо-

бів вирішення спорів в Україні шляхом проведення навчання і надання послуг дійсно незалежних медіаторів.

На думку голландського судді-медіатора М. Пеля, «уміння грамотно запросити до медіації, тобто професійно й ефективно запропонувати врегулювати конфлікт з використанням принципів медіації і зробити необхідні консультації у зв'язку з цим, стає важливою професійною навичкою, природна частина якої – також уміння зрозуміти, в яких ситуаціях використання медіації небажано. При цьому, щоб успішно зробити пропозицію до медіації, необхідно знати, які конфлікти можуть бути вирішені за допомогою медіації, а які – ні» [7].

Що стосується перспектив розвитку медіації в нашій державі, то доцільно відмітити наступне. На думку Д. Л. Давиденко, медіація – «безумовно, один з безперечних напрямів розвитку правового захисту громадян і юридичних осіб. Недооцінювати переговори і їх роль у визначенні функцій кожного учасника спору немає сенсу, оскільки це перевірено часом, досвідом багатьох поколінь. Досить згадати численні дипломатичні приклади досягнення консенсусу між державами, використання різних підходів і засобів для цього» [8]. Попри те, що в різні періоди історії України медіація отримувала деякий розвиток, ідея і модель сучасної медіації переймається сьогодні з досвіду західних країн, у яких інститут медіації ефективно функціонує не один десяток років.

На сьогодні поступово здійснюється запровадження взаємодії суддів і медіаторів. Передбачається, що процедура медіації дозволить врегулювати спір на стадії зародження конфлікту, зменшити кількість цивільних, у тому числі адміністративних справ у суді, понизити витрати учасників процесу і судів.

Слід зазначити, що про альтернативну процедуру врегулювання спору за участю посередника судді під час розгляду адміністративних справ не завжди роз'яснюють сторонам можливість вирішити спір за допомогою медіації, тому медіація на сучасному етапі становлення не зовсім затребувана. Крім цього, думка самих суддів про необхідність застосування в судах України про-

цедури медіації є неоднозначною. Так, одні розраховують, що завдяки медіації навантаження на суддів знизиться, інші побоюються зловживань учасників процесу з метою з'ясувати, на які вчинки готова піти протилежна сторона.

Крім того, багато громадян країни доки ще не готові і не бажають прибігати до мирного вирішення питання. Кожен учасник захищає свою принципову позицію і настільки упевнений у власній правоті і непогрішності, що це заважає домовитися з протилежною стороною. Тому вважаємо, що основний напрям, по якому варто працювати, – інформаційний. Якщо людям надавати більше інформації про те, хто такі медіатори, чим вони займаються, що таке медіація і як вона впроваджується в життя, то поступово громадяни прибігатимуть до того, щоб дозволити виниклі спори шляхом медіаційної угоди.

Сьогодні ще досить рано диференціювати області, в яких медіація найбільш затребувана. Важливо, що цей інститут отримує підтримку не лише судовою, але й іншими гілками влади. Існує думка, що нині створені всі умови для інтеграції медіації в українську правову культуру. Вказаний напрям набуває особливої значущості також для української вищої професійної освіти, зокрема в контексті включення України у Болонський процес, у рамках якого певний інтерес для української ментальності представляють ініціативи ЄС в області професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема «підготовка фахівців з лінгвокультурного посередництва в соціально значимих областях, включаючи право та ін.» [9]. При цьому, згідно з оглядом ЄС по дослідженню потреби у фахівцях з мови і лінгвокультурної медіації, особливу увагу, на думку дослідників, слід приділяти «іншомовній і перекладацькій підготовці медіаторів» [10].

Порядок проведення процедури медіації у світі може відрізнитися, але зберігаються основні її принципи, що є засадами при її проведенні. Україна вже зробила перші кроки на шляху впровадження та застосування даного методу. Уже на сьогодні першою ластівкою такого розвитку стало прийняття Верховною Радою України (03.11.2016 р.) законопроекту «Про медіацію» № 3665. Відповід-

АНОТАЦІЯ

Наукова стаття присвячена дослідженню теоретико-історичних основ медіації як альтернативного методу вирішення конфліктів. Розглядаються основні етапи становлення медіації, наукові підходи вітчизняних та зарубіжних науковців щодо доцільності та актуальності упровадження вказаного альтернативного механізму врегулювання спорів.

но до проекту цього закону, «медіація може бути проведена у разі виникнення конфлікту (спору) як до звернення до суду (третейського суду), так і під час або після судового чи третейського провадження, у тому числі під час виконавчого провадження» [11]. Закон трактує процедуру медіації як «альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їх спору» [11]. Гадаємо, що положення цього закону будуть сприяти розвитку громадськості та формуванню культури цивілізованого врегулювання спорів.

Висновки

Враховуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що будь-яка держава, яка шукає шляхи задоволення потреби, що зростає у суспільства щодо ефективної і неупередженої системи правосуддя, повинна створити повноцінний комплекс альтернативних процедур врегулювання спорів. У зв'язку з цим, діяльність із запровадження медіації у останні роки отримала велике визнання у Європі. Наша держава також прокладає свій шлях розвитку демократії та побудови громадянського суспільства. Маленькими кроками, але значимими і такими, що повністю відповідають ментальності українського народу, на цьому шляху буде запроваджено інститут, альтернативний судовому вирішенню спорів, – медіація.

Література

1. Історичний аспект розвитку інституту медіації та сучасні тенденції його розвитку // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Юриспруденція, 2014, – № 10/2. – том. 1. – С. 32.

SUMMARY

The scientific article is devoted to research of theoretical and historical foundations of mediation as an alternative method of conflict resolution. The main stages of mediation and scientific approaches of domestic and foreign scholars on the feasibility and relevance of the implementation of this alternative dispute resolution mechanism.

2. Лав Л. Суд з багатьма дверима // Медіація і право, 2010. – № 1(15). – С. 24–28.

3. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. Сан-Франциско, 1945.

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй по морському праву. 10.12.1982 // Бюлетень міжнародних договорів, 1998. – № 1.

5. Від суперництва до співпраці: зміна підходів до розв'язання конфліктів, УЦП: [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://uccg.org.ua>.

6. Коваль Р. Г. Актуальні питання формування української моделі відновного правосуддя, Український Центр Порозуміння, 2005р.: [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf>.

7. Пель М. Запрошення до медіації: практичне керівництво про те, як ефективно запропонувати вирішення конфлікту за допомогою медіації. – М.: Міжрегіональний центр управлінського і політичного консультування, 2009. – С. 9.

8. Давиденко Д. Л. Нейтральність і довіра як основа посередництва: декілька історичних ілюстрацій // Третейський суд, 2010. – № 1 (67). – С. 160.

9. Атабекова А. А. Іншомовні спеціальні концепти в міжкультурній професійно-орієнтованій комунікації (мовне оформлення і інтерпретація) / А. А. Атабекова. – М.: РУДН, 2008. – 198 с.

10. Kondo Met Al. Intercultural Communication, Negotiation, and Interpreting // Y. Gambier, D. Gile & C. Taylor (eds). Conference Interpreting: Current trends in Research / Met Al. Kondo. Amsterdam: Benjamins, 1997. – 342 p.

11. Законопроект України «Про медіацію» від 17.12.2015 № 3665: [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

ДО ДИСКУСІЇ ЩОДО ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ВВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ ВОЄННОГО СТАНУ

ГОЛУБ Віктор Олександрович – аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України

УДК 342.77

В статті здійснено аналіз правових оснований введення чрезвычайного адміністративно-правового режиму воєнного положення по законодавству України. Очерчен круг правових и воєнно-політичних факторів обумовлюючих введення воєнного положення в частині території України.

Ключові слова. Правовий режим, надзвичайний адміністративно-правовий режим, режим воєнного стану, введення воєнного стану.

Питання правових підстав введення адміністративно-правового режиму воєнного стану, його продовження та скасування на сьогоднішній день породжує у правовій, воєнній та політичній науках активну полеміку. На сьогоднішній день у вітчизняному адміністративному праві це питання вважається чи не найголовнішим у галузі розбудови інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів, направлених на забезпечення національної безпеки. Теоретичні та практичні проблеми щодо введення правового режиму воєнного стану, в тій чи іншій мірі, досліджували В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.В. Белявцева, С.В. Ківалов, С.А. Кузниченко, В.Я. Настюк, Н.В. Харечко та інші. Більше того, існуюча воєнно-політична ситуація, пов'язана з кризою у відносинах з Російською Федерацією, актуалізує цю дискусію також серед політиків та в колі представників інститутів громадянського суспільства. Дискусанти шукають відповідь у чинних національних правових нормах,

пропонують звернутись до зарубіжного та міжнародного досвіду.

Однак незважаючи на зростаючу інтенсивність наукових досліджень, присвячених різним аспектам цієї проблематики, великий пласт правовідносин цього інституту й дотепер залишається дискусійним.

Після закінчення Другої світової війни, на тлі активізації правових та політичних досліджень безпечного світового співіснування, посилилась увага до інституту надзвичайних правових режимів, як до інструментів забезпечення миру та стабільності. На початку другої половини ХХ століття вченими з ФРН А. Холманом і Х. Фольцем уперше було визначено перелік підстав для введення надзвичайних режимів:

1) наявність зовнішньої загрози для однієї держави, що виражається у здійсненні іноземною державою актів військової загрози чи воєнного нападу, а також керівництві іноземною державою діями «підривних елементів» усередині країни;

2) наявність різного роду «внутрішніх безпорядків», заколотів і повстань;

3) настання «конституційної необхідності», викликані порушенням функціонування якого-небудь конституційного органу чи конфліктом (у федеральній державі) між центром та суб'єктом федерації;

4) порушення функціонування державного апарату, викликане страйком державних службовців;

5) відмовлення від сплати податків (податковий страйк);

6) скрутне становище у галузі економіки і фінансів, а також трудові конфлікти;

7) катастрофи, епідемії і стихійні лиха [1, с.28-30].

На початку 60-х років ХХ ст. за сприянням ООН було досліджено 36 конституцій різних країн для встановлення переліку явищ, які слід кваліфікувати як «загроза державі», при виникненні яких може бути введений надзвичайний режим: зовнішня загроза (війна, міжнародний конфлікт, акт зовнішньої агресії, оборона або забезпечення безпеки держави у цілому або окремої її частини): громадянська війна, повстання, підривні дії революційних елементів; порушення миру, спокою або громадського порядку; загрози конституційному ладу; стихійне лихо, аварія, катастрофа; порушення життєво-важливих галузей економіки або соціальних служб [2, с.128-129].

Нині діючий Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII не містить окремої статті визначаючої правові підстави на введення воєнного стану. На думку С.О. Кузніченка, перелік обставин не є обов'язковим, а у випадку зазначення, повинен мати лише рекомендаційний характер [3, с.38]. Хоча далі в дослідженні С.О. Кузніченко зазначає про можливість введення воєнного стану в державі у випадку, коли небезпечний фактор загрожує всій державі у цілому, що, у свою чергу, відповідає міжнародним нормативним актам, які визначають підставою для введення воєнного стану виключно «загроза життю нації», а не якій-небудь території, на якій проживає нехай і значна частина населення держави (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. [4]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [5]; Європейська соціальна хартія 1961 р. [6]) [3, с.54].

Таким чином, формулювання правової підстави на введення адміністративно-правового режиму воєнного стану слід виходити з таких правових категорій, як:

- 1) збройна агресія;
- 2) загроза нападу;
- 3) небезпека державній незалежності;

4) небезпека територіальній цілісності.

Закон України «Про оборону» статтею 1 пояснює поняття «збройна агресія», як – *«застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій:*

вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;

блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;

напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України;

засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах п'ятому – сьомому цієї статті діям, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях;

дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах п'ятому – восьмому цієї статті;

застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дій зазначених договорів» [7].

Як бачимо, збройна агресія як кваліфікаційна ознака для введення режиму воєнного стану складається з цілої низки описів самостійних дій ворожої держави (групи ворожих держав).

У міжнародному праві поняття «агресія» охоплює будь-яке незаконне з точки зору Статуту ООН застосування збройної

сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності і політичної незалежності іншої держави чи народу (нації). Вважаючи, що агресія є найбільш небезпечною формою незаконного застосування військової сили, з метою надання юридичного статусу державі, яка першою застосує збройну силу проти іншої держави та встановлення випадків можливого застосування права іншої держави на самооборону, ООН резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14.12.1974 дала визначення агресії [8], яке по суті є ідентичним поняттю встановленому законом України «Про оборону», за винятком формулювання «... *інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів*» [7].

Поняття «загроза нападу» немає нормативного визначення ні вітчизняним законодавством, ні міжнародними правовими актами. Тому з'ясування сутності загрози нападу слід шукати в наукових джерелах.

Досліджуючи таке явище як національна безпека, В.А. Ліпкан зазначав, що воєнна загроза – це «... стан, що характеризується існуванням потенційної можливості застосування військової сили проти держави для досягнення політичних і інших цілей яким-небудь суб'єктом військово-політичних відносин». Воєнну небезпеку дослідник визначає вищим ступенем напруженості, яка характеризується відкритим протистоянням сторін, їх намірами вирішити існуючі протиріччя військово-силовими методами. Характерними ознаками воєнної загрози для країни В.А. Ліпкан називає: наявність гострих суперечностей, розв'язання яких є можливим лише із застосуванням військової сили; наявність у однієї із сторін достатньої кількості військових сил і засобів для розв'язання суперечності на свою користь або здатність держави створити такі сили в перспективі; наявність у лідерів або урядів політичної волі або рішучості піти на застосування сили, здатності використовувати збройні сили для вирішення можливого конфлікту; наявність надійних союзників серед держав, їх коаліцій або інших суб'єктів військово-політичних відносин;

сприятливі геополітичні умови і реальна (або прогнозована) військово-політична обстановка для здійснення військових акцій тощо [9].

Воєнна доктрина України – правовий акт, що визначає державну політику України у сфері оборони та який є складовою частиною концепції національної безпеки та становить сукупність основоположних принципів організації та забезпечення безпеки України оперує поняттям «загроза застосування військової сили» – наміри або дії однієї зі сторін воєнно-політичних відносин, які свідчать про готовність до застосування військової сили проти іншої сторони з метою досягнення власних цілей та поняттям «воєнна загроза», визначаючи перелік останніх:

«... збройна агресія і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та військова агресія Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей), нарощування військової потужності Російської Федерації в безпосередній близькості до державного кордону України, у тому числі потенційна можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території Автономної Республіки Крим;

мілітаризація Російською Федерацією тимчасово окупованої території шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення;

присутність військового контингенту Російської Федерації у Придністровському регіоні Республіки Молдова, який може бути використаний для дестабілізації ситуації у південних регіонах України;

нарощування Російською Федерацією поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом, створення нових, розширення і модернізація наявних баз, об'єктів військової інфраструктури;

активізація спеціальними службами Російської Федерації розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки в Україні, а також з метою підтримки не передбачених законом збройних формувань у східних

регіонах України і створення умов для розширення масштабів збройної агресії;

діяльність на території України не передбачених законом збройних формувань спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, залякування населення, позбавлення його волі до опору, порушення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, важливих об'єктів промисловості та інфраструктури;

територіальні претензії Російської Федерації до України і посягання на її суверенітет та територіальну цілісність» [10].

Таку кваліфікаційну ознаку, як «небезпека державній незалежності України», слід тлумачити, виходячи з її складових, «небезпека» (англ. та франц. *danger*, нім. *gefahr*, рос. *опасность*) – це об'єктивне явище матеріального світу, процеси, об'єкти, які здатні за певних умов завдавати шкоди суб'єкту як відразу, так і в майбутньому, тобто викликати небажані наслідки [11, с.28], та «державна незалежність» (англ. *independence*, нім. *Unabhängigkeit*, рос. *государственная независимость*) – верховенство державної влади всередині країни самостійність у міжнародних відносинах [12, с.200].

Остання категорія, зазвичай, у політології та міжнародному праві є тотожною поняття «суверенітет» – забезпечену міжнародним правом потенційну здатність до існування, до самостійного здійснення волі та інтересів народу на всіх етапах реалізації його права на самовизначення [13, с.310]. Британський юрист Майкл Бартон Ейкхерст взагалі державний суверенітет розумів як абсолютну незалежність, пропонуючи замінити термін «суверенітет» категорією «незалежність», пояснивши, що суверенітет «...взагалі не є юридичним терміном, який не має чіткого визначення, а є виразом, що повністю стосується сфери емоцій» [14, р.47].

Небезпеку територіальній цілісності, як правову підставу запровадження надзвичайного адміністративно-правового режиму воєнного стану, слід розглядати у площині категорії «територіальна цілісність», як загальновизнаного та універсального принципу міжнародного права, який полягає в дотриманні обов'язків, визначених

міжнародними договорами, звичаєвими та іншими нормами міжнародного права.

В.О. Шмаков пропонує під цілісністю держави розуміти «стан країни, який визначається її конституційним ладом у сферах територіального, політичного, адміністративного, правового, економічного устрою тощо», пояснюючи, що порушення у будь-якій із зазначених сфер можуть призводити до порушення цілісності держави в цілому [15, с.326].

Таким чином, виконання обов'язку поваги до територіальної цілісності слід розглядати як:

1) не набувати чужої території шляхом погрози силою або її застосування;

2) поважати недоторканність державних кордонів;

3) не використовувати іноземної території без згоди суверена;

4) не використовувати своєї території таким чином, щоб цим заподіювалася шкода територіям інших держав,

5) не здійснювати насильницького розчленування якої-небудь держави;

6) не визнавати територіальних змін, що стали наслідком застосування сили;

7) не інспірувати та не заохочувати сепаратистських рухів з метою штучного поділу території та ін. [16, с.224].

Разом з тим варто звернути увагу, що ні вітчизняне законодавство, ні законодавство зарубіжне, ні міжнародні договори не містять чіткого та вичерпного визначення понять «загроза нападу», «загроза агресії», «небезпека незалежності», залишаючи вирішення оцінки ситуацій, які вважаються загрозами та небезпеками, органам державної влади наділених правом введення режиму воєнного стану.

У 1954 році Комітет з кодифікації міжнародного права ООН представив проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, який статтею 2 розглядав загрозу миру і безпеці людства як:

«- будь-яка загроза влади будь-якої держави вдатися до акту агресії проти іншої держави;

- підготовка владою будь-якої держави застосування збройної сили проти іншої держави з якою б то не було метою, крім національ-

ної або колективної самооборони або виконання рішення органу ООН;

- організація владою будь-якої держави або заохочення ними організації збройних банд у межах його території або будь-якої іншої території для вторгнення на територію іншої держави, або допущення використання такими збройними бандами його території як операційної бази або відправного пункту для вторгнення на територію іншої держави;

- ведення або заохочення владою будь-якої держави діяльності, розрахованої на збудження міжусобиць в іншій державі;

- ведення або заохочення владою будь-якої держави терористичної діяльності в іншій державі;

- дії влади держави, що порушують зобов'язання щодо забезпечення міжнародного миру і безпеки за допомогою скорочення або обмеження озброєнь, військової підготовки;

- втручання влади держави у внутрішні або зовнішні справи держави за допомогою насильницьких заходів економічного або політичного характеру з метою нав'язати свою волю;

- дії влади держави або приватних осіб, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку [17, с.35-36].

У контексті обґрунтування правових підстав для введення воєнного стану варто привести ще одну правову категорію, визначену Законом України «Про основи національної безпеки України», – «загрози національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України». Крім того, зазначений Закон визначає суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність об'єктами національної безпеки, а посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав – загрозами національної безпеки [18].

З приводу вичерпності підстав для введення воєнного стану в адміністративно-правовій та конституційно-правовій науках розгорнулася дискусія. Частина науковців вважає, що можна було б обмежитися загальними формулюваннями, таким як загрози нападу чи небезпеки державній

незалежності України, її територіальній цілісності тощо, тобто зазначивши в законі найхарактерніші суспільні явища й обставини та надзвичайні ситуації, що можуть зумовити введення режиму воєнного стану [3, с.39]. Прихильники вичерпного переліку обставин вважають, що його зазначення в законі дозволить обмежити адміністративне свавілля влади, не допустить вільного трактування норм закону, які визначають підстави введення надзвичайного режиму воєнного стану.

Можливість введення воєнного стану виключно по причинах зовнішніх загроз є принциповою відмінністю від можливості введення іншого надзвичайного правового режиму – надзвичайного стану. Можливість введення воєнного стану з причин внутрішнього характеру від самого початку виключена на конституційному рівні п.20 ст.106 Конституції України, яка встановлює повноваження президента України, а саме: «Президент України: ...приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України» [19].

У науковій літературі з цього приводу слушно пропонується окремо передбачити вичерпний перелік підстав уведення воєнного стану за аналогією, як це зроблено у Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» [3, с.43; 20, с.208; 21, с.49]. Нами підтримується така пропозиція, оскільки відсилочні та банкетні норми нині чинного Закону України «Про правовий режим воєнного стану» дають, на нашу думку багато простору для оціночних суджень над правовими підставами введення воєнного стану.

Загалом підстави введення повинні характеризуватись наступними критеріями:

1) наявність загрози: потенційної, реальної та незворотної;

2) посягання на об'єкти: життя та здоров'я людей, їхні права та свободи, суверенітет, територіальна цілісність, конституційний лад;

3) можливість незворотних, істотних, стійких та негативних наслідків;

4) необхідність застосування надзвичайних заходів для запобігання та усунення загроз, ліквідації чи мінімізації наслідків.

По наслідках цього дослідження можна узагальнити, що всі підстави для введення воєнного стану в Україні, чи на окремих її територіях існують ще з 28 лютого 2014 року. Адже очевидним є існування активного антидержавницького руху в областях, що прилягають до кордонів Російської Федерації та втратою Україною, у зв'язку з цим, контролю над частиною своєї території: окупації військовими підрозділами Російської Федерації усієї території Автономної Республіки Крим, що фактично можна кваліфікувати як збройний напад проти України; участі регулярних військових підрозділів цієї держави у воєнних діях на території України; захоплення державними інституціями Російської Федерації створення незаконних збройних формувань для терористичної діяльності на території України та допущення використання такими збройними формуваннями своєї території як операційної бази та відправного пункту для вторгнення в Україну; ведення та захоплення владою Російської Федерації діяльності, розрахованої на збудження міжусобиць та терористичної діяльності в Україні; вчинення інших дій, що несуть потенційну та реальну загрозу Українській державності, посягають на суверенітет, територіальну цілісність України, на життя та здоров'я громадян України, їхні права та свободи.

Література

1. Чрезвычайное законодательство ФРГ: Монография / Авдей Ю.И., Волков Л.Б., Ледях И.А., Морщаков Т.Г., и др.; Под ред.: Чхиквадзе В.М. (Введ.) – М.: Юрид. лит., 1969. – 280 с.;
2. Янгол, Н.Г. Чрезвычайное законодательство и исключительные правовые режимы : курс лекций / Н.Г. Янгол. – СПб.: ГУАП, 2006. – 208 с.;
3. Кузніченко, С.О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану: моногр. / С.О. Кузніченко. – Харків:, 2014. – 232 с.;
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН : Пакт від 16.12.1966. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043;
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Рада Європи; Конвенція від 04.11.1950. Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004;
6. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS N 163) Рада Європи; Хартія, від 03.05.1996 № ETS № 163 Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062;
7. Про оборону : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>;
8. Определение агрессии : резолюция 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/tu/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml;
9. Ліпкан, В.А. Національна безпека України : нормативно-правові аспекти забезпечення : монографія / В.А. Ліпкан. – К. : Текст, 2003. – 180 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/52457-11-vonna-nebezpeka-vonn-zagrozi-djerela-harakter-n-oznaki.html>;
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>;
11. Безпека життєдіяльності: навч. посібник / О.В. Березюк, М.С. Лемешев ; – Вінниця: Вінниц. нац. техн. ун-т., 2011. – 203 с.;
12. Левин, Д.Б. Основные проблемы современного международного права / Д.Б. Под ред.: Гайдуков Д.А. – М.: Госюриздат, 1958. – 275 с.;
13. Барандій, М.В. Поняття суверенітету держави у міжнародному праві / М.В. Барандій // Часопис Київського університету права. – 2010, – №2 – С.307-311;

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз правових підстав введення надзвичайного адміністративно-правового режиму воєнного стану за законодавством України. Окреслено коло правових та військово-політичних факторів, що обумовлюють введення воєнного стану в частині території України.

SUMMARY

The article provides analysis of the legal basis of declaring of the emergency administrative legal regime of martial law under the legislation of Ukraine. Outlined range of legal and politico-military factors that cause declaring of martial law in some part of Ukraine's territory.

14. Akehurst, M. A Modern Introduction to International Law / M. Akehurst. – London: Allen and Unwin, 1987. – 315 p.;

15. Шмаков, В.О. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань / О.М. Шмаков. – Х.: Військ. ін-т ВВ МВС України, 2005. – 362 с.;

16. Рубашенко, М.А. Співвідношення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у кримінальному праві України (ст.110 КК) / М.А. Рубашенко // Науковий вісник Ужгород. національн. ун-ту. Серія Право. – 2014. – Вип. 26. – С. 223-226.;

17. Кодекс преступлений против мира и безопасности человечества // Международное публичное право: Сб. док. – М.: БЕК, 1996. – Т. 2. – С. 35-36.;

18. Про основи національної безпеки України : Закон України. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>;

19. Конституція України: Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>;

20. Кузніченко, С.О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / С.О. Кузніченко, – Сімферополь, 2010. – 463 с.;

21. Харечко, Н.В. Адміністративно-правовий режим воєнного стану : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Н.В. Харечко; Крим. юрид. ін-т Одес. держ. ун-ту внутр. справ. – Сімферополь, 2011. – 206 с.

ПРАКТИКА ФОРМУЛЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЙ «АДРЕСА», «БУДІВЕЛЬНА АДРЕСА», «ПОШТОВА АДРЕСА» У ПРАВОВИХ АКТАХ УПРАВЛІННЯ МІСТОБУДІВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

ОКОЛОВИЧ Марта Євгеніївна - аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

В статті розглянуто проблеми формулювання дефініцій «адрес», «строительный адрес» и «почтовый адрес», как правовых категорий регулирования градостроительной деятельности в Украине. Приведены примеры нормотворческой практики при определении этих понятий. Предложено пути унификации правового регулирования присвоения адресов.

Ключові слова. Адреса, містобудування, містобудівна діяльність, присвоєння адрес.

Унаслідок містобудівної діяльності на території населених пунктів України постійно вводяться в експлуатацію будівлі та споруди, що є об'єктами громадського та іншого призначення, збільшується житловий фонд населених пунктів. Упорядкування та облік зазначених об'єктів є істотною складовою управлінської діяльності органів місцевого самоврядування. Важливим інструментом у цій галузі правовідносин є адреса об'єкту будівництва, яка присвоюється об'єкту задля його ідентифікації та виокремлення серед інших.

На превеликий жаль, як правова наука, так і популярна спеціалізована публіцистика, оминули своєю увагою проблеми присвоєння адрес об'єктам будівництва, при тому, що відсутність цього реквізиту породжує негативні для особи правові наслідки, унеможливаючи здійснити введення об'єкта в експлуатацію, провести реєстрацію речових прав на нього, чи здійснити виділ його частини та інше.

Наявність адреси в об'єкта будівництва є обов'язковою умовою для здійснення будь-якої операції з ним як з нерухомим майном, реєстрації речових прав на нього. Процедура присвоєння адрес (як поштових, так і будівельних) на сьогоднішній день не врегульована на законодавчому рівні. У кожному регіоні органи місцевого самоврядування розробляють і затверджують свій локальний нормативно-правовий акт направлений на регулювання присвоєння адрес, обумовлюючи, зазвичай, строки такої процедури та свій перелік необхідних для подання документів. Відсутність єдиного порядку присвоєння будівельної адреси об'єкту будівництва та поштової адреси закінченому будівництвом об'єкту на практиці призводить до врегулювання цих питань органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями на власний розсуд.

За наслідками проведеного Міністерством економічного розвитку і торгівлі України аналізу практики присвоєння об'єктам будівництва адрес вбачається, що для присвоєння будівельної адреси об'єкту органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації вимагають у середньому 5-6 документів, а для присвоєння поштової адреси – 6-7 документів. Строк присвоєння будівельної адреси складає в середньому 10 робочих днів, а поштової адреси – 10-18 робочих днів [1].

Відсутність єдиного порядку присвоєння будівельної адреси об'єкту будівництва

та поштової адреси закінченому будівництвом об'єкту, суперечить вимогам Закону України «Про адміністративні послуги», відповідно до якого виключно законами, які регулюють суспільні відносини щодо надання адміністративних послуг, встановлюються найменування адміністративної послуги та підстави для її одержання, суб'єкт надання адміністративної послуги та його повноваження щодо надання адміністративної послуги, перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги, платність або безоплатність надання адміністративної послуги, граничний строк надання адміністративної послуги, перелік підстав для відмови у наданні адміністративної послуги [2].

Зазначені проблеми потребують детального наукового дослідження правових механізмів присвоєння адрес об'єктам будівництва, упорядкування понятійного апарату у цій галузі правовідносин, що сприятиме забезпеченню однакової практики та забезпечення прав фізичних та юридичних осіб під час надання цього виду адміністративних послуг.

Етимологічно слово «адреса» має латинське походження (лат. *dresser* – підіймати, ставити). В епоху формування французької мови у ранньому середньовіччі це слово було запозичене з латині (фр. *adresse* – вказівка). Саме з французької його запозичили в подальшому більшість європейських мов. В українську мову слово адреса входило двома шляхами: через німецько-польський (нім. *Adresse*; пол. *adres*) та через російський (рос. *адрес*).

Розкриваючи зміст поняття «адреса», укладачі Короткого тлумачного словника української мови пояснюють його як: позначення місця розташування житла людини або будівлі (території) юридичної особи. Напис на конверті, пакунку і т. ін., що вказує на місце призначення та одержувача [3, с.10].

Укладачі одинадцятитомного академічного Словника української мови пояснили поняття «адреса» як «... позначення місця проживання чи перебування кого-небудь або місцезнаходження чого-небудь» [4].

Варто зауважити про розвиток змісту досліджуваного поняття, адже у 19 столітті воно пояснювалось дещо по-іншому:

а) позначення особи і місця проживання на листі, посилці й ін.;

б) привітання на папері особі, владі або установі [5, с.83].

У містобудівних правовідносинах на базі поняття «адреса» сформувався дві правові категорії: будівельна адреса та поштова адреса.

На сьогоднішній день поняття «адреса» та «будівельна адреса», законодавчо не визначені не дивлячись на те, що як правові категорії ці поняття фігурують у багатьох правовідносинах: цивільних, господарських, адміністративних, фінансових, управлінських, виборчих тощо.

Відсутність законодавчих джерел та потреба нормативного закріплення дефініції для однозначного розуміння та застосування обумовлює спроби пояснити ці правові категорії в локальних нормативно-правових актах, прийнятих органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями.

Так, виконавчий орган Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація) у Тимчасовому порядку присвоєння поштових адрес об'єктам нерухомості у місті Києві поняття «адреса» пояснює як «... ідентифікатор об'єкта нерухомого майна (за критеріями його місцезнаходження)» [6].

Інший орган Київського міського самоврядування – Київська міська рада своїм нормативно-правовим актом – Положенням про реєстр адрес у місті Києві, затвердженим рішенням Київради від 22 травня 2013 р. №337/9394, виклала дефініцію поняття «адреса» у дещо іншому форматі, а саме: «адреса – структурований опис сукупності реквізитів місця розташування об'єкта нерухомості на місцевості, що однозначно визначає даний об'єкт» [7].

Івано-Франківська міська рада визначила це поняття на свій лад: «Адреса – структурований опис по встановленій формі сукупності реквізитів місцеположення будівель, будов та/або споруд» [8].

Хмельницька міська рада, затвердивши своїм рішенням від 15 липня 2011 р. №20 Положення про єдиний порядок присвоєння та реєстрації адрес об'єктам нерухомості міста Хмельницького, подала своє, дещо відмінне, формулювання дефініції: «Адреса – структурований опис по встановленій формі сукупності реквізитів місцеположення земельної ділянки, об'єктів нерухомості (будівель, будов та споруд), що однозначно визначає даний об'єкт» [9].

Виконавчий комітет Луцької міської ради у Положенні про присвоєння адрес об'єктам нерухомого майна, розташованим на території міста Луцька, затвердженому Рішенням виконавчого комітету Луцької міської ради від 14 лютого 2015 р., сформулював таке визначення: «Адреса – структурована словесна (на відміну від цифрової кадастрової) сукупність реквізитів, що однозначно визначають положення об'єкта адресації на території міста відносно поїменованих елементів вулично-дорожньої мережі міста» [10].

Виконавчий комітет Старобільської міської ради Луганської області у Положенні про порядок присвоєння та зміни поштових адрес (поділ з присвоєнням окремого поштового номера) об'єктам нерухомого майна в місті Старобільськ зазначив, що адреса – це «...структурована словесна (на відміну від цифрової кадастрової) сукупність реквізитів, що однозначно визначають положення об'єкта адресації на території населеного пункту відносно поїменованих елементів вулично-дорожньої мережі населеного пункту» [11].

Як бачимо, під поняттям «адреса» розробники місцевих нормативно-правових актів вбачають: ідентифікатор об'єктів будівництва, структуровану сукупність реквізитів об'єктів будівництва, структурований опис реквізитів об'єктів будівництва тощо.

На сьогоднішній день існують спроби врегулювати таку різноманітність термінологічних визначень шляхом закріплення в Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» визначення досліджуваного поняття – «адреса – структурований опис сукупності реквізитів місця знахо-

дження об'єкта будівництва на місцевості, що однозначно визначає даний об'єкт» [12].

Що стосується поняття «будівельна адреса», то у правовому обороті зустрічається єдине формулювання його дефініції: «Будівельна адреса – це адреса, яка використовується для ідентифікації об'єктів нерухомого майна на період його будівництва» [7]. Хоча у юридичній, будівельно-технічній та довідковій літературі зустрічається визначення цього поняття у такому форматі: «Будівельна адреса – адреса плями забудови, яка вживається в якості офіційного адреси будинку до закінчення будівництва, коли споруді присвоюють більш звичний поштовий адрес» [13, с.13].

Поняття «поштова адреса», на відміну від попередніх понять, має нормативне визначення законодавчим актом. Його дефініція обумовлена Правилами надання послуг поштового зв'язку, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 5 березня 2009 р. № 270: «Поштова адреса – адреса відправника та адресата, яка зазначена на поштовому відправленні, бланку поштового переказу у спеціально призначеному для цього місці» [14].

Однак, таке тлумачення цієї правової категорії у містобудівних правовідносинах мало прийнятне, як таке, що відноситься до понятійного апарату правовідносин надання послуг поштового зв'язку, прав та обов'язків операторів поштового зв'язку і користувачів послуг поштового зв'язку та регулювання відносин між ними. Адаптація поняття «поштова адреса» до правовідносин містобудівної діяльності знову ж таки здійснюється шляхом нормотворчої діяльності органів місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями.

Наприклад, виконавчий комітет Кременчуцької міської ради Полтавської області у Положенні про порядок присвоєння поштових адрес об'єктам нерухомого майна у м. Кременчуці, затвердженому Рішенням виконавчого комітету від 8 липня 2015 р. №343, зазначив, що «поштова адреса – ідентифікатор об'єкта нерухомого майна, що визначає розташування об'єкта нерухомого майна на території міста від-

носно поіменованих елементів вулично-дорожньої мережі міста» [15].

Валківська міська рада Харківської області визначила у своєму рішенні поштову адресу, як «... ідентифікатор об'єкта нерухомого майна (місцезнаходження житла людини або установи (підприємства) відносно країни, регіону (області), району, міста (села, селища), вулиці, провулку, інше» [16].

Виконавчий комітет Шевченківської сільської ради Броварського району Київської області у Порядку присвоєння адрес об'єктам нерухомого майна на території села Шевченкове ототожнив два поняття «адреса» та «поштова адреса»: «адреса (поштова адреса) – ідентифікатор об'єкта нерухомого майна (за критеріями його місцезнаходження)» [17].

При тому, що тлумачний словник української мови пояснює поняття «поштова адреса», як – місцезнаходження житла людини або установи (підприємства) відносно країни, регіону (області), району, міста (села, селища), вулиці (провулку) [18].

Автори проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні», оприлюдненого на офіційному сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, яким пропонується внести зміни до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», сформулювали визначення поняття «поштова адреса» наступним чином: «Поштова адреса – адреса, яка присвоюється закінченому будівництвом об'єкту та використовується для його ідентифікації» [12]. Одночасно законопроектом пропонується встановити єдиний у країні порядок присвоєння адрес об'єктам будівництва, для чого законом надати Кабінету Міністрів України повноваження на розробку відповідного нормативно-правового акту. У цей же час Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України пропонує зберегти за органами місцевого самоврядування повноваження на затвердження нормативно-правових актів, направлених на регулювання порядку присвоєння по-

штових адрес об'єктам нерухомого майна [19], чим демонструє діаметрально протилежну позицію, ніж та, що є у Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, щодо повноважень на регулювання порядку присвоєння адрес, та, на нашу думку, не сприятиме вирішенню ситуації.

Вважаємо, що порядок присвоєння адрес об'єктам будівництва повинен бути встановленим на рівні держави, наприклад постановою Кабінету Міністрів України чи наказом Мінрегіонбуду України. Лише у такий спосіб можна забезпечити єдиний по всій країні порядок надання цієї адміністративної послуги.

Крім цього, нормативно-правовим актом слід обумовити відповідність адреси об'єкту будівництва таким вимогам:

1. Унікальність. Одна і та ж адреса не може присвоюватись більш ніж одному об'єкту адресації.

2. Обов'язковість. Своя унікальна адресна комбінація присвоюється кожному об'єкту адресації.

3. Легітимність. Правову основу адреси забезпечує дотримання процедури її присвоєння, зміни та анулювання об'єкту адресації.

Правовому врегулюванню на державному рівні слід піддавати також такі правові категорії, як:

- адресоутворюючі елементи – країна, область (Автономна республіка Крим), елемент вулично-дорожньої мережі, елемент планування структури та ідентифікаційний елемент (елементи) об'єкта адресації;

- ідентифікаційні елементи об'єкта адресації – номер земельної ділянки, типи і номери будинків (споруд), приміщень і об'єктів незавершеного будівництва.

Література

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>;

2. Про адміністративні послуги : Закон України. [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>

3. Короткий глумачний словник Української мови: словник / [Під. ред. Д.Г. Гринчишина]. – [2-ге видання., переробл. і доповн.]. – К.: Радянська школа, 1988. – 320 с.;

4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/adresa>;

5. Михельсон А.Д. Объяснение 25 000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней. Составил по словарям: ... М. Издание книгопродавца А.И. Манухина, 1865. – 718 с.;

6. Про питання присвоєння поштових адрес об'єктам нерухомості у місті Києві : Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 25.06.2011 №1094. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavy/kmda/Rozporjadzhennja-KMDA-1094-25-06-2011-Pro-pytannja-prysvojennja-poshtovyh-adres-objektam-neruhomosti-u-misti-Kyjevi.pdf>;

7. Про деякі питання ведення реєстрів адрес, вулиць та інших поіменованих об'єктів у місті Києві : Рішення Київської міської ради від 22.05.2013 №337/9394. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kmg.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/D8013E7C1C52C9F7C2257BAA006871F4?OpenDocument;

8. Про затвердження Положення про порядок присвоєння (зміну) та реєстрації адрес об'єктів нерухомості міста Івано-Франківська : Рішення Івано-Франківської міської ради від 20.07.2013 №1134-36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvk.if.ua/rprpv/28417>;

9. Про затвердження Положення про єдиний порядок присвоєння та реєстрації адрес об'єктів нерухомості міста Хмельницького та Положення про адресний реєстр об'єктів нерухомості міста Хмельницького : Рішення Хмельницької міської ради від 15.07.2011 №20. [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <http://www.khmelnitsky.com>;

10. Положення про присвоєння адрес об'єктам нерухомого майна, розташованим на території міста Луцька. Рішення виконавчого комітету Луцької міської ради від 14.02.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutskrada.gov.ua>;

11. Про затвердження Положення про порядок присвоєння та зміни поштових адрес (поділ з присвоєнням окремого поштового номера) об'єктам нерухомого майна в місті Старобільськ : Рішення Виконавчого комітету Старобільської міської ради Луганської області від 1.03.2016 №48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://starobelsk.lg.ua/images/vikonkom/2016/rv_48_01.03.16.pdf.

12. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=39e87d3b-6d8f-4485-9d3f-64f3edf2cf7d&title=ProektZakonuUkrainiproVnesenniAZminDoDeiakikhZakonodavchikhAktivUkrainiSchodoPolipshenniaInvestitsiinogoKlimatuVUkraini>;

13. Филиппова Е.С. Жилищное право: Учебник для вузов / Е.С. Филиппова. – М.: «Юстицинформ», 2007. – 448 с., с. 390; О.М. Дюков Н.І. Пасяда. Комерція на ринку нерухомості: навчальний посібник / О. М. Дюкова, Н. І. Пасяда. – СПб. : Изд-во СПбГУЕФ, 2011. – 109 с.;

14. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку : Постанова Кабінету Міністрів України від 5.03.2009 № 270. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-п>;

15. Про затвердження нової редакції Положення про порядок присвоєння поштових адрес об'єктам нерухомого майна у м. Кременчуці : Рішення виконавчого комітету Кременчуцької міської ради Полтавської області від 8.07.2015 №343. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kremen.gov.ua/downloadtmp/projects/705.doc>;

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблеми формулювання визначення термінів «адреса», «будівельна адреса» та «поштова адреса» як категорій правового регулювання містобудівною діяльністю в Україні. Приведено приклади нормотворчої практики при визначенні цих понять. Запропоновано шляхи уніфікації правового регулювання присвоєння адрес.

SUMMARY

The article reviews the problems in defining the terms "address", "construction address" and "postal address" as the categories of legal regulation of urban development in Ukraine. Examples of definitions of these notions in legislative practice are provided. The ways of unification of statutory regulation on address assignment are presented.

16. Про затвердження Порядку присвоєння та зміни поштових адрес об'єктам нерухомого майна на території Валківської міської ради : Рішення Валківської міської ради Харківської області від 26.02.2016 № 106. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://valky-rada.at.ua/2016_documents/106_porjadok_prisv_posht_adres.doc;

17. Про питання присвоєння адрес об'єктам нерухомого майна на території села Шевченкове : Рішення Виконавчого комітету Шевченківської сільської ради

Броварського району Київської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shevchenkove-sr.ucoz.ru/Rishenya_vukonk/2013r/RVK-28-05-13.doc;

18. Тлумачний словник української мови АБВУД Lingvo-Online. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk-ru/Поштова%20адреса>;

19. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/4537/Проект%20Закону%20України.pdf>.

АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ МИТНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА СЛУЖБ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АКТИВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ТЕРЕЩУК Ю.В. - здобувач МАУП, м. Київ, Україна

В досліджуваній статті автором проаналізовані особливості правового забезпечення реалізації менеджмента таможенних адміністрацій в разрезе міжнародних стандартів. Автор досліджував нормативно-правові акти, регулюючі організацію управління таможенними органами в Литві, США і Великобританії. По результатам дослідження, автор обобщив роль міжнародного «уставного» і національного законодавства в таможенній сфері в питанні менеджмента таможенних органів.

Ключові слова: митні адміністрації, менеджмент митних органів, стандарти міжнародного митного законодавства, національне митне законодавство, митна політика.

Актуальність теми

На сьогодні цілком закономірно можна стверджувати, що роль митних служб, як одних із ключових суб'єктів реалізації зовнішньоекономічної діяльності на міжнародній арені, помітно посилюється. Оскільки економічні показники демонструють високі темпи розвитку макро- та мікроекономічних характеристик саме тих країн, які успішно інтегровані у світову торгівлю, завдання менеджменту національних митниць – бути найбільшим чином налаштованими на загальноприйнятні стандарти, розроблені та рекомендовані міжнародними спільнотами. Але разом із цим шлях, по якому рухаються у своєму розвитку національні митні органи та служби для досягнення інтеграційних завдань може бути абсолютно різним. Тому до-

слідження питання організації менеджменту митних органів виявляється комплексним, у тому числі, завдяки аналізу особливостей зарубіжного досвіду інших країн. А з урахуванням відсутності означеної тематики серед праць вітчизняних науковців та фахівців у галузі митно-правового регулювання, питання національних особливостей правового забезпечення менеджменту митних органів є актуальним та перспективним напрямком наукового пізнання.

Постановка мети

У зв'язку із необхідністю з'ясування особливостей менеджменту митних адміністрацій та служб, мета дослідження кореспондується із аналізом правових актів національної системи законодавства у митній сфері та встановленням їх ролі на шляху досягнення передових стандартів управління митними організаціями.

Результати дослідження

Автори керівництва по модернізації митної служби Люк де Вульф і Хосе Б. Сокол зазначають, що окрім інтеграційних процесів, як напрямків удосконалення національних митниць, важливим є акцент на внутрішньо-організаційній діяльності із управління митними органами з метою створення надійно функціонуючої митної організації з прозорими і простими правилами контролю, що забезпечують швидке проходження товарів через кордон. Слабко налагоджена менеджурська система може легко звести нані-

вещь будь-які позитивні досягнення митниць в інших сферах публічного адміністрування, що так чи інакше пов'язано з міжнародним товарообміном та рейтингом країни за міжнародними стандартами [7, с. 9].

Але навіть і такі особливості не описують повністю картину прагнень національних митних установ до досягнення передових стандартів у митному адмініструванні. Так, для багатьох держав, у силу їхніх внутрішньополітичних, релігійних, географічних чи економічних причин, характерна своя внутрішня митна інфраструктура, яка вже багато років свідчить про стабільне зростання ВВП та нарощення багатств держави.

Помітною тенденцією є той факт, що за останню декаду багато держав витратило значні ресурси на реформування та модернізацію своїх митних відомств для їх інтеграції у міжнародну спільноту за фінансової та технологічної підтримки міжнародних фінансових та інших донорських інституцій, таких як: Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Всесвітня митна організація, Міжнародний валютний фонд, Конференції ООН з торгівлі та розвитку, регіональні банки розвитку тощо [7, с. 9]. Ці та інші фактори неабияким чином відображають особливості еволюції програм менеджменту митних служб та в кінцевому вигляді демонструють здатність держави бути конкурентоспроможним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності.

Фактори, тенденції, ідеології та стратегії у формуванні ефективного керівництва митною організацією є не єдиними елементами, без яких неможлива побудова прозорої та діючої національної митної служби. У кожному окремому випадку ефективне законодавство забезпечує формування базової платформи для підвищення дієвості менеджменту митних організацій. До критеріїв ефективного митного національного законодавства в даній сфері відносять: по-перше, обов'язковість імplementації основоположного міжнародного «статутного» митного законодавства, зокрема, положення: Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему; переглянутої Кіотської конвенції; Стамбульської конвенції; Конвенції МДП; Конвенції АТА; Правил СОТ про сприяння торгівлі; Угоди про оцінку СОТ [8]; по-друге, чіткість диверси-

фікації повноважень митників, що полягає в усуненні конфліктів між актами вищих органів законодавства та нормами федеральних (відомчих) органів щодо реалізації митних функцій; по-третє, справедливий баланс підзвітності та автономності статусу митного органу та їх посадових осіб; по-четверте, обов'язковість визначення підстав реалізації заходів митного контролю, оскільки без цього така реалізація є прямим втручанням в основоположне право на власність згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод; по-п'яте, виконання рішень Європейського Суду з прав людини у питаннях забезпечення прав та невідворотність відповідальності за службову діяльність митників; наступне - визначення мір, правил (процедур) розслідування за скоєння службових правопорушень, встановлення санкції тощо [8].

Незважаючи на прогресивну імplementацію приписів статутного митного законодавства в національні законодавчі системи, наприклад у ЄС, як зауважує професор Університету Джона Хопкінса С. Крескофф, «...життєво важливою передумовою для сучасного митного управління є митний кодекс, який включає в себе міжнародні «кращі методи» і відповідні міжнародні угоди. При відсутності належних юридичних повноважень митні органи не можуть реалізувати міжнародні «кращі методи», позначені в Переглянутій Кіотській конвенції Всесвітньої митної організації» [3].

Погоджуючись із цим, слід констатувати недостатність виключного масиву положень міжнародних норм, а тому, необхідно охарактеризувати національні особливості правового забезпечення менеджменту митних організацій у розрізі окремих країн та з'ясувати специфіку їх дії.

Митні органи Литви відповідно до ст.15 Митного кодексу (далі – МК) Литви складаються із системи центрального апарату митниці, територіальних та централізованих митниць [4]. Звертається увага, що в МК Литви чітко передбачено повноваження кожного із структурних підрозділів апарату та територіальних митних органів. Так, у ст.19 МК Литви зазначається про існування мобільних груп підрозділів територіаль-

них митниць та спеціалізованих митниць, що діють у зонах діяльності територіальних митниць, які здійснюють нагляд з боку митних органів за виконанням митних формальностей у межах своєї компетенції та інші функції, покладені на них Митним департаментом, територіальними або спеціалізованими митницями [4]. Такі мобільні групи виконують антикорупційну та контрольну внутрівідомчі функції, правове забезпечення реалізації процедур яких міститься у нормативно-правовому внутрівідомчому акті, що затверджений Генеральним директором митного департаменту Литви.

Особливим елементом правової природи повноважень працівників митних органів у Литві відмічається наявність нехарактерних для демілітаризованих служб прав вимагати від непокірних осіб дотримання законних вимог. А у випадку непокори співробітник митниці має право застосовувати фізичну або будь-яку іншу нормативно визначену законом (а саме МК) силу [4]. Проводячи паралелі із вітчизняною системою митних органів, митне законодавство Литви містить, як і в Україні (наприклад, оперативні підрозділи органів доходів і зборів), правоохоронні структури, які мають право проводити кримінальні переслідування та вступати у митний процес після виявлення митних правопорушень. Вочевидь, з практичної точки зору, ефект від роботи силового блоку виправдовує своє існування, незважаючи на констатацію сервісного характеру діяльності щодо митного адміністрування, що знаходить свій прояв у положеннях основного Митного Закону.

Відповідно до ст. 22 МК Литви, основу правового захисту співробітників митних органів становить принцип та гарантія незалежної діяльності, що полягають у забороні державним і муніципальним установам та установам Литовської Республіки, їх посадовим і службовим особам, політичним партіям і політикам, громадським організаціям, представникам ЗМІ та іншим юридичним і фізичним особам втручатися у законну діяльність митників та надавати їм вказівки, завдання, які не передбачені митним законодавством [4].

На досить високому рівні організовано управління фінансами в митних органах Литви. Зокрема, в Митному кодексі Литви

передбачено джерела фінансування митних органів: державний бюджет, програми допомоги ЄС (забезпечення матеріально-технічними засобами), інші види асигнувань. При цьому, функція із управління фінансами покладається на директора Митного департаменту, тобто керівника центрального митного управління [4].

Одним із найбільш позитивних досягнень менеджменту в митних органах Литви, на наш погляд, є створення інституції незалежного контролю за діяльністю митниці. Зовнішній спеціальний відомчий аудит, відповідно до ст. 29. МК Литви, здійснює Національний аудиторський офіс Литовської Республіки. Цією ж статтею МК Литви передбачається можливість контролю за діяльністю митників і інститутами Європейського Союзу [4].

У США функціонує досить різноманітна система органів, які беруть участь у сфері митного адміністрування. Посилений характер складності менеджменту таких організацій пов'язаний із федеративною системою територіального устрою США. Одним із органів у митній сфері є Імміграційна та митна поліція США (U.S. Immigration and Customs Enforcement, далі – ICE), яка входить до Департаменту внутрішньої безпеки США (U.S. Department of Homeland Security, далі DHS) і забезпечує дотримання федеральних законів, що регулюють прикордонний, митний контроль, контроль торгівлі та імміграції з метою сприяння національної і громадської безпеки [16]. За внутрішню організацію роботи даного відомства відповідає внутрішній спеціально створений підрозділ – Управління та адміністрування ICE. До його складу входять професійні менеджери і співробітники місії підтримки, які забезпечують роботу ICE США. До основних повноважень підрозділу Управління та адміністрування належать контроль за витратами бюджету ICE; бухгалтерська справа та фінанси; організація здійснення тендерів та закупівель; управління кадровим резервом (найм робочої сили, підтримка та навчання співробітників, забезпечення співробітників інформаційними технологіями, спеціальними засобами, майном та обладнанням). Крім того, управління і адміністрування ідентифікує і відстежує показники продук-

тивності агентства [14]. Особлива увага підрозділом Управління та адміністрування ICE приділяється розвитку кадрового потенціалу, оскільки саме працівники, на їх погляд, є запорукою успіху та ефективності. Основними напрямки кадрової політики є розробка та реалізація програм підбору, професійного навчання, атестації, перекваліфікації тощо [14].

Митна та прикордонна служба США (U.S. Customs and Border Protection, далі – СВР) є найбільшим структурним підрозділом Департаменту внутрішньої безпеки США [5, с. 147]. Правове регулювання особливостей управління в СВР США, як і в інших органах державної влади, є однією із складових елементів публічного права США. Так, наприклад, в Акті про національну безпеку, прийнятому Конгресом у 2002 році відповідно до Конституції США, зазначається, що організація СВР відбувається під керівництвом заступника Держсекретаря з прикордонних питань і транспортної безпеки [12]. У свою чергу, керівником структурного підрозділу Митної та прикордонної служби США – Митної служби є Головний митний комісар, який призначається Президентом США за згодою Сенату [12].

Правовим джерелом деяких процедурних аспектів реалізації складної системи менеджменту органів у митній сфері США є закон не тільки про діяльність органів публічної влади, а й зовсім інша категорія нормативного забезпечення, наприклад, положення законодавства у сфері протидії злочинності. Це, у першу чергу, пов'язано з тим, що митна інфраструктура в США більшим чином кореспондується із функцією безпеки, а не з фіскальним напрямком. Зокрема, відповідно до Закону про реформу розвідки і запобігання тероризму 2004 року (Public Law 108-458), у рамках посилення профілактичних заходів по протидії тероризму встановлюється порядок взаємодії центральних та федеральних органів у митній сфері між собою. Зокрема, у ст. 210А йдеться про те, що керівник відповідного центрального підрозділу зобов'язаний зробити пріоритетом призначення посадових осіб і аналітиків СВР США на посади в місцеві правоохоронні органи в юрисдикціях уздовж сухопутних або морських кордонів США з метою підвищення цілісності і безпеки на таких кордонах,

допомагаючи федеральним, регіональним і місцевим правоохоронним органам при виявленні, розслідуванні контрабанди, незаконної торгівлі зброєю тощо [13].

Правове забезпечення менеджменту у митній сфері США також передбачає поєднання приписів центрального та федеративного законодавства (закони штатів) у сфері координації та взаємодії СВР і ICE із іншими відомствами, наприклад, федеральними аналітичними управліннями США. У Директиві № 3340-049 від 20 серпня 2009 року врегульовано таку взаємодію із федеральними аналітичними управліннями США (Federal Agencies) щодо дешифрування та перевірки електронних носіїв для визначення контексту, авторства та цінності інформації, що міститься в електронних пристроях [10].

Міжнародні угоди теж є предметом правового регулювання менеджменту у митній сфері США. Північноамериканська угода про вільну торгівлю (North American Free Trade Agreement, далі – NAFTA), укладена між Канадою, США і Мексикою 17 грудня 1992 року [11] на міжнародному рівні встановлює правила взаємного митного адміністрування. Центральним організаційним інститутом NAFTA є Комісія з вільної торгівлі на рівні міністрів торгівлі, яка стежить за виконанням угоди і сприяє вирішенню суперечок, що виникають при її інтерпретації. Вона контролює діяльність 30 комітетів і робочих груп із держав-членів. В Угоді зазначається, що якщо яка-небудь країна зважиться ігнорувати рішення Комісії, то вона зіткнеться з торговими та іншими санкціями інших партнерів по блоку. В основі перспективного управління визначено пріоритет регіональної взаємодії між державами партнерами, зокрема, у сфері митного адміністрування та торгівлі [6].

Історично склалося так, що для Великобританії ефективна податкова та митна політика має пріоритетне значення та відіграє ключову роль у формуванні дохідної частини бюджету. Через те організація діяльності митних та податкових адміністрацій є однією із ключових стратегій внутрішньої та зовнішньої публічної політики та економічної безпеки держави.

Незважаючи на те, що Великобританія входить до англо-американської правової

сім'ї, членство в ЄС вимагає інтеграцію стандартів нормативного регулювання ЄС. Тому не виключенням із правила стало те, що основою митного законодавства Великобританії є Митний кодекс Євросоюзу, положення якого повністю інкорпоровані в національне законодавство на рівні статутного права і підлягають застосуванню на всій території Великобританії [1].

Органом, що здійснює відповідно до законодавства Великобританії функції по контролю і нагляду в галузі митної справи, а також спеціальні функції по боротьбі з контрабандою, іншими злочинами та адміністративними правопорушеннями у сфері митної політики, є Королівська служба податків, зборів та митниці, яка була створена на початку 2005 року в результаті об'єднання двох незалежних служб – Королівської служби митниці та акцизів (HM Customs and Excise) і Податкової служби (Inland Revenue). Служба знаходиться в підпорядкуванні Мінфіну Великобританії (HM Treasury) [2].

Основним нормативним актом (біллем), який встановлює загальні засади діяльності Королівської служби податків, зборів та митниці, є Акт про комісарів служби доходів та зборів (The Commissioners for Revenue and Customs Act), прийнятий у 2005 році. Даний документ містить положення про призначення уповноважених осіб на здійснення функцій по адмініструванню внутрішніх доходів, митних та акцизних зборів, що визначені податковим та митним законодавством, а також регламентує процедури кримінального переслідування за митні правопорушення [15].

Актом про кордони, громадянство та імміграцію 2009 року більшим чином регламентовано особливості та процедури здійснення митного контролю, у рамках імміграційних процедур фізичних осіб. У Розділі про митні функції регламентовано особливості призначення керівника прикордонної служби доходів (The Director of Border Revenue) Державним секретарем. Також констатується неможливість реалізації функцій митних надходжень без взаємодії керівника прикордонної митної служби доходів з комісарами служби доходів [9].

В Акті про кордони, громадянство та імміграцію 2009 року також встановлюються абсолютні повноваження (без будь-яких пого-

джень) на можливість призначення керівником прикордонної служби доходів будь-якої посадової особи або співробітника імміграційної служби чи митної служби, на яких поширюються ті самі функції, що і на керівника [9].

Однією із схожих до «статутних» положень публічного права є норма законодавства Великобританії про можливість делегування функцій керівника прикордонної служби доходів будь-якій іншій посадовій особі органу за умови, якщо це не перешкоджає здійсненню функцій керівника і функцій посадової особи. Також у параграфі про делегування повноважень (Delegation of Director's functions) Акту про кордони, громадянство та імміграцію 2009 року зазначається про необхідність здійснення контролю за реалізацією делегованих функцій особою, яка їх прийняла, та обов'язковість виконання нею вказівок керівника [9].

Отже, правове забезпечення менеджменту митних органів у розрізі національного законодавства, комунікативно забезпечує інтегративну єдність усієї законодавчої інфраструктури у сфері митної політики (антикорупційне законодавство, законодавство про державну службу, законодавство щодо запобігання та розслідування злочинів у митній сфері) та визначає пріоритет функцій взаємодії митних адміністрацій та інших органів влади. На відміну від держав представників англо-американської правової сім'ї, у яких рівень деталізації приписів у сфері внутрішньої організації діяльності митних органів є не досить розвиненим на рівні законів, у державах романо-германського права домінує широка практика нормативної визначеності функцій менеджменту митних органів.

Література

1. Великобритания: Информация о стране (Foreign-economic activity Внешнеэкономическая деятельность). – Информация из сайта www.VneshMarket.Ru. – [Электронный ресурс]. – режим доступа : http://www.vneshmarket.ru/content/document_r_657672D4-8A3C-40F0-92C8-D348C29AAFD8.html
2. Дементьева Е. Е. Проблемы борьбы с экономической преступностью в зарубежных странах. / Е. Е. Дементьева. – Новосибирск: СИБИРЬ, 2008. – 544 с.;

АНОТАЦІЯ

У досліджуваній статті автором проаналізовано особливості правового забезпечення реалізації менеджменту митних адміністрацій у розрізі міжнародних стандартів. Автор дослідив нормативно-правові акти, які регулюють організацію управління митними органами в Литві, США та Великобританії. За результатами дослідження, узагальнено роль міжнародного «статутного» та національного законодавства у митній сфері у питаннях менеджменту митних органів.

SUMMARY

In the article the author studies the peculiarities of legal regulation of customs administrations management in terms of international standards. The author researches the law regulations of organization managing the customs authorities in Lithuania, USA and UK. The author summarizes the role of international «statute» customs law and national internal customs legislation in the matter of management of the customs authorities.

3. Крескофф С. Документ по вопросу: пересмотр таможенных кодексов может служить основой для улучшения таможенного управления и содействия торговле в Центральной И Восточной Азии // Комитет таможенного сотрудничества по модернизации и реформе таможи, Азиатский банк развития, 21-24 апреля 2004 года, Пекин, Китай. – [Электронный ресурс]. – режим доступа : http://www.carecprogram.org/uploads/events/2004/Customs-Reforms-Conference/010_122_210_Revisions-Customs-Codes-Paper-ru.pdf.

4. Митний кодекс Республіки Литва : законодавство Республіки Литва від 27 квітня 2004, № IX-2183, Вільнюс. (переклад на українську) – [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://kompmp.rada.gov.ua/kompmp/control/uk/publish/article?art_id=47280&cat_id=46421

5. Погодина И.В., Мошнов В.А. Опыт таможенного администрирования в зарубежных странах / И.В. Погодина, В.А. Мошнов // Технология текстильной промышленности. – № 4 (352). – С.146-149

6. Преображенский Д., Латов Ю. Североамериканское соглашение о свободной торговле // Энциклопедия Кругосвет: Универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – режим доступа : http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/SEVEROAMERIKANSKOE_SOGLAshENIE_O_SVOBODNO_TORGOVLE_NAFTA.html

7. Руководство по модернизации таможенной службы / Под ред. Люка де Вульфа, Хосе Б.Сокола; пер. с англ. – Из-

дательство «Весь Мир», 2007 – 328 с. – [Электронный ресурс]. – режим доступа : <http://documents.worldbank.org/curated/en/823571468137708260/pdf/314770RUSSIAN0101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf>

8. Свод таможенных стандартов ЕС. – [Электронный ресурс]. – режим доступа : ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/.../customs_blueprintsru.pdf

9. Borders, Citizenship and Immigration Act 2009. – URL. – <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2009/11/introduction>

10. CBP Directive №3340-049, August 20, 2009 (August 2012) // U.S. Customs and Border Protection

11. Edward J. Chambers, Peter H. Smith (2002) NAFTA in the new millennium, University of California, San Diego. Center for U.S.- Mexican Studies. – 504 p.

12. Homeland Security Act (HSA), 2002 // Pub.L. 107-296, 116 Stat. 2135, enacted November 25, 2002. – URL : <https://www.dhs.gov/key-dhs-laws>

13. Implementing Recommendations of the 9/11 Commission Act of 2007 (Pub.L. 110-53) // an Act of Congress. – URL. - <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-108publ458/pdf/PLAW-108publ458.pdf>

14. Management & Administration U.S. Immigration and Customs Enforcement (ICE) // from Official Website of the Department of Homeland Security. – URL. - <https://www.ice.gov/management-administration>

15. The Commissioners for Revenue and Customs Act, UK, April 7, 2005 // WIPO Lex. – URL. - <http://www.wipo.int/wipolex/en/>

16. Who We Are: U.S. Immigration and Customs Enforcement (ICE) // from Official Website of the Department of Homeland Security. – URL. - <https://www.ice.gov/about>

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

ЄФРЕМОВА Ірина Олексіївна - аспірант кафедри цивільного права та процесу, Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 347.61/.64: 347.512

Рассмотрены шесть подходов, сложившихся в доктрине частного права о сущности юридической ответственности. Обосновано, что ответственность в семейном праве является ретроспективной ответственностью за совершенное семейное правонарушение. Определено, что ответственность в семейном праве является определенным правовым состоянием участника семейных правоотношений, состоит в претерпевании на основании решения юрисдикционных органов лицом, совершившим семейное правонарушение, негативных последствий личного неимущественного или имущественного характера.

Ключові слова: відповідальність, сімейне право, сімейно-правова відповідальність, заходи відповідальності, санкції у сімейному праві, правовий стан

Актуальність дослідження поняття та сутності відповідальності у сімейному праві обумовлена тим, що питання юридичної відповідальності взагалі є найскладнішими й проблемними у правовій науці. У чинному законодавстві України, зокрема у Сімейному кодексі України, відсутнє нормативне закріплення положень про відповідальність у сімейному праві та про заходи такої відповідальності в окремій главі чи окремому розділі, хоча певні міри відповідальності за порушення сімейних прав та інтересів передбачені в санкціях конкретних норм права. Обумовлено це, перш за все, тим, що до сьогодні в доктрині приватного права остаточно не виріше-

но питання щодо місця сімейного права в системі права України: чи є сімейне право самостійною галуззю права, чи є підгалуззю цивільного права. У правозастосовній діяльності виникає багато проблемних питань щодо відповідальності одного з подружжя за порушення прав та інтересів другого з подружжя, відповідальності батьків, усиновлювачів та інших осіб, які взяли на виховання в сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування. У зв'язку з цим держава за допомогою інституту відповідальності у сімейному праві зобов'язана попередити, а у разі необхідності покарати винуватих учасників сімейних правовідносин.

Деякі питання відповідальності у сімейному праві вже були предметом дослідження у роботах таких правників, як І. В. Жилінкова [1, с. 19], І. С. Канзафарова [2, с. 175], М. В. Логвінова [3, с. 101], Г. К. Матвеев [4, с. 155], В. П. Мироненко [5, с. 9], З. В. Ромовська [6, с. 44], Я. М. Шевченко [7, с. 156–164] та інших. Проте не отримали свого остаточного вирішення у доктрині приватного права багато важливих питань, пов'язаних з відповідальністю в сімейному праві, зокрема, щодо сутності відповідальності у сімейному праві, критеріїв відмежування заходів відповідальності від інших способів захисту сімейних прав та інтересів тощо.

Мета цієї статті полягає у формулюванні поняття та визначенні сутності відповідальності у сімейному праві на підставі критичного аналізу існуючих у доктрині приватно-

го права підходів щодо визначення сутності юридичної відповідальності взагалі.

Варто зазначити, що дискусія про співвідношення сімейного та цивільного права вплинула й на розвиток вчення про відповідальність у сімейному праві. З цього приводу Я. М. Шевченко зазначає, що відповідальність за радянським сімейним правом несе на собі відбиток етапів формування сімейного права як галузі права... У сімейному праві норми про відповідальність не знайшли широкого розвитку, і характер їх застосування в основному обмежений: якщо адміністративно-правові, кримінально-правові та цивільно-правові заходи відповідальності (особливо перші два види) застосовуються для охорони широкого кола відносин, то заходи сімейно-правової відповідальності – тільки для охорони сімейних і пов'язаних з ними відносин [7, с. 156–157]. Дотримуючись позиції, що сімейне право є самостійною галуззю права, має свій предмет та метод правового регулювання, можна зробити висновок і про те, що такі поняття, як «сімейно-правова відповідальність» та «відповідальність у сімейному праві» є тотожними, оскільки сімейно-правова відповідальність може встановлюватися виключно сімейним правом, а не правом адміністративним чи цивільним, кримінальним, трудовим.

У доктрині приватного права склалось декілька підходів щодо сутності юридичної відповідальності, які й проаналізуємо більш ретельно у контексті визначення сутності відповідальності у сімейному праві.

Прихильники першого погляду юридичну відповідальність розглядають як правовідношення. Юридична відповідальність є матеріальним правовим відношенням, що зовні виражається через процесуальні правові відносини [8, с. 90]. С. М. Братусь зазначав, що відповідальність – це обов'язок, що виконується примусово, який раніше існував або виник знову внаслідок правопорушення і є елементом правовідношення, яке порушено... Отже, відповідальність – це не обов'язок перетерпіти наслідки, що витікають з правопорушення, а саме їх перетерпіння у стані примусу незалежно від того, які наслідки настають – чи то виконання нових обов'язків, що вражають майнові та

особисті блага зобов'язаної особи, або тільки виконання обов'язку, що існував раніше [9, с. 103].

Про юридичну відповідальність мова може йти виключно в охоронних правовідносинах. У момент порушення суб'єктивного права, зокрема сімейного права, виникає охоронне правовідношення, елементами змісту якого є право на захист особи, суб'єктивне право чи охоронюваний законом інтерес якої було порушено, та юридичний обов'язок особи-правопорушника перетерпіти негативні наслідки у вигляді заходів публічного примусу, які передбачені правовими нормами. С. С. Алексєєв зауважує, що юридична відповідальність – це особливе правове явище, яке відображує зміст охоронного правовідношення, причому взятого лише в певному аспекті. Охоронне правовідношення, як і будь-яке правове відношення, складається з ряду елементів. Юридична ж відповідальність характеризує юридичний і матеріальний зміст охоронного правовідношення головним чином з точки зору положення правопорушника, його обов'язків, що виникають внаслідок вчиненого правопорушення [10, с. 378]. Заходи відповідальності, які передбачаються сімейним законодавством України, можуть бути застосовані тільки тоді, коли учасник сімейних правовідносин вчинив соціально шкідливу поведінку, не дотримувався сімейно-правових норм, тобто ці заходи безпосередньо спрямовані на захист порушених сімейних прав та інтересів, і можуть бути реалізовані вони виключно в охоронних сімейних правовідносинах, а не в регулятивних сімейних правовідносинах, які визначають сімейні права та обов'язки учасників.

С. Н. Тагаєва вказує, що сімейно-правова відповідальність становить охоронне правовідношення, що виникає у зв'язку з порушенням визначених правовою нормою або договором правил поведінки між членами сім'ї, що реалізуються в рамках регулятивних сімейних правовідносин, при вчиненні правопорушення [11, с. 11]. На ту обставину, що відповідальність у сімейному праві реалізується саме в охоронних сімейних правовідносинах звертають увагу й інші правники, зазначаючи, що, говорячи про відповідальність у сімейному праві, варто констатувати,

що вона є охоронним правовим інститутом, в рамках якого здійснюється захист прав і реалізуються передбачені санкцією несприятливі для порушника наслідки. Розуміння відповідальності як виконання під примусом у тому ж обсязі обов'язку, що невиконаний добровільно, призводить до безкарності у сімейних правовідносинах. У цьому випадку мова може йти лише про захист порушених прав. Відповідальність має місце тільки там, де мова йде про додаткові несприятливі наслідки та обтяження. Відповідальність, як охоронний інститут, переслідує дві цілі: застосування до правопорушника санкції та забезпечення захисту порушеного права [12, с. 16].

Дійсно, у разі вчинення правопорушення виникає охоронне правовідношення, застосування заходів відповідальності відбувається в рамках такого правовідношення, проте саму юридичну відповідальність недоцільно вважати правовідношенням, оскільки застосування до особи заходів відповідальності, у тому числі й у сімейному праві, не завжди припиняє охоронне правовідношення, що виникло внаслідок вчинення правопорушення, охоронне правовідношення може продовжувати існувати. Наприклад, стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів з особи, з вини якої виникла заборгованість за аліментами, не припиняє охоронного правовідношення, оскільки заборгованість за аліментами як правопорушення продовжує існувати, відповідно продовжує існувати й охоронне правовідношення. Таким чином, відповідальність у сімейному праві реалізується в межах охоронного правовідношення, проте не співпадає з ним.

Прихильники другого погляду сутність юридичної відповідальності розглядають як елемент юридичного обов'язку. С. С. Алексєєв наголошує, що розгляд юридичної відповідальності як такої «санкції за правопорушення», яка здійснюється в рамках правовідношення, дозволяє визначити відповідальність як своєрідний обов'язок і тим самим розкрити юридичну сутність правової відповідальності. Тим паче, що за такого підходу зразу ж підкреслюється значення відповідальності як обов'язку і, відповідно, правового заходу, пов'язаного з по-

збавленнями, що мають штрафний, каральний характер [10, с. 377].

М. І. Матузов, визначаючи юридичний обов'язок як встановлену законом точну міру суспільно необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки, спрямованої на задоволення інтересів суспільства і особистості [13, с. 151], виокремлює у змісті юридичного обов'язку наступні чотири елементи: а) необхідність вчинення певних дій; б) необхідність утримання від вчинення відомих дій; в) необхідність вимагати вчинення або невчинення тих чи інших дій від інших осіб; г) необхідність нести відповідальність за невиконання передбачених дій [13, с. 153]. Цей підхід тісно переплітається з точкою зору С. М. Братуся, що відповідальність – це обов'язок, що виконується примусово, який раніше існував або виник знову внаслідок правопорушення і є елементом правовідношення, яке порушено [9, с. 103].

Отже, в юридичній літературі склалося розуміння юридичної відповідальності як єдності двох протилежностей: 1) позитивної сторони як закріпленої правовими нормами необхідності певної поведінки суб'єкта права свідомо обирати варіант поведінки, що найбільш відповідає державним інтересам; 2) негативної сторони як обов'язку перетерпівати передбачені нормами права юридично негативні наслідки у випадку відхилення від цього варіанту [14, с. 73]. Позитивна відповідальність, на відміну від негативної, не тимчасова й не примусова, а постійна (перманентна), добровільно й глибоко усвідомлена відповідальність особистості за свою поведінку тепер і в майбутньому, за належне виконання своїх юридичних обов'язків і цивільного обов'язку [13, с. 208]. Підставою позитивної відповідальності слугує той факт, що людина є громадянином держави, знаходиться з нею в особливих політико-правових відносинах, на нього розповсюджуються всі її закони, правопорядок, яких він зобов'язаний дотримуватися, а держава може вимагати цього [13, с. 201]. Юридична відповідальність у її ретроспективному аспекті є обов'язком індивіда перетерпівати заходи державного примусу у вигляді покарання, позбавлень за вчинене правопорушення [8, с. 109]. Правильно за-

значає В. І. Данілін, що ототожнення заходів юридичної відповідальності з охоронюваним нею обов'язком у регулятивному сімейно-правовому відношенні, хоча б і виконаного за допомогою заходів примусу, насправді призводить до зняття проблеми відповідальності у певній сфері суспільних відносин і підмінюється питанням примусового виконання існуючого зобов'язання [15, с. 62].

Вочевидь, відповідальність у сімейно-праві не співпадає з елементом сімейно-правового обов'язку. Це яскраво можна побачити на прикладі з розмежуванням відповідальності за прострочення сплати аліментів, встановленої ст. 196 СК України, і відповідно з невиконанням обов'язку батьків з утримання дитини до досягнення нею повноліття, встановленого ст. 51 Конституції України, ст. 180 СК України. Якщо мати, батько дитини добровільно не виконують обов'язок з утримання дитини до досягнення нею повноліття, то до них може бути застосований таких спосіб захисту порушених сімейних прав та інтересів дитини, як примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку, передбачений п. 2 ч. 2 ст. 18 СК України, а саме – стягнення аліментів за рішенням суду у порядку, встановленому ст. ст. 181–184 СК України. Якщо з вини особи виникла заборгованість за аліментами, то в якості заходу відповідальності буде застосоване стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення у порядку, встановленому ст. 196 СК України. При цьому стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів не звільнить батьків від виконання обов'язку з утримання дитини до досягнення нею повноліття.

Позиція розгляду юридичної відповідальності як елементу юридичного обов'язку сприяла формуванню третього підходу щодо розгляду юридичної відповідальності як позитивної або перспективної відповідальності, що є елементом правового статусу особи. *М. І. Матузов зазначав, що позитивна відповідальність – це такий компонент правового статусу, який ніби скріплює у єдине ціле всі інші його компоненти. Закріплення того чи іншого виду та заходу юридичної відповідаль-*

ності ставить особистість у певне, регламентоване положення щодо держави, суспільства, оточуючих. Це стосується як ретроспективної (негативної), так й перспективної (активної) відповідальності. Введення або скасування відповідальності, її посилення або ослаблення неминуче тягнуть за собою зміни у змісті правового статусу суб'єкта [16, с. 86]. Проте положення про сутність юридичної відповідальності як компонент правового статусу особи викликало критику в юридичній літературі. Зокрема, С. М. Братусь також стверджував, що здатність особи віддавати звіт у своїх діях, перетерпівати заходи державно-примусового впливу і реакція держави на протиправну поведінку, що полягає в можливості юридичної відповідальності – не одне й те ж. Вказана здатність існує до правопорушення і незалежно від нього. Тому не можна погодитися зі ствердженням, що відповідальність – компонент правового статусу громадянина [9, с. 115, 116].

Вочевидь, прихильники точки зору, що юридична відповідальність є елементом правового статусу особи, практично ототожнюють її з таким елементом правового статусу особи, як деліктоздатність (здатність особи самостійно нести відповідальність за вчинене правопорушення), тобто по суті відбувається підміна правових понять. Не зупиняючись на ретельному аналізі наукових підходів щодо поняття деліктоздатності у теорії права, вбачається за доцільне підтримати В. А. Ватфаса, що сімейна деліктоздатність є самостійним елементом сімейної правосуб'єктності, яка виконує власні специфічні завдання, спрямовані на правову характеристику фізичної особи як самостійного суб'єкта сімейно-правової відповідальності; сімейна деліктоздатність гармонійно поєднує в собі як здатність особи мати передбачені сімейним законодавством обов'язки і виконувати їх, так і здатність нести відповідальність за їх невиконання [17, с. 191, 192].

Відповідальність у сімейному праві є ретроспективною, вона реалізується в охоронному правовідношенні як реакція держави і суспільства на скоєне правопорушення, як наслідок вчинення особою суспільно шкідливої поведінки у сфері сімейних правовідносин.

Четвертий підхід до сутності юридичної відповідальності полягає у тому, що юридична відповідальність розглядається як санкція. Так,

О. С. Йоффе визначає цивільно-правову відповідальність як санкцію за правопорушення, що викликає для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [18, с. 97]. Дійсно, відповідальність у сімейному праві є результатом застосування і реалізації санкції, проте відповідальність і санкція не є тотожними правовими категоріями. Правильно зазначає В. І. Данілін, що способи (заходи) захисту сімейних прав складають родові поняття. Вони розпадаються на окремі види. Санкція сімейно-правової відповідальності становить один із видів захисту сімейних прав. Поняття «санкція» є ширшим від терміна «санкція сімейно-правової відповідальності», оскільки до першого включаються й інші заходи захисту, інші санкції, що не є заходами юридичної відповідальності [15, с. 31].

П'ятий підхід щодо сутності юридичної відповідальності побудований на концепції вини. Так, О. О. Красавчиков зазначав, що з позицій «концепції вини» цивільно-правова відповідальність може бути визначена як заснований на законі цивільно-правовий (як правило, майновий) вплив на винуватого правопорушника, що полягає у позбавленні його певних прав або у покладенні на нього додаткових обов'язків [19, с. 9]. Дійсно, щодо сутності сімейно-правової відповідальності, варто зауважити, що про відповідальність як правове явище за загальним правилом можна говорити тоді, коли не тільки було скоєне сімейне правопорушення, що потягло за собою виникнення сімейного охоронного правовідношення, а тоді, коли певна винувата особа відчуває на собі вплив з боку юрисдикційних органів і позбавляється певних прав чи обмежується у цих правах, або несе додаткові обов'язки. Проте, згідно з ч. 3 ст. 39 СК України недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною. Недієздатність особи, безумовно, впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Отже, недієздатна особа не відчуватиме себе винуватою у вчиненні сімейного правопорушення.

Шостий підхід до визначення сутності юридичної відповідальності, запропонований І. С. Канзафаровою, вбачається, є най-

більш компромісним, оскільки цивільно-правову відповідальність науковець розглядає як систему правових засобів. Так, вчена визначає цивільно-правову відповідальність як обумовлену особливостями предмета і методу цивільно-правового регулювання систему цивільно-правових засобів, за допомогою яких, з одного боку, забезпечується і гарантується захист цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільного права, з другого – здійснюється штрафний і виховний вплив на правопорушників [20, с. 4]. На думку І. С. Канзафарові, в якості елементів цивільно-правової відповідальності як системи необхідно розглядати: норми цивільного права, в яких відповідальність знаходить вираження; принципи цивільно-правової відповідальності; індивідуально-правові акти автономного характеру, які є персоніфікованими регламентаторами суспільних відносин (договори, статuti юридичних осіб та ін.); порушення цивільних прав як підставу виникнення цивільних охоронних правовідносин; цивільні охоронні правовідносини [2, с. 140]. Варто погодитись з дослідницею, що відповідальність можлива, якщо вона встановлена правовими нормами, так саме й реалізується вона в охоронних правовідносинах, проте, вбачається, що коли мова йде про норми права, які регламентують відносини щодо притягнення до відповідальності, то доцільно говорити про відповідальність як інститут права. Навіть коли щодо особи, яка є винуватою у вчиненні правопорушення, постановлені індивідуально-правові акти автономного характеру, коли виникло охоронне правовідношення після вчинення правопорушення, все ж таки відповідальність ще не настала, зазначені дії передують самій відповідальності, вони є елементами правового захисту, про відповідальність як правове явище доцільно вести мову, коли особа зазнає, «відчуває», перетерпіває негативні наслідки особистого немайнового або майнового характеру.

Критичний аналіз наведених вище підходів щодо сутності юридичної відповідальності надає підстави для висновку, що відповідальність у сімейному праві – це певний правовий стан учасника сімейних правовідносин, що полягає у перетерпіванні на під-

ставі рішення юрисдикційних органів особою, яка вчинила сімейне правопорушення, негативних наслідків особистого немайнового чи майнового характеру. Такий правовий стан сімейно-правової відповідальності може бути більш тривалим у часі, наприклад, коли особа позбавлена батьківських прав, то вона тривалий час, а якщо не буде поновлена у батьківських правах, то довільно, зокрема, не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником. Правовий стан сімейно-правової відповідальності може бути й менш тривалим у часі, наприклад, коли той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків відшкодував матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків. Тривалість перетерпівання такою особою негативних наслідків майнового характеру обумовлена різними чинниками, у тому числі психічним ставленням особи до такої своєї поведінки.

Запропоноване поняття відповідальності у сімейному праві відображає сутність відповідальності як правового явища, проте проблемні питання застосування заходів відповідальності у сімейному праві, визначення їх видів і в подальшому можуть бути предметом наукової дискусії.

Література

1. Жилинкова І. В. Правовые гарантии укрепления семьи : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / И. В. Жилинкова. – Харьков, 1986. – 25 с.
2. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Канзафарова Ілона Станіславівна. – Київ, 2007. – 453 с.
3. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Логвінова Марія Володимирівна. – Івано-Франківськ, 2006. – 194 с.

4. Матвеев Г. К. Советское семейное право : учебник / Геннадий Константинович Матвеев. – М. : Юрид. лит., 1985. – 208 с.

5. Мироненко В. П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. П. Мироненко. – Київ, 2001. – 19 с.

6. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / Зорислава Васильевна Ромовская. – Львов : Изд-во при ЛГУ изд. объедин. «Вища школа», 1985. – 180 с.

7. Шевченко Я. Н. Совершенствование законодательства о семье (Теоретические проблемы соотношения гражданского и семейного законодательства) / Я. Н. Шевченко. – Киев : Наукова думка, 1986. – 168 с.

8. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б. Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 120 с.

9. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 216 с.

10. Алексеев С. С. Собрание сочинений. В 10 т. [+Справоч. том]. Том 3: Проблемы теории права: курс лекций / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – 781 с.

11. Тагаева С. Н. Теоретические проблемы семейно-правовой ответственности в Республике Таджикистан: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Тагаева Санавбар Назиркуловна. – Душанбе, 2014. – 374 с.

12. Гливинская И. Н. Некоторые вопросы ответственности и мер защиты в семейном праве / И. Н. Гливинская // Семейное и жилищное право. – 2009. – № 3. – С. 14-17.

13. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Николай Игнатьевич Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1987. – 295 с.

14. Баумова М. Г. Эколого-правовая ответственность и механизм ее реализации / М. Г. Баумова // Механизм защиты субъективных гражданских прав : сб. науч. тр. – Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1990. – С. 73.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто шість підходів, що склалися у доктрині приватного права щодо сутності юридичної відповідальності. Обґрунтовано, що відповідальність у сімейному праві є ретроспективною відповідальністю за вчинене сімейне правопорушення. Визначено, що відповідальність у сімейному праві є певним правовим станом учасника сімейних правовідносин, що полягає у перетерпіванні на підставі рішення юрисдикційних органів особою, яка вчинила сімейне правопорушення, негативних наслідків особистого немайнового чи майнового характеру.

15. Данилин В. И. Ответственность по советскому семейному праву : учебное пособие / В. И. Данилин. – Уфа : Издание Башкирского госуниверситета, 1980. – 62 с.

16. Матузов Н. И. Юридические обязанности и ответственность как элементы правового статуса личности / Н. И. Матузов // Конституция СССР и правовое положение личности. – М., 1979. – С. 81-88.

17. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Ватрас Володимир Антонович. – Київ, 2008. – 227 с.

18. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.

19. Красавчиков О. А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков // Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав : сб. ученых тр. – Свердловск : Свердловский юридический институт, 1973. – Вып. 27. – С. 5–16.

20. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. С. Канзафарова. – Київ, 2007. – 36 с.

МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

ПІТУХ Юлія Юріївна - науковий співробітник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України, старший лейтенант поліції

УДК 351.81

Автор статті розглядає основні напрями роботи по медичному забезпеченню безпеки дорожнього руху згідно документальних напрацювань державної політики (Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху). Крім того, встановлені причини дорожньо-транспортних пригод, дані конкретні рекомендації по зменшенню їх кількості, ухвалюючи досвід країн Європи та світу. Виявлено, що психологічне (психологічне) дослідження майбутніх водіїв та водіїв транспортних засобів, доработки Плану дій по реалізації Стратегії, о котрої йшла мова вище, своєчасне надання екстреної (неотложної) медичної допомоги дозволить удосконалити систему збереження життя та здоров'я людей.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, травмування, домедична допомога, медичний огляд, психологічне (психологічне) обстеження водіїв.

На сьогодні важливим документальним напрацюванням державної політики безпеки дорожнього руху є Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2015 року (далі – Стратегія). Стратегія, схвалена розпорядженням КМУ України від 25 травня 2011р. № 480-р, складається з таких основних частин: загальна частина, причини виникнення проблеми, мета Стратегії, основні напрями реалізації Стратегії та пріоритети роботи з підвищення рівня без-

пеки дорожнього руху, фінансове забезпечення реалізації Стратегії, очікувані результати [1]. На виконання цієї Стратегії розроблено комплексний План заходів, Державну цільову програму, Концепцію підвищення рівня безпеки дорожнього руху тощо.

Слід зазначити, що у вищевказаній Стратегії серед іншого містяться напрями реалізації та пріоритети роботи з медичного забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема такі:

- формування з урахуванням дорожньої інфраструктури мережі закладів охорони здоров'я для надання невідкладної медичної допомоги постраждалим у дорожньо-транспортних пригодах, у тому числі дітям, а також створення мережі дорожніх пунктів базування машин швидкої допомоги;

- розвиток технічної бази підрозділів МОЗ та МНС для надання допомоги постраждалим у дорожньо-транспортних пригодах, у тому числі із застосуванням спеціальних рятувальних автомобілів, гелікоптерів;

- проведення на безоплатній основі систематичних навчальних курсів із надання першої долікарської допомоги для працівників підрозділів, задіяних у ліквідації наслідків дорожньо-транспортних пригод;

- перегляд вимог до комплектації медичних аптечок транспортних засобів та включення до них докладних пам'яток із надання першої долікарської допомоги [2].

На наш погляд, зазначені пріоритети роботи сприятимуть вирішенню загальних проблем медичного забезпечення безпеки

дорожнього руху, тому що вони не тільки окреслюють основні напрямки цієї діяльності, але й виділяють актуальні аспекти її удосконалення.

Як уже зазначалося, на виконання Стратегії було розроблено План заходів її реалізації. Цей План затверджений розпорядженням КМ України від 21 березня 2012 р. № 140-р. У ньому низка пунктів також стосується медичного забезпечення безпеки дорожнього руху. Так, зокрема, Планом передбачено розроблення та затвердження вимог до матеріально-технічного забезпечення робочих місць медичних працівників, які проводять передрейсові та післярейсові медичні огляди водіїв транспортних засобів, погодивши їх з Антимонопольним комітетом України [1].

Слід зазначити, що вказаний пункт Плану на сьогодні повністю виконаний: спільним наказом МОЗ України та МВС України від 31.01.2013 №65/80 затверджено Положення про медичний огляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів і Табелю оснащення постійного спеціального приміщення для проведення щозмінного передрейсового та післярейсового медичних оглядів водіїв транспортних засобів [3].

Крім того, зазначеним Планом передбачено опрацювання за участю відповідних громадських та профспілкових організацій питання щодо запровадження заходів із проведення обов'язкового психофізіологічного обстеження водіїв, які здійснюють комерційні перевезення пасажирів і вантажів [1].

Стосовно цього слід зауважити, що (за даними громадської організації «Товариство учасників руху») зазначені питання на сьогодні опрацьовані, але рекомендації фахівців щодо обов'язкового психофізіологічного обстеження водіїв не виконуються. На наш погляд, роботу установ МОЗ України над розв'язанням проблеми психофізіологічної здатності кандидатів у водії та водіїв до безаварійного керування необхідно виділити окремо. Аналіз причин дорожньо-транспортних пригод вказує на те, що значна їх кількість відбувається через так званий «людський фактор», до якого відносяться й показники функціонального стану здоров'я водіїв. Причому ці показники мають бути визначені

і трактовані відповідно до наукових та практично обґрунтованих вимог надійності водія, як головної складової частини у високодинамічній та інформаційно насиченій системі «безпечна дорога – безпечний транспорт – безпечний водій» [4, с. 36].

На цьому питанні зупинимося більш докладно. Так, Постановою КМ України від 06.04.1998р. № 456 було затверджено Програму забезпечення безпеки дорожнього руху та екологічної безпеки транспортних засобів, заходи реалізації якої були заплановані на період 1998-2001рр. У цій Програмі були зазначені напрями медичного забезпечення безпеки дорожнього руху та удосконалення системи збереження життя і здоров'я потерпілих у ДТП. Метою цього напряму була реорганізація системи проведення медичного огляду водіїв транспортних засобів шляхом визначення психофізіологічних параметрів та розроблення критеріїв психофізіологічного добору водіїв із внесенням відповідних змін та доповнень до нормативів проведення медичних оглядів [5].

Серед іншого, передбачалося також змінити існуючий порядок медичного навчання та перепідготовки водіїв транспортних засобів і працівників ДАІ в частині відпрацювання навичок надання домедичної допомоги потерпілим у ДТП. З цією метою планувалося остаточно визначити медичні заклади, розташовані поблизу доріг, персонал яких виїжджатиме на місця ДТП та надаватиме першу медичну допомогу потерпілим у ДТП, а також оснастити їх реанімобілями травматичного профілю, необхідним медичним обладнанням та засобами радіозв'язку. При цьому передбачалося організувати в Україні виробництво протишокових костюмів, аварійно-рятувальних інструментів та уніфікованого медичного оснащення автотранспортних засобів і забезпечити ними стаціонарні пости ДАІ, залізничні переїзди, які охороняються, тощо. Водночас передбачалося здійснити підготовку і видання інформаційних та довідкових матеріалів і пам'яток із вміщенням у них відомостей стосовно розташування та порядку роботи медичних закладів, персонал яких виїжджатиме на місця ДТП і надаватиме екстрену медичну допомогу. 15 років потому ми маємо можливість

проаналізувати, що з цих запланованих заходів виконано, а що – ні. Як бачимо, досліджувані нами проблемні аспекти не нові та залишаються невирішеними протягом десятиріч.

Тож актуальним та відкритим залишається питання запровадження психофізіологічного обстеження водіїв певних категорій, що, звичайно, сприятиме зниженню рівня аварійності, травматизму та смертності на автошляхах. Варто також додати, що психофізіологічні технології оцінювання придатності водіїв до безпечного керування автомобілем застосовуються у більшості країн Європи та світу.

Визначення психофізіологічних якостей для водіїв-професіоналів є обов'язковим у Болгарії, Чехії, Словаччині, Туреччині, Німеччині, Австрії. А у таких країнах, як Іспанія та Польща, зобов'язані проходити тестування усі водії, а не лише професіонали. У деяких країнах, наприклад Бельгії, Німеччині, Швейцарії, Франції, водії підлягають психофізичному обстеженню після порушень правил дорожнього руху: управління автомобілем у стані сп'яніння, скоєння аварії чи після отримання певної кількості штрафних балів. Так, у Бельгії щорічно проходять тестування близько 6 тисяч водіїв, у яких були вилучені водійські посвідчення через вживання алкоголю, наркотиків чи перевищення швидкості. У Швейцарії тестуванню підлягають водії, які порушили правила під час трирічного випробувального терміну.

У Німеччині вже понад 50 років діє система медико-психологічного оцінювання придатності до управління транспортом. Обов'язковим оцінювання є для тих водіїв, які отримали певну кількість штрафних балів за порушення правил дорожнього руху чи керували транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння. У процесі психологічної частини оцінювання у водіїв досліджується здатність до візуального сприйняття, якості уваги, стійкість до монотонії, час реакції тощо. Крім того, проводяться психологічні інтерв'ю з метою зменшення залежності від психоактивних речовин (у тому числі алкоголю). Орієнтовна вартість заходів із медико-психологічного оцінювання у Німеччині становить 3-4 тисячі євро. До того ж повторно отримання водійського посвідчення можли-

ве лише після успішного проходження медико-психологічного оцінювання.

У Польщі в 2011 році внесено зміни до закону про дорожній рух (на виконання Директиви 2006/126/ЕС «Про водійські посвідчення» та деяких інших директив). Тепер отримати водійське посвідчення (для окремих категорій) можливо лише за умови відсутності медичних та психологічних (психофізіологічних) протипоказань. Отримати право на управління транспортними засобами можна після проходження психофізичного обстеження та надання довідки від спеціально уповноваженого психолога.

Кожні 5 років в обов'язковому порядку підлягають психофізіологічному тестуванню водії-професіонали, які виконують роботи з перевезення пасажирів та вантажів, водії трамваїв, інструктори з водіння, водії, які отримали 24 штрафних бали або скоїли аварію, водії, які мали вміст алкоголю в крові більше 0,5 проміле, військові водії. До того ж для водіїв категорій C, D, E водійське посвідчення видається на 5 років, але не довше терміну дії медичної довідки чи висновку психологічної експертизи.

Під час тестування визначаються психомоторні якості (швидкість реакції, координація), сенсорно-перцептивні (концентрація і розподіл уваги, сприйняття відстані та швидкості), інтелектуальні та особистісні (загальний інтелект, агресивність, відповідальність, стійкість до стресів). Право на здійснення тестування водіїв та кандидатів у водії мають лише внесені до реєстру психологічні лабораторії, що мають необхідне обладнання, ліцензію, фахівців. До Реєстру вносяться також усі психологи (з отриманням реєстраційного номеру), які працюють у лабораторіях. Психолог повинен мати необхідний рівень знань із транспортної психології, фізіології, володіти навичками користування психометричними методиками та обладнанням [6].

Ще одним із пунктів Плану заходів реалізації вищеназваної Стратегії є питання щодо створення Реєстру медичних працівників, які проводять передрейсові та післярейсові медичні огляди водіїв транспортних засобів, та в установленому порядку подання Кабінетові Міністрів пропозиції щодо його вирішення [1]. Для нас є незрозумілим включен-

ня цього пункту до Плану заходів, адже цей план було затверджено у 2012 році, а вказаний Реєстр, відповідно до інформації МОЗ України, повинен бути створений ще з 2009 року. Тож вважаємо цей пункт або некоректно висловленим, або помилково включеним до аналізованого Плану заходів.

Також, відповідно до цього Плану заходів, запропоновано посилення контролю за якістю проведення медичних оглядів кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів, а також за веденням бази даних обліку виданих медичних довідок щодо придатності до керування транспортним засобом, забезпечивши доступ працівників Державтоінспекції МВС до зазначеної бази даних у встановленому законодавством порядку [1].

У цілому позитивно оцінюючи вплив від виконання цього заходу, слід зауважити наступне. Спільним наказом МОЗ та МВС від 31.01.2013 № 65/80 затверджено Положення про медичний огляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів. Однак друга частина цього заходу на сьогодні практично не реалізована. Є проект наказу МОЗ України «Про затвердження Положення про порядок ведення бази даних медичних комісій з огляду кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів та виданих ними медичних довідок щодо придатності до керування транспортним засобом», проте, незважаючи на те, що термін виконання цього заходу закінчився у 2013 році, цей порядок досі не затверджений.

Досить неоднозначною є ситуація з реалізацією ще одного заходу. З урахуванням міжнародного досвіду регулювання питань, пов'язаних із періодичністю і порядком проходження медичного огляду водіями транспортних засобів, запропоновано внесення змін до Переліку захворювань і вад, при яких особа не може бути допущена до керування відповідними транспортними засобами, затвердженого наказом МОЗ України від 24 грудня 1999 р. № 299. Цей пункт можна було б вважати виконаним, адже є наказ МОЗ України від 12.12.2011 № 894 «Про внесення змін до Переліку захворювань і вад, при яких особа не може бути допущена до керування відповідними транспортними засобами». Однак у квітні 2012 року цей наказ був скасований як такий, що підлягав державній

реєстрації та не був зареєстрований у Міністерстві юстиції України [7]. Отже, фактично на сьогодні є чинний той самий Перелік захворювань і вад, при яких особа не може бути допущена до керування відповідними транспортними засобами, затверджений наказом МОЗ України від 24 грудня 1999 р. № 299. У цьому випадку, можливо, доречно навести вислів відомого шведського економіста, лауреата Нобелівської премії в галузі економіки Г. Мюрдаля: «Через погані закони ми стали народом ловкачів». Тобто в нашому випадку цей пункт Плану вважається виконаним, але фактично ситуація не змінилася.

Однак слід також відзначити деякі позитивні аспекти виконання цього Плану. Так, було заплановано удосконалення системи надання екстреної (невідкладної) медичної допомоги постраждалим у дорожньо-транспортних пригодах, передбачивши розроблення заходів щодо ефективного реагування служб порятунку, зниження ризику під час транспортування постраждалих до закладів охорони здоров'я, забезпечення психологічної підтримки постраждалих та їх близьких [1]. Цей пункт Плану можна вважати повністю виконаним, адже у 2012 році було ухвалено Закон України «Про екстрену медичну допомогу», затверджено нормативи прибуття бригад екстреної медичної допомоги, а також наказом МОЗ України від 16.06.2014р. № 398 затверджено Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при дорожньо-транспортних пригодах.

Крім того, у межах можливостей забезпечується виконання заходів, передбачених Планом реалізації Стратегії:

1) формування з урахуванням дорожньої інфраструктури мережі закладів охорони здоров'я для надання екстреної (невідкладної) медичної допомоги постраждалим у дорожньо-транспортних пригодах, зокрема дітям, насамперед шляхом оптимізації мережі існуючих закладів охорони здоров'я;

2) створення системи пунктів базування машин швидкої медичної допомоги для надання екстреної (невідкладної) медичної допомоги постраждалим у дорожньо-транспортних пригодах;

3) розвиток технічної бази підрозділів МНС та МОЗ для надання допомоги по-

АНОТАЦІЯ

Автор статті розглядає основні напрями роботи з медичного забезпечення безпеки дорожнього руху відповідно до документальних напрацювань державної політики України (Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху). Крім того, визначено причини дорожньо-транспортних пригод. Подано конкретні рекомендації щодо зменшення їхньої кількості, враховуючи досвід країн Європи та світу. З'ясовано, що психологічне (психофізіологічне) обстеження кандидатів у водіїв і водіїв транспортних засобів, доопрацювання Плану заходів реалізації вищезазваної Стратегії, вчасне надання екстреної (невідкладної) медичної допомоги дасть змогу вдосконалити систему збереження здоров'я і життя людей.

SUMMARY

The author of the article considers the priorities of medical support of road traffic safety according to the documentary practices of the state policy (Strategy of increasing the level of road safety). In addition, the causes of road accidents are mentioned, the specific recommendations are noticed for the reduce of their number, considering the experience of countries of Europe and the world. The author found that psychological (psycho-physiological) examination of drivers and vehicle drivers, revision of the plan of measures for implementation of the Strategy, which was discussed above, timely provision of emergency first medical aid will allow to improve the system of preservation of people's life and health.

страждалим у дорожньо-транспортних пригодах, у тому числі із застосуванням спеціальних рятувальних автомобілів, гелікоптерів;

4) проведення систематичних навчальних курсів із питань надання першої долікарської допомоги для працівників підрозділів, задіяних у ліквідації наслідків дорожньо-транспортних пригод, з урахуванням регіонального розміщення таких підрозділів.

Однак в аналізованому документі серед іншого було заплановано внесення змін до національних стандартів щодо комплектації медичних аптечок транспортних засобів з метою перегляду вимог до їх комплектації з урахуванням міжнародного досвіду, а також включення докладних пам'яток щодо надання першої домедичної допомоги. Це потрібно було зробити в першому півріччі 2012 року, але і досі чинним є ДСТУ 3961-2000 «Аптечка медична автомобільна», який не відповідає стандарту ЄС DIN13164 від 01.01.1999 р. [4, с. 43].

Крім цього, було також заплановано переглянути технічні вимоги до транспортних засобів спеціального та спеціалізованого призначення, що використовуються під час надання допомоги постраждалим у дорожньо-транспортних пригодах, та внести до них відповідні зміни. Однак цього не зроблено, досі чинним є ДСТУ 7032:2009 «Автомобілі швидкої медичної допомоги та їхнє устаткування. Технічні вимоги та методи випробування» [4, с. 43].

Варто також згадати про передбачене Планом реалізації Стратегії вжиття МВС, ДСНС, МОЗ та Укравтодором спільних заходів до подальшого запровадження інноваційних систем оповіщення про дорожньо-транспортні пригоди та виклику рятувальних служб. У березні 2012 року набрав чинності Закон України «Про систему екстреної допомоги населенню за єдиним телефонним номером 112». Для виконання заходів із впровадження Системи 112 у регіонах України створено Державне підприємство «Центр громадської безпеки 112». Проте ця система належним чином досі не працює.

Список використаної літератури

1. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/140-2012-p/paran82#n82>
2. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/480-2011-p>
3. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE22840.html
4. Звіт про результати моніторингу виконання Стратегії з підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2015 року, підготовлений фахівцями ГО «Товариство учасників руху», Харків, 2014. – 54 с.
5. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/456-98-p>
6. <http://gktb.org/psihofiziologichna-eksper-tiza-vodiyiv/>
7. http://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=676232&base=1

ВПЛИВ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА ПРАВОПОРЯДОК

СОКУРЕНКО Валерій Васильович - ректор, генерал поліції третього рангу, доктор юридичних наук, доцент (Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

В статті розглянуті питання, пов'язані з особливостями удосконалення правового регулювання діяльності по протидії впливу кримінальної субкультури з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних держав в розв'язанні означених проблем.

Ключові слова: кримінальна субкультура, насильство, протидія, правове забезпечення, кримінальне право.

Постановка проблеми

Є аксіомою той факт, що місця позбавлення волі, зокрема, притаманна їм кримінальна субкультура, впливають на особистість як криміногенний фактор [1, с. 151]. Більше того, у висновках багатьох вчених помітна однотайність у тому, що при вивченні причин протиправної поведінки необхідно враховувати не тільки самі дії, а й події, які їм передували, адже особистість та її світогляд формуються, перш за все, під впливом соціальних факторів [2, с. 146]. Важливим у зв'язку з цим є й інший висновок по суті означеної проблеми: сутність людської поведінки, її спрямованість та зміст мають, насамперед, соціальні причини виникнення та значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, що стосуються вироблення і вдосконалення шляхів правового врегулювання протидії впливу кримінальної субкультури на соціальні процеси, було і залишається у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-кримінологів і пенітенціаріїв. Зокрема,

ці проблеми вивчали такі вчені, як О.М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Колб, О. Г. Крикушенко, А. М. Левченко, О. М. Литвинов, В. Ф. Пирожков, А. Р. Ратинов, О. В. Старков, А. Х. Степанюк, Г. Ф. Хохряков, Г. Й. Шнайдер та ін. Однак ідеї таких досліджень, незважаючи на їх обґрунтованість та теоретико-прикладний характер, не знайшли конкретного відображення в правових нормах, які регламентують основні питання кримінальної субкультури і напрямів протидії їй у суспільстві в цілому. Правовий нігілізм щодо вищезгаданих проблем не сприяє зміцненню законності і правопорядку, додержанню прав і свобод громадян як в Україні, так і на міжнародному рівні (з огляду на зростаючі масштаби транснаціональної злочинності). Усе зазначене пояснює як актуальність вирішення цих проблем, так і необхідність віднайдення шляхів удосконалення правового регулювання протидії впливу кримінальної субкультури, що і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу

Під поняттям кримінальної субкультури розуміється частина загальної культури, яка відрізняється своєю антисуспільною направленістю і яка має свою соціальну групу носіїв із осіб, пов'язаних в тій чи іншій мірі з кримінальним світом. Носії кримінальної субкультури характеризуються певними ознаками, а саме: поведінкою, одягом, зовнішністю, татуванням, жестами, мовою (жаргоном), тобто своєрідним іміджем. Кримінальна субкульту-

тура, порівняно з іншими субкультурами, є можливо найдавнішою. Її виникнення було викликано природною обособленістю осіб, порушують закон (арешти, підпілля, «сходки», висилка в віддалені місця, необхідність маскуватись і потреба «розпізнавати своїх»). У результаті цього утворилась особливо жорстока субкультура з чітким ієрархічним розмежуванням і своїми законами [3]. В Україні багато елементів кримінальної субкультури проникли в масову культуру: «блатний жаргон», татування, «блатні» пісні, традиції і обряди «злочинського» світу і т.п.). Кримінальна субкультура впливає на стан правопорядку.

Сучасна криміногенна ситуація і тенденції її розвитку здебільшого пояснюють вплив кримінальної субкультури на стан правопорядку в цілому в країні, що, у свою чергу, підтверджують те, що традиційні підходи, які склалися в новітній історії нашої держави (із 1991 р., тобто з часу визнання її незалежною) до формування політики протидії злочинності, розуміння завдань і цілей діяльності в даній сфері суспільних відносин, методів і засобів їх досягнення, не можуть забезпечити нормальну життєдіяльність і засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі, і всього населення України. Важливим у цьому контексті є вивчення та впровадження в практичну діяльність позитивного зарубіжного досвіду. Саме таке завдання є визначальним, що знаходить свій прояв у всіх прийнятих останнім часом в Україні нормативно-правових актах, спрямованих на протидію злочинності, особливо таких її суспільно небезпечних видів, як рецидивна, організована і транснаціональна[4].

Як із цього приводу зазначили деякі зарубіжні фахівці, інтернаціоналізація злочинності, необхідність об'єднання зусиль держав у боротьбі проти неї зумовили тенденцію до інтернаціоналізації законодавства [5, с. 5]. Разом із тим заслуговує на увагу й інший висновок, а саме: не маючи власного доктринального підходу до вирішення багатьох питань законотворчості, ми можемо опинитися в полоні всебічного бажання скоріше пристосувати національну систему правовідносин, передусім конституційних, до європейських демократичних стандартів при абсолютному ігноруванні політичних, національно-етнічних,

культурних і правових особливостей розвитку власної державності [6, с. 81–82]. Щоб цього не сталося, важливо усвідомити, що роль міжнародно-правових джерел у вітчизняній правовій системі повинна розглядатися через призму їх авторитетності і апробованості.

У міжнародно-правовій практиці, як і в Україні, відсутні норми права, в яких прямо ставилося б питання протидії кримінальній субкультури, у тому числі і в місцях позбавлення волі. Проблеми кримінальної субкультури на міжнародному рівні пов'язують з транснаціональною, організованою та рецидивною злочинністю, хоча ні в загальних, ні в спеціальних міжнародно-правових актах і в національних законодавствах зарубіжних держав будь-яких правових перешкод вказаному суспільно небезпечному явищу не створено. Так, у Кримінально-виконавчому кодексі (далі – КВК) Російської Федерації, на відміну від КВК України, ні завдань із профілактики асоціальної поведінки (ст. 1), ні заборон щодо дотримання та поширення засудженими певних елементів кримінальної субкультури (ч. 4 ст. 107) не передбачено [7]. Більше того, у Правилах внутрішнього розпорядку (далі – ПВР) виправних колоній Російської Федерації відсутній спеціальний розділ, що стосується профілактики правопорушень, який існує в ПВР УВП України (п. 57).

Не визначені ці завдання і заборони і в КВК Республіки Білорусь. Винятком є ч. 3 ст. 9, у якій мова йде про профілактичне спостереження, яке здійснює кримінально-виконавча інспекція [8].

Нічого в цьому контексті немає і в законодавстві держав Європейського Союзу [9, с. 163–181] і в інших зарубіжних державах [10, с. 62–123]. У той самий час зарубіжні науковці, зокрема Г. Й. Шнайдер, постійно наголошують, що субкультурні групи поділяють частину елементів субкультури з пануючою культурною традицією (цивілізацією), але при цьому зберігають і власні норми поведінки, і цінності, що відрізняють її від загальносуспільної культури [9, с. 284]. При цьому особливу суспільну небезпеку несе в собі субкультура насильства. У цій системі цінностей і поведінки у людей виробляється свій спосіб життя та власні погляди, орієнтовані на насильство. Представники цієї субкультури

сповідують насильство, для них воно не є забороненим, не викликає почуття вини за його прояви [9, с. 290].

Таким чином, на науковому рівні проблеми кримінальної субкультури обговорюються і за кордоном, оскільки мають теоретико-прикладний характер, особливо в умовах протидії тероризму, наркобізнесу, торгівлі людьми та здійснення нових за технологією кримінально каранних діянь [10, с. 168]. Більшість міжнародно-правових актів, що стосується тією чи іншою мірою сфери виконання покарань (загального і спеціального характеру), спрямована на забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, у використанні яких засуджені не обмежені згідно із законом і вироком суду. Саме через ці правові та теоретичні джерела і реалізуються за кордоном доктринальні моделі соціальної реабілітації, моделі справедливості, «відволікаючі» програми тощо [11, с. 422–427], які стають певними перешкодами для протидії негативному впливу кримінальної субкультури. Серед таких міжнародно-правових актів слід виділити такі, як:

1) Загальна декларація прав людини, у ст. 3 якої закріплено, що кожна людина має право на особисту недоторканність, а у ст. 5 – те, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання. Ці положення, зокрема, знайшли своє відображення у ч. 3 ст. 50 КК України та ч. 1 ст. 1, ст. 10 КВК України;

2) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, який одним із пріоритетних визнав право на особисту недоторканність (ст. 9) і закріпив принцип діяльності кожної держави із запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (ст. 7, 10, 11 та ін.). Аналогічне положення міститься у ст. 28 Конституції України та ст. 5 КВК, ураховуючи, що як форма прояву соціальної та моральної свободи поняття «гідність» включає в себе право людини на повагу, визнання її прав, а також усвідомлення нею свого обов'язку й відповідальності перед суспільством;

3) Декларація про права та обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальноприйняті права людини і основні свободи, у ч. 1 ст. 2 якої за-

кріплено те, що кожна держава несе відповідальність та має головний обов'язок захищати, заохочувати та здійснювати всі права людини й основні свободи, зокрема, шляхом ужиття таких заходів, які можуть бути необхідними для створення необхідних умов у соціальній, економічній, політичній, а також в інших сферах і правових гарантіях, потрібних для забезпечення того, щоб усі особи під її юрисдикцією, індивідуально та спільно з іншими, могли користуватися всіма цими правами і свободами на практиці;

4) Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі. Наприклад, у принципах 1, 3, 4, 6 та ін. визначено правові механізми та гарантії реалізації зазначеними особами своїх прав;

5) Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, у п. 9 спеціальних положень яких наголошено, що ці засоби застосовуються лише у випадках самооборони або захисту інших осіб від неминучої смерті, або серйозного поранення, або з метою запобігання вчиненню особливо тяжкого злочину та ін., що, безсумнівно, створює додаткові правові гарантії для забезпечення прав засуджених у місцях позбавлення волі;

6) Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку, ст. 2 якого передбачає, що під час виконання своїх обов'язків названі особи поважають і захищають людську гідність; підтримують і захищають права людини, тобто всіх осіб;

7) інші міжнародно-правові акти, що пов'язані з регламентацією діяльності у сфері виконання покарань.

У такому ж контексті сформовані й інші міжнародно-правові акти, присвячені правам людини і громадянина, що становлять методологічну базу як для аналізу існуючих проблем у вітчизняній правозастосовній практиці, так і для розроблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності щодо забезпечення прав засуджених у виправних колоніях України. До таких, зокрема, можна віднести Принципи ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, рекомендовані

Резолюцією Генеральної Асамблеї 55/89 від 4 грудня 2000 р. [12]. Ці ж ідеї покладені в основу нормативно-правових актів Ради Європи. Зокрема, в Європейській конвенції з прав людини (так званій «Римській конвенції»), прийнятій 4 листопада 1950 р., у преамбулі зазначено, що метою Ради Європи є досягнення єднання між її членами, а одним із методів, за допомогою якого цієї мети буде досягнуто, вважається дотримання і подальша реалізація прав і основних свобод людини [13]. Механізм втілення цього принципу визначений у відповідних статтях Конвенції, а саме: 1) ч. 1 ст. 2, у якій ідеться про те, що жодна людина не може бути умисно позбавлена життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання її винною у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання; 2) ст. 3, згідно з якою жодна людина не може бути піддана катуванням, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню; 3) ч. 1 ст. 5 – кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Жодна людина не може бути позбавлена волі інакше ніж до процедури, встановленої законом; 4) ст. 17 – ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що дає будь-якій державі, групі або особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на ліквідацію будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на обмеження їх у більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції та ін.

Перераховані та інші позитивні моменти в міжнародно-правових актах, безумовно, слід враховувати, вживаючи заходи щодо формування системи протидії кримінальній субкультурі і реалізації кримінально-виконавчої політики України в цілому. Як з цього приводу зробили висновок деякі дослідники, незважаючи на те, що чинне кримінально-виконавче законодавство України переважно відповідає міжнародним стандартам, фактичні умови утримання засуджених в УВП мають значні розбіжності з міжнародними стандартами поводження й утримання засуджених, включаючи і питання, пов'язані із забезпеченням їх прав і законних інтересів [14, с. 208–209], на що теж треба звертати увагу при руйнуванні детермінант формування та відтворення кримінальної субкультури.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Підводячи підсумок, необхідно сказати, що як в Україні, так і за кордоном у законодавстві відсутні норми, які перешкождали б посяганням кримінальної субкультури на суспільні цінності (мораль, культуру, традиції тощо), однак окремі елементи правового механізму запобігання і боротьби закріплені в нормативно-правових актах із питань протидії організованій злочинності, екстремізму, тероризму та іншим видам насильницьких злочинів. У такому ж контексті сформульовано й головні міжнародно-правові джерела у сфері попередження злочинності та кримінального правосуддя.

Безумовно, що все це, з огляду на взяті міжнародні зобов'язання, можна використувати в Україні як методологічне підґрунтя для удосконалення правових основ протидії кримінальній субкультурі в цілому і в місцях позбавлення волі в тому числі. Зокрема, як показали результати вивчення доктринальних джерел міжнародно-правового характеру, науковий інтерес вчених до цих питань носить перманентний характер, хоча пошуки активізувалися в сучасних умовах глобалізації, поширення тероризму і транснаціональної злочинності, що може бути використано як додатковий аргумент при розробці науково обґрунтованих заходів, спрямованих на протидію негативному впливу кримінальної субкультури на соціальні процеси в Україні.

Література

1. Муравйов В. К. «Арештанська спільнота» як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі / В. К. Муравйов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – Київ : КІВС, 2000. – № 5. – С. 151–157.
2. Пирожков В. Ф. Кримінальна субкультура: психологічна інтерпретація функцій, содержания, атрибутики / В. Ф. Пирожков // Психологический журнал. – 1994. – № 2. – Т. 15. – С. 146–151.
3. Субкультура /Энциклопедия социологии/ Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. — Мн.: Книжный Дом, 2003.— 1312 с.
4. Сокурєнко В.В. Протидія впливу кримінальної субкультури через призму вимог міжна-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті питання, пов'язані з особливостями удосконалення правового регулювання діяльності з протидії впливу кримінальної субкультури з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних держав у вирішенні зазначених проблем.

родно-правових актів// Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2(13)2016. – С. 11-20.

5. Лукашук И. И. Международное уголовное право : учебник / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. – Москва : Спарк, 1999. – 287 с.

6. Барабаш Ю. Г. Конституційна політика України у сфері імплементації міжнародних стандартів прав людини / Ю. Г. Барабаш // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 71–83.

7. Уголовно-исполнительский кодекс Российской Федерации. – Москва : Омега-Л, 2012. – 91 с.

8. Уголовно-исполнительский кодекс Республики Беларусь. – Минск : Национальный центр информации Республики Беларусь, 2000. – 144 с.

9. Богунов С. О. Заходи реалізації проекту «Навчальний курс з прав людини для працівників пенітенціарної системи» / С. О. Богунов, А. М. Григоренко, І. В. Іваньків, О. А. Дука // Формування пенітенціарної системи України: проблеми сьогодення : [матеріали науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 травня 2012 р.]. – Одеса : УДПтС України в Одеській області, 2012. – С. 163–181.

10. Богатирьов І. Г. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посібник / Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. ; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. – Київ : Ін-т кримінально-виконавчої служби, 2013. – 140 с.

11. Шнайдер Г. Й. Криминология / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова : пер. с нем. – Москва : Издат. гр. «Прогресс» – «Универс», 1994. – 504 с.

12. Принципи ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання: рекомендовані Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 4 груд. 2000 р. № 55/89 // Права людини і професійні стандарти для правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. – Київ : Сфера, 2002. – С. 202–206.

13. Права человека и предварительное заключение : сб. междунар. стандартов, касающихся предварительного заключения. – Харків : Консум, 1997. – 124 с.

SUMMARY

Issues, relating to the development and improvement of the ways of legal regulation of counteracting the impact of criminal subculture on social processes, have been and remain the subject of active attention of both domestic and foreign scholars. The current state and tendencies of the development of the impact of criminal subculture on the state of the rule of law not only in prisons, but in the whole in the country objectively demonstrate that traditional approaches prevailing in our country to the formation of the policy of counteracting crime, understanding the tasks and objectives of the activities in this area of public relations, methods and means of achieving them, can not provide normal lifesustaining activity of both prisoners during serving a sentence of imprisonment, and the entire population of Ukraine. Important in this context is the study and practical implementation of positive foreign experience. It is this task is crucial in all legal acts adopted recently in Ukraine aimed at counteracting crime. However, on the basis of the conducted analysis it has been stated that there is no law norms within international and legal practice, which would directly raise the issues of counteracting criminal subculture, including in prisons. Problems of criminal subculture at internationally level are associated with transnational, organized and recidivism crime, although there is not any legal barriers to the stated socially dangerous phenomenon either in general or special international and legal acts or in the national legislations of foreign countries. Most of international and legal acts relating to some extent to the scope of corrections are directed on securing fundamental rights and freedoms of a man and citizen, where prisoners are not restricted to use them under the law and the court verdict. Doctrinal models of social rehabilitation, models of justice, “distracting” programs, etc., which are specific instruments to counter the negative impact of criminal subculture are implemented abroad through these legal sources. The author has summarized that similar mechanisms and experience in Ukraine in general considering taken international commitments can be used as methodological grounds for improving the legal basis of counteracting criminal subculture both in general and in prisons, in particular.

14. Палий М. В. Понятие, признаки, система и наказания по уголовному законодательству Украины и Республики Казахстан : учеб. пособие / М. В. Палий, Е. Н. Бегалиев, Е. С. Назымко и др. ; под ред. В. Н. Бессчасного. – Київ : КНТ, 2009. – 232 с.

ДО ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

НАЛУЦИШИН Віктор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету
управління та права

В статье исследуются исторические особенности взаимосвязи социального контроля и правового порядка. Доказано, что состояние порядка и стабильности в обществе зависит от многих социальных факторов. Среди них важное место занимает социальный контроль как средство саморегуляции общества, цель которого состоит в упорядочении общественных отношений. Особую остроту эта проблематика приобретает в правовой плоскости, где социальный контроль используется вместе с другими социальными и правовыми средствами, как решающий фактор в формировании правового порядка.

Установлено, что социальный контроль известен от начала создания первого социального института – семьи. Выявлено, что реализация социального порядка, который порождается социальными связями и обусловлен контролем может достигаться с помощью: общественного мнения, законодательства, религии, образования, искусства, социальных церемоний (Э. Росс); лидерства, престижа, табу, общественной мысли (Р. Парк); власти и подчинения через национальную церковь, систему каст, титулов и церемоний (Г. Спенсер); рационализации экономики, управления, общественной жизни, власти (М. Вебер); солидарности (Э. Дюркгейм); принуждения, эксплуатации, власти (К. Маркс, Ф. Энгельс); социальных норм и ценностей, ритуальных действий, институализации, принуждения, насилия (Т. Парсонс); культуры, санкций (Р. Ланьер); народных обычаев, традиций, социальных институтов, законов (У. Самнер).

Постановка проблеми

Стан порядку, стабільності, рівноваги й злагоди у суспільстві значною мірою залежить від контролю та його ефективності, а тому теоретичне осмислення і дослідження правопорядку перебуває в тісному взаємозв'язку з соціальним контролем та його видами. При цьому найважливішою умовою взаємодії у суспільстві визнається передбачуваність у діях та поведінці людей, якщо ж її передбачити неможливо, то така поведінка веде до дезорганізації та розладу будь-якого суспільства. Щоб цього не допустити, спільноти створюють механізми соціального контролю, які повинні консолідувати суспільство, регламентувати діяльність його членів та забезпечити соціальну стабільність, розвиток та прогрес.

Слід підкреслити єдність у поглядах дослідників у тому, що феномен соціального контролю полягає у його здатності вбудовуватись у будь-яку соціальну систему та приймати конкретну історичну форму, яка відповідає політичному, економічному та культурному устрою того чи іншого суспільства. За всю історію свого розвитку суспільства були багаточисельні спроби різноманітними засобами подолати небажані види поведінки людей, а також заохотити їх діяти суспільно корисно або ж принаймні не порушувати вимоги соціальних норм. Кожне суспільство з цією метою створювало систему соціального (громадського і державного) контролю, в яку входили різноманітні засо-

би, які уможлилювали існування правового порядку. Мета соціального контролю, таким чином, полягала в тому, щоб мінімізувати порушення встановлених соціальних норм та закріплених у них соціальних цінностей та забезпечити правовий порядок. При цьому кожне суспільство виробляло свою систему засобів соціального контролю, яка включала як переконання, приписи і заборони так і заохочення, визнання та нагороди, які дозволяли привести поведінку людей до вимог соціальних норм.

Стан дослідження

Формування та розвиток соціального контролю досліджували такі вчені, як: М. Вебер, Е. Дюркгейм, О. Зубарева, Ю. Комлев, К. Кондов, С. Косінов, К. Корж, Б. Мецаєв, В. Набойченко, Т. Парсонс, Р. Парк, Л. Перевозник, Г. Пришляк, В. Пальченкова, А. Рустанов, В. Смольков, Г. Спенсер, С. Спільник, А. Шинкарев та ін.

Метою статті є дослідження історичних особливостей взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Уже у ХІХ столітті можна віднайти перші спроби концептуального теоретичного осмислення соціального контролю, де він розглядався в контексті забезпечення соціального порядку, тобто зводився до здатності групи або суспільства саморегулюватися та збереження гармонії й єдності у соціальному житті [4, с.27]. Однак, на сьогодні немає єдності у питанні кому належить першість серед вчених у використанні поняття «соціальний контроль». За одними даними, цей термін ввів у науковий обіг Г. Тард, який розумів під соціальним контролем інструмент, засіб повернення людей з анти-суспільною поведінкою до суспільно значущої, тобто поведінки, що відповідає суспільним нормам. На його думку, ключова роль у політичній соціалізації особи належить соціальному контролю, який виконує спеціалізовані функції в суспільстві щодо реалізації загальносоціальних норм, що створюють базу влади [11, с.139].

Згідно з іншими джерелами, в 1894 році поняття контролю вперше використали представники ранньої американської соціології Альбїон Смолл і Джордж Вінсент. Згодом на початку ХХ століття одним з першими, хто розглянув соціальний контроль, були американські соціологи Е. Росс і Р. Парк. Вони розуміли під «соціальним контролем» способи впливу суспільства на ті чи інші соціальні суб'єкти з метою регулювання їх поведінки та приведення його у відповідність із загальноприйнятими в даній спільності нормами. [10, с.193] Особливо заслуговує уваги концепція Е. Росса, який один із перших вивів теорію соціального контролю. Вона представлена в фундаментальній праці «Соціальний контроль: дослідження основ порядку», де вчений шукав відповідь на питання: «Яким чином можливий соціальний порядок?». На думку науковця, соціальний контроль визначався певними чинниками (громадська думка, законодавство, релігія, освіта, мистецтво, соціальні церемонії), які створюють основи соціального порядку. [4, с.32] Для Е. Росса солідарність і згуртованість вторинні стосовно соціального контролю. На його думку, індивіди й групи об'єднуються в організоване ціле через дві форми: особисто-неофіційна, що базується на згоді, та безособово-офіційна, що забезпечується контролем.

Р. Парк вважав, що суспільство є організацією контролю. Його функція полягає в тому, щоб організувати, інтегрувати та направляти зусилля складових його індивідів. [7, с.388] Він розглядав соціальний контроль як співвідношення соціальної сили та людської природи. На думку цього дослідника, основна роль соціального контролю – забезпечення перетворення сукупності індивідів в суспільство з відповідними йому суспільними цінностями та нормами. Вчений виділяв три рівні форм соціального контролю. Перший рівень передбачає розвиток соціального контролю в елементарних, спонтанних формах у натовпі та охоплює престиж, лідерство та табу. Другий рівень характеризується у плітках, новинах, чутках, з яких формується громадська думка. Останній рівень виражається у формальній організації

правових, релігійних та політичних інститутах [5].

Г. Спенсер вважав, що Сенс соціального контролю полягає в тому, щоб закривати всі прояви агресивності, яка є основою зла і соціальних конфліктів. Мислитель вважав, що витoki суспільної гармонії та добробуту лежать швидше в руслі еволюційного розвитку рівня культури його членів, ніж у вдосконаленні репресивних і контрольних заходів держави. Шлях досягнення правопорядку – це утвердження законів, відповідні можливостям прояви індивідуальної свободи людини. Для Спенсера мінімізувати девіантну поведінку, забезпечити функціональність інститутів соціального контролю можливо через повсякденну зміну поведінки людини, що приводить, зрештою, до радикальної трансформації особистості й навіть самої природи людини [6, с.12]. Вчений, характеризуючи порядок, вважав, що він опирається на такі його складові, як: влада та підпорядкування. Підпорядкування індивіда суспільному порядку здійснюється шляхом таких соціальних інститутів, як: національна церква, система каст, титулів і церемоній, керованих всією масою товаристів. Вони переслідують і карають явні порушення; стримують, до деякої міри, прихильність до цих порушень; засуджують і карають незначні порушення поведінки [12, с.951].

М. Вебер, розглядаючи проблематику соціального контролю, зосереджував увагу на цінностях, культурних елементах, елементах моралі, які концентрують у собі духовний досвід окремих епох і всього людства. Елементом формування соціального контролю є прагнення до раціональної організації економіки, управління і суспільного життя в цілому. На його думку, контроль і порядок у суспільстві повинен дотримуватися шляхом «згоди» та «примусу» [1, с.147]. Вчений визначав соціальний контроль як можливість забезпечення покори даної соціальної групи наказам певного змісту. М. Вебер наполягав на наявності жорсткого апарату, який би здійснював контроль і тим самим спонукав індивіда до певних соціально схвалюваних дій [3, с.68].

Е. Дюркгейм у своїх дослідженнях зосередився на проблематиці соціальної згурто-

ваності та інтеграції в пошуках відповіді на питання, чому люди підкоряються певним правилам. Соціальний порядок як упорядкованість соціальних дій індивідів і груп забезпечується впливом духовних, соціокультурних чинників, що сприяють інтеграції суспільства [4, с.15]. Вчений вбачав сутність контролю не лише у здійсненні регулювання поведінки людей, перш за все у самоконтролі, який повинен здійснюватися щоденно. Людина повинна набувати та усвідомлювати соціальні та моральні правила, які в майбутньому будуть контролювати її поведінку. Саме тому, для Е. Дюркгейма суспільний порядок – це моральний порядок, що лежить у ключі індивідуальності. В такому суспільстві на перше місце повинен виходити моральний авторитет або моральна сила суспільства [5, с.59].

К. Маркс та Ф. Енгельс запропонували особливий варіант соціального контролю, що опирався на головний засіб – політичну владу, тобто на ціннісне значення нової, за їхніми прогнозами, суспільної формації – комунізму. При цьому всі стадії суспільного життя, що передують настанню комунізму, пронизані егоїстично орієнтованими інтересами панівних у суспільстві соціальних сил і груп, які володіють приватною власністю і державно-правовими інструментами її захисту від посягань пригноблених класів. У ході соціалістичної революції встановлюється диктатура пролетаріату, покликана затвердити систему громадського самоврядування, відповідно, громадського контролю [6, с.17].

Т. Парсонс у своїй роботі «Про соціальні системи» визначав соціальний контроль як процес, за допомогою якого підтримується соціальна стабільність. Досліджуючи категорію соціального контролю, він виділяє наступні механізми його забезпечення: ритуальні дії, що сприяють укріпленню найпоширеніших культурних зразків; міжособистісні санкції та жести, які використовуються для досягнення узгодженості санкцій; інституціоналізацію, яка забезпечує односторонність та чіткість ролевих очікувань; інституціоналізацію системи здатної застосувати насилля та примус. Вчений особливо акцентував на взаємозв'язку між проце-

сами соціального контролю з соціалізацією, стверджуючи, що вони навчають людину не діяти девіантно. Так, Т. Парсонс писав, що «існують тісні зв'язки між процесами соціалізації й соціального контролю, який можна розглядати як певні характеристики процесу соціалізації, як точку відліку для побудови стандартних змінних з метою проаналізувати процеси контролю. Превентивні або та, що передбачають аспекти соціального контролю вже містяться в процесах, які навчають актора не включатися в девіантні дії» [8, с.417].

На думку Р. Лап'єра, індивідуальна поведінка повсюди контролюється, а завданням соціального контролю є регулювання і коригування процесу засвоєння індивідом культури, передачі культури від одного покоління до іншого, засвоєння індивідом цінностей і норм культури [3, с.62]. Вчений розглядав соціальний контроль як засіб, що забезпечується за допомогою санкцій: фізичних (покарання індивіда за порушення групових норм); економічних (залякування, штраф і ін.) та адміністративних (звільнення з посади, пониження по службі, арешт і ін.).

Безсумнівно, великий внесок у вивчення проблем соціального контролю вніс У. Самнер, який розглядав примусовий тиск («колективний тиск») на членів суспільства як спосіб забезпечення його згуртованості. У. Самнер запропонував джерела колективного тиску: народні звичаї, традиції; соціальні інститути; закони, які забезпечують конформізм [2].

Слід погодитись, що дослідники досить детально розглянули проблеми соціального контролю. Зокрема в роботах Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, К. Маркса, можна спостерігати кореляцію між соціальними процесами, як такими, та соціальним контролем, що є системою регулюючих впливів на індивідів з боку суспільства. Некласична методологія М. Вебера, З. Фрейда, Е. Фромма та ін. дозволила досліджувати контроль через характер соціальних дій індивідів, їх раціональних і ірраціональних складових. Методологія П. Сорокіна, Т. Парсонса, Р. Мертона, Е. Гідденса, П. Бурдьє та ін. привнесла релятивізм у розуміння соціального контролю, що дозволяє враховувати взаємодію

об'єктивних і суб'єктивних факторів як на макро-, так і на мікрорівнях, досліджувати соціальний контроль як процес самоорганізації діяльності [9, с.28].

Висновки

Таким чином, формування правопорядку безпосередньо пов'язано з соціальним контролем. Такий висновок можна зробити, розглядаючи в історичній ретроспективі обидва явища. Виявлено, що реалізація соціального порядку, який породжується соціальними зв'язками та зумовлений соціальним контролем може досягатися за допомогою громадської думки, законодавства, релігії, освіти, мистецтва, соціальних церемоній (Е. Росс); лідерства, престижу, табу, громадської думки (Р. Парк); влади та підпорядкування через національну церкву, систему каст, титулів і церемоній (Г. Спенсер); раціоналізації економіки, управління, суспільного життя, влади (М. Вебер); солідарності (Е. Дюркгейм); примусу, експлуатації, влади (К. Маркс, Ф. Енгельс); соціальних норм і цінностей, ритуальних дій, інституалізації, примусу, насильства (Т. Парсонс); культури, санкцій (Р. Лап'єр); народних звичаїв, традицій, соціальних інститутів, законів (У. Самнер).

Література

1. Вебер М. Соціологія. Загальносоціологічні аналізи / М. Вебер. – Політика – К., 1998 – 534 с.
2. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
3. Зубарева О.І. Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: методологічні реконфігурації: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / О. І. Зубарева; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 221 с.
4. Комлев Ю.Ю. Теория рестриктивного социального контроля: монография / Ю.Ю.Комлев. – Казань: КЮИ МВД России, 2009. – 155с.
5. Кондов К. Особливості генези та розвитку функціоналістської концепції соціального контролю/ К. Кондов // Актуальні

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються історичні особливості взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку. Доведено, що стан порядку і стабільності у суспільстві залежить від багатьох соціальних факторів. Серед них важливе місце займає соціальний контроль як засіб саморегуляції суспільства, мета якого полягає у впорядкуванні суспільних відносин. Особливої гостроти ця проблематика набуває у правовій площині, де соціальний контроль використовується разом з іншими соціальними і правовими засобами, як віртуальний фактор у формуванні правового порядку.

Встановлено, що соціальний контроль відомий людству від початку створення першого соціального інституту – сім'ї. Виявлено, що реалізація соціального порядку, який породжується соціальними зв'язками та зумовлений контролем, може досягатися за допомогою: громадської думки, законодавства, релігії, освіти, мистецтва, соціальних церемоній (Е. Росс); лідерства, престижу, табу, громадської думки (Р. Парк); влади та підпорядкування через національну церкву, систему каст, титулів і церемоній (Г. Спенсер); раціоналізації економіки, управління, суспільного життя, влади (М. Вебер); солідарності (Е. Дюркгейм); примусу, експлуатації, влади (К. Маркс, Ф. Енгельс); соціальних норм і цінностей, ритуальних дій, інституціалізації, примусу, насильства (Т. Парсонс); культури, санкцій (Р. Лапьер); народних звичаїв, традицій, соціальних інститутів, законів (У. Самнер).

SUMMARY

Origin of the idea of social control and its influence on development of the order is investigated in this article. Condition of order and stability in a society depends on many social factors. Social control holds a prominent place among them, being a way of self-regulation of the society, the purpose of which is specifically to regulate social relations. This problem becomes especially acute in the legal sphere, where social control is used together with other social and legal means as a key aspect in formation of the legal order.

It was established that the social control has been known to the humanity since creation of family as the first social institution. It was found that implementation of the social order, which is generated by social relations and based on the control, can be achieved by the following means: public opinion, law, religion, education, art, social ceremonies (E. Ross); leadership, prestige, taboo, public opinion (R.E. Park); authority and subordination through national church, system of castes, titles and ceremonies (H. Spencer); rationalization of economics, management, public life, government (M. Weber); solidarity (E. Durkheim); compulsion, exploitation, power (K. Marx, F. Engels); social norms and values, ritual actions, institutionalization, compulsion, violence (T. Parsons); culture, sanctions (R. Lapierre); folk customs, traditions, social institutions, laws (W. Sumner).

проблеми соціології, психології, педагогіки. – № 10. – 2010. – С. 58-67.

6. Набойченко В.В. Теоретико-методологические проблемы социального контроля: Классические и модернистские социологические концепции: дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.01. – Москва, 2003.- 192 с.

7. Парк Р. Экология человека / Р. Парк // Теоретическая социология: Антология: В 2 ч. / Пер. с англ., фр., нем., ит. Сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – Ч. 1. – С. 374-390.

8. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс. – М.: Академический Проспект, 2002. – 832 с.

9. Рустамов А.С.О. Социальный контроль как средство воздействия на массовое сознание в системе управления / А.С.О. Рустамов // Вектор науки ТГУ. – Серия: Экономика и управление. – 2011. – № 2. – С. 28-30.

10. Смольков В.Г. Социальный контроль / Смольков В.Г. // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – N4. – С.193-204.

11. Современная западная философия: Словарь / сост. и отв. ред. В.С. Малахов, В.П. Филатов. – М.: ТОН – Остожье, 1998. – 544 с.

12. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / Г.Спенсер – Минск, 1999. – 1408 с.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНОСТІ» У СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 436 КК УКРАЇНИ

**ПЕКАР Павло Васильович - аспірант відділу аспірантури та докторантури
Національної Академії Служби безпеки України**

Стаття посвячена дослідженню змісту поняття публічності притягання до відповідальності за ст. 436 КК України. Проведено порівняльний аналіз доктринального трактування даного поняття в інших нормах КК України. Проводиться розмежування поняття публічності притягання до відповідальності за ст. 436 КК України від підстрекательства до скоєння злочину, а також від пропаганди ворожої ідеології.

Ключові слова: публічні заклики, підбурювання до вчинення злочину, пропаганда війни.

Постановка проблеми

Диспозиція статті 436 КК України (публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів) в якості однієї із ознак об'єктивної сторони складу злочину визначає публічність закликів.

Аналіз даної кримінально-правової норми, а також інших статей КК України, де вживається термін «публічності», не дозволяє сформулювати його визначення і однозначно відповісти на основне питання: якою має бути чисельність аудиторії для того, щоб діяння могло бути визнано публічним. Позбавлена законодавчого тлумачення дана правова категорія в науці кримінального права кваліфікується в якості оціночного терміну, що залежить від суб'єктивного сприйняття правозастосовного органу й здатний наразі створювати

підґрунтя для можливих порушень прав і свобод громадян.

Крім того, частково публічні заклики вступають у колізію із інститутом співучасті у злочині, адже частково заклики охоплюються положеннями ч. 4 ст. 27 КК України, де мова йде про визначення поняття підбурювача у злочині, що, за думкою окремих науковців, створює небажану конкуренцію кримінально-правових норм.

Теоретичному дослідженню вказаних питань, а також питанню відмінності публічних висловлювань власних думок від публічних закликів до вчинення злочину і присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Проблеми визначення поняття публічності завжди були предметом дискусій при дослідженні об'єктивної сторони різних складів злочинів. Так, у різні часи спроби дати доктринальне тлумачення терміну публічності намагалися А. Владіміров, О. Бантишев, В. Діордіца, В. Картавцев, В. Матвійчук, О. Навроцький, Р. Стецишин, А. Трайнін, М. Турецький, М. Хавронюк, М. Якубович та ін.

Незважаючи на значний доробок, внесений вказаними вченими в розгляд даної проблеми, на сьогодні дане питання все ще знаходиться на стадії дослідження. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що законодавчого визначення поняття публічності

ті законодавство України про кримінальну відповідальність не містить, а тому суб'єкти правозастосовчої діяльності здебільшого спираються на теоретичні дослідження даного поняття.

Метою цієї статті є визначення змісту поняття публічності в складі злочину, передбаченого ст. 436 КК України, та з огляду на це з'ясувати відмінність даного різновиду суспільно небезпечної поведінки від співучасті у вчиненні злочину.

Виклад основного матеріалу дослідження

Чинне законодавство про кримінальну відповідальність при визначенні юридичної конструкції тих чи інших складів злочинів доволі часто вдається до застосування оціночних категорій, однією з яких є поняття публічності, яке використовують для конкретизації такої форми суспільно небезпечного діяння як заклики до певних дій.

Зокрема, тут мова йде про:

ч. 2 ст. 109 – публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій;

чч. 1-3 ст. 110 – умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій;

чч.1, 2 ст. 258-2 – публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами;

ст. 295 – публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту;

ст. 436 – публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із

закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів;

ч. 2 ст. 442 – публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

З огляду на концептуальну важливість визначення всіх ознак об'єктивної сторони складу злочину, суспільно-небезпечне діяння якого полягає в публічних закликах, у теорії кримінального права точаться дискусії щодо розуміння змісту поняття «публічності».

Відсутність законодавчого регулювання змісту поняття публічності змушує шукати відповідь на це питання в теоретичних напрацюваннях. Великий тлумачний словник сучасної української мови поняття «публічний» визначає таким чином: «який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний» [1, с.1187] Основний акцент, як видно з даного визначення, робиться на оточуючому середовищі.

Теорія кримінального права по різному підходить до визначення поняття публічності. Так, одна група вчених намагається прив'язати дане визначення до певної чисельності людей. Зокрема, існує чотири підходи до вирішення даної проблеми, які володіють перевагами та недоліками. Так, під публічністю розуміється звернення:

1) до двох і більше осіб;

2) звернення до конкретного адресата але інформація сприймається в момент її висловлювання не тільки тими, кому суб'єкт злочину її адресував, а й іншими особами;

3) широкому колу осіб, під яким мається на увазі великий, але такий, який піддається визначенню за чисельністю кола осіб. При цьому нижня межа чисельності законодавцем не вказана, але більша двох;

4) невизначеному колу осіб. Мається на увазі, що аудиторія настільки велика, що її чисельність суб'єктом злочину не усвідомлюється і не конкретизується [2].

Проте, на думку Г. Борзенкова та В.Комісарова, «арифметичний» підхід до оцінки визнання (або невизнання) публіч-

ності неприйнятний. У кожному конкретному випадку питання вирішується з урахуванням усіх обставин справи: місця, часу, обстановки скоєного, як сприймала заклики присутня при цьому публіка. Навряд чи обґрунтовано визнання публічності таких закликів, які сприймаються кількома особами, – «від двох і більше» [3, с. 427].

З огляду на це інші вчені намагаються прив'язати публічність до обстановки, в якій відбувається заклик. Так, О.В. Епель, О. В. Довженко, Т. В. Савкіна, аналізуючи об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 258-2 КК України ("публічні заклики до вчинення терористичних актів"), констатують, що такі заклики передбачають відкрите звернення до невизначеного або до значного кола осіб, у якому висловлюються ідеї, погляд чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорії схилити певну кількість осіб до певних дій. Розповсюдження матеріалів із закликами (звернень, листівок, газет, листів, магнітофонних касет, комп'ютерних компакт-дисків тощо) полягає в доведенні їх змісту – заклику до відома невизначеної або певної групи людей. Публічні заклики можуть мати місце на мітингу, зібранні тощо, а розповсюдження матеріалів здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках оголошень, розсилання листів певним групам адресатів [4, с. 332-333; 5, с. 285].

З цього ж визначення виходять і окремі дослідники питань кримінальної відповідальності за пропаганду війни. Зокрема О.Дудоров та М. Хавронюк зазначають, що публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту передбачають хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, у якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити певну кількість осіб до певних дій. Публічність є оціночною ознакою, і питання про наявність її має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням часу, міс-

ця, обстановки здійснення закликів тощо. Наприклад, публічними завжди є заклики, зроблені під час демонстрацій, мітингів, інших подібних заходів [6, с. 883].

Зазначені вище точки зору, так чи інакше прив'язуються до певної визначеної чи невизначеної чисельності осіб, до яких було здійснено звернення. Проте більш правильним, на наш погляд, слід вважати підхід, у якому наголос робиться на обстановку, в якій було здійснено заклик. Так, В. Матвійчук відзначає, що під публічними закликами слід розуміти такі заклики, які відбуваються (проголошуються) у присутності публіки, привселюдно гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки, наприклад на зборах, мітингах, в театрі, на стадіонах тощо [7].

Проте, з урахуванням того, що акцент реального спілкування між людьми поступово зміщується у віртуальну площину через різні соціальні мережі, постає питання визначення поняття публічності закликів здійснених з використанням всесвітньої мережі Internet. Мова йде про випадки закликів у власних профілях чи в коментарях до публікацій на інших сторінках у Facebook, Twitter, LinkedIn тощо. На разі такі висловлювання можуть прочитати як мільйони, так і жодна людина. Все залежить від популярності профілю та випадків репосту того чи іншого заклику.

На наш погляд, розв'язання даної проблеми має залежати не від певної чисельності осіб, до яких доноситься заклик, а в першу чергу, від можливості ознайомлення і сприйняття іншими особами таких закликів. Саме тому на першому плані при визначенні поняття публічності має виступати суб'єктивна сторона злочину, а саме усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного нею діяння. Особа має розуміти, що вона звертається до певного кола осіб з закликами, які породжують ідею вчинення діяння, що передбачене тою чи іншою нормою законодавства про кримінальну відповідальність.

Окремі дослідники, досліджуючи питання публічності в кримінальному праві, задавалися питанням, чому закон про

кримінальну відповідальність передбачає в окремих складах злочинів юридичну відповідальність за публічні заклики до вчинення певних злочинних дій, а не розглядає їх в якості підбурювання як вид співучасті у злочині.

Так, фахівці Інституту стратегічних досліджень в аналітичній записці щодо дослідження проблеми законодавчого забезпечення протидії сепаратизму в Україні зазначили, що за змістом ст. 110 КК України особа, яка вдається до публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, виступає в ролі підбурювача до вчинення злочину передбаченого першою формою об'єктивної сторони ст. 110 КК України. [8] Фактично цим автори визначили рівнозначність між поняттями підбурювання до злочину і публічні заклики.

О.Ф. Бантишев з цього приводу зазначав, що у складах злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110 КК України йдеться про так зване спеціальне підбурювання, суспільна небезпечність якого особливо висока через намагання спонукати до вчинення злочину коло осіб, число яких невизначене [8]. Це ж саме можна сказати і відносно доцільності криміналізації розповсюдження матеріалів із закликами до дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України).

О.Дудоров та М.Хавронюк зазначають, що у деяких кримінально-правових нормах Особливої частини КК України підбурювання до вчинення певного діяння визнається самостійним кримінальним правопорушенням, вчиняючи який, особа є не підбурювачем, а виконавцем. Це, зокрема, публічні заклики до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109), схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315), пропозиція неправомірної вигоди (ст. 369) тощо [9, с. 233].

Звичайно, публічні заклики виступають одним із методів стимулювання безпосередніх виконавців до вчинення зло-

чину. Суспільна небезпечність публічних закликів відштовхується від можливості шляхом вчинення таких дій вплинути на формування громадської думки, яка у свою чергу "має практичну спрямованість, виражає в комплексі моральні, політичні, правові та інші установки (погляди, судження).

Проте порівнювати публічні заклики і підбурювання до вчинення злочину як тожні діяння не є повністю правильним рішенням. Адже підбурювання до злочину є різновидом співучасті до злочину, яка має властиві їй певні ознаки. Особливістю інтелектуального моменту умислу співучасників є те, що ним охоплюється усвідомлення кожним з учасників не лише суспільне небезпечного характеру особисто вчинюваного діяння, а й факту вчинення всіма співучасниками одного й того самого злочину, характеру дій інших співучасників, можливості діяти спільно з ними, наявності умислу в їхніх діях, спрямованості їхніх дій на досягнення загального злочинного результату тощо, тобто усвідомлення обставин, які стосуються всіх елементів складу злочину. Таке усвідомлення має бути взаємним – кожний із співучасників повинен усвідомлювати той факт, що він вчиняє злочин спільно з іншими його учасниками. Лише факт усвідомлення цих обставин дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності учасника не лише за конкретне діяння, вчинене ним особисто, а й за результат діяльності всіх співучасників вчинення злочину. Тому не можуть визнаватися співучастю дії або бездіяльність, які об'єктивно сприяли вчиненню злочину і настанню злочинного результату, але не охоплювались умислом співучасників як вчинені спільно.

Публічні заклики позбавлені такої конкретики і саме в цьому полягає їх небезпека. Аналогічної думки дотримується і Г.Борзенков та В.Комісаров, які в основу відмежування підбурювання до злочинну від публічних закликів поклали, те що останні не звернені персонально до когонебудь конкретно, а носять загальний характер і звернені до невизначеного кола осіб [10, с. 431].

Дійсно, якщо підбурювання до злочину здійснюється щодо конкретного виконавця злочину, якого можливо контролювати і в окремих випадках можливо навіть відмовити від вчинення злочину, у випадку добровільної відмови підбурювача, то публічні заклики позбавлені такої конкретики. Заклики – це така форма впливу на свідомість, волю та поведінку людей, коли шляхом безпосереднього звернення до них формується спонукання до певного виду діяльності. При цьому такі заклики суб'єкта мають визначену мету – об'єднати людей, активізувати їхню волю та спрямувати їхню поведінку у русло реалізації мети, визначеної у диспозиції відповідної статті.

У юридичній літературі є думка про те, що, змістом публічних закликів є психологічний вплив. А.Балашов зазначає з цього приводу, що публічні заклики в кримінально-правовому значенні мають на увазі надання певного психологічного впливу на адресатів, що має на меті їх відмінування, спонукання до вчинення протиправних дій [11 с. 98]. Розвиваючи ідею про те, що обов'язковою властивістю кримінально караних закликів є вчинення психологічного впливу на адресатів, деякі науковці навіть пропонують вважати безпосереднім об'єктом таких складів злочинів, інформаційно психологічну безпеку суспільства [12, с. 38].

Також слід зауважити, що публічні заклики, на відміну від підбурювання, як правило, не містять конкретної інформації щодо місця, часу, способу чи засобів вчинення злочину. Саме тому слід погодитись з В.Матвійчуком, який при дослідженні публічних закликів з метою захоплення державної влади зазначив, що під публічними закликами слід розуміти такі заклики, які відбуваються (проголошуються) в присутності публіки (людей), тобто багатьох фізичних осіб, у публічному місці, де збирається багато публіки. Заклик, звернений до окремих, конкретних осіб, до вчинення цього злочину, розглядатися за правилами про підбурювання до злочину (ч. 4 ст. 27 і ч. 3 ст. 109 КК України і ч. 3 ст. 109 КК України) [13, с. 92].

Висновки

Аналізуючи соціально-правову необхідність кримінально-правової протидії публічним закликам до вчинення протиправних дій, у тому числі і до розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, слід розглянути питання про причини криміналізації виражених зовні слів людини. Наявність таких приписів кримінального права погоджено з нормами міжнародного права, аналогічна законодавча практика реалізована і в більшості іноземних держав. Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту слід вважати кримінально караним діянням у випадку, коли винна особа умисно звертається до невизначеного кола осіб із закликами, які породжують ідею розв'язання агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / ук-лад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с
2. Бажин, Д. А. К вопросу о понимании публичности в уголовном праве / Д. А. Бажин // РЮЖ. – 2011. – № 2. – Режим доступа: СПС «КонсультантПлюс».
3. Г.Н. Борзенков, В.С. Комисаров. Курс уголовного права в пяти томах. Том 5. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. М.: Зерцало. – 2002. – 512 с.
4. О.В. Епель, Харківський національний університет внутрішніх справ Об'єктивні ознаки публічних закликів до вчинення терористичного акту// ISSN 1995-6134 ФП № 1 – 2011 С. 329-334.
5. О. В. Довженко, Т. В. Савкина. Особливості досліджень з питань наявності закликів у текстах документів // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 10.- С. 282-287
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право Навчальний посібник / За заг. ред.М.І. Хавронюка. – К. Ваїте:, 2014. – 944 с
7. В.К. Матвійчук.- . Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 3 ст. 109 КК України (в перших шести формах його про-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню змісту поняття публічності закликів в диспозиції ст. 436 КК України. Проведено порівняльний аналіз доктринального тлумачення даного поняття в інших нормах КК України. Проводиться розмежування поняття публічності закликів від підбурювання до вчинення злочину, а також від пропаганди певної ідеології.

SUMMARY

Investigates meaning of publicity appeals in disposition century. 436 of the Criminal Code of Ukraine. A comparative analysis of doctrinal interpretation of this concept in other norms of the Criminal Code of Ukraine in some criminal law. A distinction publicity concept appeals of incitement to commit a crime and to promote a particular ideology.

яву) / В.К. Матвійчук.- Юридична наука.- № 2/2014.- С. 88-103

8. <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/separatuzm-0bc80.pdf>

9. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право Навчальний посібник / За заг. ред.М.І. Хавронюка. – К. Ваіге:, 2014. – 944 с.

10. Г.Н. Борзенков, В.С. Комисаров. Курс уголовного права в пяти томах. Том 5. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. М.: Зерцало. – 2002. – 512 с.

11. Балашов А. А. Публичные призывы к совершению противоправных действий

как способ оказания психологического воздействия / А. А. Балашов. – Вестник краснодарского университета МВД России.- 2015.- № 4 (30).- С. 97-101

12. Изолитов А.С. Публичные призывы к противоправной деятельности: проблемы уголовной ответственности // Вестн. ДВЮИ МВД России. 2009. № 2(17)

13. В.К. Матвійчук. Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 3 ст. 109 КК України (в перших шести формах його прояву) / В.К. Матвійчук.- Юридична наука.- № 2/2014.- С. 88-103

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО СКЛАДУ УМИСНОГО ВБИВСТВА ПРИ ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИНАХ

**ЧЕРЕПІЙ Петро Петрович - здобувач кафедри кримінального права
Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника**

УДК 343.611.1

Стаття посвячена дослідженню особливостей юридичного складу умисленого вбивства при обтяжуючих обставинах, акцентовано увагу на проблемних аспектах об'єктивних і суб'єктивних ознаках даного складу правопорушення. Встановлено, що обов'язковими характеристиками кваліфікованого складу умисленого вбивства можуть бути: а) наявність по крайній мірі одного з обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 УК України; б) відсутність пом'якшуючих обставин, передбачених ст. ст. 116-118 УК України.

Особливості юридичного складу умисного вбивства при обтяжуючих обставинах

Постановка проблеми

У теорії кримінального права складу злочинів традиційно класифікуються за ступенем тяжкості на наступні види: а) основний склад злочину; б) кваліфікований чи особливо кваліфікований (склад злочину з обтяжуючими чи особливо обтяжуючими обставинами) склад злочину; в) привілейований (склад злочину з пом'якшуючими обставинами). Є загально визнаним, що кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину – це юридичний склад певного виду, що фіксує різновид злочину певного виду з обтяжуючими (особливо обтяжуючими) обставинами [10, с. 109].

Як правило, кваліфікований склад злочину фіксується в частині другій тієї статті КК, в частині першій якої зафіксовано основний склад певного злочину. Особливо кваліфіко-

ваний склад, як правило, відображається в частинах третій (четвертій або п'ятій) тієї ж статті КК, в частині першій якої зафіксовано основний склад певного злочину. Кваліфікований та особливо кваліфікований склад відображають більш суспільно небезпечні типи поведінки, порівняно з тими, що відображені за допомогою основних складів. У зв'язку з цим кримінальний закон пов'язує з кваліфікованим (особливо кваліфікованим) складом більш сувору санкцію, ніж з основним.

Питання кримінально-правової боротьби з умисними вбивствами завжди привертала до себе увагу науковців. Ця тема була предметом дослідження в працях багатьох вітчизняних вчених, зокрема, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.О. Глушкова, В.К. Грищука, О.М. Гуміна, В.Т. Дзюби, М.Й. Коржанського, М.П. Короленка, В.О. Навроцького, В.В. Сташиса, С.Д. Шапченка, С.С. Яценка та інших.

Формулювання мети статті

Метою даної публікації є аналіз юридичного складу умисного вбивства при обтяжуючих обставинах.

Виклад основного матеріалу

Фіксуючи у ч. 2 ст. 115 КК описання ознак складу умисного вбивства при обтяжуючих обставинах, законодавець використав особливий техніко-юридичний прийом: альтернативні кваліфікуючі ознаки цього складу в більшості випадків представлені

окремими пунктами, яких на сьогоднішній день нараховується 14. Частина пунктів (зокрема – пункти 2, 3, 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК) передбачає по декілька обтяжуючих обставин. Подекуди таке «об'єднання» можна виправдати (наприклад, відносно п. 3 – умисне вбивство заручника або викраденої людини; п. 10 – вбивство, поєднане із згвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом). У ряді випадків воно є не просто порушенням вимог законодавчої техніки, а й, з огляду на принципіву відмінність відповідних обставин, створює проблеми для застосування кримінально-правової норми. Тому бажано дотримуватись єдиного підходу, щоб кожна з обтяжуючих обставин була представлена на рівні окремого пункту ч. 2 ст. 115 КК.

Оскільки ч. 2 ст. 115 КК передбачає кваліфікований юридичний склад (склад з обтяжуючими обставинами), доцільно розглянути питання про механізм його утворення. Очевидно, що загальне правило, яке лежить в основі функціонування даного механізму, може бути сформульоване наступним чином: «Кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину повинен містити усі ознаки основного складу злочину». Як відзначає В.О. Навроцький, «якщо частина статті чи окрема стаття не передбачає всіх ознак основного складу, то це означає, що вона містить не кваліфікований, особливо кваліфікований...вид складу цього злочину, а склад зовсім іншого, самостійного злочину» [14, с. 259]. Загалом у літературі обґрунтовано виділяють три найбільш типових варіанти побудови кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу [10, с. 109-110; 14, с. 259-260]. Перший з них полягає в тому, що основний склад «доповнюється» новими елементами. Як наслідок, «кваліфікований чи особливо кваліфікований склад злочину відрізняється від основного як специфічною конструкцією, так і конкретним змістом» [10, с. 110]. Другий варіант зводиться до доповнення окремих елементів специфічної конструкції новими ознаками. У результаті «кваліфікований чи особливо кваліфікований склад відрізняється від основного складу лише конкретним змістом» [10, с. 110]. Третій варіант є поєднанням двох перших.

На нашу думку, кваліфікований склад умисного вбивства побудований саме таким способом. У ньому присутні і нові елементи (наприклад, мотив чи мета у п. 6, 7, 8, 9, 10, 14), і нові ознаки, що конкретизують, наприклад, зміст потерпілого як складової специфічної конструкції основного складу (п.п. 2, 3, в деякій мірі – п.п. 1, 8) або суб'єкта злочину (п.п. 11, 12, 13).

Кримінально-правовий зміст юридичного складу умисного вбивства при обтяжуючих обставинах утворюють: а) типова юридична конструкція умисного вбивства; б) специфічні (видові) ознаки цього різновиду умисного вбивства [15, с. 220]. Оскільки обов'язкові характеристики умисного вбивства як типової юридичної конструкції неодноразово висвітлювались у науковій літературі, ми розглянемо їх лише в загальному вигляді, зупиняючись на тих окремих положеннях, які мають дискусійний характер.

Безпосередній об'єкт. Існуюча у науковій літературі дискусія з приводу безпосереднього об'єкта вбивств пов'язана, насамперед, з наявністю різних концепцій об'єкта злочину. Пануюча за радянських часів теорія «об'єкт злочину – суспільні відносини» має значну кількість прихильників серед сучасних науковців. Екстраполюючи її на склад вбивства, дослідники називають ним життя людини як певну сукупність суспільних відносин або як структурну частину суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом. Серед вітчизняних науковців такої думки притримуються М.Й. Коржанський [8, с. 9], В.О. Навроцький [13, с. 147], С.Д. Бережний [2, с. 44] та інші. Через категорію суспільних відносин розглядає об'єкт вбивства видатний вчений С.В. Бородін [3, с. 48].

У найбільш «концентрованому» вигляді позиція прихильників концепції «об'єкт вбивства – суспільні відносини» виражена у роботах М.Й. Коржанського. На його думку, «... життя як об'єкт кримінально-правової охорони обов'язково містить у собі суспільні відносини, що існують з приводу охорони цього життя в біологічному розумінні. Саме тому, що об'єкт посягання при вбивстві – не тільки біологічна особистість, а й певна су-

купність суспільних відносин, спрямованих на охорону цієї особистості (у кожному випадку ця сукупність буває найрізноманітнішою і особливою), кримінальний закон містить цілу низку норм, які охороняють ці відносини – статті 115-119 КК» Крім того, «кримінально-правовій охороні людина, її тіло, життя і здоров'я підлягають лише тоді, коли з приводу цих благ існують суспільні відносини, які утворюються в суспільстві для її охорони. Якщо ж у деяких випадках цих відносин немає (скасовані, виключені, наприклад законом), то людина як біологічна одиниця, її тілесна недоторканність кримінально-правовій охороні не підлягають», – зауважує цей вчений [8, с. 9]. Саме з цим пов'язана, на думку М.Й. Коржанського, правомірність заподіяної шкоди за обставин, що виключають злочинність діяння.

Дещо модифікована теорія об'єкта вбивства як відносин у В.О. Навроцького. Він вважає, що безпосереднім об'єктом вбивства є суспільні відносини, які виникають з приводу недоторканності життя іншої особи. Учасниками таких відносин є, з одного боку, особа, носій життя, з іншого – «всякий і кожний». Предметом названих відносин виступає життя іншої людини. А змістом даних відносин є недоторканість життя іншої особи, обов'язок вести себе так, щоб не заподіяти шкоди чужому життю [13, с. 147].

В останні роки значного поширення набуває так звана «ціннісна» концепція об'єкта злочину. Науковці, які її притримуються, вважають, що об'єктом вбивства є життя людини як самостійна цінність. На їх думку, саме таке розуміння сутності об'єкта є підставою для того, що кримінально-правовому захисту підлягає життя людини незалежно від її особистих якостей, незалежно від того, суб'єктом яких відносин вона виступає чи виступала.

Життя людини розглядають як об'єкт вбивства такі вітчизняні науковці, як В.Г. Гончаренко [16, с. 286], Н.А. Дідківська [4, с. 78], М.П. Короленко [9, с. 36], С.Д. Шапченко та С.С. Яценко [15, с. 217] та інші. Ми приєднуємось до такої думки.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються

в Україні найвищою соціальною цінністю. У ст. 27 Конституції України закріплено невід'ємне право кожної людини на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, і обов'язок держави – захищати життя людини [7].

Статтею 3 Загальної декларації прав людини, яка була прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 року, передбачене право кожної людини на життя [12, с. 40]. У п. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, який був прийнятий 16.12.1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 року № 2148-VIII), зазначається: «Право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [12, с. 55].

Дискусійним є питання щодо моменту, з якого виникає право на життя. Зокрема, найбільш поширеними у науковій літературі є такі погляди на початок життя людини як об'єкта кримінально-правової охорони: 1) це вигнання або вилучення живонародженої та життєздатної дитини з утроби матері; 2) це початок фізіологічних пологів, у тому числі – передчасних чи штучних; 3) це момент зачаття; 4) це час формування мозку.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої Організації охорони здоров'я [18].

Відповідно до п. 2.1. Інструкції про визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості та перинатального періоду, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19.02.1996 року № 31, живонародження – є повне вигнання або витягнення продукту зачаття з організму матері незалежно від тривалості вагітності, який після такого відокремлення дихає або виявляє інші ознаки життя, такі як: серцебиття, пульсація пуповини або відповідні рухи довільної мускулатури незалежно від того, перерізна пуповина чи ні,

чи відшарувалась плацента. Кожен продукт такого народження вважається живонародженим [6].

У кримінальному праві прихильницею «медичного підходу» щодо початку життя є О.В. Домбровська. Аналізуючи норми кримінального права, вона дійшла висновку, що початок життя визначається двома моментами: 1) коли у того, хто посягає, є можливість заподіяти реальну шкоду людині; 2) коли у того, хто посягає, складається уява про новонародженого як про живу істоту. Виходячи з цього, на думку О.В. Домбровської, з кримінально-правової точки зору початок життя пов'язаний з процесом вилучення дитини з утробы матері [5, с. 43].

Найбільш поширеною у доктрині кримінального права є думка про те, що початковим моментом життя є початок фізіологічних пологів, у тому числі – передчасних чи штучних. Такий підхід простежується у роботах В.В. Сташиса та М.І. Бажанова [21, с. 12].

В останні роки вчені-криміналісти почали висловлювати думку про те, що життя людини починається задовго до її народження. На користь цього свідчить, зокрема, ст. 4 Американської конвенції про права людини, що була прийнята Міжамериканською конференцією з прав людини 22.11.1969 року в Сан-Хосе, в якій декларується, що життя починається в момент зачаття [1].

Крім того, останні наукові відкриття, сучасні дослідження свідчать, що протягом усього внутрішньоутробного розвитку плід не може вважатися частиною тіла матері. У наш час проводяться унікальні операції по врятуванню дітей, які ще знаходяться в організмі матері. Так, О.М. Попов наводить приклад, коли в австрійському місті Лінце хірурги провели операцію по врятуванню життя дівчинки, яка мала з'явитися на світ лише через 13 тижнів. Шляхом хірургічного втручання медикам вдалося відкрити серцевий клапан у ще не народженої дитини. Виходячи з цього, він доходить висновку, що умисне умиртвіння плоду віком понад 22 тижні за відсутності медичних показань має визнаватися вбивством [17, с. 32].

Ми не будемо детально розглядати питання, із якого моменту людина дійсно

починає жити. Його вирішення лежить поза межами наших можливостей, і не включено, що і можливостей медицини. Ми підтримуємо домінуючу в теорії кримінального права точку зору, відповідно до якої початком життя людини слід вважати початок фізіологічних пологів, у тому числі передчасних або штучних. Саме в цей момент є можливість позбавити життя дитину як окрему істоту, не заподіюючи при цьому фізичної шкоди її матері. Якщо ж вважати, що людина має право на життя з моменту її повного вигнання або витягнення з утробы матері, то як у такому випадку кваліфікувати дії, спрямовані на знищення плоду в процесі пологів, коли він ще не повністю вигнаний або витягнений з організму матері?

На наш погляд, закріплені в чинному законодавстві положення щодо початку життя людини потребують свого переосмислення і змін. Так, суттєві вади має вищезгаданий Закон України «Про охорону дитинства», зокрема, неправильним і некоректним ми вважаємо положення Закону про те, що, якщо дитина народилася живою, але нежиттєздатною, вона не має право на життя. У цій частині вони суперечать ст. 27 Конституції України, згідно з якою кожна людина має невід'ємне право на життя.

Об'єктивна сторона умисного вбивства включає в себе три обов'язкові ознаки: 1) діяння, яке полягає в посяганні на життя іншої людини; 2) наслідок у вигляді біологічної смерті потерпілого; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Загальновизнаною у науковій літературі є думка про те, що діяння при вбивстві може мати форму дії або бездіяльності. Вбивства, як правило, вчинюються шляхом фізичних (енергетичних) дій, направлених на порушення функцій або анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини. Злочинні дії особи, яка вчиняє вбивство, за формою прояву можуть бути різноманітними із докладанням власних фізичних зусиль особи без будь-яких засобів та знарядь або можуть відбуватись із застосуванням мускульної сили і одночасного використання знарядь, що посилюють цю силу і полегшують вбивство.

Разом з тим вбивство може вчинюватися і шляхом психічного впливу на потерпілого – зокрема, шляхом заподіяння йому психічної травми, яка може викликати раптову зупинку серця. Схилання особи, яка не усвідомлює характер і значення своїх дій, внаслідок малолітства, психічних вад чи інших причин (наприклад, через гіпнотичний вплив), до позбавлення життя самої себе також відноситься до даного способу вбивства. Посереднім виконавцем вбивства буде визнаватися особа, яка використала для вчинення вбивства тих, хто не визнається суб'єктом злочину.

Вбивство може бути вчинено і шляхом бездіяльності. Бездіяльність – це пасивна форма поведінки особи, що полягає у не вчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була і могла вчинити в конкретних умовах. Вбивство шляхом бездіяльності має місце у випадках, коли винний не виконав дій, які б відвернули настання смерті потерпілого, хоча в даній конкретній ситуації міг і повинен був виконати такі дії.

Другою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони умисного вбивства, як ми вже зазначали, є наслідок у вигляді біологічної смерті потерпілого. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999 року людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій [20].

Від біологічної смерті потрібно відрізняти так звану клінічну смерть, коли, не дивлячись на припинення дихання та серцебиття, протягом дуже короткого часу життя в організмі не припиняється, і його життєздатні функції можуть бути поновлені.

Вбивство як юридична конструкція передбачає матеріальний склад, що обумовлює те, що відповідальність за нього настає лише тоді, коли між діянням особи і наслідками у вигляді смерті потерпілого існує причинний зв'язок. Питання причинного (або причинного) зв'язку при вбивстві носить дискусійний характер. Переважно це пов'язується з наявністю різних концепцій причинного зв'язку. Найбільш поширеною

теорією такого зв'язку у кримінальному праві України є так звана «теорія необхідного спричинення». Екстраполяція її положень на конструкцію вбивства дозволяє вченим стверджувати, що смерть повинна бути необхідним і закономірним результатом діяння, вчиненого особою, яку звинувачують у злочині. Якщо це діяння буде тільки однією з умов настання смерті і, отже, смерть є випадковим, а не закономірним результатом відносно діяння, можлива констатація відсутності складу злочину, або наявності іншого складу злочину, або замаху на вбивство [11, с. 127].

Найбільш типовим для вбивства є прямий (безпосередній) зв'язок. Наприклад, постріл у потерпілого тягне за собою його смерть. Значно складніше буває встановити причинний зв'язок, коли він носить непрямий (опосередкований) характер, і тут серед теоретиків немає одностайності.

Окремі науковці висловлюють думку, що при вбивстві не є обов'язковим безпосередній характер причинного зв'язку між діянням та наслідком. Наприклад, С.Д. Шапченко та С.С. Яценко, коментуючи ст. 115 КК, пишуть: «Причинний зв'язок між діянням і наслідком при умисному вбивстві може бути як прямим (безпосереднім), так і опосередкованим іншими обставинами. Зокрема, впливом певних природних процесів, діяннями третіх осіб, поведінкою самого потерпілого» [15, с. 218]. Опосередкований характер причинного зв'язку при вбивстві допускають С.Д. Бережний [2, с. 57], Н.А. Дідківська [4, с. 84], М.П. Короленко [9, с. 29] та інші.

На наш погляд, причинний зв'язок при умисному вбивстві може носити непрямий характер: про це беззаперечно свідчить судово-практика. При цьому, якщо буде встановлений причинний зв'язок між діянням винного та наслідком у вигляді смерті потерпілого, то відповідно до абз. 2 п. 22 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 року № 2, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкодження до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має [19].

Суб'єктом умисного вбивства при обтяжуючих обставинах є фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 14 років. Дана вікова межа є винятком із загального правила (відповідно до якого кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років) і встановлюється для злочинів, вичерпний перелік яких наводиться в ч. 2 ст. 22 КК. Серед них, зокрема, є і умисне вбивство (ст. 115 КК). Встановлення законодавцем зниженого віку кримінальної відповідальності за умисні вбивства обґрунтовується, перш за все, винятковою тяжкістю наслідків у вигляді смерті людини, а також здатністю в 14 років розуміти суспільну небезпеку позбавлення життя іншої людини.

Зі суб'єктивної сторони умисне вбивство при обтяжуючих обставинах може вчинюватися як з прямим умислом (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті іншої людини і бажає настання такого наслідку), так і з непрямым (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті іншої людини і хоча не бажає настання такого наслідку, але свідомо припускає його настання).

При цьому замах на умисне вбивство при обтяжуючих обставинах може бути, вчинено лише з прямим умислом (абз. 2 п. 4 постанови Пленуму ВСУ 07.02.2003 року № 2) [19].

Відповідно до п. 23 постанови, питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема, враховувати спосіб, знаряддя, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки [19].

Мотив і мета у складі умисного вбивства можуть мати обов'язковий або факультативний характер. Зокрема, мотив або (та) мета є обов'язковими характеристиками суб'єктивної сторони умисного вбивства з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК), з

хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК), умисного вбивства особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), умисного вбивства з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК), умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК), умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК). Деякі вчені, зокрема В.О. Навроцький [14, с.151], відносять до обставин, які характеризують мотив і мету злочину ще й ту, яка передбачена п. 11 ч. 2 ст. 115 КК – умисне вбивство, вчинене на замовлення.

Суд зобов'язаний встановлювати мотив і мету у кожному випадку умисного вбивства. По-перше, мотив або (та) мета можуть вплинути на кваліфікацію вчиненого (в тому числі – як негативна ознака складу злочину); по-друге, мотив і мета можуть враховуватись при визначенні заходу кримінально-правового впливу.

Таким чином, умисне вбивство, як типова юридична конструкція, включає такі обов'язкові характеристики: а) безпосередній об'єкт – ним є життя іншої людини; б) об'єктивну сторону – вона включає в себе: діяння (дія або бездіяльність), наслідок (у вигляді біологічної смерті людини), і причинний зв'язок між діянням та наслідком; в) суб'єкт – ним є осудна особа, яка до вчинення умисного вбивства при обтяжуючих обставинах досягла 14 років; г) суб'єктивну сторону – обов'язковим її елементом є вина у формі умислу (прямого чи непрямого), а в окремих випадках також мотив і (або) мета умисного вбивства.

Як зазначають С.Д. Шапченко та С.С. Яценко [15, с. 220], специфічними (видовими) ознаками юридичного складу умисного вбивства при обтяжуючих обставинах, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК, є: а) наявність принаймні однієї з обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК; б) відсутність відповідних ознак складів злочинів, передбачених ст. 112, ст. 348, ст. 379, ст. 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ст. 443 КК; в) відсутність

пом'якшуючих обставин, передбачених ст.ст. 116-118 КК.

У принципі погоджуючись з цими науковцями, відзначимо, що їх позиція не узгоджується з тенденціями судової практики у частині кваліфікації умисних вбивств так званих «спеціальних» потерпілих. Відповідно до абз. 5 п. 12 Постанови Пленуму ВСУ від 07.02.2003 року № 2 [19] в окремих випадках, коли умисне вбивство так званих спеціальних потерпілих або замах на нього вчинені за інших, крім п. 8, обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК. На нашу думку, такий підхід Пленуму порушує не тільки сформульоване у кримінально-правовій доктрині правило подолання конкуренції загальної спеціальної норм, а й суперечить конституційному принципу про неможливість подвійної відповідальності за одне й те саме діяння.

Висновки

Умисне вбивство, як типова юридична конструкція, включає такі обов'язкові характеристики: а) безпосередній об'єкт – ним є життя іншої людини; б) об'єктивну сторону – вона включає в себе: діяння (дія або бездіяльність), наслідок (у вигляді біологічної смерті людини), і причиновий зв'язок між діянням та наслідком; в) суб'єкт – ним є осудна особа, яка до вчинення умисного вбивства при обтяжуючих обставинах досягла 14 років; г) суб'єктивну сторону – обов'язковим її елементом є вина у формі умислу (прямого чи непрямого), а в окремих випадках також мотив і (або) мета умисного вбивства.

Обов'язковими характеристиками кваліфікованого складу умисного вбивства, можуть вважатись: а) наявність принаймні однієї з обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК; б) відсутність пом'якшуючих обставин, передбачених ст. ст. 116-118 КК.

Література

1. Американская конвенция о правах человека принятая Межамериканской конференцией по правам человека 22.11.1969 года в Сан-Хосе (вступила в силу 18.07.1978 года) // Неофициальный перевод с англий-

ского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>

2. Бережний С.Д. Відповідальність за умисне вбивство з корисливих мотивів за кримінальним законодавством України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.Д. Бережний. – К., 2009. – 217 с.

3. Бородин С.В. Преступления против жизни / С.В. Бородин. – М.: Юристъ, 1999. – 356 с.

4. Дідківська Н.А. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.А. Дідківська. – К., 2005. – 252 с.

5. Домбровська О.В. Теоретичні проблеми кримінально-правової охорони життя людини / Домбровська О.В. // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.- Х.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 42-44.

6. Інструкція про визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості та перинатального періоду затверджена Наказом міністерства охорони здоров'я України від 19.02.1996 року № 31 // Дитинство в Україні: Права, гарантії, захист (Збірник документів). Частина 1. – К., 1998. – С. 115-117.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

8. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти особи і власності / М.Й. Коржанський. – К.: Юрінком, 1996. – 144 с.

9. Короленко М.П. Кваліфікація умисних вбивств за обтяжуючих обставин: монографія / М.П. Короленко. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 172 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Беньківський [та ін.]; за ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 508 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей юридичного складу умисного вбивства при обтяжуючих обставинах, акцентовано увагу на проблемних аспектах об'єктивних і суб'єктивних ознаках даного складу злочину. Встановлено, що обов'язковими характеристиками кваліфікованого складу умисного вбивства, можуть вважатись: а) наявність принаймні однієї з обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України; б) відсутність пом'якшуючих обставин, передбачених ст. ст. 116-118 КК України.

SUMMARY

The article is investigated to research of the features of legal structure of intentional murder with aggravating circumstances. Attention is focused on the problematic aspects of objective and subjective signs of this offense. Established, that the binding characteristics of qualified intentional murder be considered: a) the presence of at least one of the aggravating circumstances, provided part 2 article 115 of the Criminal Code of Ukraine; b) no mitigating of circumstances, provided articles 116-118 of the Criminal Code of Ukraine.

11. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько [та ін.]; відпов. ред. Шакун В.І. – К.: НАВСУ – «Правові джерела», 1998 – 896 с.

12. Международные акты о правах человека: Сборник документов. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 784 с.

13. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій / В.О. Навроцький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.

14. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – 464 с.

15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І. [та ін.]; за ред. С.С. Яценка. – 4-те вид., перероб. та доп. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с.

16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Том 1 / Андрушко П.П., Арсенюк Т.М., Бантишев О.Ф. [та ін.]; за заг. ред. Андрушка П.П., Гончаренка В.Г., Фесенка Є.В. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

17. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах / А.Н. Попов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 465 с.

18. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III від 26.04.2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

19. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 року № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упорядники В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 202-213.

20. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України № 1007-XIV від 16.07.1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 377.

21. Сташис В.В. Личность – под охраной уголовного закона (Глава III Уголовного кодекс Украины с научно-практическим комментарием) / Сташис В.В., Бажанов М.И. – Симферополь: Таврида, 1996. – 236 с.

ЗАПОБІГАННЯ ВІКТИМОЛОГІЧНІЙ ПОВЕДІНЦІ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

ДЖУЖА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

В роботі раскрывается проблема виктимологического поведения, показатели виктимности и виктимизации. Обращается внимание на функции криминологической виктимологии, а также акцентируется внимание на этапах виктимологического предотвращения и программах коррекции виктимности на уровне определенного региона или граждан.

Ключові слова: *віктимологічна поведінка; запобігання; віктимність; віктимізація, віктимологічне запобігання.*

У кримінологічній літературі поняття «віктимізація» найчастіше пов'язують із зростанням злочинності (криміналізацією) та її наслідками, причому з головним акцентом на кількісну сторону цього явища. При цьому віктимізація є складовою, хоча і специфічною частиною процесу криміналізації суспільства [1, с. 17]. Лише єдність цих показників може дати уявлення про картину злочинності в суспільстві, яка на сьогоднішній день потребує суттєвого коригування з урахуванням того, що статистика правоохоронних органів (стосовно обліку потерпілих) є недосконалою, приховуючи справжню ситуацію і масштаби жертв і шкоди, завданих населенню та державі в цілому.

З таким підходом можна погодитися, оскільки віктимізація і криміналізація є парними категоріями, в соціальному плані, тісно пов'язаними кримінологічною дійсністю.

Важливим елементом віктимізації є і детермінанти індивідуальної віктимної поведінки. Однак якщо причини масової ві-

ктимізації в цілому обумовлені несприятливими умовами соціального середовища, то індивідуальна віктимізація більшою мірою схильна до впливу безпосереднього оточення людини і того мікросередовища, в якому відбувається її формування.

Визнаючи індивідуальність кожного злочину і його жертви, слід виділити ті механізми, які є єдиними для всіх випадків кримінальної віктимізації.

При віктимологічному аналізі детермінант віктимізації на індивідуальному рівні в якості теоретичної моделі, так само як і в кримінології, слід розглядати соціально-психологічний механізм віктимізації. Під таким механізмом слід розуміти систему елементів і етапів зміни ступеня віктимності індивіда внаслідок взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. При цьому соціальна (зовнішня) складова цього механізму представлена комплексом умов, що існують у суспільстві і володіють віктимогенним потенціалом, а психологічна (внутрішня) – системою психологічних процесів, що формують віктимну мотивацію поведінки.

Виступаючи в якості елементів механізму віктимізації, соціальні процеси і явища приймають конкретні об'єктивні форми. Наприклад, урбанізація проявляється у феномені «спального» району або громадського місця, тобто процес урбанізації має загальносоціальний характер і побічно значущий для формування механізму індивідуальної віктимної поведінки. На індивідуальному рівні урбанізація проявляється у від-

повідних специфічних міських умовах проживання потенційної жертви [2, с. 15–16], які впливають на ступінь віктимності.

Враховуючи конкретний характер соціального механізму віктимізації, віктимологічні дослідження мають своєю метою не перерахування конкретних обставин життя потенційної жертви, хоча і це важливо, а припускають моделювання віктимогенної ситуації [3, с. 62–63].

В якості такого роду елементів механізму можуть виступати сфери соціального життя індивіда, які мають віктимологічне значення і володіють кількісно-якісними типологічними характеристиками.

Відсутність у переважної більшості населення економічних навичок в умовах становлення ринкових відносин, недостатня поінформованість про правила та процедури здійснення угод та інших цивільно-правових операцій сприяє зниженню рівня захищеності його власності, розвитку кримінального бізнесу, вчинення тяжких корисливих-насилницьких злочинів організованими злочинними структурами.

Відбулася істотна трансформація поглядів на аналіз причин злочинності: було чітко встановлено, що вчинення злочину – це динамічний процес, у якому може відбуватися досить інтенсивна взаємодія злочинця і його жертви, причому роль жертви в ході «кримінальної драми» може бути досить суттєвою [4, с. 11].

Названі вище положення призвели до того, що з середини 60-х років ХХ століття почалося становлення і розвиток віктимології як відносно самостійної наукової дисципліни в рамках кримінології – загальної теорії злочинності та її запобігання. Мова в даному випадку йде не про віктимологію взагалі, а про її кримінальний напрям, що вивчає лише тих, хто став жертвою в результаті вчинення злочину, тобто про її кримінальну складову.

Відносна самостійність кримінальної віктимології та її кримінологічна складова обумовлені не тільки її предметом, але і специфічними функціями.

Основною її функцією є вивчення особистості і поведінки жертви, дослідження віктимності, віктимізації і віктимогенних

факторів, що дають можливість по-новому розглядати злочинність, її причини, запобігання злочинам.

У результаті з'являється можливість якісніше та ефективніше розкривати і розслідувати злочини, а також установлювати їх повну картину, об'єктивно оцінювати провини злочинця з урахуванням ролі особистості і поведінки жертви злочину.

Важливою функцією кримінологічної віктимології є правове виховання, тобто освітня функція. Дослідження показують, що багато потерпілих, а таких до 40 % мають низький рівень правових знань. Більшість з них слабо орієнтується в правових нормах, що захищають їх життя, здоров'я, власність, а ті деякі, які хоч у чомусь розбираються, не знають, як і коли їх застосовувати на практиці.

У свою чергу, не можна не відзначити досить стабільний рівень правових знань у злочинців, особливо у сфері соціально-економічних відносин.

У зв'язку з цим, необхідне правове виховання суспільства, правова пропаганда знань про те, як не стати жертвою злочину, особливо в теперішніх умовах, коли держава не в змозі забезпечити громадян від злочинних посягань.

Крім цього, однією з суттєвих функцій кримінологічної віктимології слід вважати теоретико-пізнавальну. Тут доводиться констатувати, що, хоча зібрана велика емпірична база, проведені та проводяться дослідження в рамках власне віктимології, так і на «стику» наук (кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінально-виконавчого права та кримінології), їх результати стають відомі лише дуже вузькому колу фахівців.

Це негативно позначається в тому числі і на навчальному процесі як у загальноосвітньому середовищі, так і в спеціальних навчальних закладах, бо населення і майбутні юристи, що особливо важливо, не отримують належних знань і, як наслідок, на практиці мають низькі показники в роботі.

Розгляд ряду аспектів особистості і поведінки потерпілого, які відіграють суттєву роль у генезисі злочину і мають криміно-

логічну значущість, припускає аналіз таких основних понять віктимології: «жертва злочину», «віктимізація», «віктимність» і т. п.

Як наслідок, їх поверхове вивчення, а це і відсутність повного обліку потерпілих, а отже, не вивчаються їхні особистісні особливості. Від випадку до випадку проводяться заходи віктимологічної профілактики, і взагалі фігура потерпілого нерідко розглядається не більш як джерело інформації про злочинця та злочин, як учасника (сторону) кримінально-процесуальних відносин.

Закони багатьох країн (і вітчизняне законодавство тут не виняток) сформульовані таким чином, що сам факт страждання людей залишається ніби непоміченим. Закон говорить про потерпілих, яким безпосередньо заподіяно моральної, фізичної чи матеріальної шкоди, проте не визнає такими усіх постраждалих.

Більше того, особи, офіційно визнані потерпілими і не визнані такими, продовжують страждати після закінчення злочину в процесі дізнання, слідства, судового розгляду через недосконалість законів, неправильних дій поліції, слідчих органів і судів, органів, виконуючих покарання, не кажучи вже про випадки прямого порушення закону і зловживання владою.

Неприродність такого положення спонукала світове співтовариство в особі країн-учасниць Генеральної асамблеї ООН прийняти спеціальну Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою. У ній вперше на міжнародному рівні сформульовано поняття жертви злочину. Згідно з Декларацією, жертвами злочинів визнаються особи, яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, що порушує національні кримінальні закони держав-учасників, а також закони, які забороняють зловживання владою [5, с. 22].

Термін «жертва» включає близьких родичів або утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким було завдано шкоди при спробі надати допомогу жертві, що знаходиться в тяжкому положенні.

Жертвою злочину може вважатися та або інша особа, незалежно від того, чи був встановлений, заарештований, відданий до суду або засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником та жертвою.

Вищезазначене дає нам можливість визначити віктимізацію як процес перетворення в жертву і як певний результат вчинених злочинів, що характеризується якісними і кількісними показниками сукупності членів суспільства або сімей, постраждалих від злочинів, злочинності в цілому.

Віктимізація може бути виміряна в абсолютних і відносних величинах, виходячи з числа потерпілих від злочинності, окремих видів злочинів і виду заподіяної шкоди.

Звідси загальна картина віктимізації – це загальна віктимологічна картина злочинності, що характеризується даними про потерпілих, час, місце, спосіб перетворення їх у жертви [6, с. 17].

При цьому можуть бути визначені коефіцієнт, індекс віктимізації, які вказують на те, скільки осіб, хто, коли і чому стали жертвами (потерпілими) унаслідок тих чи інших злочинних посягань.

Для забезпечення потреб запобігання злочинності особливе значення набувають рівні віктимізації, серед яких можна виділити такі:

перший (особистісний) складається з даних про безпосередніх потерпілих від злочину (в основному – потерпілі, що проходять по матеріалах кримінального провадження або виявлені в ході соціологічних досліджень);

другий (родинний) – дані про членів сімей потерпілих, фактично також постраждалих від злочинних посягань;

третій (причетних осіб) – особи, які брали участь у припиненні злочину (віктимологічний бумеранг).

Поняття віктимізації пов'язане і з таким специфічним поняттям кримінологічної віктимології, як віктимність.

Дані про віктимізацію служать базою для розрахунку коефіцієнта віктимності, який визначається як *відношення числа потерпілих з віктимною характеристикою або*

числа віктимізованих сімей до загального числа віктимізованих осіб або сімей в цілому.

Коефіцієнт віктимізації – це відношення всіх потерпілих від злочинів осіб (сімей) до загального числа осіб (сімей), які проживають на певній території в один і той же час.

У цьому плані додаткове значення набувають такі характеристики, як стать, вік, соціальний статус, виконувани соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином (професійний автоматизм), а також навколишнє середовище, конкретна (життєва) ситуація, поведінка третіх осіб і т. п.

Поєднання об'єктивних і суб'єктивних факторів і їх взаємодія впливає на «здатність» тієї чи іншої особи стати потерпілим від злочину. Саме ця підвищена здатність людини в силу ряду духовних, фізичних та інших якостей при визначених об'єктивних обставинах ставати «мішенню» для злочинних зазіхань і визначається як віктимність [7, с. 110].

Учені і особливо практики відзначають, що ризик стати жертвою злочину розподіляється серед населення нерівномірно. Потерпілими від шахрайських дій частіше є жадібні і легковірні особи, жертвами насильницьких та корисливих злочинів – особи, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного впливу, жінки, діти, особи похилого віку, особи з фізичними та розумовими вадами [8, с. 78-81].

Окремі категорії громадян стають жертвами злочинів у силу свого службового або громадського становища: інкасатори, касири, сторожі, інспектори рибнагляду, працівники правоохоронних органів.

Віктимність підрозділяється на невинну і винну. Невинна віктимність найчастіше пов'язана зі службовими і громадськими обов'язками або з психофізичними особливостями особи (інваліди, люди похилого віку, жінки).

До винної віктимності зазвичай відносять протиправну чи аморальну поведінку особи, а також прояв нею необачності, необережності, легковажності, в силу чого особа і стає жертвою злочинів.

Стан віктимності виражається в якісних показниках (абсолютних числах, коефіці-

єнтах, індексах) стосовно як до загального числа потерпілих від злочинної агресії, так і до чисельності населення взагалі або груп.

Стан віктимності може визначатися в статистичній частці постраждалих, кількості жертв, індекс віктимності) або в динаміці, розвитку, зміні, тобто оцінюватися стосовно тієї чи іншої території (країни, регіону, міста, району, мікрорайону, вулиці тощо), у певні періоди часу (рік, місяць, день тижня, час доби).

Структура віктимності виражається в якісних характеристиках сукупності жертв злочину, що ґрунтуються на різноманітних показниках, які розкривають окремі сторони віктимності і віктимність в цілому як об'єктивне явище, наприклад, від яких видів злочинів завдано шкоди, які категорії громадян стали потерпілими, в силу яких обставин стало можливим заподіяння шкоди жертвам.

У цілому ж усі показники стану і структури віктимності і віктимізації в силу своєї реальності можуть бути проаналізовані та класифіковані не тільки в наукових цілях, але і для вдосконалення організації профілактичної роботи.

Їх різновиди на початковому етапі віктимологічного запобігання – це:

- жертви маргіналізовані (вплив безробіття, бідності, розшарування населення);
- жертви нелегальної міграції, торгівлі людьми;
- жертви злочинної трансплантації органів;
- жертви поширення тяжких хвороб (такі як ВІЛ/СНІД, венеричних).

Реально оцінюючи стан справ, слід зазначити, що як би ретельно не вивчалися віктимологічні обставини і фактори, які ведуть до вчинення злочину, як би не поліпшувалася економічна ситуація в країні або удосконалювалася законодавча база, все одно будуть зустрічатися неухважні і безпечні громадяни, які в ряді випадків здатні своєю поведінкою спровокувати вчинення щодо них злочину.

Однак з цього не випливає, що профілактика віктимності населення марна. Усвідомлення обмеженості наявних можливостей сьогодні не повинно перешкоджати

АНОТАЦІЯ

У роботі розкривається проблема віктимологічної поведінки, показники віктимності та віктимізації. Звертається увага на функції кримінологічної віктимології. Акцентується увага на етапах віктимологічного запобігання та програмах корекції віктимності на рівні певного регіону та громадян.

SUMMARY

The paper reveals the problem victimological behavior indicators viktymnosti and victimization. Attention is drawn to function criminological victimology. The attention is focused on the stages victimological prevention and correction programs viktymnosti at a particular region and citizens.

професійним спробам запобігання конкретним злочинам.

У зв'язку з цим уже сьогодні можливе використання ряду взаємопов'язаних програм, які діють у рамках індивідуального віктимологічного запобігання:

- програми виявлення осіб з підвищеною віктимністю;
- програми корекції віктимності в окремих громадян.

У зв'язку з цим слід ще раз підкреслити, що особистісні якості жертви характеризуються деякою деформацією соціального, морального і психологічного порядку, обумовлюють у певних ситуаціях її підвищену віктимність.

Література

1. Лиманская И. В. Виктимологическая профилактика насильственных преступлений против личности : автореф. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. В. Лиманская. – М., 2002. – 24 с. – С. 17.
2. Забрянский Г. Городская и сельская виктимизация: сходства и различия / Г. Забрянский // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью : [сб. науч. тр.]

– Иркутск : Иркут. ун-т, 1988. – С. 15–22.– С. 15–16.

3. Вандышев В. В. Ситуации виктимизации граждан от краж личного имущества в сфере быта / В. В. Вандышев // Борьба с преступностью и проблемы нейтрализации криминогенных факторов сферы быта и семьи. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – С. 54–63. – С. 62–63.

4. Полубинский В. И. Виктимология и профилактика правонарушений органами внутренних дел : [пособ.] / В. И. Полубинский. – Омск, 1990. – 110 с.

5. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью // Международные соглашения и рекомендации ООН в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – Вып. 1. – М., 1989. – С. 20–29.

6. Полубинский В. В. Криминальная виктимология. Что это такое? / В. В. Полубинский. – М., 1977. – С. 17.

7. Франк Л. В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л. В. Франк. – Душанбе, 1977. – С. 110.

8. Мінченко С. І. Заходи віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми / С. І. Мінченко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2007. – № 4. – С. 78–81.

ФУНКЦІ СЛІДЧОГО СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

**ЛЕОН Яна Олександрівна - аспірант Львівського державного університету
внутрішніх справ**

В статті розглянуті функції слідчого судді в кримінальному процесі України по здійсненню судового контролю в ході досудового розслідування та проведена їх класифікація.

Ключові слова: слідчий суддя, судовий контроль, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство, права людини, орган розслідування.

Актуальність теми

«Слідчий суддя» – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Інститут «слідчого судді» може допомогти забезпечити змагальність у кримінальному провадженні, що на практиці реалізує принцип розподілу судових повноважень, пов'язаних зі здійсненням правосуддя та забезпеченням судового контролю за дотриманням прав людини під час кримінального провадження. При цьому додатковою гарантією дотримання прав громадян є можливість фіксації із допомогою технічних засобів розгляду питань слідчим суддею, оскільки до категорії питань, що ним розглядаються, належать питання обмеження прав та свобод людини, зокрема обрання запобіжного заходу.

«Слідчий суддя» покликаний забезпечувати судовий контроль на стадії досудового розслідування справи та проведення досудового розслідування у розумні строки, ви-

ступає фактично гарантом дотримання та захисту прав, свобод та інтересів підозрюваних і обвинувачених осіб у кримінальному провадженні.

На думку багатьох політиків та юристів, перевага інституту слідчого судді в тому, що він не перебуває в системі правоохоронних органів, які проводять безпосереднє розслідування, що забезпечує йому досить-таки незалежне становище від слідчих, керівників слідчих органів, прокуратури тощо. Він є представником тієї системи, яка повинна неупереджено оцінювати всю наявну на конкретному етапі кримінального провадження інформацію і приймати зважені і законні процесуальні рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблематики діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні у науковій літературі приділено мало уваги, проте у наукових працях В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, Л. Д. Удалової, В. В. Назарова, С. В. Гончаренка, В. Я. Корсуна, Л.О. Сергієнко, Ю. В. Скрипінної, Л. М. Москвич, Н. З. Рогатинської, В. О. Попелюшко, С. В. Прилуцького, В. І. Чорнобук та ін. досліджувались окремі аспекти його процесуальної діяльності. У роботах зазначених авторів досить ґрунтовно розроблені питання поняття, предмету, меж судового контролю у кримінальному процесі, а також теоретичні основи процесуального статусу судді, досліджено

історичні та порівняльні аспекти правового інституту слідчого судді.

Постановка завдання

Становлення та розвиток інституту слідчого судді в Україні зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження організаційно-правових засад його функціонування. Одним із ключових у цьому питанні є визначення правового статусу слідчого судді та його функцій. На сьогоднішній день законодавцем не приділяється увага удосконаленню правової основи діяльності новоствореного суб'єкта кримінального провадження та фігури в системі органів судової влади.

Науковцями також недостатньо досліджено правовий статус слідчого судді з урахуванням вітчизняних традицій та практики, що потребує формулювання нового науково обґрунтованого підходу до подальшого законодавчого визначення правового статусу слідчого судді.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК слідчий суддя – суддя першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду АРК, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду. Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Слідчі судді (суддя) обираються за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. До обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду. Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із

судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення (ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Правовий статус судді – обсяг правових можливостей, міра свободи поведінки носія судової влади. Це виняткові правові можливості посадової особи судової влади, якій надаються законом для ефективного здійснення професійної діяльності [2, с. 11].

У юридичній доктрині існують різні думки щодо визначення елементів правового статусу судді, які складають його зміст. Так, В.О. Кряжков включає до цього поняття вимоги, що висувуються до суддів, їх права і обов'язки. Л.О. Сергієнко як складові елементи носія судової влади виділяє права, обов'язки та відповідальність [1, с. 23].

З точки зору наукового обґрунтування, на увагу заслуговує думка Л.М. Москвич, яка шляхом комплексного наукового дослідження визначила найбільш важливі складові правового статусу судді: 1) службові права; 2) службові обов'язки; 3) повноваження; 4) правосуб'єктність.

Слід розглянути більш детально наявність таких елементів у правовому статусі слідчого судді та їх правову регламентацію у національному законодавстві. Службові права і обов'язки судді визначають міру можливої (службової) поведінки [1, с. 25]. Слідчий суддя є посадовою особою судової влади, які покликаний реалізовувати її у кримінальному процесі.

Відповідно до ч. 5 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення. Отже, слідчий суддя наділений правами і обов'язками професійного суді, які визначені ст. 54 вказаного закону.

У свою чергу, зміст і обсяг державно-владних можливостей судді залежать від

його спеціалізації та виконуваної функції, місця і ієрархії судових посад. Основним елементом правового статусу судді є повноваження, які відображають функціональну, державно-владну і правову природу його статусу [1, с. 26].

Повноваження слідчого судді визначені Кримінальним процесуальним кодексом, хоча відсутня окрема стаття в даному законі, яка б містила чіткий їх перелік. У зв'язку з цим, у юридичній літературі існують різні погляди щодо класифікації повноважень слідчого судді.

Зокрема, Рогатинська Н.З. поділяє повноваження слідчого судді на три групи:

– повноваження при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування;

– повноваження слідчого судді при розгляді скарг на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого або прокурора;

– повноваження слідчого судді при проведенні слідчих дій, які обмежують конституційні права громадян [3, с. 286].

Попелюшко В.О. надає більш розширену класифікацію повноважень слідчого судді за критерієм предмета правового регулювання, якому значною мірою відповідає структурна побудова чинного КПК України. А саме: 1) повноваження у сфері процесуальних відносин, пов'язаних із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження; 2) повноваження, пов'язані із розглядом та вирішенням питань щодо дачі дозволу на проведення визначених у законі слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів; 3) повноваження щодо розгляду та вирішення скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора; 4) повноваження щодо збирання доказів у разі відмови слідчим, прокурором сторони захисту в задоволенні клопотання; 5) повноваження, пов'язані із встановленням процесуальних строків; 6) повноваження із розгляду та вирішення питань про відводи під час досудового розслідування прокурора, слідчого, захисника, представника, спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання; 7) повноваження щодо

вирішення на стадії досудового розслідування долі речових доказів; 8) повноваження щодо вирішення питання про використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії про ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у даному кримінальному провадженні; 9) повноваження щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 КПК України [4, с. 10-16].

З огляду на викладене, повноваження слідчого судді на стадії досудового розслідування визначені виключно у нормах Кримінального процесуального кодексу України та чітко ним регламентовані. Крім того, механізм реалізації службових прав і обов'язків слідчого судді (повноважень) також визначені цим нормативним актом.

Нормами кримінального процесуального законодавства також передбачені обмеження щодо реалізації повноважень слідчого судді. Зокрема, стаття 75 КПК України визначає чіткий перелік обставин, які виключають участь слідчого судді у кримінальному провадженні.

Особливість правового статусу слідчого судді визначає правосуб'єктність, яка є його елементом.

На думку Л.М. Москвич, правосуб'єктність судді є спеціальним видом правосуб'єктності, визначає здатність конкретної людини бути носієм спеціального правового статусу – здійснювати судову владу. Тобто це поняття містить юридичну характеристику особи людини, яка здійснює функції носія судової влади, її якостей та здібностей з боку відповідності тим критеріям, що визначені в законодавстві як обов'язкові для наділення встановленим комплексом юридичних можливостей [1, с. 93].

Аналізуючи загальнотеоретичні поняття даної правової категорії, можна прийти до висновку, що правосуб'єктність слідчого судді складає сукупність якостей та здібностей судді, необхідних для реалізації повноважень суду на досудових стадіях кримінального провадження.

Виходячи зі змісту чинних норм законодавства, набуття суддею місцевого суду статусу слідчого судді відбувається за відсут-

ності будь-яких визначених законом критерій та фактично покладається на розсуд трудового колективу суду. Все це зумовлює відсутність єдиного нормативного підходу щодо формулювання вимог до слідчого судді.

На мою думку, суддя, який претендує на зайняття посади слідчого судді, повинен мати стаж роботи за фахом не менше 2 років із досвідом розгляду кримінальних справ, володіти знаннями у галузі міжнародних стандартів прав і свобод людини та практики Європейського суду з прав людини, за своїми моральними та діловими якостями відповідати критеріям оперативності, неупередженості, принциповості та професійності у прийнятті рішень у кримінальних провадженнях.

Зазначені вище критерії до слідчого судді повинні бути закріплені на законодавчому рівні, зокрема, шляхом внесення відповідних доповнень у Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Разом з цим, пропонуємо розробку підзаконного акту – Положення про слідчого суддю, у якому буде чітко визначений порядок добору кандидатів та обрання на посади слідчих суддів, вимоги до цих осіб та регламентовані процедури реалізації повноважень суддів на стадії досудового провадження.

Враховуючи специфіку діяльності слідчого судді як суб'єкта кримінального провадження, чітке законодавче врегулювання його правового статусу забезпечить незалежність та неупередженість у прийнятті ним рішень, які гарантуватимуть захист прав та інтересів учасників кримінального провадження.

Висновки

У науці кримінального процесу питання щодо функціональної характеристики діяльності слідчого судді є дискусійним, проте відповідно до вищевказаного положення п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК він здійснює єдину функцію – судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Ця функція – декілька окремих напрямків, які, виходячи із конкретних завдань, розрізняються за процесуальною формою, суб'єктивним скла-

дом учасників провадження, засобами доказування, рішеннями слідчого судді (щодо конкретних напрямків судового контролю див. відповідь на питання 1). Розгляд клопотань слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється слідчим суддею Апеляційного суду АРК, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя (ст. 247 КПК). Розгляд всіх інших питань, віднесених до компетенції слідчого судді, здійснюють слідчі судді судів першої інстанції. Процесуальні повноваження слідчого судді закріплено в окремих статтях КПК, що регулюють порядок розгляду у судовому засіданні клопотань, скарг, заяв тощо. Зокрема, відповідно до ст. 193, 194 КПК під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя роз'яснює процесуальні права підозрюваного, досліджує надані сторонами кримінального провадження докази та будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу, заслуховує свідків тощо. За результатами розгляду слідчий суддя постановляє ухвалу.

Перелік функцій слідчого судді достатньо яскраво демонструє, наскільки важливою і повноважною є ця особа у сфері кримінального провадження. Слідчий суддя – це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні по кримінальній справі, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення слідчого чи прокурора, інше.

Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження по справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінально-процесуальної функції, а саме: забезпечення законності та обґрунтованості обмежен-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто функції слідчого судді у кримінальному процесі України щодо здійснення судового контролю під час досудового розслідування та надано їх класифікацію.

SUMMARY

The powers of a judicial investigator in criminal proceeding of Ukraine to exercise judicial control during pre-court inquiry are studied and classified in the article.

ня конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні по кримінальній справі.

Література

1. Москвич Л.М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз: [монографія] / Л.М. Москвич, 2004. – 224 с.

2. Статус суддів: Учбово-практичний посібник / І.Є. Марочкін, Ю.І. Крючко, Л.М.Москвич, І.В. Назаров, Р.Р. Трагнюк / За ред. проф. І.Є. Марочкіна. – Х.: Вид-во, 2006. – 754 с.

3. Рогатинська Н.З. Слідчий суддя: постановка та дослідження проблеми в Україні / Н.З. Рогатинська // Право і суспільство. – 2014. – №1-2. – С. 284-287.

4. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні / В.О. Попелюшко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – №1 (9): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14rvoukr.pdf>.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом №4651-VI від 13.04.2012 року. – Х.: Право, 2012. – 392с.

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI //

Відомості Верховної Ради України від 22.10.2010. – 2010. – № 41-45.

7. Пшенічко С.О. Деякі питання реалізації повноважень слідчого судді при розгляді та вирішенні скарг / С.О. Пшенічко // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М. В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 447–449.

8. Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М.: Юристъ, 2009. – 175 с.

9. Міщенко С.М. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судового контролю під час здійснення досудового розслідування: окремі аспекти / С.М. Міщенко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – №6(9). – С. 88–96.

10. Сиза Н.П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України [Електронний ресурс] / Н.П. Сиза // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – №2(6).– Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snpkpu.pdf>.

ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ В ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ

**МУЛЯР Мирослава Сергіївна - здобувач кафедри цивільного і трудового
права Київського університету права Національної академії наук України**
УДК 347.455

В статті аналізуються сучасні тенденції зарубіжної правової думки щодо ефективності інформаційної складової в цивільно-правовому регулюванні споживчого кредитування. Зокрема, розглядаються питання надмірної заборгованості населення за споживчими кредитами, у тому числі іпотечними. Основними інструментами політики боротьби з надмірною заборгованістю населення стала концепція відповідального кредитування та споживче право [1].

Глобальна фінансово – економічна криза 2008 року, що проявила недоліки нормативно – правового регулювання споживчого кредитування, призвела до усвідомлення необхідності його реформування. Для більшості країн світу актуальним стало питання запровадження дієвих механізмів подолання наслідків фінансової кризи, зокрема вирішення проблем надмірної заборгованості населення за споживчими кредитами, у тому числі іпотечними. Основними інструментами політики боротьби з надмірною заборгованістю населення стала концепція відповідального кредитування та споживче право [1]. Захист прав споживачів набув неабиякого значення.

Метою цієї статті є аналіз сучасних тенденцій зарубіжної правової думки щодо ефективності інформаційної складової в цивільно-правовому регулюванні споживчого

кредитування в контексті реформування законодавства зі споживчого кредитування, зокрема вирішення та запобігання проблем надмірної заборгованості.

Теоретичну основу для написання статті становлять праці таких науковців як: Ірина Домураз (Irina Domurath), Майкл Дікерсон (Mechele Dickerson), Ян Рамсай (Iain Ramsay), Матчелд де Хун (Machteld de Hoon) та Ванесса Мак (Vanessa Mak).

За висновком Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), посилення уваги до захисту прав споживачів фінансових послуг у всьому світі пояснюється особливостями сучасних фінансових продуктів та послуг, які передбачають можливість істотного перекладення ризиків, що виникають, саме на споживачів. Нездатність споживачів належним чином зрозуміти та оцінити ризики на фоні недостатнього правового регулювання та агресивних методів просування фінансових послуг, які до того ж можуть супроводжуватися зловживаннями, шахрайством та іншими неправомірними діями з боку надавачів послуг, створюють загрозу для економічної безпеки населення та підривають його довіру до фінансових ринків [2]. Широко визнається, що регулювання фінансового сектора має бути «відповідальним» у тому сенсі, що воно включає в себе захист від надмірної заборгованості споживачів, зокрема це зазначено у Звіті Світового Банку «Відповідальне кредитування - огляд інструментів регулювання» [3]. Споживачі повинні бути захищені на

ринку іпотечного кредитування від надмірної заборгованості, яка може мати серйозні наслідки для споживачів (втрата свого будинку), так і для стабільності фінансової системи в цілому.

Одним із ключових засобів відповідального кредитування стало розкриття попередньої інформації споживачу про фінансову послугу.

Відповідно до визначеної Світовим банком «Належної практики захисту споживачів фінансових послуг» відповідальна практика розкриття інформації передбачає, що інформація має бути зрозумілою, повною та порівняльною [4].

У жовтні 2011 року міністрами фінансів та головами центральних банків країн Великої Двадцятки (G 20) були схвалені «Фундаментальні принципи захисту споживачів фінансових послуг» [5], у тому числі забезпечення прозорості і розкриття інформації при наданні фінансових послуг, а також сприяння фінансовій грамотності та обізнаності споживачів.

Зазначені принципи лягли в основу нових законодавчих актів ЄС та США, що регулюють кредитування населення на придбання житла: Директива 2014/17/ЄС «Про кредитні договори зі споживачами на придбання житлової нерухомості», Розділи X, XIV Закону Додда-Франка (The Dodd — Frank Act) «Про реформування Уолл — стріт» та захист прав споживачів при іпотечному кредитуванні».

Положення Директиви 2008/48 /ЄС, яка була прийнята Європейським парламентом у квітні 2008 року, не розповсюджувалися на іпотечні кредити. Лише деякі країни Європейського Союзу, при імplementації цього документу у національне законодавство, включали кредити на придбання житла до сфери регулювання споживчого кредитування. Утім, згідно з даними ОЕСР, станом на 2012 рік довгострокові кредити, що в основному складаються з іпотечних кредитів, складають найбільшу частку заборгованості домогосподарств — 80% від загальної заборгованості домогосподарств у 26 країнах членів ОЕСР, і навіть 90 % у 10 країнах. Найвищі показники зафіксовані у Швейцарії — 99,9 %, Ка-

наді - 96,9% найнижчий в Італії - 69,9 % та у США - 70,7 % [6].

Отже, нові законодавчі акти, що були прийняті країнами ЄС та США, перш за все, були спрямовані на вирішення проблем надмірної заборгованості населення, що мають місце на ринку іпотечного кредитування населення та недопущення кризових явищ у майбутньому.

Сама концепція відповідального кредитування у Директиві 2014/17/ ЄС та у Директиві 2008/48 /ЄС зводиться до обов'язку кредитодавця своєчасно надавати позичальнику точну, прозору, зрозумілу, порівняльну інформацію та рекомендації про кредитну послугу, а обов'язком позичальника є надання кредитодавцю точної інформації щодо оцінки кредитоспроможності.

Теоретично основні принципи Директиви 2008/48 /ЄС та Директиви 2014/17/ЄС щодо надання прозорої стандартизованої про кредит та оцінки кредитоспроможності позичальника є надійними інструментами для запобігання надмірної заборгованості. Проте на практиці залишається цілий ряд невирішених питань, що підривають ефективність положень Директив. Наприклад, обов'язок кредитодавця надати споживачу попередню інформацію про кредит не усуває небезпеку надання споживачу неповної інформації про кредит. Окрім цього, надмірна заборгованість може виникнути не лише через несумлінність кредитодавця, а й через неправильну оцінку споживачем своїх майбутніх фінансових можливостей.

Утім, слід звернути увагу на те, що останнім часом вчені з різних країн у своїх публікаціях піддають сумніву твердження, що поінформованість та обізнаність споживача є достатнім заходом у боротьбі з надмірною заборгованістю.

Дослідження у галузі поведінкової економіки також засвідчують, що інформаційна парадигма не бездоганна. Не завжди зрозуміло, чи розуміє, чи навіть читає споживач інформаційні документи перед укладенням кредитних угод, чи виконує кредитодавець усі вимоги щодо надання інформації споживачу. Окрім того, піддається сумніву значення документів із попередньою інформацією про кредит (брошури, інформаційні листів-

ки, паспорт кредиту) захистити споживача від непередбачених економічних потрясінь – інфляція, втрата роботи.

Отже, серед науковців розповсюдженою стала точка зору про те, що при регулюванні споживчого кредитування має братися до уваги і поведінкова економіка.

Так, на думку американського професора права Майкла Дикерсона (Mechele Dickerson), консультування та розкриття додаткової інформації споживачу навряд чи самі по собі значним чином здатні допомогти у зменшенні надмірної заборгованості через деякі когнітивні упередження у людей. Як зазначає М. Дикерсон, люди мають схильність занадто оптимістично оцінювати свої фінансові можливості у майбутньому та дуже часто недооцінюють ризик того, що з ними можуть статися негативні події, зокрема нездатність погашати свої борги, оскільки, як правило, вони надають великого значення позитивним аспектам поточних подій – здатність мати власний будинок. З огляду на це, невірним є припускати, що більшість споживачів буде послідовно контролювати власний імпульс до надмірного споживання. Адже у значній частці споживачів є підстави вважати, що їх доходи у майбутньому будуть значно зростати протягом декількох років. Ймовірно, що зусилля переконати цих споживачів стримати свої витрати шляхом надання їм додаткової інформації є безперспективними [7].

Окрім цього, на думку М. Дикерсон є очевидним і те, що кредитори і надалі будуть протидіяти спробам регулювати їх практику надання кредиту і, можливо, будуть стверджувати про необхідність покращувати принципи інформування споживача чи фінансову грамотність. Проте зазначені принципи не працювали в минулому, а тому відсутні підстави вважати, що вони будуть працювати у майбутньому та здатні протидіяти надмірній заборгованості [8].

Подібну позицію поділяє і англійський вчений Ян Рамсай (Iain Ramsay), який зазначає, що регулювання споживчого кредитування повинне бути оцінене у світлі поведінкової економіки, яка стверджує, що люди не здатні бути раціональними в економічних витратах. Споживач може адекватно оціню-

вати свої ризики у короткостроковій перспективі, у довгостроковій перспективі він недооцінює ризик і занадто впевнений, що неприємності обійдуть його стороною. Таким чином, поведінкова економіка ставить під сумнів ефективність існуючих стратегій та концепцію обізнаного, відповідального споживача, який здатний самостійно управляти своїми фінансовими рішеннями. Важливість інституту розкриття інформації та фінансової грамотності підлягає об'єктивній оцінці, оскільки на практиці споживачі переважно діють нераціонально. Як зазначає Ян Рамсай, поведінковий аналіз забезпечує підтримку історичної концепції про те, що кредит є потенційно небезпечним продуктом і недалекоглядно поклатися на раціональність обізнаного споживача у прийнятті рішення щодо отримання кредиту [9].

Ставлять під сумнів ефективність підходу, що базується на раціональності прийняття рішень поінформованим споживачем і вчені Тілбургського університету Матчелд де Хун (Machteld de Hoon) та Ванесса Мак. У своєму науковому дослідженні вони зазначають, що людська спроможність сприймати та обробляти нову інформацію взагалі є обмеженою, а тому надання споживачам права на інформацію автоматично не призводить до прийняття ними правильних рішень. На практиці постать «обізнаного споживача» не виглядає реалістичною. Окрім цього, непоодинокими є випадки, коли кредиторів порушують кредитні договори і у таких випадках переддоговірна інформація не допоможе споживачу захистити свої інтереси [10].

Отже, все більше науковців Західної Європи та Північної Америки доводять не ефективність забезпечення надійного захисту споживача-позичальника шляхом розкриття йому інформації про кредит. Науковці справедливо піддають критиці існуюче законодавство ЄС, що регулює споживче кредитування, в основі якого лежить концепція інформованого споживача.

Важливим є запровадження нових механізмів захисту прав та інтересів споживачів у кредитних правовідносинах, які враховували б результати досліджень поведінкової економіки.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються сучасні тенденції зарубіжної правової думки щодо ефективності інформаційної парадигми в правовому регулюванні споживчого кредитування в контексті реформування законодавства зі споживчого кредитування, зокрема вирішення та запобігання проблем надмірної заборгованості. Зазначається, що на сьогодні є потреба в переосмисленні існуючих поглядів і концепцій інформаційної складової у відносинах при споживчому кредитуванні.

SUMMARY

The article analyzes the current trends of foreign legal thought regarding the effectiveness of the information paradigm in the civil regulation of consumer credit in the context of reforming legislation on consumer credit, in particular solutions and prevention of excessive debt problems. It is noted that to date, there is a need to rethink existing beliefs in and concepts of the information component in relationships within the frame of consumer lending.

Рекомендації щодо вдосконалення законодавства ЄС про споживче кредитування є надзвичайно важливими для України, оскільки наша держава знаходиться у процесі адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

У подальшому, на базі виявлених трендів сучасної зарубіжної правової думки, нами будуть дослідженні окремі аспекти інформаційних прав споживачів як учасників кредитних договорів шляхом з'ясування їх правової природи, змісту, умов здійснення та захисту у разі порушення.

Література

1. Hans-W. Micklitz, Irina Domurath. A Map of Responsible Lending and Responsible Borrowing in the EU and Suggestions for a Stronger Legal Framework to Prevent Over-Indebtedness of European Consumers/ Consumer Debt and Social Exclusion in Europe. Surrey, UK : Ashgate, 2015. p. 155-175.

2. G20 High –Level principles of financial consumer protection: Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/g20/topics/financial-sector-reform/48892010.pdf>

3. Всесвітній банк. Відповідальне кредитування-огляд інструментів регулювання. – 2013: Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/EXTGLOBALFINREPORT/Resources/8816096-1361888425203/9062080->

1364927957721/9115725-1384205223659/Responsible_Lending_Paper.pdf

4. Responsible lending overview of regulatory tools. The World bank. October 2013.

5. G20 High –Level principles of financial consumer protection: Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/g20/topics/financial-sector-reform/48892010.pdf>

6. OECD Factbook 2014: Economic, Environmental and Social Statistics Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.oecd-ilibrary.org/sites/factbook-2014-27-en/index.html?contentType=&itemId=%2Fcontent%2Fchapter%2Ffactbook-2014-27-en&mimeType=text%2Fhtml&containerItemId=%2Fcontent%2Fserial%2F18147364&accessItemIds=>

7. Mechele Dickerson, Consumer Over - Indebtedness: A U.S. Perspective: Електронний ресурс. – Режим доступу <http://www.tilj.org/content/journal/43/num2/Dickerson135.pdf>.

8. Там само

9. Iain Ramsay. Consumer credit regulation after the fall: international dimensions. – 2012 - Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://paperity.org/p/51632447/consumer-credit-regulation-after-the-fall-international-dimensions>

10. Machteld de Hoon, Vanessa Mak, Consumer empowerment strategies – a right-oriented approach versus a needs- oriented approach, Tilburg law school, legal studies research paper series, april, 2011.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕМАЙНОВУ (МОРАЛЬНУ) ШКОДУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЯКІ ДОПУСТИЛИ ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

ШАПОВАЛОВА Кристина Сергіївна - здобувач кафедри господарського права Інституту права МАУП.

В этой статье сделана попытка проанализировать действующее законодательство Украины в правоотношениях субъектов хозяйственной деятельности и их гражданско-правовую ответственность по компенсации нанесенного не материального вреда, через обращения в судебные инстанции.

Ключові слова: цивільно-правова природа відповідальності за моральну шкоду, наслідки неправомірних дій пов'язаних з немайновими збитками суб'єктів господарювання, немайнова шкода та підстави відповідальності, вина, відшкодування моральної (немайнової) шкоди за договором та законом.

Вступ

Ця тема на сьогодні є актуальною у зв'язку з тим, що Україна як демократична та правова держава прагне створити ефективну систему захисту прав та свобод будь-якої особи, як фізичної так і юридичної.

На сьогодні в Україні інститут моральної (немайнової) шкоди займає центральне місце серед зобов'язань по відшкодуванню шкоди, оскільки проблема її відшкодування стосується в першу чергу захисту абсолютних прав фізичних і юридичних осіб, які створюють у своїй сукупності основу цивільних правовідносин.

Аналіз досліджень

Так, Конституція України, як основний закон, закріплює в Україні засади державної політики, спрямованої, насамперед, на забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, тому спробуємо розгля-

нути саме цю частину законодавства, яка спрямована на забезпечення ефективного захисту прав і інтересів юридичних осіб у сфері відшкодування моральної шкоди [1].

Сама Конституція України, як закон прямої дії, заклала серйозні підвалини для розвитку і зміцнення демократичної, соціальної і правової держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [1].

В Конституції відображається надзвичайна та правильна ідея про те, що саме держава функціонує для людини, відповідає перед нею за свою діяльність, а не навпаки і тому зокрема положення статті 152 Конституції України, передбачають відшкодування за рахунок держави моральної (немайнової) шкоди, завданої фізичним і юридичним особам актами, діями, або бездіяльністю, які визнані неконституційними [1].

Зрозуміло, що тоді постає питання, - яка може бути спричинена моральна шкода юридичним особам, чи можуть суб'єкти господарювання відчувати моральних страждань?

Мета статті

У цій статті нами зроблена спроба проаналізувати підстави виникнення самої немайнової шкоди в правовідносинах суб'єктів господарювання, а також намагання визначити критерії її розміру з точки зору належності та допустимості доказів під час звернення до суду з такими позовами.

Виклад основного матеріалу

Ми впевнені, що моральну шкоду завдану юридичній особі, можна охарактеризувати як втрату немайнового характеру, яка настала у зв'язку з приниженням її ділової репутації, розголошення комерційної таємниці, або просто розповсюдження недостовірної інформації через будь-які інформаційні мережі, або посягання на фірмове найменування, товарний знак, товарну марку, або вчиненням дій спрямованих на зниження престижу та підриву довіри до діяльності цієї юридичної особи.

Саму матеріальну компенсацію моральної шкоди у випадках, передбачених законом, щодо окремих видів господарських зобов'язань, може бути встановлено обмежену відповідальність за невиконання або неналежне їх виконання.

Відповідно до частини першої статті 225 ГК України, до складу збитків, що підлягають відшкодуванню зокрема належить «матеріальна компенсація моральної шкоди», що також розглядається судом як відшкодування немайнової шкоди [4].

Матеріальна компенсація моральної шкоди є окремим видом збитків, які підлягають відшкодуванню в установленому законом порядку і за Цивільним кодексом України, відшкодування моральної (немайнової) шкоди є самостійним способом захисту цивільних справ, що обумовлено пунктом дев'ятим, частиною другою статті 16 ЦК України [2].

У Господарському кодексі України, матеріальна компенсація моральної шкоди, передбачена у складі збитків як самостійний вид збитків і компенсацію цієї шкоди не можна ототожнювати з майновою відповідальністю, оскільки мета такої компенсації вбачається не в тому, щоб компенсувати грошові витрати потерпілої особи, а в тому, щоб компенсувати моральну шкоду шляхом матеріальної компенсації [4].

У зв'язку з цим надзвичайно важливим є визначення моральної шкоди в розумінні Господарського кодексу та визначення підстав, способу і розміру матеріальної компенсації цієї шкоди і тому з урахуванням вживання в Цивільному кодексі термінів «моральна» та «немайнова» шкода, реко-

мендовано застосовувати термін «моральна шкода» виключно до фізичної особи, а термін «немайнова шкода» - щодо аналогічних втрат юридичної особи.

У Господарському кодексі поняття моральної шкоди (особливо стосовно учасників господарських відносин) відсутнє, однак визначення моральної шкоди міститься в деяких спеціальних законах, зокрема в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» моральна шкода зазначена як шкода, яку заподіяно особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження [4; 15].

Відповідно до пункту другого, роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України від 29.02.96 року (№ 02-5/95) «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди» моральною визнається шкода, заподіяна організації порушенням її законних немайнових прав, а відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.95 року (№ 4) «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди «під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку із приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності [13; 8]

Чинне законодавство не містить вичерпного переліку обставин, за яких суб'єкт господарювання може вважати, що йому заподіяно моральну шкоду, а найбільше поширеними та типовими і характерними випадками заподіяння моральної шкоди є розголошення, у тому числі через засоби масової інформації, відомостей, які не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать ділову репутацію чи завдають шкоди інтересам юридичної особи, що обумовлено статтею 47 Закону України «Про інформацію», а також порушення авторського права і суміжних прав відповідно до

частини третьої статті 44 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [16; 17].

Визначення змісту ділової репутації залежить від природи її суб'єкта, а ділову репутацію юридичної особи становить престиж її фірмового (комерційного) найменування, торговельних марок та інших належних їй нематеріальних активів серед кола споживачів її товарів та послуг.

Грошовий еквівалент ділової репутації може бути виражений у формі гудвілу, визначення якого міститься в пункті 1.7 статті 1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», що підтверджується інформаційним листом Вищого господарського суду України від 28.03.2007 р. (N 01-8/184) «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» [18; 14].

Прийняттям ділової репутації суб'єкта господарювання (підприємця) є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, що дискредитують спосіб ведення чи результати його господарської (підприємницької) діяльності, у зв'язку з чим знижується вартість його нематеріальних активів.

Негативними наслідками приниження ділової репутації, формування негативної оцінки як ненадійного партнера може бути зменшення кількості потенційних контрагентів, що відповідно може призвести і до майнових втрат.

Право на відшкодування немайнової шкоди внаслідок приниження ділової репутації та на звернення до господарського суду з відповідними позовами мають всі підприємці - як фізичні, так і юридичні особи.

Позови про захист ділової репутації слід відрізняти від позовів про відшкодування шкоди від недобросовісної та неправомірної реклами, бо способи захисту від цих порушень передбачені Законом України «Про рекламу» [19].

На думку Вищого господарського суду, до вимог про відшкодування майнової чи моральної шкоди, завданої поширенням або розголошенням інформації, що порушує права чи інтереси іншої особи, застосовується загальна позовна давність тривалістю в

три роки (пункт 15 вищезгаданого інформаційного листа Вищого господарського суду), але до вимог про спростування недостовірної інформації, поміщеної в засобах масової інформації, застосовується спеціальна позовна давність в один рік, що обумовлено пунктом другим, частиною другою, статті 258 ЦК України [14; 2].

На відміну від інших видів збитків моральна шкода підлягає компенсації тільки у випадках, передбачених законом, тому її застосування є обмеженим.

Наприклад, Законом України «Про інформацію» передбачено як загальну норму відшкодування фізичним і юридичним особам і матеріальної, і моральної шкоди, завданої правопорушенням, вчиненим суб'єктом інформаційної діяльності, але органи державної влади, органи місцевого самоврядування як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації позбавлені права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди і вправі вимагати по суду лише спростування недостовірної інформації, що визначено статтею 49 цього Закону [16].

Цивільний кодекс пропонує визначати розмір грошового відшкодування моральної шкоди залежно від характеру правопорушення, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення, що обумовлено частиною третьою, статті 23 ЦК України [2].

Але у Цивільному і в Господарському кодексах не встановлені ані мінімальний, ані максимальний розміри компенсації моральної шкоди, тому остаточно це питання подається на розсуд суду.

Вищий господарський суд рекомендував визначати розмір компенсації моральної шкоди в залежності від характеру діяння особи, яка її заподіяла, а також від негативних наслідків, що виникли через порушення майнових прав позивача і це раніше було обумовлено пунктом 6, роз'яснень Президії Вищого арбітражного суду України від 29.02.96 року за № 02-5/95 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди» [13].

Втім можуть бути використані й інші критерії, наприклад у справах про відшкоду-

вання моральної шкоди, завданої поширенням інформації, яка не відповідає дійсності, необхідно враховувати територію поширення відомостей, спосіб поширення інформації, бо Законом України «Про авторське право і суміжні права» передбачено, що при визначенні розміру збитків, які мають бути відшкодовані особі, права якої було порушено, а також для відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд зобов'язаний виходити із суті порушення, майнової і моральної шкоди, завданої особі, яка має авторське право і (або) суміжні права, а також із можливого доходу, який могла б одержати ця особа [17].

Вищий господарський суд звертає увагу господарських судів на необхідність застосування при вирішенні спорів про відшкодування моральної (немайнової) шкоди рекомендацій Пленуму Верховного Суду України, викладених у постанові № 4, від 31.03.95 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» щодо необхідності перевіряти загальні підстави цивільно-правової відповідальності, відповідно до яких обов'язковому з'ясуванню підлягають: - наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього в її заподіянні [8].

Зокрема, суд повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору.

Заподіяна моральна (немайнова) шкода відшкодовується тій фізичній чи юридичній особі, права якої були безпосередньо порушені діями (бездіяльністю) інших осіб, що визначено пунктами № 5; № 7 вищезгаданої Постанови Пленуму Верховного Суду та Листом Вищого господарського суду від 22.01.2007 року (№ 01-8/24) «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на знаки для

товарів і послуг (торговельні марки) (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України» [14].

На розмір відшкодування моральної шкоди не впливає наявність чи обсяг майнової шкоди, яка завдана тими ж діями, що призвели до виникнення моральної шкоди, бо компенсація моральної шкоди здійснюється незалежно від відшкодування майнової шкоди, оскільки носить самостійний характер.

У позовній заяві про відшкодування моральної шкоди повинно бути викладено зміст позовних вимог, тобто в чому полягає моральна шкода, обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, якими саме неправомірними діями завдана ця шкода, та зазначення доказів, що підтверджують позов, а о крім того, у позовній заяві має бути зазначено розмір відшкодування моральної шкоди в грошовій або іншій матеріальній формі.

Стосовно строків позовної давності до вимог про відшкодування матеріальної шкоди і матеріальної компенсації моральної шкоди, слід керуватися положеннями частини першої статті 223 ГК України, якою передбачено застосування при реалізації в судовому порядку відповідальності за правопорушення у сфері господарювання загальних та скорочених строків позовної давності, передбачених Цивільним кодексом України, якщо інші строки не встановлено Господарським кодексом, а оскільки Господарським кодексом України до цих вимог інші строки позовної давності не встановлені, повинен застосовуватися строк позовної давності, передбачений статтею 257 Цивільного кодексу України, тобто загальна позовна давність тривалістю в три роки [4; 2].

Спірним питанням залишається можливість застосування до вимог про матеріальну компенсацію моральної шкоди положень пункту першого, частини першої, статті 268 ЦК України [2].

За загальним правилом, збитки підлягають відшкодуванню у повному обсязі за всіма їх видами, включаючи реальні збитки, неодержані доходи, а у випадках, встановлених законом, - і компенсацію моральної шкоди, бо ця норма спрямована на те, щоб надати

можливість потерпілій стороні повністю поновити порушене право.

Принципом повного відшкодування збитків послідовно дотримуються у вітчизняному та зарубіжному законодавстві, але Господарський кодекс передбачив можливість встановлення обмеженої відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, обумовив застосування принципу повного відшкодування збитків двома застереженнями:

По-перше, випадки обмеженої відповідальності можуть бути встановлені лише законом, а не будь-якими іншими нормативно-правовими актами.

По-друге, вони можуть стосуватися лише окремих видів господарських зобов'язань.

У Господарському і Цивільному кодексах передбачено декілька норм, які допускають обмеження розміру відповідальності, а значна частина їх міститься в главах, що стосуються договірних зобов'язань.

Крім кодексів відповідні норми містяться в багатьох законах, прийнятих як до, так і після набрання чинності новим Цивільним та Господарським кодексами, а у відповідних законах зазначаються конкретні господарські зобов'язання, яких стосується обмежена відповідальність, розмір відповідальності, способи її обмеження.

Норми про обмеження розміру збитків, що підлягають відшкодуванню, бо законодавчо обмежена відповідальність може бути встановлена в різних галузях і сферах зокрема, що випливають з договорів перевезення та енергопостачання, договорів про надання послуг зв'язку та поштового зв'язку, які забезпечують потреби масових груп споживачів.

Відповідно до чинного законодавства способами обмеження відповідальності можуть бути зокрема, - позбавлення сторін права на відшкодування збитків, коли за порушення зобов'язання законом або договором передбачена виключно неустойка (тобто допускається стягнення тільки штрафних санкцій, але не збитків, і кредитор позбавляється права на відшкодування збитків, тому що це виключено, або відшкодування лише реальної шкоди, але не втраченої вигоди, також обмеження відшкодування збитків межами

вартості втраченого вантажу, межами вартості предмета договору, межами вартості певної послуги, обчисленням збитків у певних грошових одиницях.

Найбільш поширеним є обмеження відшкодування збитків тільки сумою реальної шкоди, що властиве перш за все транспортному законодавству.

Обмежена відповідальність перевізника за втрату, нестачу, пошкодження вантажу передбачена статтею 314 ГК України, але відповідальність підприємств транспорту за невиконання або неналежне виконання зобов'язань щодо перевезення пасажирів, багажу визначається кодексами (статутами) окремих видів транспорту та іншими законодавчими актами України, призначеними врегулювати особливості діяльності окремих видів транспорту [4].

Підприємства транспорту відповідають за втрату, нестачу, псування і пошкодження прийнятого до перевезення вантажу у розмірі фактичної шкоди, якщо не доведуть, що втрата, псування або пошкодження сталися не з їх вини, бо у разі втрати або нестачі вантажу відповідальність перевізника обмежена розміром вартості вантажу, який втрачено або якого не вистачає, це зазначено в частині третьої, статті 314 Господарського кодексу України [4].

Обмежена відповідальність перевізника передбачена статтею 179 Кодексу торговельного мореплавства, відповідні положення для автомобільних транспортних засобів зазначені у статті 60 Закону України «Про автомобільний транспорт», для залізниці - у статті 13 Закону України «Про залізничний транспорт», у Статуті залізниць України тощо [21;20; 22].

Відповідно до чинного законодавства перевізником не відшкодовуються ані реальні витрати, понесені відправником внаслідок такого порушення, ані втрачена вигода і відсутня компенсація немайнової шкоди.

Обмежену відповідальність в порядку і розмірі, визначених законами, несуть, наприклад, оператори, провайдери телекомунікацій за статтею 40, Закону України «Про телекомунікації», оператори згідно із статтею 18, Закону України «Про поштовий

зв'язок», енергопостачальники за статтею 24 Закону України «Про електроенергетику» [23; 24; 25].

Обмежена також відповідальність зберігача за втрату, нестачу або пошкодження речі, прийнятої на зберігання, бо збитки, завдані особі в разі втрати або нестачі речі, обмежується розміром її вартості, відповідно до частини першої, статті 951 ЦК України [2].

Втім слід зазначити, що і новий Цивільний, і Господарський кодекс відмовилися від обмеженої відповідальності сторін за порушення договору підряду в капітальному будівництві, яка була передбачена статтею 356 ЦК УРСР 1963 року і відповідно до якої відшкодування збитків, не покритих неустойкою, обмежувалося лише зробленими другою стороною витратами, втратою або пошкодженням її майна.

Тобто раніше підрядні організації за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань відшкодували лише прямі, тобто реальні збитки і не відшкодували втрачену вигоду тощо.

У статті 322 Господарського кодексу України, за порушення договору підряду на капітальне будівництво передбачено відшкодування збитків в повному обсязі, включаючи недержані доходи, але в разі одночасного застосування до правопорушника і штрафних санкцій встановлено застосування залікової неустойки, тобто відшкодування збитків відбувається в сумі, не покритій штрафними санкціями, за умови, якщо інший порядок не встановлено законом і така відповідальність встановлена для будь-якої винної сторони за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво [4].

Частиною другою, статті 883 та статті 886 ЦК України, за невиконання або неналежне виконання обов'язків за договором будівельного підряду передбачено сплату неустойки, встановленої законом або договором, та відшкодування збитків у повному обсязі [2].

Що стосується необхідності методичного забезпечення відшкодування збитків для сучасних умов господарювання, слід зазначити, що рекомендується розробляти економіко-правові та організаційно-правові методики.

Економіко-правові методики повинні створити ефективний життєздатний механізм діяльності щодо застосування правових норм про стягнення збитків в інтересах суб'єктів господарського обігу, фіксувати способи розрахунку і доведення збитків, їх рекомендується розробляти як на загальнодержавному рівні в якості рекомендаційних актів, так і на рівні конкретних фірм.

З точки зору правового статусу такого роду методик, вони можуть виступати як нормативні правові акти, як локальні акти, які регулюють внутрішньогосподарські відносини, а також як рекомендаційні акти різних громадських організацій.

У виді нормативних актів методики можуть прийматися урядом і відповідними галузевими міністерствами, при цьому вони повинні носити загальний характер.

Призначення організаційно-правових методик конкретних фірм полягає в організації роботи відповідних служб і фахівців фірми щодо збору доказів для відшкодування збитків.

Частина сьома, статті 225 ГК України, стосується визначення складу збитків, що підлягають відшкодуванню у внутрішньогосподарських відносинах і такий склад збитків визначається відповідними суб'єктами господарювання, в тому числі господарськими організаціями з урахуванням специфіки їх діяльності, оскільки самі суб'єкти господарювання вповноважені та здатні врахувати специфіку діяльності своїх внутрішніх підрозділів, встановити склад та порядок відшкодування збитків, які виникають як результат їх внутрішньогосподарської діяльності [4].

Обов'язок доведення розміру будь-яких збитків покладається на потерпілу сторону, тому відшкодування збитків включає в себе не тільки поняття «збитки», але й покладення обов'язку на потерпілу сторону щодо їх доведення.

У зв'язку з цим застосування даного виду відповідальності за своєю суттю розглядається як здійснення ряду певних цілеспрямованих дій, які в комплексі створюють діяльність по відшкодуванню збитків.

З огляду на це до ознак збитків відносять також те, що доведення збитків здійснюється в установленій законом формі, зокрема

в процесуальній формі автор Дегтярев С.Л. [27]

Висновки

Вважаємо, що неналежна процесуальна підготовка самого позову до суду та неправильна організація збору доказів, розглядається як основний фактор, який обмежує можливість відшкодування моральної шкоди з контрагентів і тому для створення доказової бази для відшкодування цих немайнових збитків, рекомендується правильно і своєчасно документувати порушення зобов'язань та їх правові наслідки.

Саме документування, значною мірою залежить від оптимальної організації обліку виконання контрагентами договірних зобов'язань, від негативних наслідків їх порушення, від ретельної регламентації взаємодії структурних підрозділів суб'єктів господарського обігу в цій галузі.

В обґрунтування позовних вимог про відшкодування як реальної шкоди, так і втраченої вигоди або грошової компенсації по немайновим вимогам (моральної шкоди) особа, права якої порушено, повинна надати докази на підтвердження розміру завданої цієї шкоди, наявності причинного зв'язку між нанесеними збитками та діями особи, яка порушила зобов'язання, а у випадках, коли законом або договором передбачена презумпція невинуватості боржника, - також вину цієї особи.

Враховуючи, що відшкодуванню підлягають не будь-які витрати, а розумні та необхідні, корисними є положення частини п'ятої, статті 12 Цивільного кодексу України, якою зазначено, що законом встановлено правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.

Оскільки, встановлена презумпція розумності і добросовісності дій особи, яка здійснила витрати, тягар спростування цієї презумпції, доведення «нерозумності», перевищення витрат покладається на відповідача відповідно до частини першої статті 233 Господарського кодексу України, бо передбачено право суду зменшити розмір

належних до сплати стягнень у разі, якщо вони надмірно великі порівняно із збитками іншої сторони, тому обов'язок доведення розміру цієї шкоди або її відсутності, як підстави для зменшення розміру грошової компенсації, повинна покладатися особисто на відповідача.

Література

1. Конституція України ВВР України. 1996, № 30, ст. 141, зі змінами останніми № 1-рп/2016 від 15.03.2016 року // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. №435-IV // ВВРУ від 03.10.2003р., № Цивільний процесуальний кодекс України від 23.06.2005р. №2709-IV// ВВРУ 2004,№40-41,42,ст 492. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Господарський кодекс України від 04.02.2005р. №2424-IV //ВВРУ 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. Господарський процесуальний кодекс України від 30.06.1993р. №3345// ВВРУ 1992,№6.ст.56. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Кодекс адміністративного судочинства України від 08.09.2005р. №2875-IV// ВВРУ 2005.№35-36,№37. ст.446. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Податковий кодекс України від 23.12.2010р. №2856-VI//ВВРУ 2011 №13-14,№15-16,№17, ст112. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

7. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

8. Правові позиції Верховного Суду України Постанова Пленуму від 27 лютого 2009 року «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Вищий господарський суд України, Інформаційний лист «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» №

АНОТАЦІЯ

У цій статті зроблена спроба проаналізувати діюче законодавство по цивільно-правовій відповідальності осіб неправомірні дії яких провокують моральну (немайнову) шкоду у потерпілої сторони. Також було намагання автора проаналізувати судову практику в питаннях стягнення грошової компенсації з суб'єктів господарювання.

SUMMARY

In this article, made an attempt to analyze the active legislation on civil legal liability persons misconduct which provoke moral damage in the injured side. It was also the author attempts to analyze the judicial practice in matters of recovery of monetary compensation from the businesses.

01-8/184 від 28.03.2007 року // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

10. Наказ № 163, Міністерства фінансів України 07.07.1999 року, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 23.07.1999 року за № 499/3792. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

11. Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» № 01-8/211 від 07.04.2008 року. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

12. Роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди» № 02-5/95 від 29.02.1996 року. // Електронний ресурс <http://zakon.rada.gov.ua>.

13. Вищий господарський суд України «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» № 01-8/184 від 28.03.2007 року. // Електронний ресурс <http://zakon.rada.gov.ua>.

14. Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 960-XII від 16 квітня 1991 р. // ВВРУ 1991, № 29, ст. 377. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

15. Закон України «Про інформацію» № 2658- XII від 02 жовтня 1992, № 48, ст. 651. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

16. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 3793- XII від 23 грудня 1993, № 13, ст. 64. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

17. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» № 335\94-ВР, від 28 грудня 1994, № 4, ст. 29. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

18. Закон України «Про рекламу» № 271/96-ВР від 03 липня 1996, № 39, ст. 182. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

19. Закон України «Про автомобільний транспорт» № 3492-IV від 23 лютого 2006, № 32, ст. 273. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

20. Кодекс торговельного мореплавства України (ВВР0, 1995, №№ 47; 48; 49; 50; 51; 52 ст. 349. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

21. Закон України «Про залізничний транспорт» № 274\96-ВР від 04 липня 1996, № 40, ст. 184. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

22. Закон України «Про телекомунікації» ВВР України від 2004 р., № 12, ст. 15. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

23. Закон України «Про поштовий зв'язок» ВВР України від 2002 р., № 6, ст. 39, офіційне тлумачення рішення КС № 10-рп\2003 від 28 травня 2003 року. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

24. Закон України «Про електроенергетику» ВВР України від 1998р., № 1, ст. 1. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

25. Ярема А. Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: (В 4 т.) / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань - Т. 1. - К.: А. С. К.; Севастополь: Інтернет юридичне дослідження, 2004, с. с. 158, 159. www.twirpx.com/file/642530/

26. Дегтярев С. Л. Возмещение убытков в гражданском и арбитражном процессе: Учебно-практическое пособие № 2, изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2003, с. 29. www.pravo.vuzlib.ru/book

27. 40-44, ст. 356. // Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЮ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ

АНУФРІЄВ М.І. - д.ю.н., доцент МОП Н.Н. Інститут права МАУП
ШАШКОВА-ЖУРАВЕЛЬ І.О. - д.ф.п., професор МКА Н.Н. Інститут права
МАУП

Данная научная статья посвящена комплексному анализу системы международного контроля в сфере защиты прав человека на универсальном уровне. Главное внимание уделяется исследованию правовых и организационных аспектов контроля в области прав человека, осуществляемого на уровне руководящих органов, специализированных учреждений ООН, а также договорных комитетов по правам человека. Автор дает видение сущности международного контрольного механизма в сфере защиты прав человека на универсальном уровне

Ключові слова: права людини, міжнародних захист прав людини, контроль дотримання прав людини, договірні органи у сфері прав людини

На сучасному етапі зміни в життєдіяльності суспільства, що характеризуються стрімким і масштабним характером, супроводжуються посиленням політичної нестабільності, зростанням кількості локальних і регіональних конфліктів, загостренням застарілих і виникненням нових проблем, які здійснюють деструктивний вплив на процес загального визнання й адекватного застосування міжнародних стандартів у сфері прав людини, розроблених на універсальному рівні. На разі, за даними ООН, щонайменше половина жителів землі продовжує страждати від серйозних порушень прав людини в економічній, соціальній, культурній і політичній сферах. Проблемам міжнародно-правового захисту прав людини на універсальному та регіональ-

ному рівні приділяли увагу в своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В.Г. Буткевич, В.Н. Денисов, М.Л. Ентін, В.І. Євінтов, Є.А. Лукашева, В.В. Мицик, В.І. Муравйов, Р.А. Мюллерсон, М.А. Рабінович, С.Я. Фурса та ін. Однак, складний та комплексний характер питання розвитку міжнародно-правового механізму захисту основних прав та свобод людини, зокрема, його контрольної складової, обумовлює актуальність подальших ґрунтовних наукових досліджень у вказаному напрямі.

Метою даної наукової статті є комплексне дослідження сутності та специфіки універсального контрольного механізму у сфері захисту прав людини.

Завдання даної наукової статті включають:

- висвітлення особливостей реалізації правозахисної функції керівних органів та спеціалізованих установ ООН;
- дослідження правової та організаційної природи універсальних договірних органів у сфері захисту прав людини;
- аналіз сутності міжнародного контролю у сфері захисту прав людини на універсальному рівні.

Здійснення контрольної діяльності у сфері захисту прав людини є однією з основних цілей Організації Об'єднаних Націй. З моменту свого створення в 1945 році Організація Об'єднаних Націй досягла величезного прогресу в напрямі встановлення правових норм у сфері захисту прав людини та конституювання різноманітних меха-

нізмів для здійснення контролю за дотриманням цих норм.

У сучасній доктрині міжнародного права існує думка, що успішне здійснення контролю у сфері захисту прав людини в багатьох аспектах залежить від наявності чітко сконструйованої організаційної основи взаємодії держав, пов'язаної, головним чином, з діяльністю міжнародних міжурядових організацій. Безумовно, Організація Об'єднаних Націй посідає унікальне місце у вказаній системі і за обсягом повноважень, і за масштабами функціонування. Статут ООН прямо передбачає обов'язок Організації сприяти "загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод" (п. 3 і ст. 55) і вимагає в цьому зв'язку від держав-учасниць "вживати спільні і самостійні дії у співробітництві з Організацією" (ст. 56). [1]

Слід зазначити, що напрями і форми зазначеного сприяння захисту прав людини в рамках ООН є надзвичайно різноманітними. Зокрема, в досліджуваній сфері ООН уповноважена організовувати і проводити дослідження, що стосуються прав людини, складати відповідні доповіді і робити рекомендації державам-членам, а також здійснювати контрольні функції щодо перевірки дотримання зобов'язань, взятих на себе державами, виходячи із Статуту ООН та міжнародно-правових актів з прав людини.

Слід вказати на те, що значна частина повноважень ООН у сфері захисту прав людини безпосередньо пов'язана з розробкою і прийняттям нормативних актів політичного і правового характеру. З ім'ям Організації Об'єднаних Націй пов'язані практично всі міжнародні універсальні акти про права людини, прийняті в другій половині ХХ століття. Крім того, Організація надає необхідну організаційну і технічну допомогу державам у розробці відповідного національного законодавства і підготовці ними звітних доповідей для міжнародних контрольних органів.

Потрібно відмітити, що весь комплекс задач щодо сприяння міждержавному співробітництву в галузі прав людини, передбачених у її Статуті, ООН здійснює через повсякденну діяльність своїх головних і допоміжних органів, спеціалізованих уста-

нов і інших, пов'язаних з нею міжнародних організацій, сукупність яких у міжнародно-правовій літературі одержала назву "система ООН" [2].

Слід зауважити, що характер співвідповідності, взаємозв'язку й обсягу повноважень основних суб'єктів цієї системи відрізняється значною складністю і багатоплановістю. Однак у її рамках досить чітко виділяються дві основні підсистеми: підсистема власне Організації Об'єднаних Націй з її головними органами і їхніми структурними підрозділами і підсистема організацій, що знаходяться у зв'язку з ООН, і, насамперед, її спеціалізованих установ.

У першій з них проблемами, які у тій чи іншій мірі стосуються прав людини, займаються фактично всі головні органи ООН. Однак, ключову роль тут, безумовно, відіграють Генеральна Асамблея й Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП). Саме на ці органи Статутом ООН покладена основна відповідальність за виконання функцій Організації у справі сприяння загальній повазі й дотриманню прав людини.

Важливо те, що між Асамблеєю і Радою існує досить чіткий розподіл повноважень щодо прийняття рішень у досліджуваній галузі. Акти, що мають найбільш важливе значення або містять норми юридичного характеру, схвалюються, за загальним правилом, на чергових і спеціальних сесіях Генеральної Асамблеї або приймаються на скликуваних нею міжнародних конференціях. Така практика виправдана і політично, і юридично. Асамблея є єдиним органом ООН, у роботі якої беруть участь усі члени Організації. Крім того, тільки Генеральній Асамблеї Статутом ООН надане право обговорювати будь-які питання чи справи, що знаходяться у винятковій компетенції як ООН у цілому, так і кожного з її органів (за виключеннями, передбаченими в ст. 12 Статуту).

Генеральна Асамблея керує роботою Економічної і Соціальної Ради ООН, що також наділена значним обсягом повноважень у галузі прав людини, до яких, зокрема, належить:

· організація досліджень та складання доповідей за підсумками обговорення ситу-

ації з правами людини в окремих країнах і регіонах світу;

- внесення рекомендацій з правозахисних питань Генеральній Асамблеї, державам-членам ООН і її спеціалізованим установам;
- підготовка для представлення Генеральній Асамблеї проектів конвенцій і резолюцій гуманітарного характеру;
- скликати міжнародних конференцій з проблем прав людини;
- здійснення контрольних функцій, спрямованих на виконання рекомендацій Генеральної Асамблеї в галузі захисту прав людини;
- забезпечення координації роботи спеціалізованих установ Організації, в тому числі - і у сфері прав людини .

Слід зазначити, що, залишаючи за Генеральною Асамблеєю право на здійснення найбільш загальних організаційних і нормотворчих повноважень у гуманітарній сфері, Статут ООН одночасно визначає для ЕКОСОП роль центрального координуючого органу в реалізації програми діяльності Організації Об'єднаних Націй в галузі прав людини, наділяючи цей орган широкими дослідницькими, консультативними і контрольними функціями. Більшість рішень Генеральної Асамблеї і ЕКОСОП з проблем прав людини приймається на їх пленарних засіданнях. Однак, основна робота з підготовки проектів відповідних документів проходить у рамках сесійних підрозділів вказаних органів [3].

Варто вказати на те, що у виконанні рішень ООН і технічному забезпеченні її роботи велика роль належить Секретаріату Організації і його Центру з прав людини. Останній відповідає за безпосередню реалізацію політики і програм, розроблювальних директивними органами ООН і їх допоміжними підрозділами, надає їм допомогу в діяльності по встановленню фактів і інших процедур, які стосуються повідомлень про випадки порушень прав людини. Загальне керівництво діяльністю Центру здійснює Верховний комісар з прав людини, яких є посадовою особою Організації, що несе під егідою і керівництвом Генерального секре-

таря основну відповідальність за діяльність ООН у галузі прав людини.

Центр підтримує постійні контакти з урядами держав і спеціалізованих установ Організації. Серед останніх найбільшу активність у галузі прав людини виявляють Міжнародна організація праці і Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Будучи пов'язаними з ООН спеціальними угодами, вони координують зусилля держав і сприяють створенню міжнародно-правових норм стосовно конкретних груп основних прав і свобод індивіда (трудових, соціальних, культурних і ін.).

Для реалізації задач щодо захисту окремих категорій прав людини, МОП і ЮНЕСКО наділені широкими повноваженнями, що, зокрема, включають:

- скликання і проведення конференцій, семінарів і симпозіумів із проблем міжнародного регулювання трудових і культурно-освітніх прав індивідів;
- здійснення наукових досліджень, розробка і реалізація комплексних програм міждержавного співробітництва в галузі науки, культури, освіти, поліпшення умов праці;
- надання інформаційної і технічної допомоги державам у процесі створення ними відповідних законодавчих, адміністративних і інших актів.

Однак, потрібно зазначити, що ключовим напрямом функціональної діяльності спеціалізованих установ ООН у правозахисній сфері, безумовно, є розробка конвенцій і рекомендацій, присвячених соціально-економічним правам, а також організація контролю за їх дотриманням [4].

Слід вказати на важливе значення в міжнародному контрольному механізмі у сфері захисту прав людини, поряд з керівними органами та спеціалізованими установами ООН, міжнародних комітетів (так званих договірних органів) з прав людини, що засновані на підставі фундаментальних універсальних правозахисних міжнародно-правових актів з метою забезпечення дотримання їх приписів. До основоположних міжнародних договорів з прав людини, на

підставі яких засновані контрольні комітети, насамперед, належать:

- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;
- Міжнародна конвенція щодо ліквідації усіх форм расової дискримінації;
- Конвенція з ліквідації усіх форм дискримінації стосовно жінок;
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведження і покарання;
- Конвенція про права дитини ;
- Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей [5].

Варто зазначити, що на підставі кожного із вказаних договорів заснований відповідний «договірний орган», що являє собою комітет незалежних експертів для здійснення контролю за дотриманням прав людини, що стосуються положень, які містяться у вказаних договорах. На даний момент ефективно діють наступні договірні органи у сфері прав людини:

- Комітет з прав людини, що здійснює контроль за дотриманням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права;
- Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, що здійснює контроль за дотриманням Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права;
- Комітет проти катувань, що здійснює контроль за дотриманням Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поведження і покарання;
- Комітет з ліквідації расової дискримінації, що здійснює контроль за дотриманням Міжнародної конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації;
- Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок, що здійснює контроль за дотриманням Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок;
- Комітет з прав дитини, що здійснює контроль за дотриманням Конвенції про права дитини.

Слід зазначити, що роботу вказаних комітетів забезпечують незалежні експерти (від 10 до 23 осіб), що володіють певною компетенцією у сфері прав людини, які призначаються чи обираються державами-учасницями. Діяльність більшості комітетів координується Управлінням Верховного комісара з прав людини в Женеві [6].

Необхідно вказати на те, що в тому випадку, якщо держава ратифікує міжнародний договір, вона бере на себе зобов'язання дотримуватися положень цього договору на національному рівні. Окрім того, вона бере на себе зобов'язання періодично подавати договірним органам доповіді про вжиті нею заходи з метою забезпечення дотримання передбачених у договорах прав. Доповіді держав-учасниць розглядаються договірними органами разом з інформацією із різних джерел у присутності делегації держави, що представляє доповідь. У свою чергу, розгляд доповіді завершується прийняттям “заключних зауважень/коментарів”, у яких договірний орган відзначає проблеми, які викликають його клопотаність, і дає конкретні рекомендації державі-учасниці щодо майбутніх дій. Очікується, що держава-учасниця повинна вжити належних заходів для виконання рекомендацій договірному органу. Окрім того, договірні органи також затверджують зауваження загального порядку і загальні рекомендації, у яких викладають свої погляди у відношенні конкретного значення різних статей вище вказаних правозахисних договорів [7].

Важливо зауважити, що в тому випадку, якщо державою-учасницею було порушене яке-небудь із регламентованих та визнаних державою прав людини, вступає в дію особливий механізм контрольної діяльності, який зводиться до застосування однієї з процедур, відповідно до яких приватні особи, які стверджують про те, що вони є жертвами порушення державою-учасницею певного права, закріпленого у відповідних договорах, можуть подати на розгляд свої скарги. Договірними органами можуть розглядатися тільки скарги, що надійшли від осіб, які перебувають у межах юрисдикції держав, що формально ви-

знали ці процедури. У двох з цих випадків формальне визнання здійснюється шляхом ратифікації окремих договорів, що одержали назву факультативних протоколів (Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок), а в двох інших випадках - за допомогою відповідних заяв держав, що передбачені у самих договорах (в Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та в Конвенції проти катувань).

Варто вказати на необхідність дотримання певних умов подальшого розгляду скарги у відповідності до вищедосліджуваних процедур, зокрема:

- необхідність вичерпання заявником усіх внутрішніх засобів правового захисту;
- необхідність представлення скарги особисто передбачуваною жертвою, належним чином уповноваженим представником чи іншою особою, що підтверджує свої повноваження діяти від імені передбачуваної жертви;
- скарга повинна стосуватися порушення одного з конкретних прав, передбачених у договорі, по якому вона представлена;
- скарги не можуть розглядатися, якщо ця ж справа знаходиться на розгляді відповідно до іншої міжнародної процедури розслідування чи врегулювання [8].

Однак, слід зазначити, що, незважаючи на комплексний та багатоаспектний характер системи міжнародно-правового контролю дотримання прав індивіда, на внутрішньодержавному рівні в багатьох державах світу, в тому числі, в Україні головним деструктивним чинником розвитку правозахисної системи залишається корупція у своїх багатоманітних проявах, на подолання якої повинні бути спрямовані систематичні заходи, насамперед, у площині законотворчості. Ми поділяємо думку В.І. Литвиненка, який зазначає, що «навіть у високо розвинутих країнах економічні процеси випереджають чинне законодавство, тому вдосконалення правової бази повинно мати перманентний характер» [9].

Таким чином, можна констатувати, що міжнародний контроль являє собою відносно новий інститут міжнародного права, об'єктом якого є надзвичайно різноманітні міжнародні відносини, врегульовані нормами міжнародного права, а також відповідна діяльність держав по дотриманню міжнародних зобов'язань, забезпеченню міжнародного правопорядку і законності. Сутність міжнародного контролю визначається як заснована на загально визначених принципах і нормах сучасного міжнародного права діяльність суб'єктів міжнародного права або створених ними органів, що полягає в перевірці дотримання державами міжнародно-правових зобов'язань та у вживанні заходів щодо їх виконання. Будучи правовою формою діяльності держав і створених ними органів, міжнародний контроль включається у правозастосовчі процеси з метою забезпечення належного виконання державами міжнародних зобов'язань, перевірки відповідності їхньої поведінки вимогам міжнародно-правових норм, блокування відхилень діяльності держав від заданої програми, встановленої в міжнародних угодах. Одним із специфічних аспектів системи захисту прав людини на універсальному рівні, що впливає на ефективність міжнародного контрольного механізму у вказаній сфері, є формулювання деяких прав людини, переважно соціально-економічних, недостатньо чіткими, абстрактними категоріями, які часто потребують кількісного виміру в кожному окремому випадку. У свою чергу, найбільш імперативні зобов'язання держав на міжнародному рівні стосуються необхідності забезпечення громадянсько-політичних прав індивідів.

Література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. Режим доступу.- http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page3
2. Мицик В.В. Права людини у міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту. / К.: Видавничий дім «Промінь», 2010. – 722 с.
3. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, ком-

АНОТАЦІЯ

Дана наукова стаття присвячена комплексному аналізу системи міжнародного контролю у сфері захисту прав людини на універсальному рівні. Головна увага приділяється дослідженню правових та організаційних аспектів контролю в галузі прав людини, що здійснюється на рівні керівних органів, спеціалізованих установ ООН, а також договірних комітетів з прав людини. Автор дає бачення сутності міжнародного контрольного механізму у сфері захисту прав людини на універсальному рівні.

SUMMARY

This article focuses on the scientific analysis of the complex system of international control in human rights at the universal level. The main attention is given to research legal and organizational aspects of monitoring human rights that is at the leading bodies, specialized UN agencies and the treaty committees on human rights. The author gives a vision of the essence of international control mechanism for the protection of human rights at the universal level

ментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. – Киев : Истина, 2010. – 480 с.

4.Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право: підручник. К.: Знання, 2012. – 315 с.

5.Безбородов Ю. Універсалізація та локалізація міжнародно-правового регулювання в умовах глобалізації // Міжнародне право. – 2013. – №1-2. – С. 22-27;

6.Рабінович М.П., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина.- К., 2004 р. – 352 с.

7.Антонович М. Міжнародне право: навч. посіб К.: Юрінком Інтер, 2011. – 436с.

8.Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основні галузі.- К., 2004р. – 632 с.

9.Концепція адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в Україні: наук.-аналіт. доп. / [В.І. Литвиненко, П.Я. Пригунов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук В.І. Литвиненка . – Київ: Д.П. «Вид.дім «Персонал», 2016. – 89 с.

ПОРЯДОК В'ЇЗДУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗД З НЕЇ ЯК ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНИЙ СТ. 332-1 КК УКРАЇНИ

**НІКІТІН Анатолій Анатолійович - аспірант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ**

УДК 343.343.6 (477)

Исследованы дискуссионные вопросы определения основного непосредственного объекта преступления, предусмотренного ст. 332-1 УК Украины. На основании анализа современных взглядов на его структурирование предлагается определять порядок въезда на временно оккупированную территорию Украины и выезд из нее как объект исследуемого преступления. Обоснован вывод, что структуру общественных отношений основного непосредственного объекта преступления, предусмотренного ст. 332-1 УК Украины, составляют отношения, возникающие между участниками общественных отношений по поводу предмета этих отношений, которым выступает правовой порядок пересечения административных границ и границ свободных экономических зон.

Ключевые слова: непосредственный объект, временно оккупированная территория Украины, порядок въезда и выезд, общественные отношения, граница, свободная экономическая зона.

Аналіз останніх досліджень

Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 р., IV Женевською конвенцією 1949 р., а також у супереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р., Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р.

та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

У зв'язку з агресивними діями Російської Федерації, територія Автономної Республіки Крим і відповідна територія Луганської та Донецької області на сьогодні окупована. Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII, чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) України доповнено ст. 332-1, що регламентує відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Це в свою чергу обумовило те, що, на сьогодні багато людей стали заручниками непростой ситуації, яка склалася у нашій державі.

Це у свою чергу обумовлює необхідність такого дослідження, а *метою статті* є висвітлення поглядів вчених щодо суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України.

Постановка проблеми

В науці кримінального права виділяються численні концепції розуміння об'єкта злочину. Кожна із них концепцій розкриває певну своєрідність розуміння об'єкта, що дає всебічне уявлення про його сутність. Саме тому, існування плюралізму думок

(концепцій) щодо розуміння об'єкта злочину є явищем позитивним і дозволяє більш широко поглянути як на саму сутність злочину так і на сутність спрямованості злочинного посягання.

На наш погляд, найбільш повне та цілісне уявлення про об'єкт злочину дає концепція розуміння об'єкта як охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, на які посягає злочин. Вбачається, що сама категорія суспільних відносин описує комплексність об'єкта та його можливі прояви. Так саме категорія суспільних відносин є тим феноменом, який охоплює всі можливі прояви та варіанти злочинних посягань. Так, орієнтуючись на завдання КК України, якими є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, можемо стверджувати, що законодавець поставив під правове забезпечення охорони досить широкий спектр різнопланових утворень, об'єднати які можна тільки за допомогою категорії суспільних відносин.

Існує класифікація об'єктів «по вертикалі»: загальний, родовий та безпосередній. У сучасних наукових джерелах обґрунтовується доцільність чотирьохступеневої класифікації об'єктів злочину «по вертикалі», в межах якої виділяють: загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкти злочинів [1, с. 111; 18, с. 361–366; 10, с. 18–19].

Зупинимось більш конкретно на дослідженні безпосереднього об'єкта злочину. Останній у науці кримінального права визначається як суспільні відносини, що знаходяться під охороною КК України і на які посягає певний злочин [19, с. 175]. Разом із цим, розуміння безпосереднього об'єкта нерідко пов'язується із вказівкою на конкретне злочинне посягання. На це звертають увагу Б.В. Здравомислов, М.Й. Коржанський, В.Є. Мельникова [17, с. 115; 7, с. 58; 9, с. 94].

Також слід згадати і про класифікацію об'єктів злочину «по горизонталі», що передбачає виділення на рівні безпосереднього об'єкта злочину його деяких видів. Зо-

крема, виділяють основний та додатковий безпосередній об'єкти. В свою чергу останні поділяється на додатковий обов'язковий (знає посягання у будь-якому випадку вчинення цього злочину) та додатковий факультативний (може зазнавати або не зазнавати посягання у випадку вчинення цього злочину) [9, с. 95].

При цьому, основний безпосередній об'єкт завжди визначається із урахуванням родового та видового об'єкта і є їх частиною. Натомість, додатковий безпосередній об'єкт може стосуватися абсолютно іншої групи суспільних відносин, які разом із основним об'єктом зазнають або можуть зазнавати посягання.

Таким чином, основним безпосереднім об'єктом порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї є суспільні відносини, які нерозривно пов'язані із суспільними відносинами, що є родовим та видовим об'єктом цього злочину і є частиною останніх. Тому, суспільні відносини, що виступають основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України.

За таких умов забезпечується необхідний зв'язок родового видового та безпосереднього об'єктів, а також їх взаємовідношення.

Розглядаючи структуру суспільних відносин ми підтримуємо думки М.Й. Коржанського, В.Я. Тація, та інших вчених, які до структури суспільних відносин включають: 1) учасників; 2) предмет; 3) соціальний зв'язок (зміст) [16, с. 56; 7, с. 37]. Додамо також, що такий підхід до структури суспільних відносин відображається і в сучасних спеціальних наукових дослідженнях як вітчизняних так і зарубіжних вчених (В.А. Бортника, В.М. Винокурова) [2, с. 134; 3, с. 116–119].

При цьому, під учасниками суспільних відносин розуміються фізичні або юридичні особи, їх об'єднання, держава, територіальна громада, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, будь-які інші соціальні утворення, які вступають у відносини (взаємодію) між собою або з іншими соціальними утвореннями. Характер та роль учасників суспільних відносин визна-

чає особливості самого соціального зв'язку та самих суспільних відносин між такими учасниками. Принагідно зазначимо, що суспільні відносини рівною мірою можуть складатися між учасниками суспільних відносин різного порядку. Так можуть виникати суспільні відносини людини та держави, людини та територіальної громади, людини та юридичної особи, групи людей та органів державної влади, територіальної громади та держави тощо. У такому випадку, характер та статус учасника (учасників) суспільних відносин може тільки визначати їх окрему специфіку, утім загалом не впливає на природу таких відносин та визнання їх суспільними, так само як не впливає на правове забезпечення охорони таких суспільних відносин.

Важливим у контексті вивчення учасників суспільних відносин залишається питання про їх кількісний склад. У цьому зв'язку слід підтримати думку тих вчених, що кількісно коло учасників суспільних відносин може бути необмежене, проте мінімальна кількість таких учасників повинна бути не менше двох [6, с. 122]. Пояснюється це тим, що суспільні відносини передбачають, перш за все, відносини тобто взаємодію, і цілком логічно, що така взаємодія можлива щонайменше між двома учасниками. В іншому ж випадку (за наявності тільки одного учасника) взаємодія як і самі суспільні відносини є неможливою. Однак, такий підхід не виключає можливої участі у суспільних відносинах (участі у взаємодії) трьох, чотирьох чи набагато більшої кількості учасників.

Що ж стосується основного безпосереднього об'єкта порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, то учасниками цих суспільних відносин, на нашу думку, повинні виступати з одного боку держава, а з іншого особа. При цьому така особа наділена правом в'їзду на ТОТ України чи виїзду з неї, але при цьому повинна дотримуватися певного порядку в'їзду або виїзду на зазначену територію або з неї.

Визначення такого кола учасників суспільних відносин ґрунтується, по-перше, на положеннях диспозицій ч. 1 та ч. 2 ст. 332-1 КК України, а по-друге, на уявленні про за-

гальний порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Так, безпосередньо ці учасники суспільних відносин, згадані у тексті самої кримінально-правової норми.

Водночас, існуючий підхід щодо забезпечення правової охорони державного кордону, видається штучно звуженим і виділення нами саме такого спектру учасників суспільних відносин також є штучно звуженим, але це звуження відбувається саме на підставі формального розуміння положень диспозицій ч. 1 та ч. 2 ст. 332-1 КК України.

У конкретному вигляді така взаємодія уособлює собою соціальний зв'язок, що є третім елементом суспільних відносин. У контексті суспільних відносин щодо забезпечення авторитету згаданих вище органів та посадових осіб, то соціальний зв'язок (зміст) таких відносин полягає у своєрідному двосторонньому процесі взаємодії носія із іншими учасниками суспільних відносин.

Наступним у межах дослідження питання про об'єкт порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї є питання щодо з'ясування кола можливих **потерпілих** від цього злочину.

Так, у науці кримінального права обґрунтовуються декілька точок зору щодо розуміння кримінально-правових ознак потерпілого від злочину (розуміння потерпілого як ознаки складу злочину) і такі точки зору є певною мірою протилежними.

З одного боку, обґрунтовується точка зору за якою потерпілим від злочину, може виступати тільки фізична особа, якій злочином заподіюється чи створюється загроза заподіяння шкоди [8, с. 40; 11, с. 39; 13, с. 120]. За словами Є.В. Лашука та А.А. Музики, потерпілий від злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) [12, с. 82, 162]. Ця точка зору, головними чином базувалася на законодавчих положеннях про потерпілого від злочину, якими виступали положення КПК України 1960 року (ст. 49), що визна-

вали потерпілими тільки фізичну особу. Безумовно, у цьому контексті, вчені проводять певне відмежування між кримінально-правовим та кримінально-процесуальним поняттям потерпілого від злочину і вказують, що потерпілий також не може ототожнюватися із учасниками суспільних відносин, які є об'єктом злочину [12, с. 77, 81]. Утім, загалом не заперечуючи вказаний підхід, звернемо увагу, що він так і не дає відповіді на питання до якої ознаки складу злочину слід відносити юридичних осіб, об'єднання фізичних осіб, державу, територіальні громади тощо, яким злочином заподіюється чи створюється загроза заподіяння шкоди, особливо, якщо про них прямо згадано в диспозиції відповідної кримінально-правової норми. Як приклад можна привести склади злочинів передбачені ст. 114-1, ст. 222, ч. 2 ст. 351, ст. 351-1 КК України тощо. В такому випадку, сам текст диспозиції кримінально-правової норми окреслює коло учасників суспільних відносин, яким злочином заподіюється чи створюється загроза заподіяння шкоди, і такі учасники не є фізичними особами, але цілком логічно, що вони повинні включатися в структуру юридичної конструкції складу злочину, а отже визнаватися однією із його ознак.

На відміну від цього, інша точка зору ґрунтується не на законодавчому визначенні потерпілого як учасника кримінального судочинства, а на розумінні сутності потерпілого як ознаки юридичної конструкції складу злочину [15, с. 167; 4, с. 73–74; 5, с. 178–180]. Таким чином, доводиться, що злочином заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди не тільки фізичним особам, але й іншим учасникам суспільних відносин, які у контексті юридичної конструкції складу злочину, повинні визнаватися саме потерпілими, не залежно від положень процесуального законодавства та їх ролі у кримінальному судочинстві. Більше того, прийняття нового КПК України 2012 року змінило і саме законодавче визначення потерпілого (ч. 1 ст. 55 чинного КПК України), згідно із яким потерпілим визнається не тільки фізична особа, але й юридична особа, якій злочином заподіюється матеріальна шкода. Проте, на наш погляд, кримінально-право-

ве та кримінально-процесуальне розуміння потерпілого від злочину, все-таки, є різним і не завжди може ототожнюватися так само як не можуть ототожнюватися ознака складу злочину та учасник кримінального провадження.

За таких умов потерпілим від злочину в кримінально-правовому розуміння (потерпілим як ознакою складу злочину) слід визнавати не тільки юридичних та фізичних осіб, але й їх об'єднання, територіальну громаду, суспільство державу тощо. При цьому не обов'язково, щоб таким учасникам суспільних відносин заподіювалася тільки матеріальна шкода. Зокрема, в деяких випадках це може бути шкода, пов'язана із порушенням авторитету чи ділової репутації цих учасників. Насамперед це стосується злочинів, передбачених розділом XIV Особливої частини КК України та конкретно злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України.

Також слід загадати і про іншу точку зору, яка висловлюється у науці кримінально права і за своєю сутністю може визнаватися «змішаною». Її сутність зводиться до наступного: потерпілим визнається тільки фізична особа, однак за певних умов права потерпілого можуть набувати й юридичні особи [14, с. 10–11]. Зауважимо, що саме така позиція знайшла своє відображення у чинному КПК України. Проте, на наш погляд, вона також не відображає всіх можливих проявів заподіяння шкоди іншим учасникам суспільних відносин і залишає поза увагою визначення їх ролі у юридичній конструкції складу злочину.

У відповідності з цим, найбільш повною та обґрунтованою, на наш погляд, є наукова позиція згідно із якою потерпілим від злочину слід визнавати будь-якого учасника суспільних відносин (фізичну чи юридичну особу, їх об'єднання, суспільство, державу, територіальну громаду тощо), якому злочином заподіюється чи створюється загроза заподіяння шкоди.

Буквальне розуміння змісту диспозиції ч. 1 ст. 332-1 КК України, а також розуміння об'єкта досліджуваного злочину, дає можливість стверджувати, що потерпілим від цього злочину є держава, інтересам якої, порушення порядку в'їзду на ТОТ України

чи виїзду з неї створює загроза заподіяння шкоди.

Висновки

На підставі викладеного можемо сформулювати висновок, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України є суспільні відносини, які виникають між державою та особою і стосуються порядку в'їзду на ТОТ України чи виїзду з неї. При цьому соціальний зв'язок вказаних відносин з одного боку полягає у встановленні державою правил в'їзду до ТОТ України чи виїзду з неї, а з іншого – обов'язком особи, якій надано право на в'їзд до ТОТ України чи виїзд з неї, – дотримуватися (виконувати) вказаного порядку.

В свою чергу механізм порушення вказаних суспільних відносин, під час вчинення злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України полягає саме у недотриманні особою, якій надано право в'їзду до ТОТ України чи виїзду з неї відповідних правил, встановлених державою, щодо здійснення в'їзду (виїзду) на зазначену територію.

Література

1. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі : кримінально-правова характеристика : [монографія] / П. П. Андрушко. – К. : КНТ, 2007. – 328 с.
2. Бортник В. А. Честь та гідність особи як об'єкт злочину : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Бортник Валентин Анатолійович. – К., 2013. – 212 с.
3. Винокуров В. Н. Общественные отношения как объект преступления : за и против / В. Н. Винокуров // Государство и право. – 2010. – № 1. – С. 116–119.
4. Грудзур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Грудзур Олег Михайлович. – К., 2011. – 229 с.
5. Грудзур О. М. Кримінально-правове розуміння потерпілого від провокації хабара чи комерційного підкупу / О. М. Грудзур // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали круглого столу, 25 квітня 2013 року / ред. кол. : В. І. Бори-

сов, Б. М. Головкін та ін. – Х. : Право, 2013. – 178–180 с.

6. Грудзур О. М. Об'єкт злочинів у сфері службової діяльності / О. М. Грудзур // Підприємництво господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 121–125.

7. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : лекція / Коржанський М. Й. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1997. – 112 с.

8. Красиков А. Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / Красиков А. Н. – Саратов : Издательство саратовского университета, 1976. – 120 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [вид. 5-те, переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

10. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності : автореф. дис. на здобуття наук ступеня доктор юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Кузнецов. – К., 2013. – 40 с.

11. Лащук Є. В. Предмет злочину у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лащук Євген Вікторович. – К., 2005. – 262 с.

12. Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : [монографія] / А. А. Музика, Є. В. Лащук. – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2011. – 192 с.

13. Музика А. А. Потерпілий від злочину : кримінально-правова концепція / А. А. Музика, Є. В. Лащук // Наука і правоохоронна. – 2010. – № 4 (10). – С. 112–124.

14. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Т. І. Присяжнюк. – Київ, 2006. – 20 с.

15. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : [монографія] / М. В. Сенаторов // за ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – 208 с.

АНОТАЦІЯ

Досліджено дискусійні питання щодо визначення основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України. На підставі аналізу сучасних поглядів щодо його структурування пропонується визначити порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї як об'єкт досліджуваного злочину. Обґрунтовано висновок, що структуру суспільних відносин основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України, складають відносини, що виникають між учасниками суспільних відносин з приводу предмета цих відносин, яким виступає правовий порядок перетину адміністративних кордонів та кордонів вільних економічних зон.

Ключові слова: безпосередній об'єкт, тимчасово окупована територія України, порядок в'їзду та виїзду, суспільні відносини, кордон, вільна економічна зона.

SUMMARY

The debatable questions of determination of the main direct object of a crime according to Art. 332-1 of the Criminal Code of Ukraine have been researched. Based on the analysis of current views on its structuring a proposition was made to define the procedure of entering the temporarily occupied territory of Ukraine and exiting it as an object of the this crime. The conclusion is substantiated that the structure of social relations of the main direct object of a crime according to Art. 332-1 of the Criminal Code of Ukraine consists of relations that arise between the participants in social relations regarding the subject of these relations, which is the legal order of crossing the administrative frontier and frontiers of free economic zones.

Key words: direct object, temporarily occupied territory of Ukraine, entry and exit procedure, social relations, border, free economic zone.

16. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве : учеб. пособие / Таций В. Я. – Х. : Вища школа. – Изд-во при ХГУ, 1988. – 198 с.

17. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : [учебник] / [Афиногенов С.В., Ермакова Л.А., Здравомыслов Б.В., Мельникова В.Е.] ; Под ред. Б.В. Здравомыслова. – М. : Юристъ, 1999. – 480 с.

18. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... доктора. юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – Львів, 2007. – 557 с.

19. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / Трайнин А. Н. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1951. – 387 с.

ЗНАЧЕННЯ МЕТОДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ

ПОЛТАВЕЦЬ Андрій Анатолійович - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

В статті проаналізовані методи діяльності військово-громадянських адміністрацій і раскрыто їх значення. Виділені найбільш характерні ознаки методів державного управління, до яких відносяться наступні: застосовуються в процесі державного управління для здійснення і забезпечення реалізації функцій державної управляючої системи і її органів; використовуються від імені держави, в відповідності з її повноваженнями і в її інтересах, тому застосовуються виключно органами державного управління і їх офіційними і спеціально уповноваженими представниками; мають особливий універсальний (загальнодержавний) характер впливу на управлявані об'єкти; в більшості випадків їх зміст і застосування регулюється нормами права і оформляється в правову форму. Констатовано, що при виборі методів діяльності військово-громадянських адміністрацій преследується головна задача їх функціонування - забезпечення державної безпеки і нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення операції об'єднаних сил, підвищення ефективності державного управління, під яким розуміється визначений якісний рівень досягнення суб'єктом управління бажаних для нього результатів в процесі здійснення управляючого впливу. З урахуванням особливостей діяльності військово-громадянських адміністрацій, методи їх управлінського впливу можна умовно розділити на: а) внутрішні, б)

благодаря которым обеспечивается организация и функционирование военно-громадянских адміністрацій; б) внешнеорганизационные, направленные на обеспечение реализации задач и функций ВЦА. Внутрішні організаційні методи направлені на забезпечення ефективності всіх управлінських функцій військово-громадянських адміністрацій, а також їх системно-структурного побудовування, а саме: організаційні; розпорядчі; бюджетно-фінансові; адміністративно-хозяйственні. Головною особливістю внешне-организационних методів є те, що наряду з методами державного управління, направленними на нормалізацію життєдіяльності окремих районів Донецької і Луганської областей в умовах проведення операції об'єднаних сил, серед яких переважає метод регулювання, військово-громадянськими адміністраціями використовуються адміністративні методи переконання і примусу, направленні на організацію і забезпечення громадського порядку і безпеки. Представлені конкретні пропозиції по удосконаленню адміністративного законодавства, в частині визначення структурного побудовування військово-громадянських адміністрацій.

Ключові слова: методи державного управління, військово-громадянські адміністрації, внутрішні організаційні методи, внешне-организационні методи, операція об'єднаних сил, антитерористическа операція, забезпечення державної безпеки, повноваження, компетенція.

Актуальність теми дослідження

Вдосконалення методів діяльності військово-цивільних адміністрацій має не тільки теоретичне, а, передовсім, практичне значення, адже від того, наскільки ефективно та злагоджено будуть використовуватися інструменти й механізми впливу органів державного управління на суспільні відносини в умовах проведення операції об'єднаних сил, залежатиме рівень публічного порядку та безпеки в державі. Дійсно, методи державного управління в умовах складної військово-політичної ситуації в країні повинні вдосконалюватись. Як зазначив Президент України у щорічному посланні до Верховної Ради України щодо реформування сектору безпеки та оборони «актуальними є адекватні зміни в методах діяльності влади, налагодження каналів комунікацій та відвертого діалогу в межах як усієї системи державного управління, так і у сфері взаємодії з громадянським суспільством. Без цього неможливе ефективне функціонування та розвиток системи національної безпеки» [1, с. 143].

Дослідженню методів державного управління у вітчизняній літературі завжди приділялася достатня увага. Однак не можна не відзначити той факт, що в роботах різних авторів дане поняття вживається абсолютно по-різному, інакше кажучи, багатьма науковцями в нього вкладається різний зміст. В основному це пов'язано з тим, що деякі дослідники інколи ототожнюють методи державного управління і різноманітні прояви державно – управлінського впливу на суспільні відносини. Тому для цілей нашого дослідження, вважаємо доцільним з'ясувати погляди вітчизняних та зарубіжних науковців в галузі адміністративного права стосовно окресленої проблематики та провести розмежування власне методів державно-управлінського впливу, що застосовують у своїй діяльності органи державної влади, і всіх інших елементів управлінського процесу.

Стан дослідження

Значний внесок в розбудову теоретичної моделі державного управління здійснили провідні вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як: В. Б. Авер'янов, В.О. Антонов,

Ю. П. Битяк, В.В. Богуцький, Ф.В. Бортняк, А. В. Васильєв, В. М. Горшенєв, В.Н. Даниленко, М.М. Добкін, Р. А. Калужний, Д. А. Керімов, Д. А. Ковачев, І. П. Козінцев, Є. Б. Кубко, Малиновський, А.А. Манжула, Т.О. Мацелик, О.М. Мердова, А. Нашиц, А. Ф. Ноздрачов, Н. Р. Нижник, Н. М. Оніщенко, С.Р. Павелків, П.П. Погиба, Л.Л. Попов, О. Ф. Скакун, Р. О. Халфіна, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик та ін.

У той же час, в роботах зазначених учених недостатньо розкриті проблемні питання правового регулювання методів діяльності військово-цивільних адміністрацій та не запропоновано конкретних пропозицій щодо їх удосконалення.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні методів діяльності військово-цивільних адміністрацій та наданні пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основних положень

У наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених методи діяльності органів публічного управління трактуються по-різному. Ф. В. Бортняк у дослідженні на тему «Форми та методи діяльності державної виконавчої служби» підкреслює значення методів переконання та примусу, які, за висловленням автора, є універсальними методами публічного управління. Вони становлять систему засобів організуючого впливу держави (органу управління, посадових осіб, якими є працівники державної виконавчої служби) на свідомість і поведінку людей, є необхідною умовою нормального функціонування суспільства загалом, кожного публічного органу, об'єднання громадян, будь-якого процесу управління. У той же час, дисертант виокремлює особливості застосування методів переконання та примусу в діяльності Державної виконавчої служби та доходить висновку про переважне застосування широкого кола примусових заходів працівниками цієї служби. Наукову цінність також має запропонований автором поділ примусових заходів, що застосовуються державною виконавчою службою, на профілактичні; процесуальні, які, в свою чергу поділяються на організаційні та правореґулюю-

чі; і стягнення [2, с. 13-14]. З приводу наведених суджень можемо зробити висновок, що загалом, немає принципової різниці між поглядами науковців щодо значення, актуальності та важливості методів державного управління для адміністративно-правової науки та практичної діяльності органів державної влади. Різниця в позиціях учених полягає лише у наданні переваги конкретним цілеспрямованим засобам впливу, з огляду на особливості управлінської діяльності конкретно визначеного державного органу, в залежності від специфіки його функціонування.

Ф.Ф. Краснояров в роботі «Форми і методи управління органами внутрішніх справ: адміністративно-правове забезпечення» під час характеристики методів державного управління відходить від деталізації змістовного наповнення таких категорій як «прийоми», «засоби» та «способи», але пропонує класифікацію спеціальних, властивих суто для діяльності ОВС, методів державного управління [3, с. 16-17]. Наведена автором ґрунтовна класифікація має велике теоретичне та практичне значення. Безперечною перевагою проведеного Ф.Ф. Краснояровим дослідження є, на нашу думку, вдала спроба класифікації методів державного управління не за предметною ознакою управлінської діяльності органів внутрішніх справ, а за інституціональною – адміністративною, інституційно-правовою, економічною тощо. Однак, попри безсумнівні переваги запропонованої класифікації, доцільним, на наш погляд, є включення до її змісту неправових форм діяльності органів внутрішніх справ, які включають організаційні заходи, що проводяться з метою ефективного функціонування всієї системи підрозділів ОВС і не спричиняють виникнення, зміни або припинення правовідносин. Неправові форми, за словами В.М. Бесчастного, «спрямовані на роботу з особовим складом ОВС, у ході їх здійснення до адресата доводиться певна управлінська інформація, відбувається обмін інформацією тощо. До організаційних заходів в ОВС, зокрема, відносяться проведення різного роду нарад, інструктажів, навчання особового складу, вивчення уза-

гальнення і розповсюдження передового досвіду тощо [4, с. 17-19].

Професор В. К. Колпаков, характеризує методи державного управління акцентує увагу на цільовому та змістовному критерії управлінської діяльності та наголошує на значенні способів, прийомів та засобів, які використовуються для досягнення поставленої мети і становлять зміст цієї діяльності [5, с. 180].

Ґрунтовний аналіз наведених суджень дає підстави для наступних висновків.

По-перше, усі наведені визначення методів державного управління та результати комплексних досліджень з означеної проблематики здавалося б схожі, але в дійсності автори дають неоднозначні висновки, в залежності від змістовної наповненості термінологічного апарату, що ними використовуються. Більш глибоке з'ясування наведених суджень дає підстави для висновку, що для різних авторів зміст складових елементів методів державного управління не є ідентичним. Як випливає з наведених прикладів під «способами» більшість авторів мають на увазі конкретні дії державних органів.

По-друге, дослідження методів державного управління дозволило виокремити найбільш характерні їх ознаки, до яких відносяться наступні:

а) вони застосовуються в процесі державного управління для здійснення і забезпечення реалізації функцій державної управляючої системи та її органів;

б) використовуються від імені держави, за її повноваженнями і в її інтересах, тому застосовуються виключно органами державного управління і їх офіційними і спеціально уповноваженими представниками;

в) мають особливий універсальний (загальнодержавний) характер впливу на керовані об'єкти;

г) у більшості випадків їх зміст і застосування регулюється нормами права і оформлюється в правову форму.

По-третє, велике розмаїття поглядів провідних науковців щодо з'ясування сутності та значення методів державного управління дозволяє здійснити їх умовний розподіл на дві групи, з урахуванням особливостей ді-

яльності військово-цивільних адміністрацій, на:

а) внутрішньоорганізаційні методи щодо забезпечення організації та функціонування військово-цивільних адміністрацій;

б) зовнішньоорганізаційні методи щодо забезпечення реалізації завдань і функцій військово-цивільних адміністрацій.

Внутрішньоорганізаційна системно-структурна побудова військово-цивільних адміністрацій. Указом Президента України від 5 березня 2015 р. «Про утворення військово-цивільних адміністрацій» створено Донецьку та Луганську обласні військово-цивільні адміністрації та 12 адміністрацій нижчого рівня. В Донецькій області військово-цивільні адміністрації створені у Волноваському і Мар'їнському районах, в містах Авдіївка, Вугледар та Красногорівка Мар'їнського району. В Луганській області – Новоайдарська, Попаснянська та Станично-Луганська районні військово-цивільні адміністрації та військово-цивільні адміністрації сіл Кримське і Трьохізбенка, Кряківка, Лобачеве, Лопаскине і Оріхове-Донецьке Новоайдарського району; селища Новотошківське і села Жолобок Попаснянського району; сіл Троїцьке та Новозвановка Попаснянського району [6].

Структурна побудова військово-цивільних адміністрацій опосередковано визначається в Законі України «Про військово-цивільні адміністрації», через підстави, порядок утворення ВЦА, а також особливості їх формування. У той же час, один із суттєвих недоліків коментованого законодавчого акту полягає у відсутності нормативно визначеної структури цих органів державної влади. Необхідність нормативного закріплення структурної побудови військово-цивільних адміністрацій впливає з положень статті 18 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», у якій зазначено про необхідність створення місцевими органами виконавчої влади структурних підрозділів з метою реалізації покладених на них повноважень [7].

Закон України «Про місцеві державні адміністрації» деталізує положення статті 18 Закону України «Про засади державної ре-

гуляторної політики у сфері господарської діяльності» та закріплює у статті 5 виключні повноваження голови місцевої державної адміністрації щодо визначення структури цих органів.

Крім того, п. 4 Типового положення про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації також закріплює за головою місцевої держадміністрації компетенцію щодо визначення виду структурного підрозділу (департаменту, управління, відділу, сектору, іншого структурного підрозділу, передбаченого законом) та його статусу як юридичної особи публічного права [8].

З метою практичного розмежування методів та засобів впливу військово-цивільних адміністрацій на об'єкти управління, спробуємо дослідити це питання більш докладно. Як вже зазначалося вище, поняття засобів державного управління, на жаль, далеко не повно досліджено у вітчизняній правовій науці. В результаті ототожнення методів та засобів державного управління, більшість авторів лише коротко згадують про існування такого роду явищ, але ніякого ретельного аналізу з цього приводу не здійснюють. Багато дослідників вживають ці поняття як ідентичні, приклади чого вже також наводилися вище.

Однак, на нашу думку, все ж таки існує нагальна необхідність розмежувати поняття методів і засобів державного управління, оскільки використання їх в одному і тому ж сенсі є досить сумнівним, позбавляє дослідників можливості більш детального вивчення державного управлінського впливу на суспільні відносини. Окреслене питання актуальне також з практичної точки зору, адже його вирішення дозволить нам згрупувати засоби та прийоми реалізації повноважень керівника військово-цивільної адміністрації, передбачені статтею 6 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» та на цій основі визначити відповідні методи діяльності військово-цивільних адміністрацій.

Коли йдеться про метод будь – якої діяльності, в тому числі й управлінської, дослідники перш за все мають на увазі певний типовий, принциповий підхід до вирішення деяких питань, поняття ж методу дає нам можливість зрозуміти як вирішується те чи

інше питання. У цьому сенсі, визначаючи метод як «спосіб дії», ми можемо говорити не про здійснення одноразового акту, а про спрямованість послідовного руху з метою вирішення поставлених проблем. У такому контексті, засоби розуміються нами як конкретні інструменти, знаряддя, які дають уявлення про те, чим, за допомогою чого, ми вирішуємо поставлену проблему.

У сучасній вітчизняній правовій літературі представлена точка зору, згідно з якою методи і засоби державного управління співвідносяться один з одним як ціле і частина відповідно. На підтвердження цього висновку В.К. Колпаков, під узагальнюючим поняттям методів державного управління розуміє певну сукупність способів, прийомів та засобів, які використовуються для досягнення поставленої мети [5, с. 180]. Ю. П. Битяк також наголошує на тотожності понять «методи», «засоби» й «способи» для визначення методів державного управління [9, с. 72]. Підтримує наведені судження й Т. О. Гуржій, який не проводить принципових розмежувань між прийомами та способами впливу публічної адміністрації на волю і поведінку підвладних суб'єктів, під час визначення методів публічного управління [10, с. 62]. Таким чином, пропонується триступенева конструкція: метод – спосіб – засіб. І хоча введення поняття способу як елемента цієї конструкції й представляється певною мірою невиправданим, оскільки в подальшому автори не наводять конкретних прикладів щодо здійснення чіткого розмежування способів і засобів державного управління, даний підхід безумовно має право на існування, однак до нього існує ряд зауважень.

По-перше, висловлені позиції науковців доводять презумпцію утворення методів державного управління на основі певної сукупності засобів. У той же час засоби державного управління далеко не завжди «прив'язані» до певного його методу.

По-друге, на нашу думку, поняття методів і засобів державного управління знаходяться, так би мовити, у різній площині і являють собою різні підходи до характеристики державного керуючого впливу. Коли ми говоримо про метод державного управлін-

ня, ми, в більшій мірі, маємо на увазі певний набір правил впливу керуючого суб'єкта, певну ідеологію його діяльності.

Таким чином, аналізуючи положення статті 6 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», стає очевидним той факт, що усі інструменти, що використовує керівник військово-цивільної адміністрації в своїй діяльності (як-от: «призначення на посади та звільнення з посад посадових і службових осіб, інших працівників відповідної військово-цивільної адміністрації; розпорядження бюджетними коштами; укладення від імені територіальної громади, відповідної військово-цивільної адміністрації договорів згідно із законодавством» та ін.) однозначно трактуються у якості засобів державного управління.

На цій підставі пропонуємо виокремити внутрішньоорганізаційні методи щодо забезпечення організації та функціонування військово-цивільних адміністрацій. До цієї групи методів пропонуємо віднести:

1. Організаційні методи передбачають конкретні інструменти в діяльності керівника військово-цивільної адміністрації щодо організації роботи відповідної військово-цивільної адміністрації та здійснення керівництва її діяльністю.

2. Розпорядчі методи включають прийоми та способи, які використовуються керівником ВЦА щодо: а) призначення на посади та звільнення з посад посадових і службових осіб, інших працівників відповідної військово-цивільної адміністрації; б) видання наказів та розпоряджень у межах своїх повноважень, які мають таку ж юридичну силу, що і рішення відповідної ради (рад); в) прийняття рішень про тимчасове збільшення не більш як удвічі посадових окладів працівникам військово-цивільних адміністрацій на період до завершення операції об'єднаних сил.

3. Бюджетно-фінансові методи діяльності керівника військово-цивільної адміністрації включають конкретні дії щодо розпорядження бюджетними коштами.

4. Адміністративно-господарські методи, що передбачають: а) представлення відповідної військово-цивільної адміністрації та територіальної громади у відносинах із

державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадянами; б) укладення від імені територіальної громади, відповідної військово-цивільної адміністрації договорів згідно із законодавством; в) звернення до суду щодо визнання незаконними актів органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права та інтереси територіальної громади [11].

Зовнішньоорганізаційні методи щодо забезпечення реалізації завдань і функцій військово-цивільних адміністрацій.

Серед методів другої групи, спрямованих на забезпечення публічного порядку та безпеки, в діяльності військово-цивільних адміністрацій переважають адміністративні прийоми та способи регулювання суспільних відносин. Іншими словами, реалізація прав військово-цивільних адміністрацій, закріплених у статті 5 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», можлива при переважному застосуванні суто адміністративних примусових методів, які являють собою різновид вольового забезпечення відповідно до правової норми поведінки громадян, посадових та юридичних осіб за допомогою застосування заходів впливу, врегульованих адміністративно-правовими нормами, з метою досягнення відповідного порядку [12, с. 89]. Причому як видно зі змісту коментованих нормативно-правових актів, переважна більшість із них – заходи попереджувальні. «Їх основне завдання – не допустити порушення адміністративно-правових норм, запобігти настанню більш тяжких наслідків. Специфічна риса таких заходів полягає в тому, що для їх застосування не обов'язкова наявність факту порушення, а необхідне настання умов, передбачених відповідною нормою права. Це можливо за таких ситуацій: коли є реальні підстави передбачити, що може здійснитися правопорушення і потрібно його не допустити; коли потрібно забезпечити необхідний правопорядок в особливих та надзвичайних (екстремальних) умовах» [13, с. 10].

З приводу актуальності переважного застосування саме цієї групи методів в діяльності військово-цивільних адміністрацій в умовах проведення операції об'єднаних сил, красномовно свідчать статистичні дані щодо діяльності на території Донецької та Луганської областей квазідержавних терористичних утворень «ЛНР» і «ДНР», вчинення їх представниками терористичних актів, проведення диверсій на території України, особливо на життєво важливих об'єктах інфраструктури [1, с. 30-31].

Висновок автора щодо переважного застосування адміністративних примусових методів в діяльності військово-цивільних адміністрацій також впливає з положень статті 15 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», яка закріплює права осіб у районі проведення антитерористичної операції. Крім того, стаття 15-1 коментованого законодавчого акту визначає особливості превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, що також створює правові підстави для організації та здійснення військово-цивільними адміністраціями превентивних заходів.

Таким чином, при обранні методів діяльності військово-цивільних адміністрацій переслідується головне завдання їх функціонування – забезпечення державної безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення операції об'єднаних сил, підвищення ефективності державного управління, під яким ми розуміємо певний якісний рівень досягнення суб'єктом управління бажаних для нього результатів в процесі здійснення керуючого впливу. Аналіз ефективності державного керуючого впливу в сукупності з результатами практичної діяльності військово-цивільних адміністрацій дозволяє зробити висновок а) щодо їх дієздатності як органів державного управління; б) спроможності вирішувати питання, пов'язані із організацією забезпечення державної безпеки на відповідних територіях Донецької та Луганської областей; в) створення ефективних методів діяльності військово-цивільних адміністрацій.

На підставі проведеного дослідження методів діяльності військово-цивільних ад-

міністрацій можна зробити наступні висновки:

1. Сутність методів державного управління ототожнюється багатьма науковцями із засобами управлінського впливу, що на нашу думку потребує уточнення. Вважаємо, що метод державного управління являє собою певний набір правил впливу керуючого суб'єкта, певну ідеологію його діяльності. У той же час, під засобами державного управління слід розуміти конкретний інструмент для досягнення будь-якої мети.

2. З урахуванням особливостей діяльності військово-цивільних адміністрацій, методи їх управлінського впливу можна умовно розділити на: а) внутрішньоорганізаційні, завдяки яким забезпечується організація та функціонування військово-цивільних адміністрацій; б) зовнішньоорганізаційні, спрямовані на забезпечення реалізації завдань і функцій ВЦА.

3. Внутрішньоорганізаційні методи спрямовані на забезпечення ефективності всіх управлінських функцій військово-цивільних адміністрацій, а також їх системно-структурної побудови, а саме: організаційні; розпорядчі; бюджетно-фінансові; адміністративно-господарські.

4. Головною особливістю зовнішньоорганізаційних методів є те, що поряд із методами державного управління, спрямованими на нормалізацію життєдіяльності окремих районів Донецької та Луганської областей в умовах проведення операції об'єднаних сил, серед яких переважає метод регулювання, військово-цивільними адміністраціями використовуються адміністративні методи переконання та примусу, спрямовані на організацію та забезпечення публічного порядку та безпеки.

5. З метою розв'язання проблеми, пов'язаної із відсутністю законодавчого визначення структурної побудови військово-цивільних адміністрацій, пропонуємо доповнити частину 3 статті 6 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» п. 2-1 наступного змісту: «Визначає структуру відповідної військово-цивільної адміністрації за погодженням з керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі утворення для виконання

повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або з командувачем Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях)».

Література

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.

2. Бортняк Ф.В. *Форми та методи діяльності державної виконавчої служби: автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.07* / Бортняк Федір Всеволодович. – Київський національний університет внутрішніх справ, 2008. – 20 с.

3. Краснояров Ф.Ф. *Форми і методи управління органами внутрішніх справ: адміністративно-правове забезпечення: автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.07* / Краснояров Федір Федорович. – Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2014. – 21 с.

4. *Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ* : [навчальний посібник] / [В. М. Бесчастний, А.О. Собакарь, О. М. Мердова та ін.]; за ред. В.М. Бесчастного. – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – 271 с.

5. Колпаков В. К. *Адміністративне право України* : підручник / Колпаков В. К. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 736 с.

6. Про утворення військово-цивільних адміністрацій: Указ Президента України від 05.03.2015 № 123/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 19. – Ст. 516.

7. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон від 11.09.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

8. Типове положення про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації, Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2012 р. № 887: [Електро-

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано методи діяльності військово-цивільних адміністрацій та розкрито їх значення. Виокремлено найбільш характерні ознаки методів державного управління, до яких відносяться наступні: застосовуються в процесі державного управління для здійснення і забезпечення реалізації функцій державної управляючої системи та її органів; використовуються від імені держави, за її повноваженнями і в її інтересах, тому застосовуються виключно органами державного управління і їх офіційними і спеціально уповноваженими представниками; мають особливий універсальний (загальнодержавний) характер впливу на керовані об'єкти; у більшості випадків їх зміст і застосування регулюється нормами права і оформлюється в правову форму. Констатовано, що при обранні методів діяльності військово-цивільних адміністрацій переслідується головне завдання їх функціонування – забезпечення державної безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення операції об'єднаних сил, підвищення ефективності державного управління, під яким розуміється певний якісний рівень досягнення суб'єктом управління бажаних для нього результатів в процесі здійснення керуючого впливу.

Ключові слова: методи державного управління, військово-цивільні адміністрації, внутрішньоорганізаційні методи, зовнішньоорганізаційні методи, операція об'єднаних сил, антитерористична операція, забезпечення державної безпеки, повноваження, компетенція.

ний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/887-2012-%D0%BF>.

9. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : конспект лекцій / Ю.П. Битяк, В.В. Зуй. – Харків : Націон. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1996. – 160 с.

SUMMARY

The article analyzes the methods of activity of military-civilian administrations and reveals their significance. Singled out the most characteristic features methods of governance, which include the following: used in the process of public administration to implement and ensure the implementation of the management functions of the system and its agencies; used on behalf of the state, its power and its interests, as used exclusively by government officials and their specially authorized representatives; have a special universal (national) character of influence on controlled objects; In most cases, their content and use is regulated by law and issued a legal form. Stated that the election practices of military and civilian administrations pursued their main task operation - national security and normalization of the population in the area of operations of the combined forces, increasing the efficiency of public administration, which implies a certain level of quality management achieve desired subject for him the results in the process of managing influence.

Keywords: methods of public administration, military and civil administration, in-house methods zovnishnoorhanizatsiyni methods, operation united forces against terrorism, national security, authority, competence.

10. Гуржій Т.О. Адміністративне право України: навч. Посіб. – К.: КНТ, Х.: Бурун і К, 2011. – 680 с.

11. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 87.

12. Битяк Ю. П. Административное право Украины (Общая часть) : [учеб. пособие] / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. – Харьков : Одиссей, 1999. – 224 с.

13. Безсмертний Є. О. Адміністративно-запобіжні заходи, що застосовуються органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Є. О. Безсмертний. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1997. – 21 с.

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ДІЯННЯМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

ЄРЕНКО Дмитро Віталійович - аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права Класичного приватного університету
УДК 342.924:35.072.22(477)

Корупція як негативне соціальне явище міцно увійшло в життя нашої держави. Про причини і наслідки такої суспільної хвороби сказано багато, проте дієвого механізму профілактики і боротьби з нею допоки вироблено не було. В Україні, з одного боку постійно зростає кількість та різноманітність антикорупційних заходів, з іншого боку – рівень корупції фактично не зменшується. Зазначена ситуація дозволяє зробити висновок про формальний підхід до їх проведення, відсутність відповідальності високопосадовців за рівень корупції в підпорядкованих структурах; не врахування наявності корупційних явищ в органах влади під час підведення підсумків загальної оцінки їх роботи.

Під корупцією закон розуміє використання суб'єктами відповідальності їх службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб. Наразі створено цілий ряд органів державної влади, які покликані зробити наше суспільство і державу вільними від корупції: центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом – Національне агентство з питань запобігання корупції; Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики – посадова особа Кабінету Міністрів України, яка забезпечує підготовку і подання пропозицій щодо спрямування і координації роботи органів виконавчої влади із запобігання корупції тощо. Стрімке розростання чиновницького апарату, відповідального за реалізацію анти-

корупційної політики в державі швидко може стати самоціллю і відправити на другий план власне саму діяльність, вірніше її результат.

Ключові слова: антикорупційне законодавство, корупція, Національне агентство з питань запобігання корупції, посадова особа.

Обґрунтування вибору теми

Заборона здійснення корупційних дій в Україні передбачена Законом «Про запобігання корупції» [1]. Згідно зі ст. 1 цього закону, корупційне правопорушення – умисне діяння, що містить ознаки корупції, за яке законом передбачено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність. Під корупцією закон розуміє використання суб'єктами відповідальності їх службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб. Наразі створено цілий ряд органів державної влади, які покликані зробити наше суспільство і державу вільними від корупції: центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом – Національне агентство з питань запобігання корупції; Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики – посадова особа Кабінету Міністрів України, яка забезпечує підготовку і подання пропозицій щодо спрямування і координації роботи органів виконавчої влади із запобігання корупції тощо. Стрімке розростання чиновницько-

го апарату, відповідального за реалізацію антикорупційної політики в державі швидко може стати самоціллю і відправити на другий план власне саму діяльність, вірніше її результат.

Стан розробленості теми

Пошуком ефективних моделей запобігання і боротьби з таким негативним явищем в різні часи займалися провідні вчені в сфері адміністративного та кримінального права, фахівці державного управління, політологи В. Аверьянов, Н. Армаш, Ю. Баулін, Д. Беззубов, В. Гаращук, Н. Кузнєцова, О. Кальман, В. Лукомський, В. Лунєєв, М. Мельник, В. Настюк, М. Хавронюк та ін.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до Закону «Про запобігання корупції», суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення в Україні є:

особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (у тому числі Президент України, народні депутати, урядовці, судді);

посадові особи юридичних осіб публічного права, які одержують заробітну плату за рахунок державного чи місцевого бюджету;

особи, які надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, експерти, арбітражні керуючі, третейські судді тощо);

посадові особи іноземних держав, міжнародних організацій;

посадові особи і працівники юридичних осіб (у разі одержання ними неправомірної вигоди або надання ними такої вигоди особам, зазначеним вище) тощо. Досить широке коло суб'єктів правопорушення вимагає прискіпливого аналізу та контролю за діяльністю правоохоронних органів як в середини держави, так і за її межами. [1]

Міжнародне співтовариство в цьому питанні не стоїть осторонь, адже проблема корупції так чи інакше турбує кожну країну. У 1999 р. Радою Європи було ухвалено Конвенцію про цивільно-правову відповідальність за корупцію а у 2003 р. прийнято Конвенцію ООН про корупцію. Сьогодні її

учасницями є майже 150 країн. Ратифікувала її і Україна.

Незважаючи на те, що протягом останніх двох років відбулося формування якісної нової системи інституційних гарантій забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції в Україні, що дало свої певні позитивні результати і призвело до покращення стану з корупцією, на жаль, корупція, безперечно, залишається серйозною проблемою в Україні, яка стоїть перед приватним бізнесом, пересічними громадянами та суспільством взагалі. Цей факт неодноразово зазначався у низці досліджень та оглядів, які здійснювалися останніми роками міжнародними моніторинговими організаціями, міжнародними і неурядовими організаціями та органами публічної влади України. Існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямі, зокрема, щодо: порівняльно-правового аналізу інституційних гарантій забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції в Україні та інших країнах Європи; еволюції інституційних гарантій забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції в Україні та країнах-членах ЄС; реформування законодавства України у сфері запобігання корупції.

В етимологічному розумінні термін «взаємодія» є співдією, співдіянням, а також погоджену дію між ким-, чим-небудь. Взаємодія в її позитивному розумінні пов'язана із взаємодопомогою суб'єктів соціальних відносин, тобто взаємодопомогою, обопільною допомогою, допомогою, що надається один одному взаємно [3].

Національне антикорупційне бюро України під час здійснення своєї діяльності взаємодіє з іншими юридичними особами, в тому числі публічного права. Згідно з п. 10 ч. 5 Типового положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції такий підрозділ відповідно до покладених на нього завдань повідомляє у письмовій формі керівникові органу виконавчої влади, урядовому уповноваженому з питань антикорупційної політики та спеціально уповноваженим суб'єктам у сфер корупції про факти,

що можуть свідчити про вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень посадовими особами органу виконавчої влади, територіального органу, підприємства, установи, організації [3]. При налагодженій роботі уповноважених підрозділів у цій сфері їх взаємодія з детективами Національного антикорупційного бюро може бути досить продуктивною та сприяти викоріненню корупції в органах та організаціях, де створені такі підрозділи.

Державна казначейська служба, як партнер НАБУ, надала інформацію про проведені органами Казначейства платіжні трансакції щодо використання коштів державного та місцевого бюджетів.

Таким чином, договірна взаємодія Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами є прикладом оптимального встановлення та удосконалення його зв'язків з метою виконання покладених завдань і функцій.

На відміну від договірної, ініціативна взаємодія НАБУ з іншими державними органами не передбачає укладення меморандумів та угод. Вона реалізується із застосуванням широкого кола прав Національного бюро, передбачених Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» та іншими нормативно-правовими актами.

Зокрема, відповідно до п.3 ч.1 ст.17 Закону, Національному бюро та його працівникам надано право витребувати за рішенням керівника структурного підрозділу Національного бюро та одержувати в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для виконання обов'язків Національного бюро, у тому числі відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном.

При цьому, суб'єкти, яким адресовано зазначений запит, зобов'язані невідклад-

но, але не більше ніж протягом трьох робочих днів, надати відповідну інформацію. У разі неможливості надання інформації суб'єкт повинен так само невідкладно у письмовій формі повідомити про це Національне бюро з обґрунтуванням причин. НАБУ за зверненням відповідного суб'єкта може продовжити строк надання інформації на строк не більше двох календарних днів. Ненадання Національному бюро на його запит інформації, надання завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі, порушення встановлених законом строків її надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, забороняються і тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом.

Відповідно до п.4 зазначеної статті працівники НАБУ мають право знайомитися в державних органах, органах місцевого самоврядування із документами та іншими матеріальними носіями інформації, необхідними для попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, у тому числі такими, що містять інформацію з обмеженим доступом.

З метою попередження кримінальних корупційних правопорушень, працівники НАБУ мають право надсилати державним органам, органам місцевого самоврядування обов'язкові до розгляду пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро, а також отримувати від цих органів протягом 30 днів інформацію про розгляд таких пропозицій та рекомендацій.

Таким чином, ініціативна взаємодія НАБУ з іншими державними органами також є дієвим інструментом виконання покладених на нього функцій, ефективно застосування якого може сприяти виявленню та припиненню кримінальних корупційних правопорушень, вчинених вищими посадовими особами держави.

У залежності від тривалості міжвідомчих зв'язків взаємодію НАБУ з іншими

державними органами можна поділити на постійну та непостійну.

Прикладами постійної взаємодії Бюро є описана у даній науковій публікації практика укладення міжвідомчих меморандумів та угод про взаємодію НАБУ з іншими державними органами, які передбачають особливості та порядок такої взаємодії, права та обов'язки її сторін, умови передавання інформації тощо.

Непостійною є взаємодія Національного бюро з іншими державними органами, яка носить епізодичний, а подекуди разовий характер, що обумовлено специфікою діяльності окремих державних органів, їх правами та обов'язками в адміністративно-правових відносинах. Прикладом непостійної взаємодії НАБУ з іншими державними органами є витребування у порядку, передбаченому Законом, інформації від державних контролюючих органів про стан законності або з окремих питань їх діяльності, що обумовлено необхідністю виконання окремих, специфічних, завдань НАБУ у конкретний проміжок часу.

Перспективним засобом залучення громадськості до вирішення проблем пов'язаних з проведенням антикорупційної громадської експертизи є проведення круглих столів за участі громадських організації та експертів Мініюсту України, представників профільних комітетів ВРУ, науковців тощо. Протягом 2012-2013 рр. було проведено низку подібних заходів. За результатами обговорення напрацьовано рекомендацій щодо проведення громадськістю такої експертизи, а також інші пропозиції:

а) практикувати застосування інструменту громадської антикорупційної експертизи на рівні органів місцевого самоврядування;

б) впроваджувати розробку у співпраці із громадськими експертами окремого нормативно-правового акту з дієвим механізмом врахування та оприлюднення висновків громадської антикорупційної експертизи та рішень, прийнятих за її результатами;

в) удосконалити методологію проведення громадської антикорупційної експерти-

зи з урахуванням порад громадських експертів [4].

Ми вважаємо, що проведення подібних заходів сприятиме залученню громадськості до антикорупційної діяльності та дозволить реалізувати поставлені завдання щодо протидії корупції.

Окрім того, актуальним питання є: розроблення чіткої законодавчої та інституційної основи для формування та реалізації антикорупційної політики одночасно та спільно державними органами та громадськістю; налагодження співпраці і партнерство влади та громадянського суспільства у відповідності до міжнародних рекомендацій.

Подолання корупції можливе тільки після широкомасштабного реформування антикорупційного законодавства відповідно до міжнародних стандартів, основними з них є: Конвенція ООН проти корупції (2003 р.), Комюніке Європейської комісії від 28.05.2003 р. щодо комплексної політики Європейського Союзу з протидії корупції, Рамкове рішення Ради Європейського Союзу №568 від 22.06. 2003 р. «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі», Модельний кодекс поведінки для державних службовців (2000 р.), Єдині правила протидії корупції при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній (2003 р.) тощо [2].

Корупція як негативне соціальне явище міцно увійшло в життя нашої держави. Про причини і наслідки такої суспільної хвороби сказано багато, проте дієвого механізму профілактики і боротьби з нею допоки вироблено не було. Володіння адміністративною владою відкриває широкі можливості для зловживання нею, будь то у формі протекціонізму, незаконного придбання різних соціальних благ і різного роду привілеїв, корупції тощо. Це впливає з самої суті адміністративної влади, анонімності, що характеризується, безособовістю, величезним впливом майже у всіх галузях суспільного життя, часто зрощенням з економічною владою, володінням інформацією з найбільш важливих проблем, що стоять перед суспільством, арсеналом примусових засобів. [5, с. 19]

Висновки

Отже, в Україні, з одного боку постійно зростає кількість та різноманітність антикорупційних заходів, з іншого боку – рівень корупції фактично не зменшується. Зазначена ситуація дозволяє зробити висновок про формальний підхід до їх проведення, відсутність відповідальності високопосадовців за рівень корупції в підпорядкованих структурах; не врахування наявності корупційних явищ в органах влади під час підведення підсумків загальної оцінки їх роботи.

Література

Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 1700-VII// Офіц. вісн. України. – 2014. – N 87. – с. 2474

1. Армаш Н.О. Сопілко І.М. Корупція в Україні як спадщина радянського державного управління // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» 2.47 (2018): 89-94.

2. Гуторов О.І. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібник / О.І. Гуторов; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва – Х.: ХНАУ, 2017. – 272 с

3. Беззубов Д.О. Суспільна безпека (організаційно-правові засади забезпечення): монографія.» К.:«МП Леся, 2013.

4. Чернілевський Д.В. Методологія наукової діяльності: Навчальний посібник : Вид. 2-ге, допов. / Д.В. Чернілевський, О.Є. Антонова, Л.В. Барановська, О.В. Вознюк, О.А. Дубасенюк, В.І. Захарченко, І.М.

SUMMARY

Corruption as a negative social phenomenon has firmly entered into the life of our state. The causes and consequences of such a public disease say a lot, but an effective mechanism for preventing and combating it until it was produced. In Ukraine, on the one hand, the number and variety of anti-corruption measures is constantly increasing, on the other hand – the level of corruption does not actually decrease. The above situation allows us to conclude about a formal approach to their conduct, lack of responsibility of high officials for the level of corruption in subordinate structures; not taking into account the presence of corruption phenomena in the authorities when summing up the overall assessment of their performance.

Under corruption, the law understands the use by the subjects of the responsibility of their official powers and the related capabilities in order to obtain an unlawful benefit or accept a promise (offer) of such benefit to himself or other persons. A number of state authorities are being set up, which are designed to make our society and the state free of corruption: the central executive body of Ukraine with special status – the National Agency for the Prevention of Corruption; Governmental Anti-Corruption Policy Officer is an official of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which provides for the preparation and submission of proposals for directing and coordinating the work of the executive authorities on the prevention of corruption, and so on. The rapid growth of the bureaucracy, responsible for the implementation of anti-corruption policy in the state can quickly become an end in itself and send to the background the actual activity itself, or rather its outcome.

Key words: anti-corruption legislation, corruption, National Agency for the Prevention of Corruption, official.

ВИТОКИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В БАГАТОМІТНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ШВЕД Наталія Петрівна - здобувачка Приватного вищого навчального закладу Університет Короля Данила

УДК 342.3

Стаття присвячена пошукам історичних витоків сучасного парламентаризму. Розглянуто Віче доби Київської Русі, Ради Козацької доби, сейми та магдебурзьке право, парламент Австро-Угорщини та Державну Думу Росії, радянську добу. Проаналізовано побудову сучасного парламентаризму на засадничо нових принципах.

Ключові слова: віче, рада, сейм, магдебурзьке право, парламент.

Постановка проблеми

У наш час важливе місце серед провідних напрямів наукових досліджень посідає проблема парламентаризму і основної структури його реалізації – парламенту. Адже парламент відіграє провідну роль у житті країни, впроваджуючи політичний курс розвитку держави. Особливу увагу привертає до себе питання про існування чи, навпаки, відсутність у політичній історії України цього органу влади – парламенту і парламентаризму зокрема, оскільки при побудові будь-якої нової структури, у тому числі і в політичній площині, завжди велике значення має попередній досвід. Саме спираючись на досягнення і помилки минулого, майбутнє може бути набагато кращим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Парламент є предметом дослідження багатьох наукових праць і статей як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Помітний внесок у розробку цієї теми зробили такі

учені, як: В.С. Журавський, Л.Т. Кривенко, В.Ф. Погорілко, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, П.П. Шляхтун та ін. Невирішеними раніше частинами загальної проблеми залишається те, що чимало дослідників займалися пошуками витоків парламентаризму в політичній історії України. Серед їх думок немає одностайності стосовно хронології цього явища на українських теренах.

Метою статті є спроба віднайти витоки українського парламентаризму в нашій багатомітній історії як підґрунтя сучасного державотворення.

Виклад основного матеріалу

Упродовж 27 років історії незалежної України парламентаризм виявився найменш вразливим в інституційному розвитку української державності. Деякі вчені вважають, що про передумови українського парламентаризму можна говорити, починаючи ще зі скіфської доби. Прихильники іншої точки зору говорять про парламентаризм, починаючи з часів Київської Русі. Нарешті, ще одні дослідники наполягають на зародженні парламентаризму з часів Козацької республіки. При цьому дослідники схиляються до того, що про дане явище можна говорити лише за наявності в історії інститутів народоправства та представницької влади. Отже, розглянемо докладніше аргументи вчених щодо проблеми походження інституту парламентаризму в Україні. Дуже мало дослідників підтверджують думку про

те, що витоки парламентаризму існували ще до Київської Русі. Серед них відомий історик О.М.Мироненко, який бачить їх ще у скіфському суспільстві. Але більшість учених не знаходять достатніх підстав розглядати племінні зібрання того часу як прояви парламентаризму, і автор з ними згоден. Зародження парламентаризму на українських землях відносять до часів Київської Русі такі дослідники, як Ч. Вайз та П.Кислий. Вони говорять про народне віче тих часів як про своєрідний політичний інститут, «який вирішував з давніх-давен долю народу» [5, с. 42]. Проте віче, хоча і посідало важливе місце в управлінні суспільними справами, з ним мусив рахуватися князь, все ж у ньому не брали участі широкі верстви населення, у ньому засідали, як правило, верхи суспільства [7, с. 220].

Таким чином, попри те, що в період князівської держави віче було наділене досить широким обсягом повноважень – ратифікація міжнародних угод, формування війська, а також ухвалення деяких фінансових та церковно-релігійних питань, вважати його інститутом парламентаризму в повному розумінні цього слова немає підстав. У другій половині XIV ст. на Київській землі утворилася Литовсько-Руська держава. Це привело до появи на теренах України нових інституцій, серед яких так звані сойми, які мали вузькостановий характер (представляли інтереси шляхти) і відігравали роль своєрідних місцевих парламентів. Із середини XV ст. з'являється такий інститут, як Пани-Рада. На початку вона діяла як дорадчий орган, але згодом обмежила повноваження князя і почала виконувати не лише законодавчу, а й виконавчу та судову функції.

Суттєвим є той факт, що у випадку розбіжностей між Пани-Радою і князем перевагу мала Рада. На початку XVI ст. інститут Пани-Ради трансформувалася у Сойм. Водночас відбувався шалений розвиток міст, що приводив до формування міщанства, якому надавалась самоуправа у вигляді магдебурзького права. Жителі міста самостійно обирали міську раду, яка вирішувала питання оборони міст, податкової політики, правопорядку, виконання судових рішень. Крім цих місцевих сеймиків, велике значен-

ня мав загальний Сейм, який давав згоду на оголошення війни, регламентував податки, обирав Великого князя. Згодом він перетворився на двопалатний парламент Речі Посполитої. Таким чином, такі інститути, як Пани-Рада, Сойм та Сейм були органами представницької влади і здійснювали законодавчі функції. І оскільки вони діяли на землях України і за невеликої участі української шляхти, то можна вести мову про перший в українській історії приклад представницької влади. Хоча і характеризувати цей досвід як суто український не можна, оскільки творився він здебільшого не представниками української нації і, можна сказати, був нав'язаним. У середині XVI ст. на Україні з'являється Запорозька Січ. І багато хто з істориків починає відлік зародження українського парламентаризму саме з цієї доби. У Січі існувала Січова Рада, яка була тут вищим органом влади. Рада збиралась тричі на рік, проте були і позачергові скликання. При цьому право участі у зібранні мали абсолютно всі козаки. До компетенції Ради входили найважливіші питання: вибори кошового отамана, писаря, осавула, судді, курінних отаманів; вона перерозподіляла земельні угіддя серед куренів, старшин і козаків. Варто відзначити, що кошовий отаман щорічно звітував перед козаками щодо проробленої роботи – це була контрольна функція Ради. Крім того, ця інституція влади здійснювала також і судову функцію. Проте слід наголосити на тому, що хоча в Січовій Раді мали право брати участь усі козаки, реальна влада в ній належала все ж таки козацькій старшині, яка досить часто маніпулювала настроями серед козаків. Згодом це було підставою для поступового перетворення Січової Ради на Раду січової старшини, а згодом і утворення Генеральної Ради. Також у ті часи існувала так звана Чорна Рада, яка була своєрідною опозицією правлячій Раді, і участь в ній брали представники всіх станів козацтва. Таким чином, ці установи мали багато спільного з інститутами представницької влади цього часу, а саме: виконання законодавчих та контрольних функцій, представницький характер, регулярність зібрань тощо. Але класичним проявом парламентаризму їх

назвати не можна. Крім того, необхідно відзначити, що в кризові періоди (війна тощо) Рада майже не мала ніякого впливу, адже всю владу в такі моменти перебирав на себе гетьман, що перешкоджало утвердженню засад реального парламентаризму, це взагалі ставить під сумнів демократичний характер правління за часів козацтва. А після гетьмана І.Мазепи роль колегіальних органів влади суттєво звузилася. Лише імператриця Єлизавета Петрівна в середині XVIII ст. дозволила проведення Генеральної ради з метою обрання гетьмана Лівобережної України – Кирила Розумовського. Оскільки він мало цікавився державними справами, то Гетьманщиною фактично правила Рада старшин, яка остаточно зникла у 1764 р. разом із Запорозькою Січчю. Після ліквідації козацтва частина України підпорядковувалась Росії, інша – Австрії. В середині XIX ст. розпочав свою роботу перший австрійський парламент – Рейхстаг, до якого входили й українські депутати, які висували вимоги щодо повернення захоплених земель, законодавчого закріплення права на землю, зменшення податків та запровадження ширшого самоврядування [1, с. 533]. З 1860 р. Галичина та Буковина здобули певну політичну автономію і право на власні парламентські установи – крайові сейми, на чолі яких стояв маршал, що фактично виконував функцію спікера. Крайовому сейму був підпорядкований виконавчий орган – крайовий комітет. Але діяльність цих сеймів контролювалась і схвалювалась адміністрацією австрійського імператора.

Отже, деякі українські землі (Галичина і Буковина) в ті часі також відчували якісь ознаки представницької влади, хоч і не сповна. Що ж до іншої частини України, то там під впливом російського абсолютизму про парламентаризм говорили лише в теорії. Унаслідок революційних подій початку XX ст. у 1906 р. в Росії була створена Державна Дума, яка мала законодавчі повноваження, хоча вони й були обмежені необхідністю їх схвалення царем. У складі цієї Думи були і українські представники, політичною програмою яких було надання автономії Україні, створення системи місцевого самоврядування, гарантія навчання україн-

ською мовою у школах тощо. Під впливом подій 1917 р. на противагу парламентським установам виникають так звані ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, які мали стати, за ідеями вождя, диктатурою пролетаріату. Ці умови спричинили бурхливий розвиток ідей відновлення української державності й парламентаризму зокрема. Представники українських лібералів створили Українську Центральну Раду.

Одним із основних моментів діяльності ЦРУ була поява Універсалів, через які було проголошено створення Української Народної Республіки і за якими встановлювалося «виключне право Української Центральної Ради видавати закони для Української Народної Республіки» [5, с. 42]. 22 січня 1918 р. Центральна Рада проголосила IV Універсал, де відзначався той факт, що УНР стає самостійною, незалежною, суверенною державою. Цим же актом Україна проголошувалась парламентською республікою, унітарною і демократичною державою. Законодавчі функції закріплювались за Центральною Радою. Отже, про Центральну Раду як парламентську установу можна говорити, починаючи лише з проголошення четвертого Універсалу, адже саме ним вона наділялась функціями законодавчої та представницької влади [4, с. 100]. Центральною Радою також була прийнята Конституція УНР, яка запроваджувала принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Таким чином, Центральна Рада в процесі своєї діяльності виконувала функції, властиві парламентським органам уже в період її становлення. Однак статусу парламентської установи вона набула лише після прийняття 206 Вісник Національної академії державного управління IV Універсалу. Крім функцій законотворчої, установчої та контрольної, вона виконувала ще й конституційну функцію. Проте про український парламентаризм того часу теж не можна говорити як про завершений факт, оскільки в цей період почалася німецька окупація, що, крім усього іншого, означала ще й обмеження суверенітету. Після ліквідації УНР на Україні запанувала радянська влада, яка заперечувала один з основних принципів парламентаризму – поділ влади. На початку 1919 р. була

прийнята Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки, згідно з якою органами центральної радянської влади визнавались Всеукраїнський з'їзд Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад та Рада Народних Комісарів. Вищою владою вважався з'їзд Рад, участь в якому брали лише представники панівного робітничого класу, формувався він у непрямий, багатоступеневий спосіб, до того ж був контрольований владою. Виключним повноваженням з'їзду Рад було затвердження, зміни і доповнення до тексту Конституції. У новій радянській Конституції УРСР 1937 р. зазначалося, що вищим органом державної влади є Верховна Рада Української РСР. Принципово новим положенням був перехід до загальних і прямих виборів. Строк повноважень Верховної Ради становив чотири роки. До її складу входили Рада Старійшин ВР УРСР, Президія ВР УРСР, Партійна група ВР УРСР, Слідчі та ревізійні комісії, Постійні комісії ВР УРСР. За багатьма ознаками (функції, структура) Верховна Рада УРСР може вважатись прикладом парламенту. Однак на той час реальним суб'єктом політичної влади була комуністична партія, яка довгий час здійснювала контроль та мала вплив на все суспільство і на Верховну Раду зокрема. При цьому свій вплив партія справляла, як правило, не за конституційними нормами. Таким чином, принципово відмовившись від ідей парламентаризму, радянська система все ж таки рухалась у напрямі до його принципів. Про це можна говорити, спираючись на приклад зміни виборчого права на пряме, загальне, таємне і рівне. Але при цьому заперечувалося право вибору як таке, оскільки вибір міг бути зроблений лише на користь правлячої партії, тобто вибору в принципі не було. Адже тотальний контроль держави (комуністичної партії) нанівець зводив усі свідомі чи несвідомі кроки до демократичного способу правління. Крім того, ВР УРСР виконувала свої функції не на постійній основі, а її депутати працювали тут за сумісництвом. Нова сторінка в українській політичній історії розпочинається з 1990 р., коли вперше за роки радянської влади вибори до Верхо-

вної Ради УРСР відбувалися за принципом плюралізму. Це дало змогу опозиційним комуністичній партії силам потрапити до складу законодавчого органу. Парламентська опозиція дістала назву Народної ради. Верховна Рада УРСР працювала на постійній основі, сесійно, а не лише в період скликань, як раніше. Робота цього органу регулювалися нормами тимчасового регламенту. Саме ці ознаки дають підстави стверджувати, що ще до проголошення незалежності України Верховна Рада УРСР, по суті, трансформувалася в інститут парламентського типу. Однією з перших функцій, що її виконувала Верховна Рада у цей період, стала установча функція. Найвагомішими документами політичного значення стали «Декларація про державний суверенітет Української РСР» від 16 липня 1990 р. та «Акт проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. Декларація на законодавчому рівні закріпила принцип поділу влади і проголошувала, що від імені українського народу може виступати лише Верховна Рада, тим самим віддаючи певний пріоритету відносинах з іншими гілками влади саме законодавчому органу. За Верховною Радою було закріплено статус вищого представницького і єдиного законодавчого органу, що, по суті, трансформувало її у парламент як такий. Згодом почали вносити корективи у сферу компетенції представницького органу влади: було запроваджено інститут делегованого законодавства, були звужені повноваження Верховної Ради у сфері кадрових питань і т. ін. З ухваленням нової Конституції 1996 р. було остаточно визначено структуру, компетенцію парламенту та інших гілок влади, а відтак і форму державного правління.

Згодом у процесі державного будівництва почали відчуватися недопрацьовані моменти Конституції, що і призвело до внесення змін до Основного Закону у грудні 2004 р. Одним із наслідків цього процесу було розширення повноважень законодавчого органу державної влади.

Висновки

Таким чином, підсумовуючи розгляд історичних умов становлення українського парламентаризму, можна зробити такі

висновки. Український парламентаризм як принцип організації влади вперше з'являється лише наприкінці ХХ ст., хоча при цьому це явище має своє глибоке коріння на наших землях. Політичною умовою його появи була трансформація радянської політичної системи, наслідком чого стало проголошення державної незалежності України, а також поява багатопартійності та ідеологічного плюралізму, кристалізація суспільних і політичних інтересів. Однак, як показує практика парламентаризму в рамках незалежної України, багато моментів в українському парламентаризмі потребують удосконалення. Подальшими напрямками дослідження мають стати поліпшення ефективності роботи самого парламенту й оптимізація його відносин з іншими гілками влади в рамках системи державного управління.

Література

1. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Дмитро Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 574 с.
2. Журавський В. Український парламентаризм на сучасному етапі. Теоретико-правовий аспект : монографія / Віталій Журавський. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 348 с.
3. Журавльова Г. Витоки українського парламентаризму / Г. Журавльова // Віче. – 1998. – № 6. – С. 135-140.
4. Звіркowska В. А. Центральна Рада – спроба українського парламентаризму / В. Звіркowska // Матеріали Всеукр. Єфре-

SUMMARY

This article is devoted to searching the modern parliamentary. Analyzed Viche of the epoch Of Kyiv Rus, council of the Kozak epoch, Seim and Magdebur right, parliament of Austro-Hungary and state council of Russia, Soviet epoch. Analyzed building of modern parliamentary on the new principles.

Key words: viche, council, seim, Magdebur right, parliament.

мових читань. – Черкаси, 1996. – С. 100-103.

5. Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду / Ч. Вайз, П. Кислий. – К. : Абрис, 2000. – 414 с.

6. Колодій А. Народовладдя як основа представницької демократії / А. Колодій, В. Копейчиков, Н. Цвік // Укр. право. – 1995. – № 1 (2). – С. 14-23.

7. Лашенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лашенко. – К. : Україна, 1998. – 254 с.

8. Рогожин А. Й. Центральна Рада і її правові акти / А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко // Вісн. Акад. правових наук України. – К., 1993. – № 1. – С. 42.

9. Український парламентаризм: минуле і сучасне / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Парлам. вид-во, 1999. – 367 с.

10. Федоренко Г. Український парламентаризм: історичні паралелі / Г. Федоренко // Віче. – 1998. – № 4.

11. Шуст Р. Козацька рада чигиринського періоду: почин українського державного парламентаризму / Р. Шуст // Укр. культуролог. альм. «Хроніка 2000». – 1998. – № 23-24. – С. 20.

ДІЯЛЬНОСТЬ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ - ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ НОРМИ

МИКИТЮК М.А. - кандидат юридичних наук, доцент Інститут УДО
України КНУ імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0002-1759-7312>

JEL Classification: K 19
SECTION "LAW": Право.

Статтю присвячено дослідженню організаційно-правових норм органів сектору безпеки та оборони України, а саме діяльності Управління державної охорони України. У своїй діяльності УДО України керується принципом верховенства права. Детально розглянуто функції УДО України, які визначають основні напрямки діяльності. Функції охоплюють собою сукупність способів, методів, прийомів і дій, за допомогою яких виконуються завдання і досягається мета діяльності Управління. Автор характеризує пріоритети розвитку УДО України у секторі безпеки і оборони, однією із важливих функцій якого є загальнодержавна протидія тероризму. У статті розглянуто ознаки правоохоронної діяльності УДО України та шляхи їхньої реалізації.

Ключевые слова: організаційно-правові норми, сектор безпеки та оборони, протидія тероризму, функції, правоохоронна діяльність, оперативно-службова діяльність.

Актуальність

Обов'язковою та життєво важливою функцією будь-якої суверенної держави є забезпечення національної безпеки, під якою розуміється, відповідно до чинного законодавства України, «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної

діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та інших.

Постановка проблеми є забезпечення організаційно-правових норм в діяльності УДО України щодо забезпечення безпеки вищих посадових осіб та державних діячів, варто мати на увазі і існування поняття про «державну безпеку» або «безпеку держави».

Метою даної статті є ефективна, науково обґрунтована протидія реальним та потенційним загрозам у сфері державної охорони потребує проведення комплексу правових, організаційних, матеріально-технічних, кадрових та фінансових заходів, спрямованих на удосконалення функціонування державних органів, які залучаються до виконання завдань в сфері державної охорони, основним з яких є Управління державної охорони України.

Виклад основного матеріалу

Необхідно зазначити, що нині в Україні широко вживається термін «сектор безпеки і оборони» (СБО). При певній дискусійності цього визначення, у 2015 р. у Воєнній доктрині України було розкрито зміст терміну «сектор безпеки і оборони», під яким розуміється «охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади,

Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, діяльність яких за функціональним призначенням відповідно до Конституції та законів України спрямована на захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України» [7].

У 2018 році у Законі [3] було дано наступне визначення сектору безпеки і оборони: «сектор безпеки і оборони – система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України».

Поява нових неklasичних небезпек і загроз та ускладнення їхнього характеру зумовили перехід від багатофункціональності до спеціалізації військових формувань, правоохоронних органів, спецслужб та інших «силових» держорганів, що сприяє підвищенню професіоналізму при вирішенні відповідних завдань. В умовах зростання небезпек і загроз національним інтересам України, наявних тенденцій до комплексного прояву різних їх видів у сучасних конфліктах та обмежених ресурсних можливостей держави, створення СБО стало пріоритетом безпекової політики України.

У 2016 році Президентом України був підписаний Указ [8], в якому зазначено, що основні зусилля з розвитку сектору безпеки і оборони зосереджуватимуться на поетапному та узгодженому нарощуванні оперативних спроможностей сил безпеки і оборони

та рівня їх готовності до невідкладного реагування на виклики й загрози національній безпеці України. Складовими сектору безпеки і оборони визначені:

- Президент України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- Міністерство оборони України;
- Збройні Сили України;
- Міністерство внутрішніх справ України;
- Національна гвардія України;
- Національна поліція України;
- Державна прикордонна служба України;
- Державна міграційна служба України;
- Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
- Служба безпеки України;
- **Управління державної охорони України;**
- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- Державна спеціальна служба транспорту;
- координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президентові України та розвідувальні органи України;
- Апарат Ради національної безпеки і оборони України;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику;
- інші складові, що визначені законами України.

Концепцією визначені основні напрями розвитку складових сектору безпеки і оборони. Що стосується УДО України, то пріоритетами його розвитку у секторі безпеки і оборони визначаються:

- удосконалення державної охорони органів державної влади України;
- забезпечення безпеки посадових осіб, визначених законом, за місцем їх перебування як на території України, так і за її межами;
- забезпечення безпеки членів сімей посадових осіб, визначених законом, які проживають разом з ними або супроводжують їх;
- запобігання протиправним посяганням на посадових осіб і членів їх сімей та

Дискусії, обговорення, актуально

об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення та припинення;

– охорона та оборона визначених законом об'єктів;

– забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів, призначених для визначених законом посадових осіб;

– поліпшення матеріально-технічної бази місць дислокації підрозділів Управління державної охорони України;

– переоснащення підрозділів Управління державної охорони України сучасними засобами озброєння, спеціальної техніки, засобами зв'язку, автомобільної техніки;

– збереження та накопичення запасів з метою виконання завдань, покладених на Управління державної охорони України;

– участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Заслугує на увагу питання кадрового забезпечення сектору безпеки і оборони України, з поміж котрих чимало поширюється на особовий склад органу державної охорони:

– укомплектованість складових сектору безпеки і оборони фаховими кадрами, переважно контрактної служби, підготовленими за стандартами ЄС та НАТО;

– створення електронного реєстру військовозобов'язаних та формування на його основі сил територіальної оборони і численного військовонавченого оперативного резерву військовозобов'язаних та резервістів за принципом екстериторіальності;

– інтенсифікація участі представників України у міжнародних навчаннях, тренувальних місіях, тренінгах, освітніх програмах, консультаціях, стажуваннях та інших подібних заходах;

– створення умов для забезпечення військовослужбовців і працівників правоохоронних органів та членів їхніх сімей житлом, насамперед службовим;

– удосконалення системи підбору, розстановки, професійної підготовки і виховання особового складу;

– посилення вимог до кандидатів на посади військовослужбовців, працівників правоохоронних органів і спецслужб на основі впровадження нових критеріїв їх відбору з

наданням переваги тим, хто отримав освіту в державах – членах ЄС та НАТО;

– уточнення системи атестації та проведення на її основі переатестації військовослужбовців, працівників правоохоронних органів і спецслужб;

– забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців та працівників сектору безпеки і оборони, а також дотримання їх прав і свобод;

– оптимізацію системи вищих військових навчальних закладів та навчальних підрозділів сектору безпеки і оборони, організацію підготовки спеціалістів для потреб сектору безпеки і оборони за державним замовленням за спорідненими спеціальностями у відповідних профільних навчальних закладах незалежно від їх відомчої приналежності з отриманням у них європейського рівня освіти, що визнається європейським товариством тощо.

Управління державної охорони України як державний правоохоронний орган спеціального призначення, що здійснює державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, підпорядкований Президентові України та підконтрольний Верховній Раді України, є одним із вагомих елементів (складових) СБО України.

Передусім зазначимо, що належна державна охорона визначеного законодавством України кола вищих посадових осіб, членів їх сімей, пов'язаних із цим об'єктів, закордонних візитів високопосадовців тощо забезпечує стабільність державного управління на стратегічному рівні, керованість державного організму, обороноздатність й безпеку держави в її основних галузях. Зрозуміло, що деструктивний вплив будь-якої небезпеки чи загрози на органи державної влади може викликати відповідні негативні наслідки для їх функціонування, що, у свою чергу, може призвести до порушення управління державою і викликати загрозу існуванню самої держави. Надійний захист високоповажних іноземних гостей, насамперед – керівників іноземних держав вкрай важливий з погляду розвитку міжнародних зв'язків України та репутації України як правової європейської держави.

Окремо слід сказати про місце УДО України у такій важливій функції сектору безпеки і оборони держави як загальнодержавна протидія тероризму. 20 березня 2003 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [12] з метою захисту особи, держави і суспільства від тероризму, виявлення та усунення причин і умов, які його породжують, визначення правих та організаційних основ боротьби з цим небезпечним явищем, повноваження і обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом.

Згідно із ст. 4 згаданого Закону УДО України відноситься до суб'єктів боротьби з тероризмом. Управління державної охорони України :

- бере участь в операціях з припинення терористичних актів, спрямованих проти посадових осіб та об'єктів, охорону яких доручено підпорядкованим цьому Управлінню підрозділам;

- надає Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби; забезпечує їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій.

Відповідно до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» метою «державної охорони органів державної влади та посадових осіб» є забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та визначених Законом об'єктів.

Крім правового статусу правоохоронного органу спеціального призначення та безпекового органу, УДО України є військовим формуванням, оскільки має основні ознаки :

- наявність адміністративно-правового інституту проходження військової служби;

- наявність особового складу – військовослужбовців, які приймають Військову присягу, мають військові звання та звільняються у військовий запас;

- регулювання службових відносин, включаючи відповідальність за допущені

порушення на службі, відповідно до військового законодавства, у т.ч. Статутами Збройних Сил України;

- використання штатної військової бойової зброї та військової техніки;

- наявність бойових знамен;

- єдиноначальність та дотримання військової субординації.

Основними принципами здійснення державної охорони є:

- законність;

- безперервність;

- повага до прав, свобод, гідності людини і громадянина;

- єдиноначальність.

Принцип «верховенство права» означає, що у своїй діяльності УДО керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права має застосовуватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Принцип «законності» передбачає, що УДО діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Військовослужбовцеві УДО заборонено виконувати злочинні або явно незаконні розпорядження та накази. Накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення співробітником УДО Конституції та законів України.

Під функціями слід розуміти основні напрямки діяльності УДО в процесі вирішення поставлених перед ним завдань. Інакше кажучи, функції охоплюють собою сукупність способів, методів, прийомів і дій, за допомогою яких виконуються завдання і досягається мета діяльності Управління. Кожна з функцій, покладених на УДО, конкретизується у функціях його структурних підрозділів, а функції структурних підрозділів розподіляються у формі функціональних обов'язків кожного окремого співробітника, які він виконує постійно.

Функції Управління державної охорони України можна поділити на такі групи:

Дискусії, обговорення, актуально

- управлінські;
- правоохоронні;
- оперативно-службові;
- оперативно-розшукові;
- контррозвідувальні;
- розвідувальні;
- функції забезпечення.

Управлінська діяльність. Функції управління поділяються на загальні (основні) та конкретні (часткові, спеціальні), за допомогою яких здійснюються певні управлінські процеси.

Загальні функції управління – планування, організація, мотивація, контроль, координація, облік і аналіз є обов'язковими для будь-якого відомства або державного органу. Функція управління забезпечує основу для інших функцій і вважається головною, а функції організації, регулювання, мотивації, контролю і обліку орієнтовані на виконання тактичних і стратегічних планів. Функції управління для працівників УДО закріплюються в їх посадових обов'язках, а для структурних підрозділів – види діяльності, що покладені на них.

Планування – передбачає прогнозування, визначення цілей, стратегії, політики і завдань органу, а також вибір рішення що робити, як, кому і коли.

Організація – направлена на формування управляючих та керованих систем, а також зв'язків і відносин між ними, забезпечуючи упорядкованість правової, оперативної, технічної, економічної тощо сторін діяльності органу.

Мотивація – процес спонукання працівників до високопродуктивної діяльності для досягнення цілей діяльності органу шляхом сполучання матеріальних, кадрово-адміністративних, морально-психологічних та інших важелів заохочення.

Контроль – система спостереження і перевірки відповідності функціонування державного органу встановленим стандартам та іншим нормативам, виявлення допущених відхилень від прийнятих рішень і визначення причин їх невиконання.

Координація – процес, спрямований на забезпечення пропорційного і гармонічного розвитку різних сторін діяльності УДО України (оперативно-службової, технічної, фінансової тощо) об'єкта при оптимальних

витратах матеріальних, фінансових, трудових тощо ресурсах.

Регулювання – вид управлінської праці, метою якої є подолання протиріччя між організацією і дезорганізацією, порядком і факторами, які порушують цей порядок.

Однією з провідних функцій держави є забезпечення охорони прав та законних інтересів громадян, фізичних та юридичних осіб від протиправних посягань, забезпечення принципу законності, а також охорони встановленого в державі правопорядку. Власне, кожне з цих завдань якраз і виконується за допомогою правоохоронної функції УДО України.

Ще раз зазначимо ознаки правоохоронної діяльності УДО України:

- Правоохоронна діяльність носить владний характер, який полягає у реалізації від імені держави та на підставі наданих нею повноважень, УДОУ та посадовими особами, їх приписи є обов'язковими для адресатів.

- Правоохоронна діяльність реалізується не в будь-якому порядку, не будь-яким способом, а лише із застосуванням законних заходів впливу до правопорушників у встановленій формі.

- Правоохоронна діяльність має правозастосовчий характер, не приймаються нові юридичні норми, а застосовуються вже чинні. Дії та результати дій суб'єктів правоохоронної діяльності спрямовані на інших суб'єктів права, створюючи, змінюючи або припиняючи їх права та обов'язки.

- Реалізація правоохоронної діяльності покладається на спеціально уповноважений органи, яким є УДО України, для виконання правоохоронних функцій якими, держава наділяє коштами та матеріальними ресурсами.

Доцільно принагідно згадати і про нормотворчі права відомства, які дозволяють йому розробляти, приймати та скасовувати нормативно-правові акти. Правозастосовні можливості УДО дозволяють йому вести владно-організаційну діяльність в процедурно-процесуальному порядку, реалізовувати норми права шляхом винесення юридичних рішень щодо конкретних суб'єктів з конкретних питань.

Таким чином, УДО України, як для безпекового, державного правоохоронного органу спеціального призначення та військового формування, так само як і для інших подібних державних органів, важливого значення набуває функція *професійної підготовки та виховання особового складу*. Така функція включає в себе підбір та професійний відбір кадрів, їх базове фахове навчання, перепідготовку й підвищення кваліфікації співробітників упродовж їх служби, професійне й патріотичне виховання тощо. З цим пов'язані і певні науково-педагогічні, науково-дослідні, науково-аналітичні завдання, покликані сприяти підвищенню фахового рівня підготовки кадрів, наукового забезпечення діяльності відомства, аналітичного забезпечення роботи УДО та вищих органів влади України тощо.

Реалізація перелічених функцій УДО України вимагає чіткої організаційної побудови відомства, узгодженості у роботі її складових, налагодження працездатних зв'язків між ними та належного контролю за результатами оперативно-службової діяльності.

Література

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 31. – Ст. 241.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 78. – Ст. 2592.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the organizational and legal norms of the bodies of the security and defense sector of Ukraine, that is the activity of the Department of State Guard of Ukraine (DSGU). The DSGU is guided in its activity by the rule of law principle. The functions of the DSGU, which determine the main directions of activity, are considered in detail. Functions include a set of methods, means, techniques, and actions to accomplish the tasks and achieve the purpose of the Department. The author describes the priorities of the DSGU development within the security and defense sector, since its one of the important functions is the nation-wide counteraction to terrorism. The article examines the signs of law enforcement activity of the DSGU and the ways of their implementation.

Key words: organizational and legal norms, security and defense sector, counteraction to terrorism, functions, law enforcement, operative and official activity.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 23. – Ст. 898.

4. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

5. 25 років шляхом удосконалення та звершень. Фотолітопис Управління державної охорони України. – Харків: Фоліо, 2017. – С. 110–111.

К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА КАК ОБЪЕКТА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ

ШУРКО Олег Иванович - соискатель Института права и общественных отношений открытого международного университета развития человека «Украина»

УДК 342.9 (477)

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых, исследованы теоретические подходы к определению понятия «общественный порядок». Рассмотрено, как указанная категория разграничивается с термином «публичный порядок».

Отмечено, что, несмотря на существенное содержательное сходство «общественный порядок» и «публичный порядок» не тождественные понятия. Ведь когда речь идет о публичности, то имеется в виду, прежде всего, открытость, гласность. Так, «общественный» – это такой, который возникает, происходит в обществе или касается общества, связанный с ним. То есть публичность скорее характеризует принцип организации осуществления чего-то - политики, каких-то мер. В свою очередь термин «общественный» указывает на связь с обществом, ориентированность на имеющиеся в нем общественные отношения и связи. Отсюда сделан вывод, что говорить о публичном порядке целесообразно в контексте международных отношений, принципов организации и деятельности органов государственной власти, их взаимоотношений между собой. Зато, когда речь идет о порядке как состоянии урегулированности общественных отношений, поведении в общественных местах, охрану и защиту данного порядка, то следует вести речь не о публичном, а именно об общественном порядке.

Установлено, что под общественным порядком как объектом административно-правовой охраны, следует понимать такое состояние общественных отношений, которое

сложилось в результате регулятивного воздействия на них правовых и иных социальных норм, определяющих режим поведения субъектов в общественных местах с целью обеспечения безопасности жизни и здоровья людей, уважения их чести и достоинства, нормального функционирования государственных и общественных институтов, сохранения собственности и поддержания общественного порядка.

Констатировано, что общественный порядок является неременным и чрезвычайно важным условием нормального существования и развития государства и общества. Он олицетворяет налаженные определенным образом общественные отношения, при которых обеспечиваются наиболее благоприятные и справедливые правила сосуществования членов общества. Одним из ключевых элементов поддержания общественного порядка является обеспечение господства режима правовой законности, в результате действия которого устанавливается правопорядок, а также выражается юридическая составляющая общественного порядка.

Ключевые слова: общественный порядок, публичный порядок, объект, административно-правовая охрана.

Постановка проблемы

Нормальное существование и развитие государства, благополучие его населения зависит от целого ряда условий и факторов как внешнего, так и внутреннего характера. В частности, одним из основных

аспектов обеспечения общественного спокойствия, надлежащей деятельности государственных и общественных институтов, личной безопасности граждан, является поддержание соответствующего общественного порядка. Важность обеспечения общественного порядка отмечена в ряде законодательных актов Украины. Однако при этом законодатель не предоставил четкого определения понятийно-терминологической конструкции «публичный порядок».

Состояние исследования

Понятие общественного порядка неоднократно попадало в поле зрения различных ученых. В частности, ему уделяли внимание: В. Атаманчук, С. Бирик, И. Бондаренко, А. Галаган, Ю. Денежный, М. Корниенко, М. Кравчук, А. Литошенко, В. Малиновская, А.Н. Музычук, М. Омеляненко, А. Панова, М. Погорецкий, А. Скопненко, А. Ульянов, В. Фесюнин, С. Черных и многие другие. Впрочем, несмотря на большое количество научных разработок, в юридической литературе еще не сформировано единого понятия общественного порядка как объекта административно-правовой охраны.

Именно поэтому целью статьи является: предоставить авторское определение понятия общественного порядка как объекта административно-правовой охраны.

Изложение основного материала

Следует отметить, что сейчас на официальном уровне понятие «общественного порядка» истолковано только в Постановлении Пленума Верховного Суда Украины «О практике рассмотрения судами ходатайств о признании и исполнении решений иностранных судов и арбитражей и об отмене решений, вынесенных в порядке международного коммерческого арбитража на территории Украины» № 12 от 24.12.99 г., согласно которой под публичным порядком следует понимать правопорядок государства, определяющие принципы, которые составляют основу существующего в ней порядка (касаются ее независимости, це-

лостности, самостоятельности и неприкосновенности и, основных конституционных прав, свобод, гарантий и т.д.) [1]. Отсюда возникает вполне логичный вопрос о том, как «публичный порядок» соотносится с термином «общественный порядок», который был закреплен в предыдущем законе «О милиции» от 20 декабря 1990 № 565-ХІІ, и используется в ряде действующих нормативно-правовых актов. Кроме того, в некоторых Законах Украины и подзаконных актах используются обе категории, в частности в смысле вышеупомянутого закона «О национальной полиции», Инструкции по организации деятельности участковых офицеров полиции »от 28.07.2017 № 650 [2], а также Положении про патрульную службу МВД, утвержденного Приказом МВД от 02.07.2015 № 796 [3] присутствуют оба понятия - и общественный порядок, и публичный порядок, при этом отсутствие каких бы то указаний относительно их разграничения свидетельствует о том, что нормотворец использует их как синонимы. Что, по нашему мнению, является неправильным.

В толковых словарях украинского языка к термину «публичный» приводятся следующие толкования: такой, что происходит в присутствии публики, людей; публичный, открытый, гласный; предназначен для широкого пользования, посещения; общественный. В свою очередь в слово «общественный» вкладывается такой смысл: тот, что возникает, происходит в обществе или касается общества, связан с ним; надлежащий всему обществу; коллективный; добровольно обслуживает различные аспекты жизни коллектива [4, с.1187; 5, с.388].

С целью выяснения соотношения указанных понятий, обратимся к научным подходам к толкованию их содержания. Так, например, М.И. Еропкин охарактеризовал охрану общественного порядка как проведение государственными органами в тесной связи с общественностью разнообразных мер по обеспечению неприкосновенности граждан, защиты их прав и законных интересов, народного достоинства, по созданию обстановки спокойствия,

нормальных условий для работы государственных, общественных предприятий, организаций и учреждений [6, с.7]. В.К. Гижевский объяснил общественный порядок как обусловленную закономерностями социального развития систему правил и институтов, обеспечивающих упорядоченность общественных отношений и придает им определенную организационную форму. Такая дефиниция, замечает автор, имеет двойное значение: в широком - оно идентично общественному устройству и означает совокупность всех правил, регламентирующих общественные процессы и отношения между его отдельными частями; в узком - институты и нормы, обуславливающие статус человека и гражданина и социальных групп в обществе в той мере, в какой это обусловлено их интересами и закономерностями развития самого общества, а также научно обоснованные отношения между членами общества и его структурными элементами [7, с.81].

По мнению О. Ф. Скакун, общественный порядок - это состояние (режим) упорядоченности социальными нормами (нормами права, морали, корпоративными нормами, нормами-обычаями) системы общественных отношений и их соблюдение [8, с. 492]. Позже исследовательница определила общественный порядок как обусловленный объективными и субъективными факторами состояние урегулированности и организованности порядке в общественных местах, составляется на основе реализации всех социальных норм и принципов (правовых, нравственных, религиозных, корпоративных и т.д.) [9, с.508]. С помощью общественного порядка, отмечает А.Ф. Скакун, его установление и поддержание обеспечиваются: а) общественная безопасность и согласие; б) безопасность граждан, защиту от посягательств на их права и интересы; в) благоприятные условия для нормального функционирования организаций и общественных объединений, для работы и отдыха граждан, уважения их чести, человеческого достоинства и общественной нравственности. Основу общественного порядка составляют отношения, поведение и все виды деятельности, складывающиеся в

местах общения людей при удовлетворении их материальных, духовных потребностей, во время отдыха (то есть в общественных местах) [9, с.508].

Ю.С. Небесский, анализируя понятие общественного порядка, пришел к выводу, что под ним следует понимать порядок, включающий в себя всю систему положительных и отрицательных общественных отношений (отношений государственных органов между собой, государственных органов и общественных организаций или граждан), целью которых является охрана жизни, здоровья, чести, достоинства граждан, их законных интересов, обеспечения общественного порядка как в общественных местах, так и за их пределами, сохранение всех форм собственности, создание реальных условий для нормального функционирования государственных органов, общественных организаций и трудовых коллективов, и которые регулируются социальными нормами (как нормами права, так и другими социальными нормами неюридического характера) [10, с.16]. В.Ф. Захаров предлагает рассматривать общественный порядок как систему общественных отношений, регулируемых нормами права и морали, в интересах народа способствует созданию нормальных условий для производства, культурного отдыха и общения людей, для функционирования органов государственной власти, а также обеспечивает неприкосновенность граждан и спокойствие в общественных местах [11, с. 7-8]. М.В. Цвик отмечает, что каждое общество, независимо от того, на какой ступени цивилизации оно находится, для своего нормального существования и развития требует общественного порядка - состояния упорядоченности, организованности и урегулированности общественных отношений, который возникает в результате создания и реализации социальных принципов и норм, объективно сложившихся на определенном этапе развития общества. Он создается для обеспечения личной и общественной безопасности, социального мира и справедливости, обеспечения дисциплины граждан в общественных местах и быту; охраны личности и прав граждан,

морали и общественного спокойствия; обеспечения качественных социально-экономических условий жизни социума [12, с.397]. Отсюда ученый делает вывод, что общественный порядок - это форма укрепления и охраны основ общественного и политического строя, существующих форм собственности, бытия отдельного человека, семьи, общества в целом, государственности. Как состояние упорядоченности всей системы общественных отношений общественный порядок объективно призван противостоять факторам и тенденциям дезорганизующего характера. Без должного порядка невозможно ни управлять, ни организовывать нормальное развитие производства, обеспечивать личную и общественную безопасность, охранять различные формы собственности, политическое устройство государства, регулировать отношения между структурными частями общества - социальными группами, классами, нациями, этносами и тому подобное. Общественный порядок состоит в результате реализации различных видов социальных норм и принципов, регулирующих различные сферы общественной жизни. Особенностью этих норм и принципов является несовпадение их между собой как по содержанию, так и по способам воздействия на поведение людей. К ним относятся обычаи, нормы морали, религиозные нормы, корпоративные нормы, нормы права и т.д. [12, с.397]. А.И. Ульянова в своей научной работе, посвященной вопросам защиты милицией общественного порядка, пишет, что общественный порядок, является результатом осуществления различных социальных норм, включает в свою систему не только правовые, но и другие волевые отношения, в частности, отношения, основанные на нормах морали. Так, нормы нравственности регулируют общественный порядок путем определения соответствующих вариантов поведения людей, отвечает интересам общества в целом. Усиление внимания к нормам нравственности, повышение требований к соблюдению нравственных обязанностей всеми людьми - одно из важнейших средств предупреждения нарушений правопорядка, нередко начинаются с

незначительных отклонений от общепринятых норм в поведении отдельных лиц. В узком смысле, отмечает исследовательница, общественный порядок - это состояние социальной урегулированности, при котором обеспечивается жизнь, здоровья граждан, их права и свободы, общественный порядок, мораль, человеческое достоинство, то есть категории "общественный порядок в юридическом смысле [13, с.169].

Что касается публичного порядка, то М.М. Мальский определяет его как один из основополагающих принципов, содержанием которого является защищенность главных общественных интересов в случае возникновения споров с иностранным элементом и признания и исполнения иностранных судебных решений национальными судебными учреждениями [14, с.79]. А.А. Панова дает определение «публичного порядка» как государственного строя, упорядоченности общественных отношений, предназначенного для обеспечения прав и свобод человека и гражданина, во время которого органы государственной власти, органы местного самоуправления и каждое отдельное лицо должны придерживаться общепринятых норм нормального сосуществования [15]. Ж.Ведель и М. Крутоголов называют публичный порядок необходимым условием нормального функционирования общества. Публичный порядок, по их выражению, зависит от состояния общественных отношений, то есть обеспеченности безопасности моральных и имущественных интересов лица, защиты общества от противоправных посягательств [16].

Учитывая вышеизложенное, считаем, что несмотря на существенное содержательное сходство «общественный порядок» и «публичный порядок» не тождественные понятия. Ведь когда речь идет о публичности, то имеется в виду, прежде всего, открытость, гласность. Зато «общественный» – это такой, который возникает, происходит в обществе или касается общества, связанный с ним. То есть публичность скорее характеризует принцип организации осуществления чего-то - политики, каких-то мер. В свою очередь термин «общественный» указывает на связь с обществом,

ориентированность на имеющиеся в нем общественные отношения и связи. Отсюда сделан вывод, что говорить о публичном порядке целесообразно в контексте международных отношений, принципов организации и деятельности органов государственной власти, их взаимоотношений между собой. Зато, когда речь идет о порядке как состоянии урегулированности общественных отношений, поведения в общественных местах, охрану и защиту данного порядка, то следует вести речь не о публичном, а именно об общественном порядке.

Вывод

Таким образом, опираясь на выше приведенные научные позиции, предлагаем под общественным порядком как объектом административно-правовой охраны, понимать такое состояние общественных отношений, сложившееся в результате регулятивного воздействия на них правовых и иных социальных норм, определяющих режим поведения субъектов в общественных местах с целью обеспечения безопасности жизни и здоровья людей, уважения их чести и достоинства, нормального функционирования государственных и общественных институтов, сохранения собственности и поддержания общественного порядка. Общественный порядок является необходимым условием: а) нормального общения людей, безопасной и беспрепятственной реализации ими своих прав и обязанностей; б) надлежащего выполнения органами публичной власти и их должностными лицами своих задач и функций.

Подытоживая вышеизложенное, можем с уверенностью утверждать, что общественный порядок является неременным и чрезвычайно важным условием нормального существования и развития государства и общества. Он олицетворяет налаженные определенным образом общественные отношения, при которых обеспечиваются наиболее благоприятные и справедливые правила сосуществования членов общества. Одним из ключевых элементов установки и поддержки общественного порядка является обеспечение господства

режима правовой законности, в результате действия которого устанавливается правопорядок, а также выражается юридическая составляющую общественного порядка.

Литература

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» № 12 від 24.12.99 р. // [Електронний ресурс] режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99>

2. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ МВС 28.07.2017 № 650 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>

3. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: Наказ МВС України від 02.07.2015 № 796 // [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.-К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с.1728

5. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови, Х.: «Фоліо», 2002 р., 543 с.

6. Еропкин М.И. Управление в области охраны общественного порядка. М.: Юриздат, 1965. 216 с.

7. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Гловченко... В. С. Ковальський (кер) та ін.К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

8. Скакун О.Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум, 2000. 492 с.

9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 3-те видання. К.: Алерта; ЦУП, 2011. 524 с.

10. Небеський Ю.С. Адміністративно-правові засади охорони громадського порядку та забезпечення безпеки громадян у сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2008. 227 с.

11. Захаров В.Ф. Актуальные вопросы административной ответственности за нарушение общественного порядка в современных условиях. Авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 1972. 22 с.

12. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

13. Улянов О.І. Адміністративно-правовий захист міліцією прав громадян у сфері громадського порядку: Дис. ... канд. юрид. наук, Спеціальність: 12.00.07. / Олексій Іванович Улянов. Одеса, 2002. 180 с.

14. Мальський М.М. Публічний порядок у транснаціональному виконавчому процесі / М. М. Мальський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. No 827. С. 79-84.

15. Панова О.О. Поняття, зміст і значення публічної безпеки та порядку / О. О. Панова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 6(2). С. 133-136. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_6%282%29_35

16. Ведель Ж. Административное право Франции / Ведель Ж. ; под ред. Крутоголова М. А. М. : Прогресс. 1973.

SUMMARY

The article, based on an analysis of the scientific views of scientists, explores theoretical approaches to the definition of the concept of "public order". It is considered how this category is delimited with the term "public order".

It is noted that, despite the substantial substantive similarity, "public order" and "public order" are not identical concepts. After all, when it comes to publicity, we mean, first of all, openness, publicity. So, "public" - this is the one that arises, takes place in society or relates to society associated with it. That is, publicity rather characterizes the principle of organizing the implementation of something - politics, some measures. In turn, the term "public" indicates a relationship with society, focus on the existing public relations and ties in it. From this, it was concluded that it is advisable to talk about public policy in the context of international relations, the principles of organization and activity of state authorities, and their relationships with each other. But when it comes to order as a state of regulation of public relations, behavior in public places, the protection and protection of this order, we should not talk about public, but about public order.

It has been established that public order as an object of administrative and legal protection should be understood as the state of public relations that has developed as a result of the regulatory impact on them of legal and other social norms that determine the behavior of subjects in public places in order to ensure the safety of life and health of people, respect for their honor and dignity, the normal functioning of state and public institutions, the preservation of property and the maintenance of public order.

It was stated that public order is an indispensable and extremely important condition for the normal existence and development of the state and society. It personifies social relations established in a certain way, in which the most favorable and fair rules for the coexistence of members of society are ensured. One of the key elements in maintaining public order is to ensure the rule of law and rule of law, as a result of which the rule of law is established and the legal component of public order is expressed.

Key words: public order, public order, object, administrative and legal protection.

КООРДИНАЦІЙНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАНИХ ОРГАНІВ ТА ПОСАДОВИХ ОСІБ, ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАНЬ

МИГАЛЬ Роман Васильович - аспірант юридичного факультету ПВНЗ
Львівського університету бізнесу і права

УДК 343.9.01

В статті автор розглядає роль спеціалізованих органів і організацій, які займаються охороною прав і свобод людини і громадянина від будь-якого порушення. Знакомить з історією країн, на наш погляд вважалися безпечними, але також здійснюють заходи з попередження крадіжок і насильства, а також впроваджує класифікацію заходів з попередження крадіжок.

Ключові слова: крадіжки, попередження крадіжок, суб'єкти попередження крадіжок.

Постановка проблеми

Розглядаючи питання, що стосуються запобігання катування, а також інших жорстоких, нелюдських або принижуючих людську гідність видів поведінки і покарання, не можна обійти увагою нормативно-правову базу, спираючись на яку державні органи, організації, установи, громадські формування мають здійснювати свою діяльність, спрямовану на запобігання цих протиправних дій.

Стан дослідження

Даній проблематиці присвятили свої роботи багато вчених, наприклад: С.Н. Абельцев, С.Б. Алімов, Ю.М. Антонян, В.І. Борисов, Л.І. Гуревич, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, А. П. Закалюк.

Мета статті

Дослідити координаційні напрями діяльності державних органів та посадових осіб, щодо запобігання катувань.

Виклад основного матеріалу дослідження

Як зазначають О. М. Бандурка та О. М. Литвинов: „Держава і влада зобов'язані приборкувати злочинність, яка в іншому разі може поставити хрест на їхньому існуванні” [1, с.242].

Виходячи з системного і чисельного порушення прав людини і громадянина як на державному, так і на міжнародному рівнях прийнято відповідні акти, норми яких мають запобіжну спрямованість проти катування.

Нормативно-правові акти, які спрямовані на запобігання катуванню, що приймаються на державному рівні можна поділити на такі три основні групи:

1) загально-нормативні акти (Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України, Закони України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», «Про звернення громадян», «Про правовий режим надзвичайного стану»);

2) нормативні акти, спрямовані на попередження катувань у сфері діяльності державних органів («Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про конституційний Суд України», «Про Збройні Сили України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про попереднє ув'язнення»);

3) нормативні акти, спрямовані на попередження катувань у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства («Про

біженців», «Про правовий статус іноземців», «Про адвокатуру»).

На міжнародному рівні нормативно-правові акти, спрямовані на захист від порушень прав людини взагалі і від катувань зокрема, можна поділити на загальні та спеціальні.

До загальних міжнародно-правових актів відносяться: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) та ін. У них у юридичній формі закріплені головні гарантії гідного існування людини, захисту її прав і свобод.

До спеціальних міжнародно-правових актів, прийнятих на рівні ООН, слід назвати Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання (1984 р.), Конвенцію про права дитини, Женевські Конвенції.

До спеціальних документів щодо захисту осіб, позбавлених волі, ухвалених Генеральною Асамблеєю ООН, відносяться: Декларація про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких та нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки або покарання (9 грудня 1975 р.); Мінімальні стандартні норми поведінки з в'язнями (ухвалені ООН 30 серпня 1955 р.); Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (17 грудня 1979 р.); Принципи медичної етики; Звід принципів захисту усіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином (9 грудня 1988 р.); Основні принципи ООН, що стосуються ролі юристів (7 вересня 1990 р.); Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (14 грудня 1990 р.); Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (7 вересня 1990 р.); Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення (19 грудня 1992 р.); Принципи ефективного попередження та розслідування позаконних, свавільних і сумарних страт (15 травня 1989 р.).

На рівні Європейського Співтовариства теж прийнято низку загальних документів, спрямованих на охорону основних прав людини, та спеціальних, спрямованих про-

ти правопорушень у галузі захисту людини від жорстокого поводження, і зокрема катувань.

До загальних актів належать: Європейська соціальна хартія (1966 р.), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Європейські пенітенціарні правила та ін.

З числа спеціальних актів, спрямованих проти катувань, у першу чергу слід назвати Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню [74], прийняту Радою Європи 26 листопада 1987 р. (набрала чинності 1 лютого 1989 р. Україна приєдналася до Конвенції у 1997 році).

З метою ефективності запобігання вчиненню злочинів в створені спеціалізовані органи та організації, що займаються охороною прав і свобод людини і громадянина від будь якого порушення.

А. П. Закалюк, відзначає, що суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинності та злочинним проявам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які у цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення.

Суб'єктів запобігання злочинності вчений поділяє на декілька груп, зокрема:

а) органи та організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування);

б) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності та злочинних проявів віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації);

в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності та злочинним проявам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допо-

моги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо) [2, с. 346].

О. М. Бандурка і Л. М. Давиденко розподіляють суб'єктів запобігання злочинності за наступними напрямками:

1) суб'єкти, які визначають основні напрямки, завдання, форми та методи протидії злочинності в країні;

2) суб'єкти, які здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинності;

3) суб'єкти, які виявляють криміногенні фактори і сигналізують про них;

4) суб'єкти, які безпосередньо реалізують заходи щодо реагування на окремі злочини, а також заходи щодо послабленню або нейтралізації криміногенних факторів, зокрема щодо корекції особистісних деформацій та усуненню обставин, що їх сформували [3, с.100].

На всіх стадіях запобігання злочинності працюють суб'єкти, але важливим у їх діяльності є їхня взаємодія, яка повинна бути спрямована на запобігання злочинності.

В. Г. Лихолоб, серед напрямків координації діяльності суб'єктів запобігання злочинності виділяє такі: – взаємна інформація про стан попередження злочинів, що вчиняються неповнолітніми; – узгоджене або спільне планування окремих найбільш важливих напрямків попереджувальної діяльності з іншими державними органами і громадськими організаціями; – здійснення попереджувальних заходів спільними зусиллями; – спільне внесення пропозицій щодо поліпшення діяльності у цьому напрямку; – надання допомоги один одному відповідними силами і засобами тощо [4, с. 110-111].

Ми вважаємо, що ефективна координація діяльності суб'єктів запобігання насильницькій злочинності — це запорука результативної боротьби зі злочинністю.

Для кожної держави, так само і для України, важливим питанням є запобігти вчиненню злочинності в різних сферах суспільства.

Якщо заглянути в історії, то навіть країни, які на наш погляд вважались безпечними, також здійснюють заходи щодо запобігання пограбувань та насильства.

Латинська Америка: У 2006 році деякі впливові бразильці передбачали справжню екстремістську війну на вулицях Сан-Паулу. Внаслідок спалахів насильства, що не припинялися тижнями, президент країни закликав до негайного введення військ до міста. Згідно одній газеті, в Центральній Америці та Мексиці «діє щонайменше 50 000 членів молодіжних бандитських угруповань, що змусило владу цього регіону приготуватися до надзвичайних заходів. ... Тільки в 2005 році в Сальвадорі, Гондурасі і Гватемалі близько 15 000 чоловік загинуло від рук молодих злочинців» (TiempodelMundo).

Південна Африка: У газеті «Файненшлмейл» наводяться слова криміналіста ПатрікаБертонна: «Страх стати жертвою злочину пронизує всі сфери життя кожного молодого південноафриканця». Маються на увазі «такі насильницькі злочини, як озброєний розбій, пограбування банків і різного роду викрадення».

ФРАНЦІЯ: Мешканці багатоповерхівок відчують постійний страх, «боячись входити в знівечені вандалами під'їзди, йти на паркування, що стали «небезпечними зонами», і користуватися громадським транспортом, який в темний час доби теж стає небезпечним» (GuardianWeekly).

КЕНІЯ: У новинах повідомлялося, що на узбіччі жвавої траси були вбиті мати і дочка, які не відразу підкорилися вимозі грабіжників вийти з автомобіля. Столиця Кенії Найробі сумно прославилася розгулом злочинності. Серед різного роду правопорушень виділяються розбійні напади на автомобілі і житла, а також вуличний грабіж [89].

Близько трьох століть тому, в 1764 р. ЧезареБеккарія відзначав: „Краще попередити правопорушення, ніж карати. В цьому – головне завдання будь-якого хорошого законодавства... Найправильніший і найважчий спосіб попередження правопорушень – удосконалення виховання” [5, с.315]. На наше переконання Україні варто ставити перед собою саме таке завдання, а саме не на покарання, а на створення системи запобігання злочинності.

Як визначила Конституція України, життя і здоров'я людини є найвищих соціальних цінностей і, що кожна людина має невід'ємне право на життя, ніхто не може свавільно позбавляти людину життя, а захищати його — обов'язок держави (ст. 27) [6].

З метою захисту прав громадян, держава сприяє у створенні всіх умов для запобігання злочинності.

Як зазначає В. К. Грищук, запобігання злочинності може бути ефективним тільки тоді, коли воно здійснюється на міцній правовій основі, що відповідає об'єктивним закономірностям перехідного періоду, у якому перебуває наша країна. Розвиток законодавства повинен бути тісно пов'язаний з реформами в економіці, політичній і соціальній сферах, із міжнародними зобов'язаннями України, потребою суспільства у зменшенні негативних явищ, що порушують його належну життєдіяльність [7, с. 6]. Щодо правової основи, яку створила і продовжує створювати держава згадувалось раніше. Тому на нашу думку, у нас є всі умови для того щоб запобігати вчиненню злочинності.

Українські кримінологи І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська визначають запобігання злочинності, як сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [8, с.53].

Крім правової основи, яку створює держава, вона також використовує різні заходи у своїй діяльності, які спрямовані на запобігання злочинності.

Щодо класифікації запобіжних заходів, то їх можна поділити з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: а) рівнем, б) масштабом, в) змістом, г) суб'єктами, д) об'єктами, е) часом та ін. За рівнем розрізняються загально-соціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності; за масштабом – заходи, які здійснюються на певній території (державі, регіони), на окремому об'єкті (установа, підприємство, фірма); за належністю до відповідної групи осіб (неповнолітні, особи, звільнені з місць позбавлення волі, рецидивісти); за змістом – заходи соціально-економічного, соціально-демографічного, технічного, екологічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами – заходи, що здійснюються органами всіх гілок влади відповідно до їх компетенції, ресурсного забезпечення, специфіки діяльності, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, громадськістю, окремими посадовими особами і громадянами; за об'єктами – відповідно до видів злочинів, на протидію яким вони спрямовані; за часом – постійні, невідкладні, тимчасові та ін. [9, с. 18].

Створюючи систему запобігання злочинності, а саме запобігання вчинення катування, необхідно пізнати причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів, і визначити заходи щодо їх усунення.

В юридичній літературі щодо конкретності визначення понять «причина» і «умова» не має. Такі поняття різні автори трактують по своєму.

Так, А.С. Шляпошников розуміє під причинами конкретного злочину ті явища і процеси, які породили антисуспільні погляди даної особи і викликали її злочинну дію, а під обставинами, які сприяли досягненню злочинного результату, – конкретні недоліки в діяльності державних установ, господарських організацій, окремих посадових осіб і громадян, які об'єктивно полегшили здійснення злочинної дії і сприяли настанню злочинного результату [10, с. 144, 160].

А.Б. Сахаров вважає, що безпосередні причини вчинення конкретного злочину полягають, з одного боку, в особливостях потреб, інтересів, поглядів, відносин, системи ціннісних орієнтацій і мотивацій (спрямованості) особистості даного індивіду, а з іншого боку – в сукупності зовнішніх обставин, що зумовлюють формування і реалізацію спонукань (мотиви) і рішучість вчинити злочин [11, с.90]. А умовами, які він називає елементами криміногенної ситуації, є обставини, що сприяють вчиненню злочину, – різні недоліки господарсько-ор-

ганізаційної діяльності, поведінка окремих осіб, а інколи і природні явища [11, с. 99].

Ю.В. Александров, А.П. Гель і Г.С. Семаков вважають, що причинами злочинності є негативні явища, які породжують її, а умови – це негативні явища, які безпосередньо не породжують злочинності, але у певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи або не перешкоджаючи злочинності [12, с. 63].

При дослідженні даної теми, потрібно з'ясувати, які саме причини сприяють у вчиненні катування, а також які при цьому існують умови.

З даних нашого соціологічного дослідження найчастіше катування вчиняється у правоохоронних органах 40%, серед військовослужбовців – 19%, в місцях позбавлення волі – 8%, в сімейно-побутових умовах – 4%, в психлікарнях - 2% та ін.

Щодо катування в правоохоронних органах, слід зазначити, що найчастіше це проявляється при затриманні чи триманні під вартою, при проведенні слідчих дій, а особливо при допитах. Умовами, які сприяють вчиненню даного злочину є безкарність та вседозволеність, щодо незаконних методів поведінки з громадянами, досягнення результату розслідування будь-якою ціною, накази начальників щодо отримання доказової бази.

Першим елементом, який повинен вплинути на запобігання катування в правоохоронних органах це знання нормативної бази. На заняттях, які часто проводяться серед правоохоронців, потрібно доводити до їх відома національні та міжнародні документи, які регулюють захист прав та свобод людини та громадянина, захист від катування, жорстокого та такого, що принижує гідність, поведінки.

Під час занять правоохоронці мають, поряд з іншими, твердо засвоїти положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки чи покарання, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують

гідність, видів поведінки чи покарання, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінки чи покаранню, а також вимоги Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятого ООН, положення якого проголошують, що посадові особи з підтримання правопорядку мають забезпечити повну охорону здоров'я затриманих ними осіб і, зокрема, вживають негайних заходів із забезпечення надання медичної допомоги в разі необхідності.

Також важливим аспектом у запобіганні катування серед правоохоронців є проведення під час навчань у вищих навчальних закладах семінарів щодо роз'яснення вищезазначеного законодавства, а також відповідальність яка настає за порушення даного законодавства.

Щодо заходів, які б запобігали вчиненню катування серед працівників поліції можна виділити наступні: ретельний добір кадрів, викорінення показникової системи розслідування, важливість доказової бази, а не визнання підозрюваного у вчиненні злочину.

Також дії катування вчиняються серед військовослужбовців. Найчастіше це проявляється серед осіб, які прийняті на службу, як ще називають цей процес «дідівщина». Щоб запобігти вчиненню даного злочину серед військовослужбовців потрібно посилювати патріотичний дух, шляхом проведення різних семінарів, де б вони ознайомлювались з нормативними та міжнародними документами, які регулюють та захищають прав людини та громадянина. Доводити до їх відома відповідальність, до якої були притягнуті інші особи за даний вид вчинення злочину.

Щодо причин вчинення катувань в місцях позбавлення волі, ними найчастіше виступає досягнення дисципліни та покарання винник, а також отримання зізнання.

Також потрібно, щоб працівники установ виконання покарання ознайомлювались з такими документами як документи ООН «Основні принципи поведінки з в'язнями», «Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями», «Звід принципів

захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином», Кримінально-виконавчий кодекс України.

Катування в сімейно-побутових умовах це найбільш латентність, яку важко відкрити. Оскільки найчастіше потерпілими стають неповнолітні, особи які перебувають під опікою, діти в неблагополучних сім'ях, а також особи похилого віку, які потребують особливого догляду. Щоб запобігти вчиненню катування в даній сфері, потрібно часто проводити відвідування та огляди будинків де проживають такого типу особи. В даному випадку важливим аспектом є співпраця правоохоронних органів з іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремими громадянами на яких покладено здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей.

Допускаються факти катування серед медичних працівників, а також психіатричних лікарень. Дані особи залучаються з метою надання медичної допомоги жертві катування, без повідомлення в відповідні структури про даний факт, а також залучають для фальсифікування висновків про заподіяння тілесних ушкоджень.

Як запобіжний захід насильницьких дій з боку працівників медицини слід розглянути посилення уваги до викладання в медичних навчальних закладах при підготовці студентів, ординаторів, закладах підвищення кваліфікації навчальної дисципліни з прав людини з обов'язковим вивченням положень таких міжнародно-правових документів, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню

чи покаранню, Принципів медичної етики, Міжнародного кодексу медичної етики.

Висновки

Запобіжними заходами, щодо подолання катування в різних сферах суспільного життя, є проведення право ознайомчих заходів з ознайомлення громадян з вимогами міжнародно-правових та вітчизняних нормативних документів, які присвячені захисту прав і свобод людини від насильства.

Щодо організаційних заходів, які б запобігали вчиненню катування, на нашу думку слід створити окремий спеціальний орган по розслідуванню катування, який підпорядковувався безпосередньо Президентові України. Важливим аспектом роботи даного органу, це залучення до роботи психологів, які б працювали з особами, які стали жертвами катування. Ефективність роботи даного органу зменшить кількість вчинення катування, оскільки кожний який вчинив катування буде притягнений до відповідальності та понесе покарання за вчинення даного злочину.

Література

1. Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності: монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. - Х. : Ніка Нова, 2012. - 318 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. / А.П. Закалюк. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. - 2007. - 424 с.
3. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монографія / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. - Харьков: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
4. Лихолоб В. Г. Правовые и нравственные вопросы предупреждения преступности органами внутренних дел. – Киев : Научно-исслед. и ред.-изд. отдел, 1992 . – 119 с.
5. Игошев К. Е., Семья, дети, школа. / К.Е. Игошев, Г.М. Миньковский / – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.

АНОТАЦІЯ

У статті автор розглядає роль спеціалізованих органів та організацій, що займаються охороною прав і свобод людини і громадянина від будь якого порушення. Знайомить з історією країн, які на наш погляд вважались безпечними, але також здійснюють заходи щодо запобігання пограбувань та насильства, а також проводить класифікацію заходів щодо запобігання катуванням.

Ключові слова: катування, запобігання катуванню, суб'єкти запобігання катуванню.

SUMMARY

In the article the author examines the role of specialized bodies and organizations involved in the protection of human and civil rights and freedoms from any violation. Introduces the history of countries that we consider to be safe, but also take measures to prevent robbery and violence, and also classifies measures to prevent torture.

Measures that would prevent torture among police officers include the following: careful selection of personnel, elimination of the indicator system of investigation, the importance of the evidence base, and not the recognition of a suspect in committing a crime.

Concerning the causes of torture in places of deprivation of liberty, they are often advocated for the achievement of discipline and punishment, and also for obtaining confessions.

Key words: torture, prevention of torture, subjects of prevention of torture.

6. Конституція України : Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.

7. Грищук В.К. Методологічні проблеми правової реформи. Концепція розвитку законодавства України / В.К. Грищук // Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1996. – С. 51–58.

8. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.

9. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

10. Кримінологія [Текст] : учебник для юрид. фак. и ин-тов / А. А. Герцензон [и др.]; Всесоюзный ин-т по изучению при-

чин и разработке мер предупреждения преступности. - 2-е изд., испр., доп. - М. : Юридическая литература, 1968. - 471 с.

11. Кримінологія [текст]: учебник для вузов по спец. «Правоведение» / В.К. Звирбуль, В.В. Клочков, Н.Ф. Кузнецова и др.; отв. ред. В.К. Звирбуль. – М. : Юрид. лит., 1979. – 304 с.

12. Александров Ю.В. Кримінологія [текст]: курс лекцій / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К. : МАУП, 2002. – 268 с.

КРИМІНОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ЗАПОБІГАННІ БАНДИТИЗМУ

СЕМЕНИШИН Микола Олександрович - кандидат юридичних наук,
докторант Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.9.01

Стаття присвячена зарубіжному досвіду боротьби з бандитизмом, а також імплементації міжнародних норм у вітчизняне законодавство. Запропоновано оперативні заходи, що не потребують перебудови основ кримінальної юстиції України, які дають змогу здійснити пряму рецепцію міжнародного досвіду. Автор дійшов висновку, що для становлення та розвитку вітчизняної системи боротьби зі злочинністю загалом і таким її організованим проявам, як бандитизм, для розроблення та впровадження в діяльність відповідних суб'єктів нових, ефективних форм і методів запобігання бандитизму необхідно вивчати та впроваджувати у практику позитивний міжнародний досвід, що включає методичні напрацювання і практичні прийоми у зазначеній сфері, з урахуванням національних особливостей, зумовлених попереднім розвитком нашої держави та сучасними трансформаційними процесами, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя нашої країни.

Ключові слова: організована злочинність, бандитизм, корисливо-насилницька злочинність, організована злочинна група, зарубіжний досвід, запобігання.

Постановка проблеми

Організована злочинність являє собою один із найскладніших і найнебезпечніших видів злочинності, який унаслідок розгалуженості сфер її діяльності здатен посягати одночасно на економічні, політичні, правові й моральні сфери суспільства та який загрожує об'єктам кримінально-правової

охорони на місцевому, загальнонаціональному й міжнародному рівнях. На VIII Конгресі ООН із попередження злочинності було зазначено, що організована злочинність становить пряму загрозу національній і міжнародній безпеці, стабільності та державності. Вона компрометує соціальні та економічні процеси в державі, що призводить до втрати довіри до демократичних перетворень.

Однією з найнебезпечніших форм прояву організованої злочинності є бандитизм. Враховуючи останні події в Україні, коли на тлі політичної та соціальної кризи в державі все частіше створюються організовані злочинні групи, нерідко – озброєні, виникають незаконні воєнізовані формування, є наявною велика кількість зброї, що на незаконних підставах знаходиться у володінні окремих осіб і рух якої дуже важко проконтролювати або відстежити, стає зрозумілим, чому збільшується кількість вчинюваних злочинів з використанням вогнепальної зброї, вибухівки як окремими особами, так і озброєними злочинними угрупованнями. Функціонування в Україні банд, метою існування яких є вчинення озброєних нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, загрожує як громадській безпеці в цілому, так і життю, здоров'ю окремих громадян та їхній власності, перешкоджає нормальній господарській діяльності, що створює стан незахищеності суспільства від злочинних посягань. Усе це зумовлює необхідність вжиття з боку держави ефективних заходів, у тому

Дискусії, обговорення, актуально

числі й кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію бандитизму [1].

За даними Генеральної прокуратури України, тільки на початку 2017 р. в Україні було виявлено 83 організовані групи та злочинні організації (що майже на 73% більше, ніж торік). Порівняно з 2016 р., суттєво збільшилася кількість злочинів проти громадської безпеки взагалі (з 6342 до 6553, або + 3,3%). У тому числі зросла кількість облікованих фактів бандитизму (з 11 до 19, або + 72,7%). Найбільше таких злочинів у Запорізькій (3) та Харківській (4) областях. І, хоча у 2016 р. можна було спостерігати певний спад випадків вчинення такого виду злочинів, у 2015 р., порівняно з 2014 р., кількість злочинів, вчинених озброєними бандами, зросла з 12 до 17. У 2013 р. в Україні було виявлено 14 випадків бандитизму. Отже, за останні п'ять років найвищі показники спостерігалися у 2017 р., з урахуванням того, що дані взято лише на початок року [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Пошук шляхів удосконалення кримінологічних засад протидії організованій злочинності в різні часи був предметом активних дискусій вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, М. М. Бабаєва, О. М. Бандурки, В. В. Василевича, М. Г. Вербенського, А. А. Вознюка, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, В. Л. Грохольський, І. М. Даншина, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, Г. П. Жаровської, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, М. В. Корнієнка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника, А. А. Небитова, Є. Д. Скулиша, О. В. Тихонової, В. В. Чернея, В. І. Шакуна та ін. Водночас, викликає певний інтерес вивчення зарубіжному досвіду боротьби з бандитизмом, а також імплементації міжнародних норм у вітчизняне законодавство.

Виклад основного матеріалу

Проблема боротьби з організованою злочинністю у багатьох країнах світу постає на першому місці [3; 4; 5]. Слід відмітити, що для багатьох країн світу виділення бандитизму в окремий склад злочину є нетиповим.

Такі злочини розглядаються як прояви організованої злочинності. У цій статті нами буде зосереджено увагу на досвіді запобігання організованій злочинності у таких країнах як США, Великобританія та Японія, які мають вагомий напрацювання у сфері запобігання злочинності, у тому числі й організованій

У цих країнах існують різноманітні класифікації теоретичних підходів і концепцій відносно превентивної діяльності. У Британії визнається очевидним той факт, що усі вони ґрунтуються на відповідних концепціях причин протиправної поведінки й пов'язані з впливом на певні групи факторів, яким відводиться вирішальна роль у механізмі вчинення злочинів. У зв'язку з тим, що існує багато теорій причин злочинності, єдиної теорії запобігання протиправної поведінки немає.

Запобігання злочинності у Великобританії та Америці здійснюється у трьох основних формах: ситуаційна, соціальна, превенція за допомогою громадськості [6, с. 76-77].

Питання організації боротьби з організованою злочинністю в США достатньо ґрунтовно виклав В. Л. Грохольський у монографії «Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю» [7, с. 259].

Боротьбу з організованою злочинністю в США очолює міністерство юстиції, що розробляє загальну стратегію і здійснює методичне управління всіма правоохоронними органами. Основним підрозділом міністерства, на яке безпосередньо покладена боротьба з організованою злочинністю, є Федеральне бюро розслідувань (ФБР). Поряд з ним у міністерстві юстиції діє Адміністрація по застосуванню законів про наркотики (АПЗН), що займається розслідуванням злочинів, зв'язаних з діяльністю міжнародних і національних синдикатів наркобізнесу.

У складі міністерства юстиції США створені ще три служби, що мають пряме відношення до боротьби з організованою злочинністю: служба імміграції і натуралізації (запобігання незаконного ввозу в країну наркотичних засобів); служба судових виконавців (захист свідків і членів їхніх родин при розслідуванні справ по організованим

злочинам); служба юридичної допомоги, досліджень і статистики (координація і проведення наукових досліджень в галузі проблем, зв'язаних з організованою злочинністю).

Значну роль відіграє і міністерство фінансів США, митна служба, поштова служба, міністерство праці США, комісія з цінних паперів і бірж, держдепартамент.

Відповідно до діючого в США законодавства відповідальність за боротьбу з організованою злочинністю покладена на правоохоронні органи всіх рівнів: федеральні, штатів і місцевої влади.

Дослідження американських кримінологів [8] вказують на те, що всі заходи спрямовані на боротьбу з організованою злочинністю не принесли очікуємого результату. Обумовлювалось це, на їх думку, наступними чинниками: обмеженістю матеріально-технічних, фінансових і людських ресурсів, які виділяються на боротьбу з організованою злочинністю. Так, підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю майже всіх міських поліцейських управлінь країни мають штатну чисельність близько 10 співробітників; труднощами в отриманні доказів винності злочинних угруповань (чи окремих її членів) у вчиненні злочинів, через широке використання різних технічних пристроїв, що дозволяють миттєво знищувати компрометуючі документи, а також новітніх електронних сигнальних і захисних пристроїв, що забезпечують високий ступінь конспірації їхньої діяльності; відсутністю необхідної підтримки з боку населення, суспільних і політичних діячів; неможливістю застосування необхідного реального покарання. У силу тісного переплетення організованої злочинності з державними і політичними діячами країни судові органи не прагнуть використовувати весь юридичний арсенал боротьби з організованою злочинністю, намагаються не виносити вироків «мафіозі» до тюремного ув'язнення. Якщо ж під тиском громадськості вони і змушені це зробити, то терміни тюремного ув'язнення найчастіше є незначними; відсутністю необхідної координації між поліцейськими підрозділами. У той час, поки організована злочинність не має територіальних кордонів, система правоохоронних органів США являє собою конгломерат

автономних децентралізованих організацій, що не координують свої дії в боротьбі зі злочинністю; недостатністю розвитку стратегічної розвідувальної служби поліції.

На сьогодні американські кримінологи вважають, що для боротьби з організованою злочинністю необхідні особливі поліцейські служби. Адже у деяких регіонах країни організована злочинність пронизує всю соціальну структуру суспільства, установлює свої еталони на людські цінності і свої соціальні права й норми. Скрізь, де існує організована злочинність, вона прагне шляхом підкупу «прикритися» офіційним статусом, заслонити свої органи і їхніх керівників від переслідувань закону, для чого ці керівники «ізолюються» від прямої участі в кримінальних діяннях.

У США боротьба з організованою злочинністю здійснюється безпосередньо федеральними поліцейськими підрозділами (об'єднаннями «Ударні сили»), територіальна юрисдикція яких розподілена таким чином, щоб у сукупності вони охоплювали своїм контролем усю країну. Ці підрозділи, підлеглі міністерству юстиції, діють у тісному контакті з іншими правоохоронними органами. Важливе значення має створення в міських поліцейських управліннях спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю [9, с. 87].

Для Великобританії проблема організованої злочинності займає не занадто велике місце в роботах кримінологів, у порівнянні, наприклад, з дослідженнями кримінологів США. Пояснюється це декількома причинами. По-перше, гострота даної проблеми у Великобританії значно уступає по своїх масштабах розмаху й ступеню суспільної небезпеки цього виду злочинної діяльності в таких загальноновизнаних «центрах» організованої злочинності як США та Італії. По-друге, науковому вивченню даної проблеми багато в чому перешкоджає невизначеність самого терміну «організована», що застосовуються до злочинності.

Родоначалником наукового підходу до даної проблеми був американський вчений Е. Сазерленд, що опублікував в 1937 р. книгу під назвою «Професійний злодій», у якій він уперше визначив вирішальні ознаки, що від-

різняють злочинця – професіонала, а саме: наявність певних навичок і вмій, що становлять своєрідну «злочинну кваліфікацію» даної особи, що і дозволяє йому займатися злочинною діяльністю на постійній основі настільки ж професійно, як займаються відповідною діяльністю лікарі, юристи, муляри [10, с. 6].

Сучасна історія організованої злочинності в Британії бере свій початок в ХХ в., у роки Другої світової війни, коли нестача одягу, продуктів, сировинних матеріалів призвела до створення «чорного ринку», що забезпечує населення відповідними товарами й послугами. Саме тоді багато злочинних груп, що називались «генги» (від англ. gang – бригада, група, банда, зграя) змінили профіль своєї злочинної діяльності й перейшли від здійснення насильницьких злочинів до організації «чорних ринків» та здійсненню контролю за їх діяльністю. При цьому вони контролювали поставку певних видів товарів, а також здійснювали так званий «охоронний рекет» торговців. У той же час відзначається, що окремі гангстерські банди практикували подібну діяльність ще до війни; війна лише створила сприятливі умови для її розквіту й здійснення у великих масштабах. У післявоєнний же період організована злочинність процвітала також у сфері ігрового бізнесу, торгівлі жінками для заняття проституцією, і в сфері охоронної діяльності.

Пізніше, з розвитком відеотехніки з'явилися ринки збуту для порнографії, що стала одним зі стабільних джерел високих доходів. На початку 80-х рр. організовані злочинні групи під видом комерційних організацій змогли нажити величезні капітали на торгівлі золотом і ці капітали виявилися достатніми для того, щоб використати їх для імпорту наркотиків [11, с. 157].

Таким чином, з розвитком різних видів організованої злочинності відбувається зміна предмета злочинного зазіхання, а також способів здійснення злочинів і їх розмаху за рівнем посилення суспільної небезпеки організованої злочинної діяльності.

Так, якщо раніше, майже протягом двох століть контрабанда визнавалася одним із традиційних, навіть романтичних злочинів

на Британських островах, а барвисті історії боїв контрабандистів з митниками були невід'ємною частиною історії, до того ж самі контрабандисти, на відміну від інших злочинців, не викликали почуття ненависті у населення, то в цей час контрабанда стала здобувати нові риси, що роблять її усе більше небезпечною.

В 70-ті рр., коли у Великобританії було прийнято низу заходів щодо обмеження в'їзду в країну «кольорових» – жителів азіатських країн (Індія, Пакистан тощо), велике поширення одержав контрабандний перевіз (незаконна імміграція) жителів даних держав у Великобританію. По підрахунках англійських дослідників, щорічно таким шляхом у Британію прибували багато сотень людей, які змушені були після прибуття відпрацьовувати за мізерну плату свій переїзд, побоюючись викриття, наступного за цим тюремного ув'язнення й висилки на батьківщину [12, с. 97].

Англійські кримінологи згодні зі своїми американськими колегами в тім, що «організована злочинність» не обмежується тільки структурами типу «мафії», що мають ознаки злочинних синдикатів, але включає також інші форми злочинних організацій, що спеціалізуються, на відміну від мафії, на якомусь одному виді злочинної діяльності: збройних пограбуваннях, шахрайстві тощо.

За даними Національної служби кримінальної розвідки, представленими у щорічній доповіді Президентів Європейського союзу, характерними рисами організованої злочинності у Великобританії визнавались наступні: зростаюче співробітництво між організованими групами різних національностей з метою одержання прибутку; широка участь у такому співробітництві різних, не зв'язаних між собою злочинних груп, що не входять у єдину злочинну організацію; залучення у різні види злочинної діяльності з метою розширення можливостей для одержання злочинних доходів [13].

Оцінюючи ступінь погрози національній безпеці Великобританії з боку різних етнічних злочинних груп, вчені відзначають, що найбільшу небезпеку представляють пакистанські й індійські організовані групи, що приймають активну участь у наркобізнесі на

всіх його етапах: від заготівлі сировини до поширення готових наркотиків вуличними дилерами. Крім того, вважається, що дані злочинні групи несуть певну відповідальність за ріст шахрайських операцій у країні, які їм вдається здійснювати за допомогою тіньової банківської системи.

На думку британських фахівців, турецькі злочинні групи контролюють до 90 % обороту героїну в країні й крім того, беруть участь у незаконній імміграції й шахрайстві, що вчинюється як проти частки сектору, так і великих фінансових інститутів.

Що стосується організованих злочинних груп, що включають вихідців з колишнього Радянського Союзу, то в цей час вони не представляють серйозної загрози для безпеки Великобританії у зв'язку з відсутністю організаційно оформлених емігрантських громад, подібних тим, що існують, наприклад, у США. Основні сфери злочинної діяльності наших колишніх співвітчизників - це фінансові злочини, відмивання грошей, торгівля наркотиками й створення транснаціональних злочинних організацій [12, с. 102–103].

Діяльність міжнародних злочинних синдикатів, що включають сицилійські мафіозні групи, а також їхніх партнерів із країн Азії й США, значно позначається на стані злочинності в Британії. Причому, британські лідери організованої злочинності всі частіше є активними учасниками міжнародної злочинної діяльності. Таким чином, організована злочинність у Великобританії існує в досить широких масштабах і, крім того, має тенденцію до росту, до збільшення розмаху й посиленню небезпеки способів її здійснення. Незважаючи на те, що розмах організованої злочинності у Великобританії поки уступає її американському варіанту, дослідники визнають, що у Британії існує сприятливий ґрунт для того, щоб у майбутньому організована злочинність у країні придбала багато подібних рис із американської.

Запобігання у Великобританії організованої злочинності як цілеспрямований вплив на її причини й умови займає важливе місце в системі заходів, спрямованих на зміцнення законності й правопорядку в сучасній Великобританії. Британська політика, іменована «закон і порядок», включає широкий

комплекс заходів соціального, правового, організаційного й фінансового характеру, спрямованих на зміцнення суспільної безпеки, здійснення контролю над злочинністю, скорочення числа організованої злочинності, зниження почуття страху перед злочинністю.

В основі даної політики лежить пошук актуальних механізмів впливу на злочинність і злочинців, насамперед, за допомогою заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на вдосконалювання норм кримінального права, а також реформування системи судочинства й модернізацію системи виконання покарань.

Удосконалювання кримінальних заходів і механізмів впливу на злочинців має за мету здійснення загальної й приватної превенції й покликано відігравати вирішальну роль у запобіганні злочинів відповідно до теорії «залякування», характерної для англійського кримінального права. Важливою рисою теорії залякування є те, що вона допускає відхилення від норми «справедливого покарання», від правила, відповідно до якого шкода від покарання не повинна перевищувати шкоду від злочину. Покарання, вважають англійські юристи, повинне бути не тільки караю за завдане зло, але й мати на меті захист суспільства від погрози нових злочинних зазіхань. У зв'язку із цим, зокрема, англійське кримінальне право використовує таку міру покарання, як «продовжене» позбавлення волі, що застосовується до осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини.

У зв'язку з необхідністю вирішення проблеми поширення злочинності в країні у Великобританії почала здійснюватися кримінальна політика, спрямована на: збільшення фінансових видатків на боротьбу зі злочинністю, у першу чергу, на оплату праці й поліпшення технічної оснащеності працівників поліції; посилення кримінальної відповідальності для осіб, винних у вчиненні насильницьких злочинів; розширення системи заходів поведження й покарання для осіб, що не потребують тривалого позбавлення волі; розробка численних програм профілактики злочинів, спрямованих на активне залучення громадськості до запобіжної ро-

боти; відмова від загальносоціального запобігання на користь розробки програм запобігання ситуативних злочинів [14, с. 253].

Цікавим є досвід боротьби з організованою злочинністю, що здійснюється у Японії. Відмітимо, що організована злочинність в Японії поєднує в собі риси традиційного японського й сучасного американського злочинного світів. Мафія в Японії невіддільна від економічного й політичного життя, вона пов'язана з великим бізнесом. По своїй суті «якудза» являє собою самобутню форму організованої злочинності, багато в чому відмінну від всіх відомих форм організованої злочинності в цивілізованому світі.

У 1963 р. японська «якудза» («бореокудан») нараховувала приблизно 184 тис. гангстерів. З тих пір спостерігалася поступове зниження чисельності цієї організації. Починаючи з 1987 р. знову намітився незначний ріст її чисельності (припинений потім введенням спеціального законодавства проти «бореокудан»). Однак за останні роки знову відзначається незначний ріст чисельності «бореокудан». До 2010 р. загальна чисельність «бореокудан» становила близько 83 тис. чоловік (з яких 44 тис. є членами, а 39 тис. уважаються спільниками) [12, с. 281].

З кінця 90-х років для ослаблення діяльності японської «якудзи» поліція проводить три довгострокові кампанії: прямий (адміністративний й карний) наступ на незаконну діяльність; ефективного виконання «антибореокуданівського закону»; і, нарешті, кампанії, спрямовані на викорінювання японської «якудзи» із суспільства.

Особливістю японських «антимафіозних» заходів є, на наш погляд, традиційна для японської карної політики позасудова, соціальна складова, прагнення до примирення, неюридичного вирішення конфліктів. Наприклад, якщо жертва злочину «бореокудан» звертається із заявою про відшкодування збитку після виходу «спеціальної постанови», то в цьому випадку префектурна комісія суспільної безпеки надає допомогу потерпілому в одержанні компенсації від кривдника.

Слід відмітити, що державна політика Японії щодо запобігання злочинності, на думку багатьох дослідників, обумовлена зна-

чною роллю в утриманні злочинності практичною кримінальною політикою, що побудована на інтеграції соціальних і правових заходів боротьби зі злочинністю, вдалому включенні формального контролю у традиційний неформальний, на ефективності органів кримінальної юстиції, відповідності кримінальної політики економічному і соціальному розвитку країни, тісному співробітництві правоохоронних органів з широкими колами населення, своєчасному удосконаленні законодавства.

Суть кримінологічної політики Японії полягає у профілактиці злочинності як первинній, так і вторинній, в соціалізації і ресоціалізації делінквентної поведінки. Важливий фактор, що обумовлює можливість збереження такої спрямованості кримінальної політики, - активне і вдале використання загально-соціальних заходів контролю над злочинністю. Основи використання таких заходів забезпечу збереження у японському суспільстві неформальних ціннісних орієнтацій, що дозволяють у широких масштабах залучати населення до діяльності по контролю над злочинністю.

Висновки

З огляду на зарубіжний досвід запобігання організованій злочинності, вважаємо за доцільне розглянути можливість впровадження в Україні заходів, спрямованих на матеріально-технічне, фінансове, кадрове забезпечення боротьби з організованою злочинністю; організацію системи збору, оброблення, зберігання тактичної та стратегічної інформації щодо стану злочинності загалом, організованої злочинності, а також інформації про діяльність конкретних злочинних угруповань, їх лідерів, злочинів, що вчиняють такі угруповання чи готуються до їх вчинення. Це, на наш погляд, є необхідною передумовою отримання необхідної доказової бази щодо винності злочинних угруповань (чи окремих її членів) у вчиненні злочинів; активне здійснення віктимологічного запобігання, заснованого на пріоритетності прав жертв бандитизму, проведення з жертвами злочинів реабілітаційної роботи, відшкодування жертвам бандитизму шкоди, завданої злочином; впровадження заходів ситу-

аційного запобігання злочинів; залучення до профілактичної роботи широких верств населення, суспільних і політичних діячів тощо; вжиття заходів щодо запобігання корупції у вищих ешелонах влади, судових інстанціях тощо; налагодження координації між суб'єктами запобігання організованій злочинності та бандитизму.

Література

1. Гаврилов Ю.Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та проблеми кваліфікації : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2017. 20 с.

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

3. Басецкий И. И. Организованная преступность: учеб. пособие. Москва: Минск: Академия МВД РБ, 1997. 202 с.

4. Джужа О. М., Василевич В. В., Кулакова Н. В. та ін. Організована злочинність в Україні та країнах Європи: посібник / за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 138 с.

5. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : кримінологічна характеристика та шляхи запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 503 с.

6. Взаємодія міліції та громадськості в Україні (з використанням досвіду діяльності поліції Великобританії) : навч. посіб. / О. М. Бандурка, О. Н. Ярмиш, О. В. Поволоцький та ін. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 200 с.

7. Грохольський В. Л. Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2003. 312 с.

8. Кязымов М. С. США – глобализация экономики и проблемы борьбы с международной организованной преступностью. *Наука и современность*. 2010. № 3. С. 133–137.

9. Николайчик В. М. Организованная преступность в США. *США – экономика, политика, идеология*. Москва: Наука, 2010. 160 с.

10. Многоликая глобализация / под ред. П. Бергера и С. Хантингтона; пер. с англ. В. В. Сапова; под ред. М. М. Лебедевой. Москва: Аспект Пресс, 2004. С. 6–10.

11. Соловей О. О. Дитяча порнографія в Інтернеті. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 6(67). С. 155–159.

12. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2018. 568 с.

13. Витяг з Доповіді Національної служби кримінальної розвідки від 12 червня 2014 р. Україна (контрольний список другої групи). URL: http://kiev.usembassy.gov/files/070612_TIP_Report_2014_Ukr.html.

14. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании. Москва : Рос. криминол. ассоц., 2011. 344 с.

КРИМІНОЛОГІЧНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ЗАПОБІГАННІ БАНДИТИЗМУ

Стаття присвячена зарубіжному досвіду боротьби з бандитизмом, а також імплементації міжнародних норм у вітчизняне законодавство. Запропоновано оперативні заходи, що не потребують перебудови основ кримінальної юстиції України, які дають змогу здійснити пряму рецепцію міжнародного досвіду. Автор дійшов висновку, що для становлення та розвитку вітчизняної системи боротьби зі злочинністю загалом і таким її організованим проявам, як бандитизм, для розроблення та впровадження в діяльність відповідних суб'єктів нових, ефективних форм і методів запобігання бандитизму необхідно вивчати та впроваджувати у практику позитивний міжнародний досвід, що включає методичні напрацювання і практичні прийоми у зазначеній сфері, з урахуванням національних особливостей, зумовлених по-

переднім розвитком нашої держави та сучасними трансформаційними процесами, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя нашої країни.

З огляду на зарубіжний досвід запобігання організованим злочинності, автор вважає за доцільне розглянути можливість впровадження в Україні заходів, спрямованих на матеріально-технічне, фінансове, кадрове забезпечення боротьби з організованою злочинністю; організацію системи збору, оброблення, зберігання тактичної та стратегічної інформації щодо стану злочинності загалом, організованої злочинності, а також інформації про діяльність конкретних злочинних угруповань, їх лідерів, злочинів, що вчиняють такі угруповання чи готуються до їх вчинення. Це, на наш погляд, є необхідною передумовою отримання необхідної доказової бази щодо винності злочинних угруповань (чи окремих її членів) у вчиненні злочинів; активне здійснення віктимологічного запобігання, заснованого на пріоритетності прав жертв бандитизму, проведення з жертвами злочинів реабілітаційної роботи, відшкодування жертвам бандитизму шкоди, завданої злочином; впровадження заходів ситуаційного запобігання злочинів; залучення до профілактичної роботи широких верств населення, суспільних і політичних діячів тощо; вжиття заходів щодо запобігання корупції у вищих ешелонах влади, судових інстанціях тощо; налагодження координації між суб'єктами запобігання організованим злочинності та бандитизму.

Ключові слова: організована злочинність, бандитизм, корисливо-насильницька злочинність, організована злочинна група, зарубіжний досвід, запобігання.

CRIMINOLOGICAL AREAS OF ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES OF FOREIGN COUNTRIES IN PREVENTING BANDITISM

The article is devoted to the foreign experience of combating banditry, as well as the implementation of international norms in na-

tional legislation. Operational measures are proposed, which do not require restructuring of the criminal justice bases of Ukraine, which make it possible to carry out a direct reception of international experience. The author came to the conclusion that for the formation and development of the national system of combating crime in general and its organized manifestations, such as banditry, for the development and implementation of relevant, new, effective forms and methods of prevention of banditry, it is necessary to study and put into practice a positive international experience, including methodological experience and practical techniques in the field, taking into account national peculiarities caused by the previous development of our country and modern transformations social processes occurring in all spheres of public life in our country.

Given the foreign experience of preventing organized crime, the author considers it appropriate to consider the possibility of implementing measures in Ukraine aimed at logistical, financial, personnel support of the fight against organized crime; organization of a system for collecting, processing, storing tactical and strategic information on the state of crime in general, organized crime, as well as information on the activities of specific criminal groups, their leaders, crimes that commit such groups or are preparing to commit them. In our view, this is a necessary prerequisite for obtaining the necessary evidence on the culpability of criminal groups (or their individual members) in committing crimes; active implementation of victim-based prevention based on the priority of the rights of victims of banditry, conducting rehabilitation work with the victims of crime, compensation for the harm caused to the victims of banditry; implementation of situational crime prevention measures; involvement of the general public, political and public figures in the prevention work; taking measures to prevent corruption in the higher echelons of power, courts, etc; coordination between organized crime and gangster prevention.

Keywords: organized crime, banditry, selfish-violent crime, organized crime group, foreign experience, prevention.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

ПОТОПАЛЬСЬКИЙ Станіслав Віталійович - здобувач Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК 342.9 (477)

Узагальнюється позитивний зарубіжний досвід організації освітньої діяльності у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Вивчення польського досвіду дозволило виокремити такі важливі аспекти: по-перше, обов'язково включати до складу експертних груп, які проводять оцінювання освітніх програм зазначених закладів вищої освіти, представників роботодавців; по-друге, визначити правила професійної етики експертів; по-третє, експертні висновки направляються як до головного органу виконавчої влади з питань освіти, так і профільного, до якого належить заклад вищої освіти із спеціальними умовами навчання.

Встановлено, що досвід Франції яскраво свідчить про те, що суб'єкт оцінювання якості освітньої діяльності закладів вищої освіти може бути й державним органом (Агентство з оцінювання якості наукових досліджень та вищої освіти), за умови створення належних гарантій його незалежності, однією із ключових серед яких є високий рівень прозорості, гласності та відкритості роботи даного суб'єкта для громадськості. Крім того до позитивних аспектів французького досвіду слід віднести те, що Агентство, оцінюючи діяльність закладів вищої освіти, зокрема у системі МВС Франції, активно взаємодіє не лише із спеціальним органом виконавчої влади з питань освіти, але й з профільним міністерством, та іншими органами влади і представниками громадськості.

Узагальнено, що в цілому Україна в частині організації освітньої діяльності закладів вищої освіти в системі МВС України та забезпечення якості даної діяльності йде шляхом який відповідає практиці провідних європейських держав. Тим не менш не можна не відзначити того, що у певних важливих аспектах у зазначеній сфері наша держава має суттєві недоліки, вирішення яких можливе шляхом запозичення вище приведеного позитивного досвіду іноземних держав.

Ключові слова: зарубіжний досвід, організація, освітня діяльність, специфічні умови навчання.

Постановка проблеми

Важливим етапом дослідження механізму адміністративно-правового забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти системи МВС України є вивчення досвіду зарубіжних країн у цій сфері. Цілий ряд вітчизняних дослідників неодноразово наголошували на тому, що в умовах міжнародного курсу нашої держави необхідно звернутися до вивчення відповідної практики провідних зарубіжних держав та визначення можливостей її використання в українській системі освіти, зокрема вищої [1, с.70].

Стан дослідження

Окремі напрямки покращення організації освітньої діяльності у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання у своїх наукових працях розглядали:

Г.П. Клімова, К.Л. Бугайчук, І.Б. Гончаренко, Ю.О. Михайлова, О.М. Музичук, І.О. Святокум, О.В. Федосова, Д.В. Швець, І.І. Тригуб, С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість розробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені аналізу зарубіжного досвіду у цій сфері

Саме тому **метою** статті є: визначити можливість запровадження зарубіжного досвіду організації освітньої діяльності у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу

Починати розгляд зарубіжного досвіду найбільш доцільно з Польської Республіки. Вища професійна підготовка працівників поліції (вища освіта і післядипломне навчання) здійснюється Вищою школою поліції в Щитно, яка надає вищу освіту першого рівня (рівень університету). Кандидатами на навчання є особи, які мають хоча б середню освіту та пройшли базову і спеціальну підготовку. Хоча основним завданням школи є підготовка офіцерів до їх подальшої роботи, Школа також забезпечує підготовку фахівців для Міністерства внутрішніх справ, а також для національної системи освіти Республіки Польща. Крім підвищення рівня знань, навичок і навиків, які відображають прогрес у поліцейській теорії та практиці, Школа дає своїм студентам знання, необхідні для отримання офіцерського звання і призначення на посади командного складу. Крім того, Школа забезпечує післядипломне навчання випускникам, що спеціалізуються в різних сферах правоохоронної діяльності [2].

Підготовка працівників поліції Польщі складається з різних рівнів і включає наступні стадії: 1. Базова підготовка, яка передбачає виконання таких завдань як: розвиток базових навичок та практичної техніки для виконання основних поліцейських обов'язків. Навчання здійснюється відповідно до програми, яка включає питання, що стосуються базових знань і вмінь, зокрема, в наступних сферах: правові пи-

тання; принципи професійної етики поліцейського та прав людини; користування засобами радіозв'язку та інформаційних систем; ідентифікація осіб; використання ресурсів прямого примусу і вогнепальної зброї; надання першої допомоги потерпілому; затримання особи; здійснення особистого контролю та обшуку осіб і речей; несення служби у патрулі; несення служби в конвоях і приміщеннях для затриманих осіб; вжиття заходів по відношенню до учасників дорожнього руху; виявлення правопорушників та здійснення заходів у випадках - правопорушень, попередження злочинних явищ. 2. Спеціальна підготовка (середній рівень). Кандидатами на навчання є особи, які мають хоча б середню освіту та пройшли базову підготовку. Спеціальну підготовку проходять офіцери поліції для виконання завдань у межах якоїсь певної області і отримують середню професійну кваліфікацію. 3. Вища професійна підготовка (вища освіта і післядипломне навчання), навчальна програма якої спрямована, в основному, на: управління групами людей; формування і реалізація кадрової політики, професійне удосконалення; формування іміджу поліції; формування образу поліцейського, у т.ч. сприяння антикорупції та антидискримінації; організацію роботи, пов'язаної з використанням матеріальних ресурсів; організацію співробітництва в рамках суб'єктів поліції та поза поліцейськими формуваннями; регулювання кризових ситуацій; вміння оформляти документи; застосування правових положень в процесі діяльності поліції; нагляд за дотриманням службових обов'язків [3, с.49-51].

Суб'єктом, відповідальним у Польщі за зовнішнє оцінювання якості в освіті, є Польська Комісія Акредитаційна (ПАК), яка функціонує на основі Закону про вищу освіту від 27 липня 2005 року. Назва цього органу пройшла певну «еволюцію»: спочатку це була Державна Комісія Акредитаційна, але у 2005 році вона була перейменована у Польську Комісію [4, с.23]. Польська Акредитаційна Комісія - це єдина установа в країні, яке надійно оцінює якість і ефективність освіти, порядок і умови функціо-

нування всіх вищих навчальних закладів в країні. До складу комісії входять найвидатніші експерти в цій галузі, які призначаються академічною спільнотою [5]. Слід відзначити, що ПАК не є ані органом нагляду, ані навіть – державним органом, вона не має публічно правового статусу». Згідно із Статутом ПАК вона є «зміцненим законодавчо органом вищої освіти, що працює на благо якості освіти». Згідно із польським законодавством функції нагляду та контролю належать винятково Міністрові. Усі питання організації та діяльності ПАК, компетенцій її органів, критерії та спосіб проведення оцінювань тощо визначає Статут ПАК, який ухвалюється на її пленарному засіданні. Згідно із Статутом ПАК представляє Міністрові свою думку та пропозиції щодо: створення ЗВО, а також надання ЗВО чи його підрозділу права провадження навчання на певному напрямі певного рівня (циклу) вищої освіти; оцінювання якості освітньої програми; інституційної оцінки, а також дотримання умов реалізації навчального процесу. У випадку оцінювання спеціалізованих ЗВО (військових, правоохоронних, творчих, медичних, морських) думка ПАК скеровується також і до профільних Міністрів [4, с.23-24].

Організація складається з 80 – 90 членів, призначених міністром науки та вищої освіти з-поміж кандидатів, висунутих сенатами вищих навчальних закладів, конференціями ректорів наукових шкіл та університетів Польщі, парламентом студентів Польщі (президент студентського парламенту є членом Польської акредитаційної комісії на підставі закону), національними науковими асоціаціями та організаціями роботодавців. Комісія складається з восьми підрозділів за академічними областями: підрозділ гуманітарної та богословської науки; суспільних наук у галузі економічних наук; суспільних наук у галузі соціальних наук та права; точних наук; природничих і сільськогосподарських наук, лісового господарства та ветеринарії; технічних наук; медичних наук і наук про здоров'я та фізичне виховання; мистецтва. Члени Польської акредитаційної комісії обираються терміном на 4 р. [6, с.73].

Органами ПАК є: голова, секретар, президія. Голову і секретаря ПАК призначає та звільняє Міністр. До складу Президії ПАК входять: голова, секретар, керівники підрозділів по галузях освіти, два представники працедавців, голова Парламенту студентів. Президія ПАК розробляє перелік напрямів, ЗВО та їх підрозділів, які будуть оцінюватися в даному році. Також Президія формулює вимоги до проведення самооцінювання (форми, вимоги до звіту), які готують ЗВО, а також форму звітів після проведення оцінювання (готує комісія ПАК, яка проводила оцінювання). Важливо відмітити, що до складу експертних рад ПАК обов'язково входять представники працедавців [4, с.24]. Також слід відмітити те, що в Польщі існує Кодекс етики, який визначає вимоги до етичної поведінки членів та експертів Польської акредитаційної комісії [6, с.73].

Отже, вивчення польського досвіду дозволяє виокремити такі важливі, на нашу думку, моменти, які мають бути враховані в українському законодавстві і практиці щодо забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти системи МВС України: по-перше, обов'язково включати до складу експертних груп, які проводять оцінювання освітніх програм зазначених закладів вищої освіти, представників роботодавців; по-друге, визначити правила професійної етики експертів; по-третє, експертні висновки направляються як до головного органу виконавчої влади з питань освіти, так і профільного, до якого належить заклад вищої освіти із спеціальними умовами навчання.

Досить цікавим є досвід Франції, сучасна система освіти якої складалася упродовж останніх двох сторіч та вважається однією із найбільш передових у світі. Основні її особливості – перевага державних навчальних закладів і безкоштовність навчання для всіх, включаючи іноземців (правда, університети стягують зі студентів номінальну плату). Французька освітня система має яскраво виражену національну специфіку. У цій країні своя система дипломів та вчених ступенів, особливий розподіл на цикли, і особливе відношення до дипломів державних навчальних закладів: вони,

як правило, цінуються набагато вище, ніж дипломи приватних шкіл та університетів. У Франції існують як приватна, так і державна системи освіти. Але саме держава затверджує шкільні програми і для приватних, і для державних шкіл, організовує конкурси та екзамени. Тільки держава має право на видачу дипломів до рівня бакалавра (baccalauréat). Але проте в приватних закладах однаково навчається близько 20% усіх учнів у Франції [7, с.159].

Одним із важливих компонентів французької системи вищої освіти є ВНЗ МВС. На перший план у роботі даних закладів виносяться питання про якість підготовки поліцейських усіх категорій і рангів, зокрема звертається увага на такі аспекти: підвищити професіоналізм поліцейських шляхом удосконалення спеціальних навиків; здобута підготовка повинна сприяти зміцненню зв'язків з населенням, підвищити рівень загальної культури поліцейських; розвивати в поліцейських почуття особистої відповідальності і здібності до ініціативних дій; посилити стрілецьку підготовку поліцейських; задовольнити всі потреби підрозділів поліції необхідним для стрільби устаткуванням; – забезпечити всіх співробітників документацією, де б чітко і ясно були сформульовані завдання й обов'язки поліцейських (наприклад, будь-які пам'ятки, посібники та ін.). Слід відмітити, що французька система підготовки поліцейських кадрів одна із найстаріша у світі. Перший поліцейський учбовий заклад «Школа практики» був створений ще в 1883 році [3, с.38-39].

Основним вищим навчальним закладом у системі МВС Франції є Вища національна поліцейська школа в Сен-Сіріомонд, яка готує комісарів поліції, біля Ліона). Тривалість навчання - 2 роки. Усна частина іспиту складається із співбесіди, спеціальних запитань з проблем права і перевірки знань іноземної мови. Процес навчання майбутніх комісарів поліції розбитий на такі стадії: ознайомлювальне перебування у Вищій національній поліцейській школі - тривалість 2 тижні; загальний ознайомлювальний курс - тривалість 11 тижнів, у тому числі: 2 тижні перебування в одній із шкіл рядового скла-

ду поліції; 3-х тижневе стажування на посаді рядового складу; 6-ти тижневе стажування на посадах начальницького складу служб громадського порядку, комісара та інспектора поліції; теоретичний вступний курс, розрахований на 6 місяців; практичне стажування на посаді комісара поліції для закріплення отриманих теоретичних знань тривалістю 2 місяці; теоретичний курс - 2,5 місяці; 6-ти місячне практичне стажування; завершальний теоретичний курс тривалістю 1 місяць. Навчання осіб начальницького складу для служб охорони громадського порядку здійснюється у Вищій школі поліції в м. Нівде.⁹ Термін навчання поділений на такі стадії: ознайомлювальне перебування в школі - 1 тиждень; загальний ознайомлювальний курс зі стажуванням в практичних органах - 4 місяці; теоретичний курс - 8 місяців; курс на закріплення вивченого - 6 місяців, з яких 3 місяці - класні заняття і 3 місяці - стажування на майбутньому місці служби [3, с.40]. Також вища школа готує Інспекторів поліції. Термін навчання - 16 місяці в. Передбачені такі етапи навчання: – загальне ознайомлювання - 1 місяць; вивчення теоретичних предметів - 7 місяців; стажування в органах поліції з вивченням організації охорони громадського порядку і розслідування злочинів - 3 місяці; вивчення теоретичних предметів - 2 місяці; стажування на майбутньому місці служби - 3 місяці. Оскільки одним із напрямків модернізації поліції Франції є розвиток регіональних центрів підготовки поліцейських, які повинні «наскільки можливо задовольнити місцеві потреби», тому: питання підготовки кадрів поліції Франції висуваються на перший план у зв'язку із здійснюваними програмами модернізації поліцейської системи; спеціальні юридичні предмети займають значну частину навчальних годин в поліцейських навчальних закладах, які випускають осіб начальницького складу; істотну частину навчальних годин в школах начальницького складу поліції відводиться на бойову та фізичну підготовку; широка мережа центрів перепідготовки і підвищення кваліфікації поліцейських дозволяє без відриву від служби навчати великий контингент поліцейських; приділяється

велике значення вдосконаленню окремих навиків, для чого функціонують спеціалізовані навчальні центри; не дивлячись на централізоване управління системою підготовки поліцейських, прийняті заходи по вдосконаленню регіональних навчальних центрів, з урахуванням потреб на місцях; навчальні плани підготовки осіб начальницького складу поліції передбачають постійне чередування теоретичних курсів з практичним стажуванням в органах поліції протягом усього періоду навчання [3, с.40-41]. Завдання із оцінювання діяльності закладів вищої освіти у Франції покладається на Агентство з оцінювання якості наукових досліджень та вищої освіти. Даний суб'єкт забезпечує: виконання завдань з оцінювання ефективності діяльності установ, науково-дослідних підрозділів та освітніх закладів, які до цього виконували різні структури; створення інструментарію оцінювання якості вищих навчальних закладів і науково-дослідних організацій [8].

Слід відмітити, що на відміну від вищезгаданої Польщі та України суб'єкт з оцінювання якості освітньої діяльності має статус, хоча й незалежного, втім адміністративного органу, тобто такого, який належить до системи органів держави і, відповідно, проводить державну волю у системі вищої освіти [8].

Оцінювання якості наукових досліджень і вищої освіти Франції відбувається через комплексну оцінку відповідно до методу, що тісно пов'язує експертизу трьох компонентів, а саме: науково-дослідних одиниць, навчальних курсів і дипломів, освітніх закладів та установ. Процедура оцінювання відбувається протягом періоду понад дев'ять місяців. Реалізація такого підходу вимагає постійного діалогу між Агентством і структурою, що оцінюється, а також з органом, якому вона підпорядковується. Зокрема така взаємодія передбачає: попереднє узгодження зацікавлених сторін на національному рівні; інформація щодо одиниць, що оцінювалися на етапі попередньої оцінки; зауваження щодо оцінювання установ, пов'язані з підсумковим звітом; відгуки задля перевірки узгодженості та доцільності процедур [8].

Отже, досвід Франції яскраво свідчить про те, що суб'єкт оцінювання якості освітньої діяльності закладів вищої освіти може бути й державним органом (Агентство з оцінювання якості наукових досліджень та вищої освіти), за умови створення належних гарантій його незалежності, однією із ключових серед яких є високий рівень прозорості, гласності та відкритості роботи даного суб'єкта для громадськості. Крім того до позитивних аспектів французького досвіду слід віднести те, що Агентство, оцінюючи діяльність закладів вищої освіти, зокрема у системі МВС Франції, активно взаємодіє не лише із спеціальним органом виконавчої влади з питань освіти, але й з профільним міністерством, та іншими органами влади і представниками громадськості. Також слід відмітити тривалі строки, протягом яких проводиться оцінювання (до 9 місяців) та наявність такого інструменту, як моніторинг, який проводиться після проведення оцінювання якості, з метою з'ясування врахування закладом вищої освіти рекомендацій і зауважень Агентства.

Висновок

Отже, підсумовуючи вище викладене, можемо говорити про те, що в цілому Україна в частині організації освітньої діяльності закладів вищої освіти в системі МВС України та забезпечення якості даної діяльності йде шляхом який відповідає практиці провідних європейських держав. Тим не менш не можна не відзначити того, що у певних важливих аспектах у зазначеній сфері наша держава має суттєві недоліки, вирішення яких можливе шляхом запозичення вище приведеного позитивного досвіду зарубіжних держав.

Література

1. Забезпечення якості вищої освіти як пріоритетна детермінанта становлення інноваційного суспільства в Україні / Г. П. Клімова // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Політологія. 2017. № 2. С. 65-73
2. Мартиненко О.. Система підготовки польської поліції (за матеріалами

МВС України) // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1399022448>

3. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні [Текст] : наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, І. Б. Гончаренко, Ю. О. Михайлова, І. О. Святокум, О. В. Федосова, Д. В. Швець. Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ. 2016. 120 с

4. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / Укладачі: Добко Т., Золотарьова І., Калашнікова С., Ковтунець В., Курбатов С., Линьова І., Луговий В., Прохор І., Рашкевич Ю., Сікорська І., Таланова Ж., Фініков Т., Шаров С.; за заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. 84 с.

5. Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.euro-cursy.com/publ/wyzsza_szkola_handlowa_w_radomiu/1-1-0-31

6. Тригуб І. І. Професійна підготовка експертів у галузі освіти у слов'янських східно-європейських країнах / І. І. Тригуб // Педагогічний процес: теорія і практика. 2016. № 4. С. 72–78

7. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика : навчальний посібник / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Рівне : Овід, 2012. 352 с.

8. Розвиток системи оцінювання якості вищої освіти у франкофонних країнах Європейського Союзу: досвід Франції та Бельгії / І. Золотарьова, М. Колісник // Вища освіта України. 2015. № 4. С. 74-81. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2015_4_13

SUMMARY

The positive foreign experience of the organization of educational activity in institutions of higher education with specific conditions of training is generalized.

The study of the Polish experience allowed us to highlight the following important aspects: first, it is necessary to include in the expert groups that evaluate the educational programs of these higher education institutions, representatives of employers; secondly, to determine the rules of professional ethics of experts; thirdly, expert opinions are sent both to the main body of executive power on education and to the profile body to which the institution of higher education with special conditions of study belongs.

It is established that the experience of France clearly shows that the subject of quality assessment of educational activities of higher education institutions can be a state body (Agency for Quality Assessment of Research and Higher Education), provided that appropriate guarantees of its independence, one of the key among which have a high level of transparency, publicity and openness of the subject to the public. In addition, the positive aspects of the French experience include the fact that the Agency, evaluating the activities of higher education institutions, in particular in the French Ministry of Internal Affairs, actively cooperates not only with the special executive body on education, but also with the relevant ministry and other authorities. members of the public.

It is generalized that in general Ukraine in the organization of educational activities of higher education institutions in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and ensuring the quality of this activity follows a path that corresponds to the practice of leading European countries. Nevertheless, it should be noted that in certain important aspects in this area, our state has significant shortcomings, which can be solved by borrowing the above positive experience of foreign countries.

Key words: foreign experience, organization, educational activity, specific learning conditions.

НАУКОВІ СТАТТІ ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ТАТАРИН Назарій Миколайович - кандидат юридичних наук, фахівець відділу режимно-секретного та документального забезпечення Львівського державного університету внутрішніх справ

e-mail: shef4uk89@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

УДК 343.985

У статті підкреслено, що без обрання й аналізу якісної джерельної бази вирішення проблемних питань, які виникають під час організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, а також окреслення шляхів оптимізації наведеного різновиду діяльності та формування її концептуальних засад є утрудненим, а то й узагалі неможливим. Наголошено, що наукове дослідження питань організації та планування розслідування кримінальних правопорушень повинно бути впорядкованим і всебічним, що, своєю чергою, дає можливість конкретизувати його предмет і коло питань, які слід обов'язково вивчити та висвітлити.

Ключові слова: наукове дослідження, наукова розробленість, напрям дослідження, наукові напрацювання, наукова стаття, теоретичне підґрунтя, організація розслідування, планування розслідування.

Постановка проблеми

Всебічність наукового дослідження питань організації та планування розслідування кримінальних правопорушень і можливість формування обґрунтованих висновків, що містять наукову новизну, забезпечується за допомогою аналізу великої кількості наукових напрацювань з цієї та суміжних галузей знань. При цьому особливу увагу варто приділити огляду наукової періодики, оскільки в ній містяться результати різноманітних досліджень теоретичного та прикладного спрямування, актуальні й інноваційні ідеї та шляхи вирішення окремих

проблем у певній галузі знань. Тому наукові статті становлять вагомий частку в джерельній базі, що використовується під час проведення наукового дослідження та успішного вирішення проблематики формування концепції організації та планування розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку з чим убачається виправданим і актуальним аналіз наукових статей як теоретичного підґрунтя дослідження організації та планування розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень

Методологія, структура та завдання наукового дослідження з питань криміналістичної науки взагалі й з питань організації та планування розслідування кримінальних правопорушень висвітлюються в наукових працях багатьох учених, наприклад, А.В. Іщенко, Д.О. Іщука, В.А. Журавля, Н.С. Карпова, В.О. Коновалової, Я.Ю. Кондратьєва, Б. Павлишина, О.В. Пчеліної, Р.Л. Степанюка, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура й інших. Проте чимало питань залишаються невирішеними чи дослідженими фрагментарно.

Тому **метою** представленої статті є здійснення характеристики наукових статей як теоретичного підґрунтя дослідження організації та планування розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

На рівні наукових статей досліджуються окремі аспекти організації та планування розслідування кримінальних правопорушень. При цьому такі наукові праці містять як положення, що стосуються організації, в тому числі наукової, праці, так і організації праці працівників органів досудового розслідування.

М.О. Горелов вдало підкреслює, що «з метою зміцнення професійного ядра слідчого апарату, забезпечення його ефективної діяльності у розкритті та розслідуванні злочинів, а також збільшення внеску у справу боротьби зі злочинністю необхідним є дослідження особливостей наукової організації праці слідчих» [1, с. 57]. Зокрема, науковець, проаналізувавши наукові праці, присвячені саме організації праці слідчих, доходить висновку, що вказана проблематика не втрачає, а навпаки – набуває все більшої актуальності та знаходить своє висвітлення в доробках великої кількості вітчизняних і зарубіжних учених. А саме: «з початку 60-х років минулого століття наукова організація праці стає актуальною темою наукових робіт, обговорюється на науково-практичних семінарах та конференціях. Дослідженням цієї проблеми у 60-х та 90-х р. р. ХХ ст. займалися такі видатні вчені як О.М. Бандурка, В.П. Бахін, Г.Г. Зуйков, О.П. Іспахан, Л.М. Канеева, В.І. Юпочанський, О.М. Ларін, П.А. Луганська, П.А. Олейник, В.М. Плішкін, М.І. Порубов, В.А. Стрёмовський, Г.А. Туманов та інші. На початку ХХІ ст. проблеми наукової організації праці слідчих були предметом досліджень О.О. Алексеева, О.В. Бауліна, Г.Ю. Бондар, А.Г. Каткової, Р.Ю. Савонюк, В.М. Федченка, І.М. Шопіної» [1, с. 57].

М.В. Калатур досліджує такий аспект організації розслідування кримінальних правопорушень як наукова організація праці слідчих ОВС, акцентуючи увагу на тому, що «незадовільне матеріально-технічне оснащення слідчих підрозділів організаційною і криміналістичною технікою, автомобілями та засобами зв'язку, неналежні соціально-побутові умови слідчих, невідповідність їх чисельності існуючому навантаженню негативно впливає на ефективність праці» [2,

с. 141]. При цьому науковець переконаний, що «наукова організація праці слідчих – це така її організація, при якій практичному впровадженню конкретних заходів передують ретельний науковий аналіз трудових процесів та умов їх виконання, а самі практичні заходи з розслідування кримінальних правопорушень базуються на досягненнях сучасної науки та передової практики» [2, с. 143].

А.Г. Каткова розглядає планування як один із факторів успішності діяльності органів досудового розслідування, а також як форму наукової організації праці. Крім того, вчена вказує, що «планування є особливим видом управлінської діяльності слідчого відділу (управління)» [3, с. 115].

Також теоретичне підґрунтя дослідження питань організації та планування розслідування кримінальних правопорушень становлять наукові статті, в яких висвітлюються як загальнотеоретичні засади вказаного різновиду діяльності, так і їх специфіка під час здійснення досудового розслідування окремих видів (груп) кримінальних проступків і злочинів.

Наприклад, М.В. Колеснікова, В.Л. Синчук окреслюють такий напрям організації розслідування кримінальних правопорушень як інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів України, в тому числі й органів досудового розслідування [4, с. 134–140; 5, с. 116–119]; О.В. Пчеліна підкреслює, що процес розслідування злочинів «потребує значних розумових, організаційних і матеріально-технічних затрат зі сторони слідчого та органу дізнання», а також «знання можливих слідчих ситуацій, які можуть виникати на кожному етапі розслідування окремих видів злочинів, і алгоритмів їх вирішення» [6, с. 349–358]; М.О. Яковенко в контексті визначення основних напрямів і методів боротьби з тероризмом наголошує на важливості організації взаємодії компетентних органів; зазначає, що організація розслідування вказаних злочинів є специфічним видом практичної діяльності, яка характеризується низкою особливостей, а саме: наявністю загальної мети та визначення комплексу слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, а також тактичних операцій; виокремлює труднощі,

з якими стикають працівники правоохоронних органів при організації розслідування злочинів терористичної спрямованості, та характеризує складові такої організації [7, с. 262–267]; В.В. Топчій визначає особливості планування розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи, а також специфіку планування діяльності слідчо-оперативних груп; з'ясовує зміст основних розділів плану розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи; уточнює специфіку висування слідчих версій у плануванні розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи [8, с. 169–174]; О.С. Нестеренко, Л.І. Щербина визначають особливості реалізації повноважень керівника органу досудового розслідування у сфері організації досудового розслідування [9, с. 210–212].

М.С. Остапчук на підставі аналізу наукових підходів до визначення категорії «організація розслідування кримінальних правопорушень» та взаємозв'язку понять «організація» і «планування досудового розслідування», а також положень нормативно-правових актів, якими врегульована діяльність з досудового розслідування кримінальних правопорушень, виокремлює елементи планування та типову форму плану розслідування такого різновиду правопорушень як розбоїв, учинених неповнолітніми [10, с. 344–356]; А.М. Лисенко, І.В. Лисенко визначають напрями та специфіку планування як важливого елементу організації взаємодії оперативних та слідчих підрозділів під час протидії злочинам, пов'язаним із терористичною діяльністю [11, с. 244–248]; В.Т. Дорошенко, О.В. Синєокий визначають організаційно-тактичні особливості роботи слідчо-оперативних груп при розслідуванні окремих різновидів кримінальних правопорушень [11, с. 65–67; 12, с. 44–51].

М.С. Цуцкірідзе, М.П. Климчук у контексті правових та організаційних засад вдосконалення процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України акцентують увагу на об'єднанні зусиль та можливостей двох підсистем (слідчих і оперативних підрозділів), що здійснюють свою діяльність зі спіль-

ною метою, проте різними методами. Тобто як складова організації процесуальної діяльності органів досудового розслідування розглядається взаємодія в кримінальному провадженні. Крім того, вчені серед організаційних засад досудового розслідування виокремлюють питання про навантаження слідчого, оптимізацію структури територіальних органів Національної поліції [13, с. 256, 260–261].

Розповсюдженим є науковий підхід, згідно з яким як елемент організації розслідування кримінальних правопорушень розглядають взаємодію. Зокрема, Р.Л. Степанюк, Д.Д. Заяць як один із напрямів протидії економічній злочинності взагалі та організації досудового розслідування економічних злочинів зокрема розглядають взаємодію, яка може бути реалізованою в одній з таких типових і специфічних форм:

«1) спільна діяльність слідчого та співробітників уповноваженого оперативного підрозділу при направленні таким підрозділом до слідчого зібраних матеріалів, аналізі інформації про виявлене кримінальне правопорушення;

2) спільна діяльність слідчого й оперативних співробітників з організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні;

3) спільна діяльність при виконанні співробітниками уповноваженого оперативного підрозділу доручень слідчого;

4) спільна діяльність при підготовці та проведенні окремих слідчих (розшукових) дій;

5) взаємний обмін інформацією про проведенні заходи, їх результати, взаємна консультативна та методична допомога;

6) спільна розшукова діяльність (щодо розшуку за постановою слідчого підозрюваних та об'єктів);

7) спільна пошукова діяльність (щодо пошуку майна здобутого злочинним шляхом, співучасників, встановлення місцезнаходження фігурантів провадження тощо);

8) спільна організаційна діяльність (вд-рядження, вжиття заходів із забезпечення належних умов для розслідування, своєчасного одержання довідкової інформації тощо);

9) проведення досудового розслідування слідчо-оперативною групою» [14, с. 464].

З наведеного помітно, що вчені нерозривно розглядають організаційні заходи та взаємодію як один із невід'ємних способів подолання протидії досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень.

Також до числа джерел, які становлять в своїй сукупності наукову основу проблематики організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, варто відносити ті наукові, в яких висвітлюються особливості організації та планування окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і процесуальних дій. Прикладом, К.Г. Марченко визначає організаційно-правовий алгоритм зупинення досудового розслідування як «організована слідчим (прокурором) послідовність визначених Кримінальним процесуальним кодексом України і практикою його застосування дій, виконання яких веде до настання законної і обґрунтованої перерви в кримінальному провадженні» [15, с. 317].

Висновки

Отже, повнота й аргументованість наукових положень залежить від багатьох факторів, одним з яких є використана джерельна база як основа наукового дослідження. Зокрема, теоретичним підґрунтя дослідження питань організації та планування розслідування кримінальних правопорушень є наукові розробки питань про організацію та планування розслідування кримінальних правопорушень представлені науковими працями, присвяченими дослідженню загальних засад здійснення досудового розслідування, організації праці органів досудового розслідування, особливостям організації та планування такої діяльності взагалі та в окремих категоріях кримінальних проваджень, у тому числі під час проведення окремих процесуальних дій. При цьому чимала частка таких наукових напрацювань припадає на наукові статті.

Література

1. Горелов М.О. Наукова організація праці слідчих: сутність, завдання. Напря-

ки та шляхи вдосконалення. *Право і Безпека*. 2006. № 5'1. С. 57–61.

2. Калатур М.В. Щодо особливостей наукової організації праці слідчих ОВС. *Юридична наука*. 2014. № 12. С. 141–148.

3. Каткова А.Г. Планування роботи слідчого підрозділу органів внутрішніх справ як одна з форм наукової організації праці. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 115–119.

4. Синчук В.Л. Інформаційне забезпечення досудового слідства: теоретичний аспект. *Вісник Академії педагогічних наук України*. 2003. № 1 (32). С. 134–140.

5. Колеснікова М.В. Поняття, сутність та значення інформаційного забезпечення правоохоронних органів України. *Право і Безпека*. 2011. № 5 (42). С. 116–119.

6. Пчеліна О.В. Ситуаційна зумовленість розслідування окремих видів злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Вип. 2 (2). С. 349–358.

7. Яковенко М.О. Організація розслідування злочинів терористичної спрямованості органами внутрішніх справ. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. Вип. 3–4. С. 262–267.

8. Топчій В.В. Планування розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (34). С. 169–174.

9. Нестеренко О.С., Щербина Л.І. Організаційні повноваження керівника органу досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 210–212. URL: http://lsej.org.ua/4_2016/59.pdf.

10. Остапчук М.С. Організація та планування провадження досудового розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 2. С. 344–356.

11. Дорошенко В.Т. Організація роботи слідчо-оперативної групи при розслідуванні умисних вбивств, скоєних організованими злочинними угрупованнями і на замовлення. *Слідча практика України*. 2003. № 3. С. 65–67.

12. Синєокий О.В. Теоретичні та практичні проблеми діяльності міждержавних змішаних слідчо-оперативних груп. *Криміналістичний вісник*. 2009. № 1 (11). С. 44–51.

13. Цуцкірідзе М.С., Климчук М.П. Правові та організаційні засади вдосконалення процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 255–262.

14. Степанюк Р.Л., Заяць Д.Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460–465. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_81.pdf.

15. Марченко К.Г. Організаційно-правовий алгоритм зупинення досудового розслідування. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Том 26 (65). № 2-2. С. 312–318.

SUMMARY

The article emphasizes that without the selection and analysis of a high-quality source base, solving problematic issues that arise during the organization and planning of the investigation of criminal offenses, as well as delineating the ways to optimize the given type of activity and the formation of its conceptual foundations is difficult, if not completely impossible. It is emphasized that the scientific study of the organization and planning of the investigation of criminal offenses should be orderly and comprehensive, which, in turn, makes it possible to specify its subject and the range of issues that must be studied and covered.

Keywords: scientific research, scientific development, direction of research, scientific developments, scientific article, theoretical background, investigation organization, investigation planning.

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПИТАННЯ ПРО РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

БЕРШОВ Геннадій Євгенович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.98

У статті підкреслено, що запобігання та протидія кримінальним правопорушенням є одним із пріоритетних завдань діяльності держави. Наголошено, що важливою для забезпечення обороноздатності Української держави є сфера, пов'язана із забезпечення дотримання встановленого порядку проходження військової служби, підвищеною суспільною небезпекою відрізняються військові злочини. Тому особлива увага приділяється діяльності як із запобігання цим протиправним діям, так і продуктивному їх розслідуванню в разі їх учинення. У цьому контексті вбачається актуальним розкриття питання про рівень наукової розробленості питання про розслідування військових злочинів.

Ключові слова: військові злочини, досудове розслідування, кримінально-правова характеристика, криміналістична методика, процесуальний порядок, наукова розробленість.

Постановка проблеми

Одним із пріоритетних завдань діяльності держави є запобігання та протидія кримінальним правопорушенням. У зв'язку з чим важливо не тільки на належному рівні регулювати нормативно-правову регламентацію вказаного напрямку діяльності держави в цілому й окремих правоохоронних органів зокрема, а й розробити дієвий механізм реалізації. При цьому чимала роль відводиться й науковим розробкам у цій царині, що, своєю чергою, дозволяє отримати дійсно цінні рекомендації щодо застосування сучасних досягнень науки та техніки в діяльність зі

своєчасного виявлення й ефективного розслідування кримінальних правопорушень. Оскільки важливою для забезпечення обороноздатності Української держави є сфера, пов'язана із забезпечення дотримання встановленого порядку проходження військової служби, підвищеною суспільною небезпекою відрізняються військові злочини. Тому особлива увага приділяється діяльності як із запобігання цим протиправним діям, так і продуктивному їх розслідуванню в разі їх учинення. У цьому контексті вбачається актуальним розкриття питання про рівень наукової розробленості питання про розслідування військових злочинів.

Стан дослідження проблеми

Різні аспекти організації та здійснення досудового розслідування часто досліджуються на науковому рівні. Наприклад, підстави та процесуальний порядок здійснення досудового розслідування висвітлюються вченими-процесуалістами (І.В. Глов'юк, О.М. Гумін, Л.М. Лобойко, М.А. Погорельський і т. п.), питання техніко-криміналістичного, тактичного та методичного забезпечення розслідування окремих видів кримінальних правопорушень розкриваються ученими-криміналістами (В.О. Гусева, В.А. Журавель, О.В. Пчеліна, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько тощо). Утім, слід відзначити, що особливості розслідування військових злочинів залишаються малодослідженими.

Метою цієї статті є встановлення рівня наукової розробленості питання про розслідування військових злочинів.

Виклад основного матеріалу

Розслідування кримінальних правопорушень завжди розпочинається з попередньої кримінально-правової кваліфікації протиправного діяння. Відповідно потрібно чітко розрізнити склади кримінальних правопорушень і кваліфікуючі ознаки суспільно небезпечних діянь. Не є винятком у цьому аспекті й військові злочини, через що велика кількість наукових досліджень присвячена з'ясуванню особливостей визначення складів військових кримінальних правопорушень, їх кримінально-правової кваліфікації, притягненню за їх вчинення до кримінальної відповідальності та призначення покарання.

Україна, формуючи свою правову систему та правову науку, використовує наукові здобутки, отримані науковцями ще за часів Радянського Союзу. Тому вбачається цілком логічним і виправданим той факт, що чимало наукових праць тих часів лягли в основу сучасних наукових досліджень, зокрема присвячених військовим злочинам і їх розслідуванню. У цьому контексті вважаємо доречним назвати основні наукові здобутки радянських учених, які активно використовуються під час формування сучасних наукових позицій і шкіл. Зокрема, М.І. Фалєєв визначає цілі військового покарання; Х.М. Ахметшин визначає особливості кваліфікації військових злочинів; З.О. Ашитов досліджує кримінальну відповідальність військовослужбовців за порушення порядку користування та збереження воєнного майна; О.О. Тер-Акопов з'ясовує правові основи відповідальності за військові злочини тощо [1; 2, с. 203–209].

За часів незалежності України питання кримінальної відповідальності за військові злочини не втратило своєї актуальності, про що свідчать наступні наукові дослідження. Зокрема, М.І. Карпенко та В.М. Чередник окреслюють історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів, підкреслюючи на наявності в іс-

нуючих працях, що стосуються витоків, генезису кримінально-правової охорони відносин, які захищаються ст. ст. 401–435 КК України, значних розбіжностей у поглядах на суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону, на структуру і розуміння об'єкта та інших складоутворюючих цих суспільно небезпечних діянь та їх ознак [3, с. 141–149].

На дисертаційному рівні питання про кримінальну відповідальність за військові злочини взагалі й окремі їх різновиди досліджувала низка учених з галузі кримінального права. Зокрема, М.І. Хавронюк і М.С. Туркот розглядають питання про кримінальну відповідальність за такий різновид військового злочину як перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень [4; 5]; В.І. Касинюк, В.М. Білоконеєв визначають особливості кримінальної відповідальності військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин [6]; В.К. Грищук, М.М. Сенько з'ясовують питання кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби [7; 8]; В.П. Бодаєвський встановлює специфіку кримінальної відповідальності військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) [9]; тощо.

Комплексно групу таких кримінальних правопорушень як військові злочини, а також особливості призначення для вказаних протиправних діянь покарань досліджує В.О. Бугаєв, який у дисертації на тему «Військові злочини і покарання» виявляє специфіку кримінально-правових ознак військових злочинів у сучасному українському законодавстві, а також особливості і принципи правового закріплення цих діянь у Кримінальному кодексі України, надає їх характеристику і досліджує відмінність названих злочинів від дисциплінарних проступків і загально-кримінальних діянь; надає юридичну характеристику складу військового злочину, аналізує особливий зміст і специфіку кожного елемента складу; будує та досліджує систему військових злочинів, а також здійснює аналіз проблеми співучасті в цих діяннях; аналізує особливості кримінальної

відповідальності за скоєння військових злочинів і спеціальних покарань, які застосовуються за їх вчинення; розробляє рекомендації щодо правильного застосування норм військово-кримінального законодавства при кваліфікації військових злочинів і призначенні покарань за них; формулює пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правових норм, які регламентують поняття військового злочину та передбачають відповідальність за скоєння конкретних діянь проти порядку несення військової служби, а також відповідних керівних постанов Пленуму Верховного Суду України [10].

Досить детально питання кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби, проблеми кваліфікації цих злочинів, відмежування їх від суміжних злочинів та діянь, що не є злочинними, розглядаються авторським колективом за ред. М.І. Панова у навчальному посібнику «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» [11].

Поряд із кримінально-правовою характеристикою військових злочинів чимало вчених здійснює кримінологічну характеристику виокремлених протиправних діянь з метою визначення їх детермінант і ефективних заходів їх запобігання. Тобто військові злочини виступають об'єктом дослідження багатьох учених-кримінологів: В.В. Бондарев здійснює кримінологічний аналіз нестатутних взаємовідносин серед військовослужбовців Збройних сил України, а також насильства серед військовослужбовців і пропонує способи їх попередження [12; 13]; Є.Б. Пузиревський піддає кримінологічному аналізу групу військових злочинів, у результаті чого виокремлює причини й умови вчинення названих діянь і визначає особливості їх запобігання [14]; і т. п.

Кримінально-правова кваліфікація військових злочинів здійснюється задля визначення складу конкретного протиправного діяння, щоб забезпечити ефективне його досудове розслідування та судове провадження. Тільки в такому разі вдасться притягнути винних осіб і призначити їм заслужене покарання. У зв'язку з цим важливо досліджувати не тільки кримінальні право-

порушення проти встановленого порядку несення військової служби, а й діяльність з їх виявлення та розслідування. Цим займаються вчені-фахівці в галузі кримінального процесу та криміналістики. Разом із тим варто відзначити, що питанню виявлення та розслідування військових злочинів приділялося значно менше уваги, аніж їх кримінально-правовій і кримінологічній характеристиці. Зокрема, О.С. Ткачук встановлює особливості судового слідства як складової судового провадження у справах про насильство серед військовослужбовців [15].

Криміналістичні рекомендації стосовно методики розслідування окремих різновидів військових злочинів, а також тактики та техніко-криміналістичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій можна зустріти в працях наступних науковців. В.С. Давиденко у кандидатській дисертації формує основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості [16], а в монографічному дослідженні визначає й характеризує проблеми тактики та методики розслідування насильницьких злочинів, вчинених військовослужбовцями [17]; А.Г. Воєвода наводить основні положення методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил водіння або експлуатації військових машин [18]; В.В. Давиденко будує методику розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби [19]; і т. д.

М.І. Карпенко у монографії за редакцією В.К. Матвійчука здійснює комплексне дослідження військових злочинів з декількох аспектів. Мова йде про те, що вчений поряд із кримінально-правовою характеристикою злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України, до системи яких, окрім загальновійськових та службових злочинів відносяться спеціальні військові злочини, пов'язані з відповідальністю за жорстке, нелюдське поводження або насильство над населенням та дотриманням їх фундаментальних прав з боку військових службових осіб, визначає особливості методики розслідування окремих різновидів військових зло-

чинів, а також визначає причини вчинення та заходи із запобігання як військових злочинів узагалі, так і насильницьких злочинів військовослужбовців, корисливих злочинів військовослужбовців, військових злочинів анархічної мотивації, необережних злочинів легковажної мотивації зокрема [20].

Висновки

Отже, проблематика досудового розслідування військових злочинів досліджувалася у вітчизняних і зарубіжних наукових працях з різних галузей знань: кримінального права при визначенні поняття, сутності, системи військових злочинів, розмежуванні військових і воєнних злочинів, особливостей призначення покарань військовослужбовцям; кримінології під час здійснення кримінологічного аналізу військових злочинів; кримінального процесу в ході з'ясування специфіки кримінальної процесуальної діяльності в кримінальних провадженнях про окремі військові злочини; криміналістики при формуванні криміналістичної характеристики та рекомендацій щодо організації розслідування окремих видів військових злочинів з урахуванням ситуаційного підходу та тактики проведення слідчих (розшукових) дій, визначенні засад і особливостей використання спеціальних знань під час досудового розслідування військових злочинів.

Література

1. Ашитов З.О. Әскери мүлікті пайдалану және сақтау тәртібін бұзғаны үшін әскери қызметкерлердің қылмыстық жауапкершілігі: сілтеме дипломдық жұмыс ... мүмкіндік. заң ғылымдарының: мамандығы 12.00.08. Алматы, 1960. 24 б.
2. Головки М.Б. Визначення родового об'єкта військових злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. Частина 2. С. 203–209.
3. Карпенко М.І., Чередник В.М. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 141–149.
4. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 1998. 25 с.
5. Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.
6. Касинюк В.І., Білоконев В.М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. Запоріжжя: Глазунов С.О., 2001. 231 с.
7. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2005. 18 с.
8. Грищук В.К., Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: монографія. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 308 с.
9. Бодаєвський В.П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.
10. Бугаєв В.О. Військові злочини та покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2002. 21 с.
11. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов та ін.; за ред. М.І. Панова. Х.: Право, 2011. 184 с.
12. Бондарев В.В. Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних сил України: кримінологічний аналіз та попередження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2001. 19 с.
13. Бондарев В.В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження). Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. 272 с.
14. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2011. 22 с.
15. Ткачук О.С. Судове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців. Київ: КНТ, 2007. 172 с.
16. Давиденко В.С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з пору-

---

Дискусії, обговорення, актуально

шенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2006. 313 с.

17. Давиденко В.С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених військовослужбовцями: проблеми тактики та методики: монографія. К.: Атіка, 2010. 272 с.

18. Воєвода А.Г. Основні положення методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил водіння або експлуатації військових машин: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2014. 253 с.

19. Давиденко В.В. Методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2015. 322 с.

20. Карпенко М.І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання: посібник / за заг. ред. д. ю. н., проф. В.К. Матвійчука. К.: ВД «Дакор», 2013. 472 с.

SUMMARY

The article emphasizes that preventing and countering criminal offenses is one of the priority tasks of the state. It was emphasized that important for ensuring the defense capability of the Ukrainian state is the area related to ensuring compliance with the established order of military service, which, in turn, indicates the increased public danger of war crimes. It has been established that a significant role in ensuring the implementation of the task of preventing and combating war crimes is played by scientific developments regarding the application of modern achievements of science and technology in the activity of timely detection and effective investigation of the specified criminal offenses.

Keywords: war crimes, pre-trial investigation, criminal-legal characteristics, forensic methodology, procedural order, scientific development.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО.UA

LAW.UA

№ 1, 2017

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Підписано до друку 02.02.2017 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x841/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 20,23
Тираж 850. Зам. № 400

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76